

20

КАФЕДРА

ВИЗАНТИЙСКОЙ И НОВОГРЕЧЕСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Ассоциация неоэллинистов
(Россия)

КАФЕДРА

ВИЗАНТИЙСКОЙ И НОВОГРЕЧЕСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Научно-теоретический журнал

№20 (3–4), 2024

Издается с 19.06.2000
Выходит 4 раза в год

Главный редактор

Бибиков М. В. (Москва, Россия) — доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия

Тресорукова И. В. (Москва, Россия) (отв. секретарь), канд. филол. наук, доцент

Афиногенова О. Н. (Москва, Россия) канд. филол. наук

Гришин А. Ю. (Москва, Россия) канд. филос. наук, доцент

Гришин Д. А. (Москва, Россия)

Кисиллер М. Л. (Санкт-Петербург, Россия) канд. филол. наук

Климова К. А. (Москва, Россия) канд. филол. наук, доцент

Мантова Ю. Б. (Москва, Россия) канд. филол. наук

Онуфриева Е. С. (Москва, Россия) канд. филол. наук

Петрунина О. В. (Москва, Россия), доктор исторических наук, профессор

Смирнова И. Ш. (Москва, Россия)

Теперик Т. Ф. (Москва, Россия), доктор филологических наук, профессор

Торопова А. А. (Москва, Россия) канд. социол. наук

Редакторы

Гришин А. Ю., Климова К. А.

Дизайн обложки

Цанцаноглу М. К., Варламов А. А.

Компьютерное макетирование

Варламов А. А.

Адрес редакции

117241, Moscow, ул. Лобачевского, 100–241

e-mail: ens.russia@gmail.com

kathedra-ens.ru

Журнал индексируется в: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ);
European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

Издается совместно с кафедрой византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова.

Зарегистрирован Управлением Федеральной Службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций. Свидетельство о регистрации средства массовой информации ПИ № ФС77–73598 от 14.09.2018.

© Ассоциация неозеллинистов, 2024

© Журнал «Кафедра византийской и новогреческой филологии», 2024

При перепечатке и при цитировании материалов ссылка на журнал обязательна.

Society of Modern Greek Studies
(*Russia*)

KATHEDRA

OF BYZANTINE AND MODERN GREEK STUDIES

№ 20 (3–4), 2024

Scientific journal

Issued 4 times a year
Since 19.06.2000

Editor-in-chief:

Bibikov M. V. (Moscow, Russia) — PhD, Professor

Editorial Board

Tresorukova I. V. (Moscow, Russia) (secretary) PhD, Associate Professor

Afinogenova O. N. (Moscow, Russia) PhD

Grishin A. Ju. (Moscow, Russia) PhD, Associate Professor

Grishin D. A. (Moscow, Russia)

Kisilier M. L. (Saint-Petersburg, Russia), PhD, Associate Professor

Klimova K. A. (Moscow, Russia) PhD, Associate Professor

Mantova J. B. (Moscow, Russia) PhD, Assistant Professor

Onufrieva E. S. (Moscow, Russia) PhD

Petrulina O. B. (Moscow, Russia) PhD, Professor

Smirnova I. Sh. (Moscow, Russia)

Teperik T. F. (Moscow, Russia), PhD, Professor

Toropova A. A. (Moscow, Russia) PhD

Editors

Grishin A. Ju., Klimova K. A.

Cover design and layout

Tsantsanoglou M. K., Varlamov A. A.

Computer layout

Varlamov A. A.

Editors address:

Lobachevskogo, 100–241

Moscow, 117241, Russia

e-mail: ens.russia@gmail.com

kathedra-ens.ru

The journal is indexed in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) and Russian Science Citation Index (RSCI).

The journal is edited jointly with the Department of Byzantine and Modern Greek Philology, Philological Faculty, Lomonosov Moscow State University

Registered by the Federal Service for Supervision of Communications, Information technologies and Mass Media

Mass media registration certificate

ПИ № ФС77–73598, 14.09.2018

© Society of Modern Greek Studies, 2024

© Journal «Kathedra of Byzantine and Modern Greek Studies», 2024

All rights in reproduction in any form reserved.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Α. Ю. Гришин</i> Отглагольная деривация греческого языка: сочетаемость и случаи смешения существительных на -ση и на -μα.....	9
<i>Δ. Α. Лонкин</i> «Γραμματικά понтийского языка» Κ. Τопхараса: история, политика, язык	18
<i>Δ. Η. Ραμαζανова</i> Судьба флорилегия «Άνθος τῶν χαρίτων» в русской книжной культуре XVIII века: труд Стефана Писарева и рукописи его перевода.....	35
<i>Τ. Β. Ταδεвосян</i> Греки в Армении (краткий исторический очерк).....	58
<i>Β. Αρζίδης</i> Περικλής Αργυρόπουλος: Ένας έλληνας σοσιαλιστής στη Ρωσία του 1860.....	66
<i>Αργυρώ Διαμαντοπούλου</i> Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως εργαλείο διάχυσης της γλωσσικής ποικιλότητας: η διαμόρφωση της ιδεολογίας στα ΜΚΔ και πιθανές διδακτικές χρήσεις.....	89
<i>Μ. Ζαφειρίου</i> Λέσβος: Μια δεύτερη πατρίδα για μετανάστες, αλλοδαπούς και παλιννοστούντες. Ο ελληνικός γραμματισμός ως μέσο άμβλυνσης της γλωσσικής και πολιτισμικής τους ετερότητας.....	106
<i>S. Kiosses</i> Creative writing and literary education: Employing targeted writing activities to enhance literary literacy.....	121
<i>V. Makrydimas</i> «Σκλαβιά ανυπόφερτη είν' αυτή η ζωή για τα θηλυκά του κόσμου». Ο έμφυλος κανόνας και η παρ' ολίγον ανατροπή του στον Πύργο του ακροπόταμου του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου	135
<i>Μ. Παπαρούση</i> Οργισμένες γυναίκες στη νεοελληνική πεζογραφία: η διατομή φύλου, βίας και σεξουαλικότητας στο «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας» της Σίσσυς Δουτσίου.....	153
<i>Α. Πράσιнос</i> Η ψυχαναλυτική κριτική στη μεταπολεμική πεζογραφία: η περίπτωση του διηγήματος η ώρα της φυρονεριάς του Δ. Χατζή.....	168

<i>В. К. Агламазян, Д. А. Лонкин, Д. В. Мельникова, А. Г. Пиксендеева, К. Е. Теотокис-Тамарли, С. П. Фасулаки, М. Л. Кисилиер</i>	
LIΙ международная научная филологическая конференция им. Л. А. Вербицкой. Секция «Балканистика, неозллинистика и византинистика» (22–23 марта 2024 г., Санкт-Петербург, СПбГУ).....	183
<i>М.В. Бибиков</i>	
Информатика и византиноведение (новости с заседаний диссертационных советов).....	192
<i>Κ.Α.Κλιμοβα</i>	
Вторая международная научная конференция «Преподавание греческого языка: методики, инновации, перспективы».....	198
<i>Α. Αλεξοπούλου</i>	
Όψεις του φανταστικού στον <i>Συνταγματάρχη Λιάπκιν</i> (1933) του Μ.Καραγάτση: μια συγκριτική μελέτη για την ποιητική των παραισθήσεων.....	208

CONTENTS

<i>A. J. Grishin</i>	
Verbal derivation of the Greek language: compatibility and cases of mixing of nouns ending in -ση and in -μα.....	17
<i>D. A. Lonkin</i>	
“Grammar of the pontic language” by K. Topkharas: history, politics, language..	33
<i>D.N. Ramazanova</i>	
The fate of the florilegium “Ἄνθος τῶν χαρίτων” in Russian book culture of the 18th century: the work of Stefan Pisarev and the manuscripts of his translation.....	54
<i>T.V. Tadevosyan</i>	
Greeks in Armenia (brief historical review).....	64
<i>V. Arzidis</i>	
Perikl[es] Argyropulo[s]: A Greek socialist in 1860’s Russia.....	87
<i>Argyro Diamantopoulou</i>	
Social Media as a tool for Dissemination of Linguistic Diversity: The formation of Ideology on Social Media and Potential Educational Uses.....	103
<i>M. Zafeiriou</i>	
Lesvos: A second home for immigrants, foreigners and returnees. Greek literacy as a means of mitigating their linguistic and cultural otherness.....	119
<i>S. Kiosses</i>	
Creative writing and literary education.....	132
<i>B. Μακροδήμας</i>	
«Σκλαβιά ανυπόφερτη είν’ αυτή η ζωή για τα θηλυκά του κόσμου». Ο έμφυλος κανόνας και η παρ’ ολίγον ανατροπή του στον Πύργο του ακροπόταμου του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου.....	150
<i>Marita Paparousi</i>	
Angry Women in Modern Greek Prose: The Intersection of Gender, Violence and Sexuality in Sissy Doutsiou’s short story Women in Tucson, Arizona.....	166
<i>A. Prasinos</i>	
Psychoanalytic Criticism in Post-War Prose: The Case of the Short Story The Hour of the Furaneri by D. Hatzis.....	181
<i>V. K. Aglamazyan, D. A. Lonkin, D. V. Melnikova, A. G. Piksendeeva1, K. E. Teotokis-Tamarli1, S. P. Fasulaki1, M. L. Kisilier</i>	
LII Ludmila Verbitskaya International Scientific Philological Conference.....	191

<i>M. V. Bibikov</i>	
Computer Science and Byzantine Studies (dissertation councils' news).....	197
<i>K. Klimova</i>	
Second International Scientific Conference «Teaching Greek: Methodology, Innovations, Prospects».....	206
<i>A. Alexopoulou</i>	
Aspects of the imaginary in Colonel Liapkin (1933) by M. Karagatsis: a comparative study on the poetics of hallucinations.....	222

ОТГЛАГОЛЬНАЯ ДЕРИВАЦИЯ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА: СОЧЕТАЕМОСТЬ И СЛУЧАИ СМЕШЕНИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ НА -ΣΗ И НА -ΜΑ

А. Ю. Гришин

*Московский государственный лингвистический университет (МГЛУ)
grishinaj@yandex.ru*

В исследовании рассматривается использование отглагольных имен существительных на -ση и на -μα с присущими им семантическими полями, качеством действия и актантной структурой. Установлено, что при совпадении содержания действия качество действия и соотношение актантных ролей разнятся, что и обуславливает разграничение в их употреблении. Однако общность содержания действия для этих двух типов имен приводит к смешению в их употреблении, что фиксируется как при анализе материалов текстовых корпусов, так и – в гораздо большей степени — при введении поисковых запросов в Сети.

***Ключевые слова:** новогреческий язык, отглагольные дериваты, событийная схема, актантные роли*

1. Введение: преемственность в использовании отглагольных существительных в греческом языке

Новогреческий в целом сохранил регулярное образование отглагольных существительных на -ση и на -μα, унаследованных им из древнегреческого языка, равным образом как и их семантику. Современные справочники по словообразованию, а также исследования, направленные на выявление сложностей новогреческого языка, подают имена на -ση и на -μα как отглагольные дериваты со значением процесса и со значением результата действия соответственно.

Асимакис Флиатурас отмечает, что глагольный суффикс -ση указывает на действие, а слова на -μα, также образовавшиеся от глаголов еще на древ-

ней стадии развития греческого языка, сохраняют за собой значение результата действия [Φλιάτουρας 2018: 112 и 125]. Фивос Панайотидис [Παναγιωτίδης 2021: 90] настаивает, что отглагольные имена на -ση настолько точно отражают значение глаголов, что даже передают их залоговые конструкции. Сравнивая два отглагольных существительных μετακίνηση и διακίνηση, он указывает на то, что вторая лексема в отличие от первой предполагает внешний агенс, поскольку сочетается исключительно с родительным объекта, но не с родительным субъекта, что в свою очередь связано с тем, что первый глагол допускает реципрок (μετακίνοῦμαι) при использовании пассивной формы глагола, а второй — только чисто пассивное значение. Сохранение актантной схемы именами на -ση в новогреческом языке сближает их с герундием в латинском и английском языках. Тем не менее, Георгиос Бабиньотис сходным образом объясняет значения обоих типов отглагольных имен, вероятно, учитывая случаи их смешения в определенных ситуациях. Так, имена на -μα характеризуются им как «существительные среднего рода, обозначающие действие или его результат... а также именные другие значения» [Μπατλιβώτης 2016: 230], а имена на -ση — как «существительные женского рода, обозначающие действие, состояние или результат» [Μπατλιβώτης 2016: 235]. Очевидно, что эти определения не позволяют усмотреть в них попытку разграничить и развести эти два типа отглагольных дериватов.

Настоящее исследование имеет целью проследить, в какой степени сохранились различия между именами на -ση и на -μα в новогреческом языке и не наблюдается ли случаев смешения в их употреблении. В качестве метода исследования предлагается проанализировать устойчивые сочетания этих отглагольных имен с другими существительными с акцентом на качество действия. Далее предлагается обосновать состоятельность этих сочетаний с точки зрения семантики и синтаксиса и подтвердить их превалирующее употребление на основе текстовых корпусов, после чего следует сравнить статистику их употребления в сети Интернет посредством поисковых запросов. Согласно предварительной рабочей гипотезе, при поиске посредством поисковых машин количество смешения при использовании слов на -ση и на -μα будет существенно выше по сравнению с текстовыми корпусами.

В исследовании использовался корпус El Ten Ten 19, поскольку он предоставляет доступ к наибольшему количеству текстовых материалов, обеспечивая при этом полноценную и подкрепленную примерами

статистику поиска. В меньшей степени использовались корпуса Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας (<https://hnc.ilsp.gr>) и Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα (<https://www.greek-language.gr>).

2. Семантический анализ и сопоставление сочетаемости отглагольных дериватов

Для наглядности представляется целесообразным использовать в исследовании случаи сохранения полной отглагольной деривации, образующие пары, такие как *έκθεση* — *έκθεμα*, *μάθηση* — *μάθημα*, *εξάρτηση* — *εξάρτημα*, *ψήφιση* — *ψήφισμα*, *ποίηση* — *ποίημα*, *όραση* — *όραμα*, *πτώση* — *πτώμα*, *διάλυση* — *διάλυμα*, *πράξη* — *πράγμα*, *άθληση* — *άθλημα*, *αφήγηση* — *αφήγημα* и т. д. Очевидно, что этот список вовсе не является исчерпывающим и может быть продолжен гораздо большим количеством слов. Очевидно также, что новогреческий язык не просто сохранил вышеуказанные и аналогичные им пары слов в их исконном значении, но и продолжает использовать саму продуктивную морфемно-семантическую модель, по которой образуются новые слова, как например, *δημοσίευση* — *δημοσίευμα*.

Особый интерес представляет собой пары, которые, в отличие от приведенных выше, допускают возможность смещения при употреблении. В первой предлагаемой к рассмотрению паре *αίσθηση* и *αίσθημα* формально соблюдаются все условия продуктивной модели: они представляют собой производные от глагола *αισθάνομαι*, первое из которых обозначает процесс и в расширительном смысле способность чувственного восприятия, а второе — эффект этого восприятия, в результате которого возникает соответствующее ощущение. В силу того, что имена на -ση по сути представляют собой герундий, они обладают универсальной сочетаемостью и могут использоваться во всех случаях, в которых используется и исходный глагол, то есть в рассматриваемой ситуации *αίσθηση φόβου* говорится уже в силу состоятельности и осмысленности словосочетания *αισθάνομαι φόβο*. Что касается существительных на -μα, их использование в семантическом плане более ограничено, но при этом является гораздо более частотным в ситуациях, в которых имеет значение отражение результата действия. Соответственно, и словосочетание *αίσθημα φόβου* оказывается гораздо более востребованным.

Одним из наиболее убедительных примеров использования слова *αίσθηση* для обозначения способности служит словосочетание *αίσθηση*

(της) γλώσσας. Не подлежит сомнению его широчайшее использование, в то время как в наиболее крупном корпусе El Ten Ten 19 не обнаруживается случаев использования словосочетания *αίσθημα της γλώσσας*, что представляется вполне объяснимым и предсказуемым. Тем не менее в корпусе Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα один такой контекст все же удалось обнаружить: *Δημιουργεί το αίσθημα γλώσσας με το ιδιαίτερό της φωνολογικό σύστημα*. В данном случае выбор в пользу *αίσθημα* совершенно оправдан, поскольку подразумевается ситуация внешнего воздействия со стороны языка, который не воспринимается в данном контексте как пассивный объект.

Еще одним иллюстративным примером словосочетаний, в которых имена на -ση и на -μα используются для обозначения способности с одной стороны и результата действия (в данном случае реакции на воздействие) с другой, служат такие распространенные смысловые комбинации как *αίσθηση χρόνου και αίσθημα φόβου*. Несмотря на одинаковое синтаксическое и падежно-функциональное строение этих словосочетаний (они оба происходят от структурно идентичных сочетаний глагола и объекта *αισθάνομαι τον χρόνο* и *αισθάνομαι τον φόβο*), предполагаемые ими событийные схемы разнятся. Чувство времени представляет собой постоянно действующую и неотъемлемую внутреннюю способность, в то время как чувство страха предполагает внешнее воздействие в виде реальных или мнимых факторов, в структурно-семантическом плане выполняющих функцию агенса, в то время как испытывающий страх выступает в роли пациенса. Греческий язык (в отличие от русского) полностью поддерживает это разделение, поскольку в подавляющем большинстве случаев отдает предпочтение словосочетанию *αίσθηση (του) χρόνου* и отвергает словосочетание *αίσθημα (του) χρόνου*. Согласно статистике корпуса El Ten Ten 19 частотное соотношение их использования составляет от 100 раз (с использованием артикля) до 40 раз (без артикля), а именно 1085 против 10 и 41 против 1 соответственно. Однако это не значит, что все случаи употребления словосочетания *αίσθημα (του) χρόνου* являются ошибочными. В этом смысле показательен контекст с сайта греческого министерства здравоохранения www.moh.gov.gr, в котором, в частности, говорится: *Η βαρεμάρα, το αίσθημα του χρόνου που δεν κυλάει, η απουσία νοήματος και κινήτρου είναι ιδιαίτερα επιβλαβή για τα άτομα που είναι σε περιορισμό*. В данном случае выбор совершенно справедливо сделан в пользу отглагольного deriva-

та на -μα, поскольку время, обладающее определенными свойствами, оказывающими свое воздействие, выступает гораздо более агентивным чем время как таковое, служащее лишь объектом восприятия. Стоит отметить также и уместность употребления определенного артикля в данном контексте. Наряду с этим словосочетание *αίσθημα του χρόνου* часто используется в психологических контекстах, чтобы подчеркнуть обособленность ощущения времени или агентивность вызывающих это ощущение факторов. В качестве примеров такого употребления можно привести фразы *Το αίσθημα του χρόνου δεν εξαρτάται από τον ημερολογιακό χρόνο* (www.psychanalysis.gr) или *Το αίσθημα του χρόνου καθορίζεται από τη σχέση του Εγώ και του Εαυτού κυρίως με τα εσωτερικά αντικείμενα* (www.psychiatriki-journal.gr). Сюда же относятся и такие словосочетания как *νέο αίσθημα του χρόνου*, *ιδιαιτέρο αίσθημα του χρόνου που δημιουργείται* и т. д. Однако приходится признать ошибочным выбор в пользу *αίσθημα* в предложении *χάνεται το αίσθημα του χρόνου* применительно к зависимости от компьютерных игр.

Важно отметить, что запрос в поисковых системах дает резко отличающиеся результаты по сравнению с корпусами, тексты в которых проходят определенный качественный отбор. Так, при поиске в Google частотность употребления словосочетаний *αίσθηση (του) χρόνου* и *αίσθημα (του) χρόνου* дает совершенно другие соотношения, а именно 136.000 против 46.600 с артиклем и 1.160 упоминаний против 101 без артикля. Таким образом, число соотношений их использования составляет всего 3-10 раз, а не несколько десятков, как в корпусах. Количество страниц (а не результатов), которые поисковик готов открыть, дают соотношение в том же диапазоне, причем более узкое, в 6-7 раз: *αίσθηση (του) χρόνου* 285 с артиклем и 144 без и *αίσθημα (του) χρόνου* соответственно 45 и 19 раз. Напрашивается вывод, что это связано с большим количеством некорректного словоупотребления в размещенных в Интернете текстов.

Далее представляется уместным рассмотреть аспекты противоположного по качеству действия, событийной схеме и соотношению актантных ролей словосочетания, как например *αίσθημα φόβου*. Здесь идет речь прежде всего о результате действия, вызванного внешними факторами, в отличие от подавляющего большинства примеров употребления словосочетания *αίσθηση χρόνου*. Корпус *El Ten Ten 19* дает 504 случая использования словосочетания *αίσθημα φόβου* против 103 для *αίσθηση φόβου* (с определенным артиклем *του* 293 против 129). Как уже гово-

рилось, имена на -ση имеют универсальную сочетаемость и, выполняя функции герундия, могут использоваться там же, где используется и сам глагол (*αισθάνομαι φόβο*). Однако слова на -μα лучше передают результат действия, а точнее, воздействия, вызванного внешним агенсом. Другие корпуса, пусть и обладая меньшими размерами, подтверждают эту закономерность. Так, Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας дает соотношение 10 к 3, а Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα — 10 к 5 (оба корпуса без учета склонения).

Опять же результаты запросов в поисковых системах дают резко отличающийся результат, а данном случае прямо противоположный. При поиске в Google количество использований словосочетания *αίσθηση (του) φόβου* превышает количество использований словосочетания *αίσθημα (του) φόβου* (14.400 против 12.000 без артикля и 45.900 против 15.600 с артиклем). Количество же страниц, предлагаемых поисковиком по соответствующим запросам, примерно одинаково и составляет от 227 до 250.

С одной стороны, это говорит о небрежном словоупотреблении в Сети, но с другой — опять-таки, нельзя считать ошибочным всякое употребление словосочетания *αίσθηση φόβου*, поскольку существуют случаи, когда существительное на -ση оказывается предпочтительным. В качестве примера стоит обратить внимание на предложение: *Η αίσθηση του φόβου και η αντίδρασή μας όταν φοβόμαστε είναι το αποτέλεσμα ενός σύνθετου συνδυασμού βιολογικών μηχανισμών.* (www.psychologos-fragkiadaki.gr). В этом контексте *η αίσθηση του φόβου* отсылает к индивидуальной способности восприятия страха, в то время как *αντίδραση* соответствует понятию, которое обычно обозначается как *αίσθημα φόβου*. В следующем примере автор, также психолог, тоже имеет в виду способность живого существа: *Κανείς δεν θέλει να χάσει την αίσθηση του φόβου που μας προειδοποιεί για πραγματικούς κινδύνους* (<https://www.theparia.gr>). С другой стороны, даже в подобных контекстах существуют случаи неправомерного использования, как например: *Πρόκειται για ένα γενικευμένο είδος φοβίας, που βιώνεται χωρίς καν το άτομο να έχει βιώσει την αίσθηση του φόβου* (<https://el.wikipedia.org/wiki/Φοβοφοβία>). Выбор в пользу слова *αίσθηση* нельзя охарактеризовать как прямую ошибку, но тем не менее словосочетание *αίσθημα του φόβου* выглядело бы более предпочтительным, поскольку в данном случае речь идет о разовом переживании. Можно легко обнаружить и обратные ситуации. Так,

телеканал ΣΚΑΙ охарактеризовал Архиепископа Макария как человека, который *δεν έχει το αίσθημα του φόβου*. В данном случае представляется обоснованным использовать слово *αίσθηση*, поскольку речь идет о постоянной способности.

Подобным образом неравноценную картину дает исследование в текстовых корпусах и Интернете словосочетаний *αίσθηση (του) χιούμωρ* и *αίσθημα (του) χιούμωρ*. Руководствуясь логикой проведенного семантического анализа и приведенных выше примеров, следует предположить, что первое является гораздо более состоятельным, поскольку описывает постоянную способность. Различие частотности их употребления в корпусе El Ten Ten 19 составляет сотни и тысячи раз, а именно 500 против 5 без артикля и 42.929 против 14 с артиклем. Запросы в поисковой системе Google дают результаты, разнящиеся всего в 15-17 раз, а именно 16.200 против 899 без артикля и 75.000 против 5.430 с артиклем. Количество же предлагаемых страниц вообще демонстрирует незначительное различие в пользу словосочетания *αίσθηση του χιούμωρ*, 267 и 172 соответственно.

В данном случае приходится признать неправомерным употребление подавляющего большинства словосочетаний *αίσθημα (του) χιούμωρ*. Среди них можно привести распространенные наклейки на автомобиль *Οδηγοί Με Αίσθημα Χιούμωρ* и такие высказывания как *Ούτε ένας άνθρωπος με αίσθημα χιούμωρ έγινε ιδρυτής θρησκείας* (<https://el.wikiquote.org/wiki/Χιούμωρ> — повторяется также примерно на десятке сайтов) или *Για να διαβαίνεις τη ζωή χωρίς αίσθημα του χιούμωρ, είναι το ίδιο ανόητο, όπως και να ταξιδεύεις με άμαξα χωρίς σούστες* (<https://el.wikiquote.org> — также повторяется на десяти сайтах). Очевидно, что словосочетание *αίσθηση του χιούμωρ* в отношении событийной схемы и соотношения актантных ролей неравноценно таким словосочетаниям как *αίσθημα χαράς / απογοήτευσης / ικανοποίησης*, поскольку эти ситуации предполагают фактор внешнего воздействия (агенс), который и вызывает эти состояния.

Еще одна пара существительных, имеющих те же изначальные различия, а именно *προσκύνηση* и *προσκύνημα*, также проявляет признаки смешения. Поскольку *προσκύνημα* больше подходит для обозначения разового действия, оно начинает вытеснять слово *προσκύνηση* даже из такого исторически устоявшегося сочетания как *Προσκύνηση των Μάγων*. Так же, как и в предыдущих случаях, эта тенденция больше проявляется в Сети, чем в текстовых корпусах. Традиционная формулировка *Πρόσκυνηση*

των Μάγων встречается в корпусе El Ten Ten 19 323 раза по сравнению с 13 результатами для словосочетания *Προσκύνημα των Μάγων*. При этом число страниц, предлагаемых поисковой системой Google примерно равно для этих словосочетаний, 172 против 163. Семантика слова позволяет использовать его и в качестве акта паломничества (разовое действие), и для обозначения самого предмета поклонения, что зафиксировано как в отечественных (например И.П.Хорикова — М.Г.Малева), так и в греческих толковых словарях (например Μεϊζον Ελληνικό Λεξικό). В этой связи вполне уместен вопрос *Είστε του προσκυνήματος;*, обращенный паломником к насельнику монастыря или служащему в храме.

3. Заключение

Исследование семантики и сочетаемости отглагольных существительных позволяет сделать как минимум три вывода.

Во-первых, использование имен на -ση и на -μα в новогреческом языке в целом сохраняет те признаки, которые отличали их в древнегреческом.

Во-вторых, обнаруженные в текстовых корпусах случаи смешения в употреблении этих двух типов отглагольных имен связаны с игнорированием изначально присущих им событийных схем и соотношения актантных ролей. Имена на -ση выполняют роль герундия и могут использоваться в тех же ситуациях, в которых используется и соответствующий глагол; имена же на -μα, обозначая результат, оказываются более востребованными для описания воздействия со стороны внешних факторов, то есть, выражаясь в лингвистических терминах, их событийной схеме присуща более высокая степень агентивности.

И в-третьих, смешение этих двух типов и катахрестическое их использование проявляет себя в текстовых корпусах лишь до некоторой степени. Количество случаев их смешения в Интернете в десятки раз превышает количество таковых среди материалов текстовых корпусов, прошедших специальный отбор. Таким образом, можно констатировать тенденцию разговорного языка к сглаживанию различий между данными отглагольными дериватами.

Список литературы

Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό παραγώγων και συνθέτων της Νέας Ελληνικής. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2016

Παναγιωτίδης Φ. Μέσα από τις λέξεις. Θέματα στη γραμματική των λέξεων για όσους (νομίζουν ότι) βαριούνται τη γλωσσολογία. Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, 2021

Φλιάτουρας Α. Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα: Μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2018

Verbal derivation of the Greek language: compatibility and cases of mixing of nouns ending in -ση and in -μα

A. J. Grishin

*Moscow State Linguistic University (MSLU), Russia
grishinaj@yandex.ru*

The study examines the use of verbal nouns ending in -ση and -μα with their inherent semantic fields, quality of action and actantial structure. It has been established that, despite the coinciding of the action content, the quality of the action and the correlation of actantial roles differ, which determines the distinction in the use of these two types. However, the content of the action common to these two types of names leads to confusion in their use, which follows from the analysis of materials of text corpora and, to a much greater extent, of texts posted on on the Internet.

Keywords: verbal derivatives, event scheme, actant roles

References

Bampiniotis G. Lexiko paragogon kai syntheton tis Neas Ellinikis. Athina: Kentro Lexikologias E.P.E., 2016

Panagiotidis F. Mesa apo tis lexeis. Themata sti grammatiki ton lexeon gia osous (nomizoun oti) variountai ti glossologia. Athina: Ekdoseis tou eikostou protou, 2021

Fliatouras A. I morfologiki allagi stin elliniki glossa: Mia synchroni kai synoptiki parousiasi. Athina: Ekdoseis Pataki, 2018

«ГРАММАТИКА ПОНТИЙСКОГО ЯЗЫКА» К. ТОПХАРАСА: ИСТОРИЯ, ПОЛИТИКА, ЯЗЫК

Д. А. Лонкин

*Институт Лингвистических Исследований РАН, Санкт-Петербург, Россия
lonkin.d@mail.ru*

Статья посвящена грамматике понтийского диалекта («Граматики ти понтеику ти роцеику ти γλωσσας») К. Топхараса, вышедшей в Ростове-на-Дону в 1932 г. В статье дан обзор исторических событий, предшествовавших и сопутствующих выходу грамматики, а также последовавших после ее выхода. Во второй части статьи сделан анализ языка, на котором написана грамматика. Результат исторического и лингвистического обзора позволяет трактовать издание грамматики как важное для сторонников понтийского языка политическое событие.

Ключевые слова: *греки СССР, понтийские греки, понтийский диалект, диалекты новогреческого языка, формирование литературной нормы*

Введение

В 20-е – 30-е гг. XX в. на юге СССР активизировалась культурная жизнь греческого населения – выходили газеты на димотике и диалектах, открывались издательства, печатались книги, организовывались собрания и конференции. Этот период до сих пор остается малоизученным в рамках эллинистики, далеко не все имена учителей, писателей, переводчиков тех лет известны в Греции, многие книги на греческом языке, созданные в эти годы, не доступны греческому читателю. Тем не менее одна из книг тех лет – «Граматики ти понтеику ти роцеику ти γλωσσας» Костаса Топхараса, изданная в 1932 г. в Ростове-на-Дону, была переиздана в Афинах в 1998 г. Почему она оказалась важна? Какой вклад в развитие советского эллинизма она внесла, а какой – в развитие понтийской культуры

и понтийского языка? Грамматика К. Топхараса написана на понтийском диалекте. Но понтийский диалект не имеет нормы, прежде на нем никогда не писали грамматик. Как много заимствований из димотики и кафаревусы допускает автор? Как сильно влияет на его язык среда, в которой он пишет? Цель настоящей статьи – рассмотреть данные вопросы. Для этого будет рассмотрен исторический контекст, при котором вышла грамматика, а также проанализирован язык, на котором она написана.

1. Грамматика К. Топхараса в контексте Советского греческого языкового вопроса

1.1 Ситуация до 1930 г.

Политическая и культурная кампания по «коренизации», суть которой заключалась, в том числе, в государственной поддержке образования на национальных языках, поддержке национальных издательств и периодики, разработке письменностей и создании литературных языков, применительно к греческому населению страны, столкнулась с извечной проблемой греческого мира – языковым вопросом. И этот языковой вопрос отягощался тем, что в СССР проживали по крайней мере две группы греков, говоривших на разных диалектах – понтийском и приазовском румейском, и далеко не для всего греческого населения СССР был актуален спор между сторонниками димотики и сторонниками кафаревусы, так как они не владели ни той, ни другой формой языка и могли говорить только на своем диалекте.

В первое время в греческих школах Советского союза преподавали выпускники трапезундского греческого училища «Фронтистирион» (Φροντιστήριον Τραπεζούντος) [Αυτζίδης 1995: 170]. Преподавание в училище велось на кафаревусе, учащиеся получали классическое образование высокого качества, и многие выпускники училища были весьма консервативны. До 1926 г. преподавание димотики в советских греческих школах происходило до пятого класса, дальше оно продолжалось на кафаревусе. Книги же завозились из Греции, и их не хватало [Αυτζίδης 1995: 175].

10 мая 1926 г. было проведено I Всесоюзное совещание по вопросам культурного строительства среди трудящихся греков СССР, на котором димотика была выбрана языком всех греков СССР [Αυτζίδης 1995: 153]. Преподавание в школах должно было вестись только на димотике, учебники и детская литература, выпуск которых начался после данной реформы [Αυτζίδης 1995: 175], также могли быть только на димотике,

но не на кафаревусе. На этом же совещании была введена новая письменность, приближенная по возможности к произношению и «очищенная» от дополнительных диграфов, а также новый 20-ти буквенный алфавит, лишённый букв η, ω, ψ и ξ. Как писал Д. Н. Саввов: «Революционность этих решений заключалась в том, что они избавили всю культурную работу среди трудового греческого населения СССР от огромного бремени <...>, в виде пресловутого языка «кафаревуса» с его «исторической орфографией», которые, в частности, в греческой школе родной язык превращали из педагогического средства в буквальнойшем смысле в самоцель: дети обучались не на родном языке, а родному языку...» [Саввов 1931: 67]. Разрешалось печатать книги и газеты на диалектах для рабочих и крестьян, которые не могли понять текст на димотике.

Крупнейшим греческим издательством тех лет было издательство «Κοινωνιστής» («Коммунист»), которое находилось в городе Ростова-Дону и, с 1936 г., в станице Крымская – в столице Греческого автономного района. Как крупнейшее издательство, «Κοινωνιστής» обладало исключительным правом печатать учебники (консультантом по вопросам образования в издательстве был И. Иорданидис, супруг писательницы М. Иорданиду) [Агдзидис 2020: 283], и имело немалое влияние на всю советскую греческую интеллигенцию.

В 20-е гг. во многих населённых пунктах юга РСФСР, УССР, в Абхазии стали открываться педагогические техникумы, где готовили новых учителей для новых греческих школ.

В самих школах зачастую ситуация была такова, что на занятиях учителя говорили на димотике, на переменах – на диалекте, дети же не испытывали трудности в понимании димотики, но на ней не говорили. Димотика считалась многими учениками и учителями чужим языком [Αυτζιδής 1995: 172].

1.2 После «поворота» газеты «Κοινωνιστής» 1930 г.

Через четыре года после реформы 1926 г., редакция газеты «Κοινωνιστής», сотрудники одноименного издательства, совершили решительный «поворот» (*στροφή*, как напишет К. Топхарас [Τοπχαράς 1932: VII]) – начали печатать статьи исключительно на понтийском диалекте [Τοπχαράς 1932: II]. В 1931 году в Греческом автономном районе была проведена учительская конференция, на которой был поставлен вопрос о признании необходимости перехода на понтийский диалект (но этот

переход должен быть плавным и осторожным) [Саввов 1931: 70]. И через два года после этого «поворота» издательство выпустило первую в мире грамматику понтийского диалекта, написанную Костасом Топхарасом.

Костас Топхарас – один из сотрудников издательства, автор многих учебников димотики для школ, грамматики димотики и работ по методике её преподавания, а также многих статей в газетах «Κοινωνιστής» и «Κοκίνοσ Καλνασ» (газета, выходившая в Абхазии). Г. Муратидис пишет, что поэт и драматург Я. Х. Канонидис, чьи работы публиковались в издательстве, был братом Костаса Топхараса (Канонидиса) [Μουρατίδης 1990: 33] (о Я. Канонидисе известно, что он родился в 1889 г. в Кромни (Κρόμνη), в районе Гюмюшхане (Аргируполя) [Μουρατίδης 1990: 34]). Костас Топхарас был очень образованным человеком, выпускником трапезундского «Фронтистириона», искренне проникшимся советской идеологией [Αυτζίδης 1995: 160]. Согласно В. Агтзидису, К. Топхарас преподавал в Краевом греческом педагогическом техникуме в Краснодаре [Αυτζίδης 2005: 426].

В «Грамматике понтийского языка» («Γραμματικὴ τὴ ρομεϊκῆ τὴ λονταϊκῆ τὴ ὑλοσας») описываются основные моменты понтийской фонетики, словоизменения и словообразования. Однако, она является не столько научным и методическим описанием языка, сколько политическим манифестом. К. Топхарас проясняет это в предисловии к грамматике:

«...совещание не смогло коренным образом решить языковой вопрос. Совещание отправило в бездну искусственный, мертвый язык – кафаревусу, и на его место поставило димотику, живой язык, но живой не для наших масс, так как на этом языке говорили и говорят не трудящиеся греческие массы Советского Союза, а греки (οι κατοικηρίτ') в Греции. <...> Поворот, совершённый «Κοινωνιστής» и издательством, показал, что не только стишки и рассказы могут быть написаны на понтийском языке, но и серьезные работы» [Τοπχαράς 1932: VII].

«С другой стороны, 6 лет, прошедшие с начала языковой реформы, показали, что на димотике не может вестись политико–образовательная работа среди наших трудящихся масс, как среди взрослых, так и в школах.

Не только дети, окончившие I ступень, но даже те, кто окончил II ступень, техникумы не выучили и на самом деле не могли учить димотику. <...> Димотика не является не только общим языком для всех греков, но и чужим языком для трудящихся греков СССР. <...> Те, кто говорят, что димотика – общий язык, пусть посмотрят, что говорит народ. Свой

язык он называет «ρομηικον», а другой (т.е. новогреческий) – «ελληνικον». Народ со своей необразованностью разделяет языки, а они (те, кто говорят, что димотика – общий язык) со своей «мудростью» не разделяют.

Понтийский язык – язык трудящихся СССР. Он сильно отличается от димотики» [Τολχαρας 1932: VIII].

В предисловии от издательства сказано: «Язык не может быть целью, но орудием, которое нам помогает в достижении нашей цели.

И таким языком для наших греческих масс, которые вышли из Понта, является понтийский язык. Этот язык понимают, на этом языке говорят, это их родной язык. Очевидно, что ситуацию, в которой мы находились в последние годы и, в какой-то степени, находимся и сегодня, нельзя терпеть дальше» [Τολχαρας 1932: I].

Своей грамматикой К. Топхарас, вместе с издательством, стремились заявить, что понтийский теперь такой же письменный язык, как другие языки СССР, до тех пор бесписьменные. Наличие грамматики придавало им опору в отстаивании права понтийского диалекта на позицию официального языка греков СССР. Согласно известной фразе, приписываемой М. Вайнрайху, «язык — это диалект, у которого есть армия и флот». Изданная командой «Κομμунιστις» грамматика давала им оружие в спорах с их противниками, которых было немалое количество. Сам К. Топхарас в предисловии пишет так: «Можно будет сказать, что наш язык, понтийский, тоже имеет свою грамматику <...>. Этой книгой я делаю первую попытку» [Τολχαρας 1932: IX].

Несовершенство своей грамматики признаёт и сам автор [Τολχαρας 1932: X]. Однако, как политический манифест, грамматика была успешна, так как вызвала шум и споры. В книге В. Агтзидиса сказано, что грамматика спровоцировала раскол среди греков СССР [Αγτζιδής 1995: 160]. Многие учителя не принимали ее. Особенно негативно к ней, а также к про-понтийской идее в целом, относились учителя-выпускники «Фронтистириона». Многие из них так и не приняли реформы орфографии, принять же понтийский диалект основным языком греков СССР, преподавать его в школах казалось им излишне радикальной идеей. Издательство «Κομμунιστις» представляло сторонников про-понтийского движения, среди которых было много новых учителей – выпускников педагогических техникумов; газета «Κοκίνος Καλνας», газеты и издательства греков Приазовья же были димотикистами. Споры не утихали все 30-е гг. как на страницах газет, так и на конференциях греческой ин-

телигенции. Одна из таких конференций, проходившая в 1936 г. сначала в Сухуме, затем – в селе Михайловка, описана в книге В. Агтзидиса, как личное свидетельство Х. Гониади: «Там собрались все учителя. Был там и один русский, Сергеевский (*ο Σερκεέφσκι*) который окончил университет в Афинах. Он был историком и написал историю Древней Греции. Он со всеми говорил по-русски. Он хотел услышать существующие мнения. Так продолжалось три дня. Те учителя, которые учились в педагогическом техникуме, хотели понтийский язык и новую орфографию. Те, кто окончил «Фронтистирион» Трапезунда, <...> хотели использовать старую орфографию. Но они боялись высказываться, потому что знали, что другие пользуются поддержкой партии. Но некоторые высказались... <...> Затем вышел Сергеевский и произнёс речь. На кафаревусе. Все были поражены. Многие учителя не понимали, что он говорит. Он поддерживал старый 24-ти буквенный алфавит и общий греческий язык, но не понтийский.

Сергеевский был послан партией. Его попросили высказать свое мнение по этому вопросу. Ему было позволено отстаивать свою собственную точку зрения. Он хотел, чтобы язык был единым. В этом он столкнулся с Топхарасом.

На конференции не было принято никакого решения. Они оставили всё на следующий раз, которого не случилось, потому что греческие школы закрылись» [Αυτζίδης 1995: 166].

Костас Топхарас был важнейшей фигурой Советского греческого языкового вопроса, фигурой, разжегшей споры, не утихавшие вплоть до начала Греческой операции НКВД. Его грамматика, однако, будучи политической акцией, кроме споров, не повлекла за собой появление новых филологических и дидактических изданий по понтийскому языку. В решении проблем, существовавших в те годы, она не помогала. Диалект, не имевший нормы, так её и не получил, и качество текстов, а зачастую и орфография в текстах на понтийском продолжили сильно зависеть от происхождения их автора, его образования и личной идеологии.

2. Лингвистические особенности текста грамматики

К. Топхараса

2.1 Проблемы с орфографией

Как уже было сказано, новый 20-буквенный алфавит, принятый в мае 1926 года, не был охотно принят всей греческой интеллигенцией.

Во многом потому, что система письма, приближенная к произношению, не приводила к единообразию, и орфография текста зависела от его автора. Возникали многочисленные проблемы с сокращением слов (так, например, в работе Агтзидиса описан спор П. Спелтаса и К. Топхараса, о том, как писать фразу *τά βάλια* (от *τα έβαλα*) – *τ'αβάλια* или *τα'βάλια* [Αγτζίδης 2005: 421]), с правописанием местоимений (например, в драме Ф. Канонидиса «Για το κολχοζ» притяжательные местоимения присоединяются к определяемому слову с помощью дефиса – *το χοραφ-εμιν* [Κανονίδης 193: 10], в грамматике понтийского языка К. Топхараса – пишутся слитно с определяемым словом – *σιν γλωσσανεμιν* [Τοπχαράς 1932: VII], аналогична ситуация и с правописанием прямого дополнения, выраженного местоимением, у Канонидиса – через дефис – *έγραψε-μας* [Κανονίδης 193: 10], у Топхараса – слитно – *κευρικνεμας* [Τοπχαράς 1932: VIII]).

Грамматика понтийского языка К. Топхараса не приводела к разрешению данных проблем. Более того, создавала новые. В частности, К. Топхарас предписывает записывать аффрикату /tʃ/ через диграф *τζ* – *καλατζεβο* [kala'tʃevo] ‘разговаривать’, *τζαρτζαβ* [tʃar'tʃav] ‘покрывало’. При этом, автор не указывает, как в таком случае записывать аффрикаты /dz/ и /dzʃ/, также существующие в понтийском диалекте. На странице 56 К. Топхарас приводит композит *παρσοτσιμιδος* [paʃo'tsimidos] ‘несообразительный’, который состоит из *πασιν* [pa'ʃin] ‘жирный’ и *τσιμιδ* ['dzimid] ‘мозг, разум’ [Τοπχαράς 1932: 56]. Благодаря путанице, созданной автором, слово *τσιμιδ* можно прочесть и как ['tʃimid] (также можно обратить внимание на то, что в словаре А. Пападопулоса композит указан как *παχυττσιμιδος* [paɣi'dzimidos] [Παπαδόπουλος 1958: 171], то есть, либо А. Пападопулос сохраняет звонкость аффрикаты /dzʃ/, а К. Топхарас нет, либо К. Топхарас записывает звонкую аффрикату /dzʃ/, как глухую /tsʃ/, через диграф *τσ*, но ее произношение остается звонким). В таком случае, правильное прочтение аффрикат можно было только заучить. Многие понтийские писатели того времени не последовали этому предписанию К. Топхараса, и аффрикату /tʃ/ записывали как *τσς*, /dzʃ/ как *τζζ*, /dz/ как *τζ*, тем самым избегая вышеописанной путаницы.

Далеко не всегда ясным также остается правильное прочтение диграфа *ια*. В связи с тем, что зачастую К. Топхарас не ставит знак ударения, так как «кроме путаницы, знак ударения ничего не дает» [Τοπχαράς 1932: 10], данный диграф можно прочесть нисходящим дифтонгом /ia/, восходящим /ja/ или монофтонгом /æ/. Если с нисходящим дифтонгом

ситуация более ясна, так как для верного прочтения, например, слова *σημα* ([si'mia], [sim'ja] или ['simæ]) 'знаки', нужно знать, какой гласный ударный, то есть верно – [si'mia], то относительно двух других вариантов, остаётся не ясным вопрос, признает ли К. Топхарас существование фонемы /æ/, либо считает ее аллофоном нисходящего дифтонга /ja/. То есть, прочтение заимствованного из димотики слова *περίπτωση* 'случай' ([peri'ptosja] или [peri'ptosæ]) остаётся неясным.

Следует обратить внимание на ещё одно предписание К. Топхараса. Согласно грамматике, сочетания звуков /sx/, /sf/, /fs/, /fθ/, /fx/, /pt/ и /kt/, а, следовательно, и сочетания букв *ςχ*, *ςφ*, *ςθ*, *φς*, *φχ*, *πτ* и *κτ*, не возможны, кроме исключений, таких как *εφχαριστο* и *φакτια* [Топхарάς 1932: 7]. Зачастую, К. Топхарас следует этому предписанию, например, *σχολιο* [sko'lio] (ср. дим. *σχολίο* [sxo'lio]) 'школа' [там же], *διφτονκς* [di'ftongus] (дим. *δίφθογγοι* ['difiongi]) 'дифтонги' [Топхарάς 1932: 8], *σκιματίζονταν* [skima'tizundan] (дим. *σχηματίζονται* [sxima'tizonde]) 'создаются' [Топхарάς 1932: 55] и т. д., однако, одно из часто встречающихся слов – *περίπτωσι* ([pe'riptosi] 'случай' – К. Топхарас не адаптирует вышеуказанному предписанию, и не записывает его как *περίφτωσι* [pe'riftoʃi]).

Говоря о путанице, можно упомянуть также то, что К. Топхарас предписывает писать вопросительный знак, как «?», двоеточие же, согласно нему, должно значить то же, что оно значит в других языках [Топхарάς 1932: 11]. Однако в предисловии, задавая вопрос, была ли димотика общим языком всех греков, К. Топхарас использует знак «;»: *Κε ζατι ετων-μι ι δμοτικι κινόν γλωσα толунεтерон ти ромеион ке теμεтерон ιδιετερα;* [Топхарάς 1932: VIII].

2.2 Понтийские черты

Язык, на котором написана грамматика понтийского языка К. Топхараса, имеет, определенно, множество черт, которые можно отнести к понтийским. Так, например, автор никогда не ставит прямое и косвенное дополнение, выраженное местоимением, перед глаголом, что было бы свидетельством интерференции с димотикой. Например, автор пишет *λεγοματα* 'говорим это' [Топхарάς 1932: 10], *βαλοματα* 'ставим это' [там же], *λειατα* 'говорит это' [Топхарάς 1932: 29], но никогда *τα λεγομε, το βαλομε, τα λει*.

Характерной особенностью понтийского диалекта является образование форм множественного числа у неодушевленных существительных

женского рода (а также существительных, означающих животных). Неодушевленные существительные в единственном числе относятся к женскому роду (и артикль η /i/), во множественном же числе, род заменяется на средний (артикль – $\tau\alpha$ /ta/). Этому правилу К. Топхарас также систематически следует, в том числе, когда заимствует лексику из димотики. Например, ι *αυτοψία* – *αυτοψίας* [Топхарάς 1932: 31] (дим. ι *αυτοψιες*), ι *περίτση* – *τα περίτσηα* (дим. ι *περίτσης*).

Прилагательное с неодушевленными существительным женского рода в понтийском диалекте ставится в средний род, например, ι *γλώσα* – *το ρομεικον ι γλώσα* ‘понтийский язык’, ι *σινταξι* – *ταρχεον ι σινταξι* ‘древний синтаксис’ [Топхарάς 1932: 31]. Поэтому в словосочетаниях определение-определяемое артикль ставится дважды (в данном случае, перед прилагательным – артикль среднего рода, перед существительным – женского). В грамматике понтийского языка К. Топхараса это правило также ни разу не нарушается.

Автор заостряет внимание на двух вышеперечисленных явлениях, описывая их, как особенно характерные для понтийского языка, упоминая при этом, что димотикисты, вероятно, будут смеяться над теми, кто так пишет [Топхарάς 1932: IX].

Лексика, которую использует К. Топхарас, является, зачастую, понтийской. Исключение составляют термины, заимствованные из новогреческого языка, которых немало, и которых автор либо встраивает в фонологическую систему, как описанное ниже слово *ο φτονκος*, либо (но редко) нет, как описанное выше ι *περίτση*.

Если обратить внимание на существительное *ο φτονκος* ‘звук’, можно заметить, что ‘звуки’ во множественном числе автор записывает, как *τα φτονκς*. При этом в заголовке параграфа о звуках в понтийском диалекте, К. Топхарас пишет слово *ΦΤΟΝΚΙ* [Топхарάς 1932: 2], то есть как дим. множественное число *οι φθόγγοι* (но с заменой θ на τ , согласно вышеописанному правилу). Далее К. Топхарас использует форму множественного числа винительного падежа *φτονκς*, что соответствует димотической форме вин. падежа мн. ч. *τους φθόγγους*, однако далее во всем тексте автор пишет форму среднего рода множественного числа *τα φτονκς*. Окончание среднего рода мн. ч. на $-ς$ вероятно создано по аналогии со словом *ο κοσμος* ‘мир, народ’ – *τα κοσμς*, которое можно встретить на странице 34. При этом, описывая парадигмы образования множественного числа существительных среднего рода, К. Топхарас не упоминает форм на $-ς$.

Примечательно, что в словаре А. Пападопулоса формами множественного числа слова *ὁ κόσμος* указаны формы *τὰ κόσμους* и *τὰ κόζια* ([‘kozmae]) [Παπαδόπουλος 1958: 472], при этом в своей грамматике А. Пападопулос также не упоминает форм мн. ч. ср. р. на -ους.

Родительный падеж К. Топхарас всегда образует с артиклем *τι* (в 24-буквенной записи – *τη*). При образовании винительного падежа существительных мн. ч., используется артикль *τι* (м. и ж. р., в 24-буквенной записи – *τοι*) и *τα* (ср. р), ед. ч. – *τον, την, το*. Конечное *ν* встречается всегда, кроме случая *ασι διωτικιν* [Τοπχαράς 1932: VIII] (должно быть *ασιν διωτικιν*). Однако, так как этот случай единичный, его можно трактовать скорее, как опечатку, чем как влияние димотики, где конечное *ν* у артикля в вин. падеже выпадает перед *δ, θ, ζ, σ, γ, β, λ, μ, ν, ρ*.

Интерес может представлять указательное местоимение ‘этой’. К. Топхарас указывает один вариант данного местоимения – *αυτος* [a’utos]. В то же время сам он его пишет (кроме случаев, когда приводятся примеры в разделе «Ταντομιας») в книге лишь дважды, в предисловии – *με ταυτο το βιβλιον* ‘этой книгой’ [Τοπχαράς 1932: IX], и во фразе *σαυτο την περιπτωσιν* ‘в этом случае’ на странице 17. Вместо него, довольно часто, автор использует местоимение – *ατος: σατο τι δυλιαν* [Τοπχαράς 1932: 52], *τα λεκεις ατα* [Τοπχαράς 1932: 50], *ατο το τ* [Τοπχαράς 1932: 14], *τα κριωτερα περιπτωσια ατα* [Τοπχαράς 1932: 5], *το τηλεφτεον ατο* [Τοπχαράς 1932: 33] и т. д.

Что касается глагола, автор, хотя и нередко заимствует глаголы из димотики, встраивает их в понтийскую систему. Например, глагол *κλίνω* ‘спрягать’ в 3 л. мн. ч. принимает форму *κλινταν* ‘спрягаются’ [Τοπχαράς 1932: 32], в то время как стандартная новогреческая форма – *κλινονται*.

Глагол *ικανοπιμε* ‘удовлетворяться’ К. Топхарас спрягает аналогично глаголу *τιμώμαι* ‘иметь цену’, который имеет в аористе формы 1 л. мн. ч. *ετίμηθα* [e’timētha] или *ετίμεθα* [e’timeθa] и, соответственно, 1 л. мн. ч. – *ετιμήθαμε* или *ετιμέθαμε* [Παπαδόπουλος 1955: 83], т. е. *ικανοπιεθαμε* [Τοπχαράς 1932: 5], но не *ικανοπιθикаме*, как это было бы в димотике при использовании 20буквенного алфавита.

В грамматике часто можно встретить причастия на *-μενος, -μεντσα, -μενον*. Дееспричастий на *-οντας*, не свойственных диалекту, К. Топхарас не употребляет.

К. Топхарас пользуется широким набором союзов, имеющих как исконно греческое, так и иное происхождение, большинство из которых,

частотны в понтийских текстах. Так, например, автор одинаково часто использует как противительный союз *ἀμᾶν*, от турецкого *ama* ‘но’, так и греческий союз *ἀλλά*. Также один раз встречается союз *ἀντὶς*ак, от турецкого *ancak* ‘однако’ [Топхарάς 1932: VII].

Из разделительных союзов, К. Топхарас чаще выбирает союз *ἢ*а ‘или’, заимствованный из турецкого (тур. *ya*) и имеющий персидское происхождение. Автор довольно часто пишет союз *ἢε* ‘или’, гораздо реже – союз *ι* (новогреч. *ή*) [Топхарάς 1932: 53].

Также можно упомянуть использование автором соединительного союза *καί* ... *καί* ‘и ... и’ или ‘не ... не’, который также имеет персидское происхождение и заимствован из турецкого (тур. *ne ... ne*, можно вспомнить азербайджанский вариант союза – *nə* [næ]). Наиболее вероятное понтийское произношение этого союза как [næ], но не [ɲja], С. Афанасиадис упоминает данный союз, как *νε – νε*, также [næ] [Αθανασιάδης 1977: 151].

К. Топхарас пользуется комплиментайзерами *οτι* ‘что’, *πι* ‘что, как’ и *ντο* ‘что’, который также является вопросительным местоимением ‘что’, и является одной из изоглосс, разделяющих новогреческие диалекты. Из союзов ‘как’ понтийский союз *ἀμᾶν* автор использует чаще, чем *οπως*, который есть и в димотике. Также К. Топхарас всегда употребляет союз *ὄνταν* ‘когда’, в то время, как в понтийском также существуют другие варианты союза, например, *ὄντες* [Αθανασιάδης 1977: 154]. Однако он пишет *ὄταν* [Топхарάς 1932: 10], что можно посчитать скорее опечаткой, нежели влиянием димотики.

На странице VIII в предисловии К. Топхарас пишет фразу «*Κε ζᾶτι εἶτον-μι ι διμοτικι κινον γλοσα τολυνετερων τι ρομειον;*» [Топхарάς 1932: VIII]. Здесь можно наблюдать турецкое слово *ζᾶτι* (тур. *zaten*) ‘разве’, а также вопросительную частицу *μι* ‘ли’. В книге С. Афанасиадидса сказано, что данная частица восходит к турецкой частице *mi/ mi/ mü/ mi* [Αθανασιάδης 1977: 147].

Заемствования глаголов и имен из турецкого языка в тексте встречаются редко.

2.3 Возможное внешнее влияние

Во всем тексте сказуемое стоит либо на втором, либо на первом месте в предложении, например, *Ατο εν τρανον ζιτιμαν* ‘это – большая проблема’ [Топхарάς 1932: VIII]. Данный порядок слов не противоречит законам понтийского диалекта [Drettas 1996: 271-272], однако глагол также

может стоять и на последнем месте, пример из книги С. Афанасиадис: *Ἄμον την κάταν ἐφτά ψῆα* [p'ʃia] ἔχ' [eʃ] 'у тебя, как у кошки, семь жижней' [Αθανασιάδης 1977: 19]. В грамматике К. Топхараса глагол на последнем месте не стоит никогда.

Однажды в тексте встречается выражение *σοῦα τὰλα τὰ περιπτώσια* 'во всех других случаях' [Τοπχάρας 1932: 7], где слово *όλα* 'все' – заимствованное из димотики. Тем не менее, всегда, кроме этого случая, К. Топхарас пишет понтийское слово *όλια* – *όλια τὰλα τὰ ἐπιθετα* [Τοπχάρας 1932: 28], *όλια ατα τὰ διαφορας* [Τοπχάρας 1932: 10] и т. д. Этот пример можно трактовать как опечатку.

Если в слове *τὰ περιπτώσια* 'случаи', которое в димотике было бы *οι περιπτώσεις*, заменяет окончание *-εις* на окончание *-ια*, то в слове *τὰ λέκεις* 'слова' (дим. *οι λέξεις*), также принявшем средний род во множественном числе, К. Топхарас оставляет окончание *-εις*, не изменяя слово на, например, *τὰ λέκσια*.

Дважды в предисловии автор пишет *απέδικσαν* [Τοπχάρας 1932: VII], что не соответствует правилам понтийского диалекта, где в аористе и имперфекте аугмент прибавляется всегда, в приставочных глаголах, как *αποδείχω*, аугмент зачастую прибавляется и к приставке (в данном случае *α* переходит в *ε*), и после приставки (т. е. *ο* переходит в *ε*, однако, это происходит не всегда, чаще с приставкой *απο*, например, *αποβροτίζω* 'испортить' – аор. *επεβρέτ'σα* [Зимов 2019: 63], но *υπογράφω* 'подписывать' – аор. *υπόγραφα* [Зимов 2019: 115]). Верной формой данного глагола стала бы форма *επέδικσαν*. Во всем дальнейшем тексте К. Топхарас не делает подобных ошибок.

Часто в грамматике встречается глагол 'писать'. А. Пападопулос в словаре приводит два варианта данного глагола – *γράφω* и *γράφτω* [Παλαδόπουλος 1958: 243]. В словаре Д. И. Зимова можно найти только *γράφτω* [Зимов 2019: 111]. Наиболее частотная форма в грамматике – *γραφο*, но несколько раз можно обнаружить и *γραφτο*, как например, на странице 7 на расстоянии одного абзаца можно встретить сначала форму *γραφοματο* 'мы это пишем', затем *γραφομε* 'мы пишем'. Данное явление бессистемно. Можно предположить, что форма *γραφο*, которая встречается чаще, более предпочтительна, т. к. стандартна и для димотики.

Формы 1 л. мн. ч. глаголов настоящего времени всегда образуются аналогично «*γραφομε*», т. е. с окончанием *-ομε*, хотя в понтийском воз-

можно также окончания *-οι* и *-οιεν*. Так, например, Ж. Дретта упоминает лишь *-οι* и *-οιεν* [Drettas 1996: 208], А. Пападопулос – все три варианта окончания [Παπαδόπουλος 1955: 75], в книге С. Афанасиадаса чаще всего можно встретить *-οιε*, например, *ἔχοιμε* ‘имеем’ [Αθανασιάδης 1977: 148]. Выбор окончания *-οιε*, но не *-οιεν*, можно объяснить сходством данного окончания с окончанием 1 л. мн. ч. глаголов настоящего времени в димотике. Окончания *-οι* встречаются в грамматике только когда за ними следует дополнение, выраженное местоимением, как в примере выше – *ὑραφοῦατο* ‘мы это пишем’ [Τοπχαράς 1932: 7].

Одной из характерных черт понтийского диалекта можно назвать выпадение безударных окончаний 1 и 3 л. ед. ч. глаголов в настоящем времени, если за ними следует дополнение, выраженное местоимением 3 лица. Т.е., если после глагола *ὑράφτω* ‘я пишу’ и глагола *ὑράφτ* ‘он пишет’ будет следовать местоимение *ατο* ‘это’, то в обоих случаях получится фраза *ὑράφτ ατο* ‘я это пишу’ и ‘он это пишет’. Данное явление описано, например, Ж. Дретта [Drettas 1996: 252]. К. Топхарас в своей грамматике предписывает в подобных случаях писать *ὑραφιατο* для формы 3 л. ед. ч., тем самым устраняя омонимию с формой 1 л. ед. ч. [Τοπχαράς 1932: 39]. Этому предписанию автор следует систематически во всём тексте. Тем не менее, йота, которую предписывает вставлять между глаголом и местоимением, вероятно, была взята из новогреческого языка. Понтийская форма 3 л. ед. ч. *ὑράφτ* образовалась в результате редукции окончания *-ει /i/*, то есть изначально форма выглядела как *ὑράφτει* или *ὑράφει*, однако, ко времени написания грамматики окончание *-ει* не было актуально для понтийского диалекта.

Из новогреческого К. Топхарас заимствует многие устоявшиеся словосочетания. Например, кафаревусные *περα περν* (*πέρα-περοῦ* ‘насквозь, повсюду’) [Τοπχαράς 1932: 24], *ολος διολν* (*ὄλως διόλου* ‘совсем, совершенно’) [Τοπχαράς 1932: 41], *λ. χ.* (*λόγου χάριν* ‘например’), а также *κ.τ.λ.* (*καί τὰ λοιπά* ‘и так далее’). Часто автор употребляет фразу *παι να ιπι* [Τοπχαράς 1932: 2, 4, 15], которое можно трактовать как заимствованное из димотики *πάει να πει* ‘значит, то есть’.

Описывая союзы в понтийском языке, К. Топхарас упоминает два условных союза: *αν* и *ί* [Τοπχαράς 1932: 48]. Если союз *αν* не вызывает вопросов, то *ί* выглядит весьма загадочно. Этот союз можно трактовать либо как *ή* ‘или’, который едва ли подходит на роль условного союза, либо заимствованный из кафаревусы *ει* ‘если’.

Заимствования из русского языка немногочисленны. Лексические заимствования – это либо существовавшие тогда реалии, такие как *το κολχοζ* ‘колхоз’, *ο πολξζεβικον* ‘большевик’, *ι πραξςορα* ‘брошюра’, либо единичное слово *τα υξλοβιας* ‘условия’ в предисловии [Топхарас 1932: VII].

Встречаются также кальки с русского языка, например, фраза *αλν πολα αλν ολιγον* ‘где-то больше, где-то меньше’ [Топхарас 1932: 10]. В предисловии можно встретить сложноподчиненное предложение «*Ονταν σπυδαζ κανενας οτι γλοζαν θελτς εפורι να καλατζεβ*» [Топхарас 1932: VIII]. Сказуемое в главном предложении «*εפורι να καλατζεβ*» ‘может говорить’ и в придаточном «*ονταν σπυδαζ κανενας*» ‘когда кто-то учит’ выражено глаголом в 3 лице, в то же время вставка *οτι γλοζαν θελτς* ‘какой хочешь язык’, где предикат выражен глаголом во 2 лице, выглядит неестественно для греческого языка в целом, и для понтийского диалекта в частности. Однако, для русского языка такие вставки (*какой хочешь*) весьма естественны: *Когда Митя, отобедав, засыпал, беседовала заумно с Пахомовой, выражая свое мнение на какой хочешь предмет — есть Бог или нет, об экономике и политике, уверенная, что все знает* (ruscorpoga.ru).

Кальки с русского языка возможно трактовать как проживанием К. Топхараса в русскоязычной среде (в СССР), так тем, что в трапезундском «Фронтистирионе» (если он там учился) одним из обязательных предметов был русский язык [Паυλίδη 2004: 155].

Заключение

Многие опечатки, присущие грамматике К. Топхараса, могут толкнуть на мысль, что эта работа была написана впопыхах (при этом, в книге В. Агтзидиса сказано, что «ее изучали два года прежде, чем выпустить» [Αυτζίδης 1995: 160]). Она должна была не столько дать понтийскому диалекту норму, сделав его таким образом официальным языком, который изучают в школах, сколько вызвать обсуждения о понтийском языке на страницах газет и собраниях греческой интеллигенции. Это был первый шаг, а реальные действия по кодификации языка и по созданию школьной программы, возможно, последовали бы, если бы К. Топхарас и его сторонники победили бы в спорах.

Язык, на котором написана грамматика, позволяет описать ее автора, как человека, владеющего понтийским диалектом. В то же время, автор не лишен классического образования, и недостаток лексики (в основном,

специальной) он замещает заимствованиями из новогреческого языка. Лексические заимствования (самостоятельных частей речи) из турецкого и русского языков в тексте редки.

Язык грамматики – это, прежде всего, язык К. Топхараса. Последовали ли другие понтийские писатели предписаниям его грамматики – это следующий вопрос. Однако проделанный анализ может быть полезен при дальнейшем изучении понтийского языка 1930-х гг.

Список литературы

- Agdzidic, V.* Греческая диаспора в северо-восточных районах Причерноморья в XX веке / В. Агдзидис ; пер. с греч. : О. А. Хорошиловой, И. Каколири. - Ростов-на-Дону: Донской издательский дом, 2020. - 767 с.
- Зимов, Д. И.* Русско-понтийский словарь обиходной лексики. Пятигорск: Пятигорский государственный университет, 2020.
- Саввов Д. Н.* К проблеме языка и письменности греков СССР // Культура и письменность Востока. 1931. Кн. X. С. 65–75.
- Сергиевский М. В.* Мариупольские греческие говоры. Опыт краткой характеристики // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. 1934. Т. 7. С. 533–587.
- Drettas, G.* Aspects Pontiques. Paris: Association de recherches pluridisciplinaires, 1996.
- Αγτζίδης, Β.* Το γλωσσικό ζήτημα στις ελληνικές κοινότητες της Σοβιετικής Ένωσης // ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ, τεύχος 43, Αθήνα: Μέλισσα, 2005, Σ. 421-448.
- Αγτζίδης, Β.* Ποντιακός Ελληνισμός. Από τη γενοκτονία και το σταλινισμό στην περestroika. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 1995.
- Αθανασιάδης, Σ.* Το συντακτικό της понτιακής διαλέκτου. Καστάνια Βέροιας: Έκδόσεις «Σωματείου Παναγιά Σουμέλα», 1977.
- Μουρατίδης, Ε.* Το понτιακό θέατρο στην Ε.Σ.Σ.Δ.//Ελλοπία. Περιοδικό για τα εθνικά θέματα, τεύχος 4, Αθήνα: ΕΛΛΟΠΙΑ, 1990, Σ. 31-35.
- Παπαδόπουλος, Α. Α.* Ιστορικόν λεξικόν της понτιακής διαλέκτου. Τ. 1: Α-Λ. Έν Αθήναις: Τυπογραφείον Μυρτίδη, 1958.
- Παπαδόπουλος, Α. Α.* Ιστορικόν λεξικόν της понτιακής διαλέκτου. Τ. 2: Μ-Ω. Έν Αθήναις: Τυπογραφείον Μυρτίδη, 1961
- Παπαδόπουλος, Α. Α.* Ιστορική γραμματική της понτιακής διαλέκτου. Αθήνα: Επιτροπή понτιακών μελετών, 1955.
- Παυλίδη, Α. Υ.* Το Φροντιστήριο Τραπεζουντας (1900-1914) και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο // Περιοδικό «Αρχαίον Ποντου», παραρτημα 24, Αθήνα: ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, 2004.
- Τοπχαράς, Κ.* Γραμματικι τι ρομειку τι понτικευ τι γλοζας. Ροζτοβ-Ντον: Εκδοτικον «Κομμунιστις», 1932.

“Grammar of the pontic language” by K. Topkharas: history, politics, language

D. A. Lonkin

*The Institute for Linguistic Studies of the Russian Academy of Sciences, Saint-Petersburg, Russia
lonkin.d@mail.ru*

The article is devoted to the grammar of the Pontic dialect (“Γραμματικά τι ποντικου τι ρομεικου τι γλωσσας») written by K. Topkharas and published in Rostov-on-Don in 1932. The article provides an overview of the historical events preceding and accompanying the publication of the grammar, as well as those following its release. In the second part of the article, the language in which the grammar was written is analyzed. The result of the historical and linguistic review allows interpreting the publication of grammar as an important (but hastily done, as evidenced by numerous typos and inconsistencies in spelling) political action carried out by supporters of the establishment of the Pontic language as the official language of the Greeks of the USSR, in which education in schools should be conducted, all literature should be printed, etc.

Keywords: Greeks of the USSR, Pontic Greeks, Pontic dialect, dialects of the Modern Greek language, the formation of a literary norm

References

- Agtzidis, B.* Grecheskaya diaspora v severo-vostochnykh rayonakh Prichernomorya v XX veke / V. Agdzidis ; per. s grech. : O. A. Khoroshilovoy, I. Kakoliri. - Rostov-na-Donu: Donskoy izdatelskiy dom, 2020.
- Agtzidis, V.* Pontiakos Ellinismos. Apo ti genoktonia kai to stalinismo stin perestroika. Thessaloniki: Kyriakidi, 1995.
- Agtzidis, V.* To glossiko zitima stis ellinikes koinotites tis Sovietikis Enosis // TA ISTORIKA, tefchos 43, Athina: Melissa, 2005, pp. 421-448.
- Athanasiadis, S.* To syntaktiko tis pontiakis dialektou. Kastania Veroias: Ekdoseis «Somateiou Panagia Soumela», 1977.

- Drettas, G.* Aspects Pontiques. Paris: Asossiation de recherches pluridisciplinaires, 1996.
- Mouratidis, E.* To pontiako teatro stin E.S.S.D.//Ellopia. Periodiko gia ta ethnika themata, tefchos 4, Athina: ELLOPIA, 1990, S. 31-35.
- Papadopoulos, A. A.* Istoriki grammatiki tis pontikis dialektou. Athinai: Epitropi pontiakon meleton, 1955.
- Papadopoulos, A. A.* Istorikon lexikon tis pontikis dialektou. T. 1: A-L. En Athinai: Typografeion Myrtidi, 1958.
- Papadopoulos, A. A.* Istorikon lexikon tis pontikis dialektou. T. 2: M-O. En Athinai: Typografeion Myrtidi, 1961
- Pavlidi, A. Y.* To Frontistirio Trapezountas (1900-1914) kai i ideologiki kyriarchia ton Ellinon ston Ponto // Periodiko «Archeion Pontou», parartima 24, Athina: EPITROPI PONTIAKON MELETON, 2004.
- Savvov D. N.* K probleme yazyka i pismennosti grekov SSSR // Kultura i pismennost Vostoka. 1931. Kn. X, pp.. 65–75.
- Sergiyevskiy M. V.* Mariupolskiye grecheskiye govory. Opyt kratkoy kharakteristiki // Izvestiya AN SSSR. Otdeleniye obshchestvennykh nauk. 1934. T. 7, pp. 533–587.
- Topcharas, K.* Grammatiki ti romeiky ti ponteiky ti glosas. Rostov-Nton: Ekdotikon «Komyunistis», 1932.
- Zimov, D. I.* Russko-pontiyskiy slovar obikhodnoy leksiki. Pyatigorsk: Pyatigorskiy gosudarstvennyy universitet, 2020.

СУДЬБА ФЛОРИЛЕГИЯ «ἌΝΘΟΣ ΤΩΝ ΧΑΡΙΤΩΝ» В РУССКОЙ КНИЖНОЙ КУЛЬТУРЕ XVIII ВЕКА: ТРУД СТЕФАНА ПИСАРЕВА И РУКОПИСИ ЕГО ПЕРЕВОДА

Д.Н. Рамазанова

*Российская государственная библиотека, Институт славяноведения РАН,
Москва, Россия
jamilara@gmail.com*

В настоящей статье рассматривается проблема рецепции в русской культуре XVIII века перевода греческого нравственно-дидактического сборника «Ἄνθος τῶν χαρίτων», который в свою очередь был переведен с итальянского языка на греческий тремя столетиями ранее. Создателем русского переложения этого флорилегия с греческого языка под названием «Цвет добродетелей» в 1733 г. стал выдающийся переводчик Стефан Иванович Писарев, впервые открывший русскому читателю многие произведения греческой духовной литературы. Как показано в настоящей работе, «Цвет добродетелей» активно копировался и распространялся в рукописях за десятилетия до появления печатного издания русского перевода (1785). В различных библиотечных и музейных собраниях рукописей Москвы и Санкт-Петербурга нами выявлено 14 списков «Цвета добродетелей» в переводе Писарева, что позволяет установить неизвестный ранее факт существования рукописной традиции бытования флорилегия и восприятия русскими читателями XVIII в. наставлений, источником которых послужил сборник «Ἄνθος τῶν χαρίτων».

Ключевые слова: Стефан Писарев, переводная литература, Цвет добродетелей, рукописная традиция

1. Введение

В XVIII в. переводы с греческого языка не были основным магистральным направлением развития переводной литературы в России. Приоритетными были живые западноевропейские и латинский языки, с которых переводилась актуальная в то время преимущественно светская литература, охватывающая философию, политические науки, военное дело, учебные пособия по различным дисциплинам, беллетристику и др.

Однако греческая литература продолжала оставаться в фокусе внимания русских книжников XVIII столетия, среди которых важное место занимал Стефан (Степан) Иванович Писарев (1708-1775)¹. Его деятельность в области переводов греческой духовной и исторической литературы на русский (а не на церковнославянский) язык была в полном смысле слова выдающейся по своим масштабам: не будет преувеличением считать, что в 1730-1760-е гг. в России не было другого переводчика с греческого языка, столь целенаправленно и плодотворно трудившегося в этой области, ориентируясь на язык новой светской культуры². При этом Писарев был не просто исполнителем, но инициатором многих переводов; он сам отбирал тексты, с которыми, по его мнению, было необходимо познакомить российского читателя.

С.И. Писарев был выпускником Московской греческой школы Софрония Лихуда, где он учился с 1718 по 1725 г. Здесь благодаря своим учителям Софронию Лихуду, а также Алексею Кирилловичу Барсову (1718-1720 гг.) и греку Афанасию Скиаде (с середины 1722 по 1725 г.), он в совершенстве освоил греческий язык, мастерское владение которым он впоследствии многократно демонстрировал в своих переводах³. Покровителем Писарева стал видный дипломат петровского времени, выходец из Герцеговины сербского происхождения Савва Лукич Вла-

¹ Биографические сведения о С.И. Писареве: [Буш 1915: 4-7; Николаев 1999]. О различных данных относительно даты рождения Писарева: [Кагарлицкий 2016: 293, прим. 15].

² Ср. наблюдения и замечания Ю.В. Кагарлицкого, характеризующие языковой тип русских переводов Писарева: [Кагарлицкий 2016: 303-307].

³ Сохранился один из источников образования Писарева – книга, которая сопровождала его всю жизнь – это экземпляр «Τέχνη ῥητορικῆς» авторства Франкискоса Скуфоса (Венеция, 1681), содержащий многочисленные записи бывшего владельца. Экземпляр хранится в Научной библиотеке Казанского университета, подробнее см.: [Рамазанова 2023].

диславич (Рагузинский; 1669-1738). По-видимому, именно по протекции С.Л. Владиславича одаренный юноша получил должность в канцелярии Сената⁴. С 1730 г. Писарев служил в Коллегии иностранных дел сначала в качестве подканцеляриста, затем канцеляриста (с 1731 г.), переводчика (с 1733 г.), секретаря (с 1742 г.). В 1764 г. он был пожалован в статские советники и окончил жизнь, состоя в этом чине.

Подавляющее большинство переводов Писарева, которые он осуществлял на протяжении жизни с греческого и итальянского языков, были им выполнены не только по личной инициативе, но и в свободное от дел службы время. Труды переводчика имели разную судьбу: часть из них опубликована еще при жизни или после кончины, другие остались лишь в рукописях⁵.

В своей переводческой деятельности Писарев при отборе текстов уделял первостепенное внимание нравственно-дидактической христианской литературе: к таковым относились переведенные им в разные годы проповеди и историко-догматические сочинения знаменитого греческого проповедника Илии Миниатиса (Ἰλίας Μηνιάτης, 1669-1714) и проповеди Иерусалимского патриарха Хрисанфа Нотары (Χρυσάνθος Νοταράς, 1655/1660-1731). К произведениям того же рода может быть отнесен и сборник (флорилегий) «Цвет добродетелей», который Стефан Писарев перевел с греческого языка в 1733 г.

2. Сборник «Fior(e) di virtù»: автор и книжная традиция

«Цвет добродетелей» представляет собой сборник нравоучительных текстов, изначальное происхождение которого связано с Италией. В оригинале сборник, написанный на итальянском языке, носил название «Fior(e) di virtù», а его автором-составителем считается монах-бенедиктинец Томмазо де Годзадини (Tommaso Jacobini de Gozzadini) из Болоньи [Zaccagnini 1915; Κολιαδήμου 2002: 33]. Источниковедческие основания позволяют датировать время создания флорилегия в пределах десятиле-

⁴ Об отношениях С.И. Писарева с С.Л. Владиславичем см.: [Кагарлицкий 2008: 475-476; Кагарлицкий 2013: 224-228; Кагарлицкий 2016: 293].

⁵ Основные переводы, сделанные С.И. Писаревым, перечислены в работах [Буш 1915: 7-9; Николаев 1999]. Подробнее о переводах Писарева, а также преследовавшихся им задачах, причинах неудач с рядом публикаций и судьбах других изданий см.: [Кагарлицкий 2008; Кагарлицкий 2013; Рамазанова 2013а; Рамазанова 2013б; Рамазанова 2022]; об их распространении в русских списках XVIII в.: [Рамазанова 2018].

тия между 1313 и 1323 гг. [Κολιαδήμου 2002: 33]. Различные аспекты этого сочинения не раз становилось объектами внимания исследователей [Frati 1893; Varnhagen 1901; Λάμπρος 1916; Κακούλιδη 1971]; в целом историография его изучения насчитывает десятки работ [Κολιαδήμου 2002: 9–22].

Книга состоит из 35 глав, структура расположения которых основана на принципе чередования положительных и отрицательных нравственно-моралистических понятий, когда добродетели противопоставляются порокам. При этом в каждой главе чередуются добродетельные и порочные понятия, например: радость – печаль, щедрость – скупость, разум – безумие и т.п.

Структура глав многослойна, однако при этом построена по единому принципу. В начале помещены теоретические основания понятий морали и нравственности, подкрепленные цитатами из авторитетных философов и богословов. Затем внимание читателя акцентируется на метафорах с примерами из флоры и фауны с широким использованием аллегорий, так что природа здесь оказывается неисчерпаемым источником символов и нравоучительных примеров. Изложение во флорилегии построено таким образом, что читатель, осмысляя те или иные понятия, по несколько раз возвращается к различным их толкованиям. В заключительной части каждой главы приводятся высказывания о добродетелях или пороках, взятые из сочинений античных философов и христианских авторов, в том числе Пифагора, Платона, Аристотеля, Теофраста, Сенеки, Птолемея, Лонгина и др., а также заимствованные из Библии и сочинений отцов церкви.

Одним из основных источников «Fior(e) di virtù» является «Summa theologiae» — знаменитый трактат средневекового итальянского философа и богослова Фомы Аквинского (1225-1274) «Сумма теологии» [Κολιαδήμου 2002: 27-32]. Также исследования Хермана Фарнхагена [Varnhagen 1901] и Марии Корти [Corti 1959] показали, что кроме сочинения Фомы Аквинского автор «Fior(e) di virtù» пользовался также многими другими сочинениями средневековых христианских мыслителей. Так, некоторые метафорические параллели, иллюстрирующие нравоучительные примеры сентенциями и образами из мира природы, были заимствованы из трудов крупнейших энциклопедистов XIII в.: учителя Фомы Альберта Великого (Albertus Magnus, 1200-1280) «О животных» («De animalibus»); Бартоломея Английского (Bartholomaeus Anglicus,

ок. 1190 - не позже 1272) «О свойстве вещей» («De proprietatibus rerum»), а также французского хрониста и богослова, доминиканского монаха Винсента из Бове (Vincent de Beauvais, 1190-1264) «Зерцало природное» («Speculum naturale»).

Таким образом, «Fior(e) di virtù» в значительной мере представлял читателю изложенный в популярной форме компендиум интеллектуальных достижений древнегреческой, римской, а также средневековой философии и теологии, касающихся морали и нравственности. Возможность освоить премудрость, кропотливо собранную во флорилегии из наставлений авторитетных мыслителей прошлого, и при этом прилагавшуюся к житейским понятиям, с которыми сталкивается каждый, обеспечила сборнику весьма долгую жизнь в культуре, охватившую как эпоху Возрождения, так и Раннее Новое время.

О популярности «Fior(e) di virtù» среди итальянских читателей, как современников Томмазо де Годзадини, так и их потомков, свидетельствует богатая рукописная и печатная традиция распространения сборника. Сохранилось 58 кодексов «Fior(e) di virtù» на языке оригинала; также флорилегий выдержал не менее 59 переизданий, начиная с первого венецианского издания 1471 г. и до конца XV в. [Κολιαδήμου 2002: 36-37].

Вскоре после появления печатного итальянского издания «Fior(e) di virtù» сборник стал распространяться не только в оригинале, но и переводиться на другие языки. В XV в. был осуществлен перевод сочинения на греческий язык. Предполагается, что анонимный перевод был сделан либо в Венеции, либо на западно-греческих островах, находившихся под властью Венецианской республики [Κολιαδήμου 2002: 42, 128-129]. В 1529 г. вышло первое печатное издание «Ἀνθος τῶν χαρίτων» на греческом языке [Παλαδόπουλος 1996: 34, № 410]. Затем на протяжении XVI-XVII вв. было осуществлено более 10 изданий греческого перевода в различных венецианских типографиях (1537, 1546, 1564, 1594, 1603, 1610, 1621, 1624, 1642, 1649, 1675, 1700 гг.) [Παλαδόπουλος 1996: 34, № 411-423].

Отметим, хотя это не относится напрямую к теме настоящей статьи, что спустя полвека, в 1755 г., начался новый этап истории публикаций греческого перевода сборника, также обязанный своим возникновением деятельности книгопечатников Венеции. Под новым двуязычным названием «Nuovo Fior di Virtù ... Νέον Ἀνθος Χαρίτων» адаптированный текст,

предназначавшийся для учебных целей [Κολιαδήμου 2002: 221-222], был опубликован на итальянском и греческом языках еще 10 раз в типографиях Антонио Бортоли (1755, 1763, 1764, 1779) [Παλαδόπουλος 1996: 35, № 424-426, 429], Димитрия Феодосиу (1774, 1784, 1792) [Παλαδόπουλος 1996: 35, № 427, 431-432], а также издательским домом Николая Глики (1778, 1783, 1799) [Παλαδόπουλος 1996: 35, № 428, 430, 433]. В целом до 1866 г. двуязычная адаптированная версия сборника выдержала не менее 30 изданий, фактически вытеснив с книжного рынка прежние переиздания оригинала и греческого перевода [Κολιαδήμου 2002: 219].

Кроме переводов на греческий, сборник выдержал многочисленные переводы и на другие языки. Он был переведен не только на французский, испанский (издания 1516, 1534, 1558 гг.), немецкий, но также на армянский, румынский, хорватский, еврейский, сербский и русский языки [Κολιαδήμου 2002: 42-43]. Это позволяет говорить о заметной роли флорилегия в истории литератур разных европейских народов вне зависимости от конфессиональной принадлежности переводчиков.

Что касается переводов на славянские языки, то самым ранним, видимому, является южнославянский перевод, сделанный в среде хорватов-католиков, который был выполнен, как считается, в XIV в. с итальянского языка. Впоследствии на протяжении XV–XVII вв. возникло еще два других хорватских перевода, источником для которых послужил итальянский оригинал [Gabrić-Bagarić 2010]; см. также: [Zaradija Kiš 2018: 190-191].

3. Русский перевод флорилегия «Ἄνθος τῶν χαρίτων»

В целом вопрос об отличительных особенностях переводов флорилегия на славянские языки заслуживает особого всестороннего изучения, начало которому было положено в труде М.Н. Сперанского, посвященном преимущественно ранним переводным памятникам [Сперанский 1904: 527-562]⁶. В этой же работе исследователь впервые обратил вни-

⁶ Здесь М.Н. Сперанский первым указал на славянский перевод памятника, известный по двум спискам под названием «Книга флорес дарованиям и злом», и выполненный, вероятно, в конце XVI в. Считается, что источником для этого перевода послужил не итальянский оригинал, и не греческий, а старорумынский перевод [Сперанский 1904: 533]. См. также: [Κολιαδήμου 2002: 44, note 82].

мание на русский перевод XVIII в., выполненный Стефаном Писаревым, и сопоставил некоторые фрагменты перевода с греческим текстом.

О том, что перевод на русский язык был осуществлен Стефаном Писаревым в 1733 г., сообщается на титульном листе, сборника, присутствующем в большинстве списков переводного памятника (эти рукописные источники мы рассмотрим ниже): «Книга именуемая Цвет добродетелей полезная всякого возраста христианину хотящему добродетелми украшаться. По издании во всем исправленная от мудрейшаго Амвросиа Граденича игумена книгохранителя святого Марка напечатанная вновь в Венеции 1675-го году от Николая Глики из Янина. На российской же диалект переведенная з греческого в Санкт Петербурге 1733-го сентября 30-го дня государственной иностранной коллегии переводчиком Степаном Писаревым»⁷.

Таким образом, сведения на титульном листе содержат свидетельства — очевидно, принадлежащие самому Писареву — о греческом источнике перевода «Цвета добродетелей» и его редакторе. Печатное издание «Ἀνθος τῶν χαρίτων» действительно вышло в венецианской типографии Николая Глики в 1675 г. [Παλαδόπουλος 1996: 34. № 421]. Редактором этой книги был ученый филолог, учитель греческой школы и хранитель греческих рукописей Библиотеки св. Марка в Венеции Амвросий (Алоизий) Граденигос (1616-1680; о нем: [Καραθανάσης 1970]), сотрудничавший с различными венецианскими издателями, выпускавшими греческие книги. Отметим, что в описаниях русских рукописей перевода «Цвета добродетелей» Амвросий Граденигос под именем Граденича нередко ошибочно указывается в качестве автора оригинала флорилегия⁸. Как справедливо отмечал Ю.В. Кагарлицкий, скрупулезное воспроизведение выходных данных издания оригинальной книги свидетельствует, что Писарев переводил «не текст вневременного значения, а книгу, изданную сравнительно недавно, авторитетными для него людьми», и для него это был «перевод актуального произведения, а не просто христианского назидания» [Кагарлицкий 2013: 217]. В этом смысле труд

⁷ Приводим здесь текст по списку Российской государственной библиотеки (далее РГБ), собр. Хлудова (ф. 394), № 23. Ср. незначительные отличия в публикации сведений на титульном листе по списку Российской национальной библиотеки (далее РНБ), Q.1.925: [Кагарлицкий 2013: 217].

⁸ Ср. уточнения Ю.В. Кагарлицкого [Кагарлицкий 2016: 306, прим. 24] к работе [Николаев 1999], где Граденигос фигурирует как автор флорилегия под фамилией Грабенич.

С.И. Писарева над переводом «Цвета добродетелей» может быть поставлен рядом с отмеченными выше произведениями духовной литературы, выходявшей из-под пера Илии Миниатиса и Хрисанфа Нотары.

Изучение рукописной традиции перевода «Цвета добродетелей» началось еще в начале XX в., когда М.Н. Сперанский указал три русских списка писаревского перевода [Сперанский 1904: 545, прим. 21]. Сопоставив русский перевод по одной из рукописей (тогда известной ученому как список Румянцевского музея, №814; ныне этот список находится в РГБ, собр. А.И. Хлудова, №23) с текстом в греческом издании «Ἄνθος τῶν χαρίτων» 1546 г., который исследователь считал идентичным изданию 1675 г., использованному Писаревым, М.Н. Сперанский пришел к важному заключению о том, что русский перевод Писарева передает греческий текст весьма «близко к своему подлиннику» [Сперанский 1904: 546]. Однако после сделанных М.Н. Сперанским наблюдений изучение обстоятельств распространения и бытования переведенного С.И. Писаревым «Цвета добродетелей» в России XVIII в., насколько нам известно, фактически остановилось. Далее приведем сведения обо всех выявленных теперь списках перевода, которые по сравнению с данными на начало XX в. позволяют существенно дополнить наше понимание русской рецепции флорилегия в XVIII в.

4. Рукописная традиция «Цвета добродетелей»

В настоящее время нам известно 14 кодексов, содержащих выполненный С.И. Писаревым перевод «Цвета добродетелей», и находящиеся в собраниях Москвы и Санкт-Петербурга. Среди них пять списков хранятся в Российской государственной библиотеке (РГБ., Ф. 394, собр. А.И. Хлудова, №23 (далее *Хлуд23*); Ф. 37, собр. Т.Ф. Большакова, №58 (далее *Больш58*); Ф. 299, собр. Н.С. Тихонравова, №358; Ф. 218, собр. Отдела рукописей, №783 (далее *ОР783*); Ф. 344, собр. П.П. Шибанова, №360), три – в Государственном историческом музее (ГИМ, собр. А.С. Уварова, № 714/2 (далее *Увар714*); Музейское собрание, № 589 (далее *Музейск589*); собрание А.И. Барятинского, № 159 (далее *Барят159*), пять – в Российской национальной библиотеке (РНБ) в Основном собрании рукописной книги (Ф. 550, Q.I.501; Q.I.925; Q.III.18; Q.III.19; Q.I.211) и один в Библиотеке Российской Академии наук (далее БАН) (собр. Александрo-Свирского монастыря, № 98; далее *Ал-Свир98*)⁹.

⁹ Сердечно благодарю Д.Г. Полонского, помогавшего в выявлении списков перевода сочинения.

Кроме того, еще один список «Цвета добродетелей» — 15-й по нашему условному счету — был выявлен А.И. Мазуниным в 1975 г. в составе рукописного сборника второй половины XVIII в., во время исследования археографа хранившегося в собрании Научной библиотеки Ташкентского университета под шифром 09/621 [Мазунин 1977: 379]¹⁰. С этой рукописью нам не удалось познакомиться *de visu*, ее судьба и современное состояние остаются неясными. Как бы то ни было, ташкентский кодекс содержит единственный известный нам в настоящее время список «Цвета добродетелей» в переводе Писарева, находящийся вне России.

По нашим наблюдениям, наиболее ранними по времени создания являются два кодекса: один находится в РНБ – Q.III.19, второй хранится в РГБ – *ОР783*. Оба списка были выполнены вскоре после появления перевода Стефана Писарева.

Кодекс РНБ, Q.III.19 происходит из коллекции П.П. Дубровского (1754–1816) и был вкратце описан в статье Е.В. Крушельницкой [Крушельницкая 2025: 364], однако присутствие в описании некоторых досадных неточностей¹¹ заставило нас обратить более пристальное внимание на эту рукопись.

Рукопись написана на бумаге (размер 20,2x15,2 см), состоит из 100 листов¹². Переплет выполнен из картона, покрытого коричневой кожей, по периметру крышек переплета рамка из слепого тиснения. Корешок – на четырех бинтах, по корешку – слепым тиснением штампами цветы между бинтами. Кожа на корешке частично потерта и не сохранилась: нижняя часть корешка повреждена и отсутствует. Капталы не сохранились. Крышки переплета потерты, по углам частичные утраты кожи. Писец всей рукописи один, причем почерк очень близок письму самого Стефана Писарева. На обороте верхней и нижней крышек переплета

¹⁰ Здесь А.И. Мазунин, в частности, указал, что список «Цвета добродетелей» находится на л. 65-100 этого сборника форматом в четвертую часть листа, являясь завершающим текстом в рукописи, насчитывающей 100 л. Вместе с тем археограф неверно интерпретировал сведения на титульном листе переводного флорилегия, сообщив в кратком описании, что список «Цвета добродетелей» сделан «с печатного издания 1733 г.».

¹¹ В частности, в этом описании ошибочно указано, что автором сборника был Амвросий Граденич, объем 96 л., датировка – середина XVIII в.

¹² Ошибка при указании объема рукописи в описании Е.В. Крушельницкой связана с тем, что в кодексе присутствуют два ряда фоліації 4+96 (=100 л.), первый из которых был пропущен.

многочисленные пробы пера, пометы и записи, в том числе на обороте нижней крышки переплета запись, выполненная тайнописью (простой литореей) темно-коричневыми чернилами: «1753 генваря ... дня подписал рихаиса шалисьешь напгвивьп», которую следует читать следующим образом: «1753 генваря ... дня подписал Михаила Васильевъ сын Панъшинъ», там же находится еще одна запись, датированная 15 января 1755 г.

Однако создание рукописи следует относить к более раннему времени, чем датируются помещенные в ней записи: судя по филиграням бумаги, представляющих два основных водяных знака - Георгий Победоносец в двулинейном круге и сдвоенный вензель «ВК» также в двулинейном круге¹³ – кодекс должен быть приблизительно датирован 1732–1734 гг. Таким образом, эта рукопись была создана всего через несколько лет после осуществленного Стефаном Писаревым перевода.

Кодекс из собрания РГБ *ОР783* также не имеет выходной записи, однако филигрانی бумаги указывают на его такое же раннее происхождение, что и в случае рукописи РНБ, Q. III. 19. Водяные знаки бумаги *ОР783* – лигатура в картуше под двуглавым орлом и лигатура ФТ в картуше с розеткой – принадлежали рольной фабрике Тимофея Филатова и датируются 1728–1734 гг. [Клепиков 1959: № 537] или даже еще более узко 1733–1734 гг. [Есипова 2005, №166]. Рукопись *ОР783* состоит из 104 л., размером 20,2х16,0 см; переплет из картона, покрытый коричневой кожей мраморной окраски, по периметру крышек переплета золотом вытеснена тройная орнаментальная и простая линейная рамка, в центре верхней крышки в простой линейной рамке золотым тиснением: «Цветь добродетелей». Корешок на четырех бинтах, со слепым тиснением двойным ролеом под бинты, кожа корешка треснута. В кодексе 13 тетрадей, сигнатуры проставлены арабской цифирью в центре нижнего поля первого листа тетрадей, часть сигнатур срезана переплетчиком.

Следующие по хронологии выявленные нами списки относятся к 1740-м годам. Прежде всего отметим кодекс ГИМ из собрания князя А.И. Барятинского (1815–1879) *Барят159*. Рукопись сохранилась без переплета, помещена в бумажную обложку, при этом правый верхний край листов частично поврежден. Список *Барят159* выполнен скорописью XVIII в. В нем помещено «Слово приветственное» переводчика Стефана Писарева, обращенное к президенту Коллегии иностранных дел графу

¹³ Филигрانی близки к [Клепиков 1959: № 120], 1732 и 1734 гг.

Гавриилу Ивановичу Головкину (1660–1734), имеющее характер посвящения. Переводчик сообщает, что он «сию мою книжицу с греческой мною переведенную вашему высокографскому сиятельству во знамение раболепнаго благодарения принесть удостоился», подчеркивая, что «... ваше высокографское сиятельство... высокими своими внутри и вне государства всероссийскаго добродетельми знаменитый» (л. 27). Известная дата кончины Г.И. Головкина (25 июля 1734 г.), после чего его в должности президента Коллегии иностранных дел сменил А.И. Остерман, в сопоставлении с датой окончания работы С.И. Писарева над переводом (30 сентября 1733 г.) позволяет заключить, что молодой переводчик составил это посвящение своему начальнику по службе вскоре после того, как был переведен из канцеляристов, и уже состоя в новой должности, перевел «Ἀνθος τῶν χαρίτων» на русский язык. Список *Барят159* является единственным из известных нам в настоящее время, который содержит такое посвящение, причем в копии, сделанной спустя более 10 лет в 1746 г. Об этом сообщает выходная запись в конце рукописи на л. 28: «Написана сия книга в царствующем граде Москве 1746 году месяца октомвриа в 26 день»¹⁴.

Этим же временем, концом 1740-х гг., датируются еще два списка «Цвета добродетелей» из фондов РГБ *Хлуд23* и *Больш58*.

Первый из них происходит из собрания московского купца и предпринимателя, мецената и собирателя рукописей Алексея Ивановича Хлудова (1818–1882). Кодекс состоит из 106 л. размером 20,0x16,5 см, помещен в составной картонный переплет не очень хорошей сохранности, крышки переплета покрыты мраморной бумагой ручной окраски, корешок и углы крышек переплета – из кожи. Корешок на пяти бинтах, кожа корешка почти полностью отсутствует. На обороте верхней крышки переплета два книжных знака в виде бумажных наклеек: «Из библиотеки А.И. Хлудова» и «Московского Публичного и Румянцевского Музеев, № 814».

Текст всего сборника *Хлуд23* помещен в двойные простые линейные рамки и выполнен двумя писцами. Сохранилась современная созданию кодекса фолиация в верхнем правом углу, сигнатуры отсутствуют. Используются светло-коричневые чернила. По нижнему полю в различных

¹⁴ Эту же датировку подтверждают филигранные бумаги рукописи, которая близка [Клепиков 1978: 91 (№ 79)] и датируется 1735, 1744, 1745, 1754 гг. и [Uchastkina 1962: № 685] 1747 г.

вариантах трижды повторяется владельческая запись-скрепа: «Сия/ книга/ Петровской/ штатной/ команды/ прапорщика/ Ивана/ Иванова/ Марсова». Кроме того, на обороте нижней крышки переплета *Хлуд23* присутствует владельческая запись Алексея Кутузова 1835 г. Однако выходная запись писца отсутствует; изучение же филиграней показало, что на водяных знаках помещен год производства бумаги с датировками «1747 году» и «1748 году»; следовательно, кодекс *Хлуд23* написан не ранее 1748 г.

Другой список *Больш58*, происходящий из собрания московского купца и букиниста Т.Ф. Большакова (1794–1863), содержит 72 л., имеет размеры 20,8 x 16,5 см. Переплет кодекса составной, картон покрыт бумагой ручной окраски, корешок и углы крышек переплета – коричневой кожей. Корешок на четырех бинтах, капталы бежево-коричневого плетения. Рукопись написана аккуратным каллиграфическим почерком XVIII в., тонким пером, черными чернилами. Тетради-кватернионы, сигнатуры выполнены арабскими цифрами в центре нижнего поля 1-го листа тетради. Большинство сигнатур срезано при переплете. Фолиация выполнена тем же почерком, что и текст, в верхнем правом углу листов. Большая часть рукописи *Больш58* написана на бумаге с филигранью *Pro Patria* с аббревиатурой “БАГ”, близкой к водяным знакам [Uchastkina 1962: №685] (1747 г.), [Клепиков 1978: №79] (1735, 1744, 1745, 1754 гг.) и, следовательно, весьма схожей с той, на которой написан кодекс *Барят159*.

Следующими десятилетиями датируются две рукописи собрания ГИМ: *Увар714* и *Музейск589*.

Рукопись *Увар714*¹⁵ содержит 69 л.; переплет кодекса составной, картон: крышки переплета покрыты бумагой ручной окраски «павлиний хвост», корешок и углы крышек переплета – коричневой кожей. Корешок переплета на четырех бинтах, каптал из плетения бежевых и темно-коричневых нитей, по обрезу черный набрызг. На обороте верхней крышки переплета помещены две бумажные наклейки с экслибрисами, указывающими на бытование кодекса в частных собраниях библиофилов XIX в.: 1) «Из книг графа Алексея Уварова. № 714» (розовая бумага); 2) «Почетного гражданина И.Н. Царского. № 656» (зеленая бумага)¹⁶. Рукопись состоит из девяти тетрадей-кватернионов. В первой тетради сохрани-

¹⁵ Краткое описание рукописи см.: [Леонид 1893: 542 (№443)].

¹⁶ Рукопись происходит из собрания купца И.Н. Царского, чью обширную библиотеку, включавшую рукописи и старопечатные издания, граф А.С. Уваров приобрел в начале 1850-х гг.

лось лишь 6 листов. Сигнатуры проставлены арабскими цифрами в центре нижнего поля первого листа тетрадей той же рукой и теми же чернилами, что и основной почерк рукописи. Отсутствует первая сигнатура в связи с утратой первых двух листов. Фолиация выполнена другими, серо-черными, чернилами, вероятно, несколько позднее основного текста. Рукопись содержит выходную запись на латинском языке, из которой следует, что текст написан священником Иоанном Каминским в 1767 г.

Второй из указанных кодексов ГИМ *Музейск589*¹⁷ также написан не позднее этого времени, поскольку содержит датированную запись 1769 г. Рукопись состоит из 92 л., не очень хорошей сохранности: титульный лист отсутствует. Кодекс содержит несколько записей, одна из которых расположена на втором форзацном листе: «Сия книжица называема цвет добродетелей ростовского уезду ведомства государственной коллегии экономии бывшего Борисоглебскаго монастыря служителя сына Бориса Тиханова слободы ... вывезена сия книга из города Ревеля мною 1769 года месяца октября». Вторая запись, выполненная черными чернилами на л. 5 после основного текста, содержит текст на искаженном немецком языке, свидетельствующий о принадлежности рукописи тому же владельцу.

В 1770-е гг. копирование «Цвета добродетелей» и распространение переводного флорилегия в списках продолжилось. Об этом, например, свидетельствует рукопись БАН *Ал-Свир98*. Рукопись содержит 61 л. и помещена в картонный переплет, покрытый бумагой. Переплет плохой сохранности: корешок отсутствует; тетради – кватернионы, сигнатуры на тетрадях отсутствуют. Фолиация выполнена темно-коричневыми чернилами в верхнем правом углу листов, содержит исправления и дополнения простым карандашом. На обороте верхней крышки переплета помещена лаконичная запись о принадлежности рукописи архимандриту Иосифу, по-видимому, выполненная им самим. Архимандрит Иосиф возглавлял братию Александро-Свирского монастыря в начале XIX в., этим же временем и следует датировать запись. Что касается датировки кодекса, то он не содержит выходных записей, однако написан на бумаге с филигранью «Ф/Омега», близкой к [Клепиков 1959: № 713] (1778-79), [Клепиков 1959: № 714] (1772, 1777) и [Uchastkina 1962: № 461] (1775)¹⁸,

¹⁷ Описание кодекса: [Грибов и др. 1998: 261 (№589)].

¹⁸ Благодарю И.А. Вознесенскую за помощь в определении филигрانی рукописи.

что и указывает на создание списка *Ал-Свир*⁹⁸ в 1770-е гг. Также к последним десятилетиям XVIII в. или, возможно, последним годам этого столетия следует относить кодексы РНБ, Q.I.925 и Q.III.211.

Таким образом, анализ датировок рассмотренных рукописей показывает, что копирование и распространение «Цвета добродетелей» в России началось вскоре после того, как С.И. Писарев в 1733 г. создал перевод флорилегия «Ἄνθος τῶν χαρίτων». Как можно заметить, распространение русского перевода в списках происходило сравнительно равномерно в течение семи десятилетий XVIII в. Поэтому можно полагать, что интерес заказчиков и создателей рукописей к нравственно-дидактическим сентенциям флорилегия достаточно стабильно сохранялся и поддерживался на протяжении второй и третьей трети XVIII в. По видимому, именно с вниманием русских читателей следует связывать опыт издания «Цвета добродетелей», предпринятый спустя полвека после появления перевода Писарева одним из крупнейших издательских предприятий России своего времени, который будет предметом нашего дальнейшего рассмотрения.

5. Печатное издание «Цвета добродетелей»

В 1785 г. в Москве в Университетской типографии Н.И. Новикова «Изданием Типографической компании»¹⁹ вышло русское издание перевода, но с несколько иным, по сравнению с рукописями, заглавием: «Книга Цвет добродетелей и терние пороков» [Сводный каталог II, 1964: 44 (№ 2975)]. Издатели не сообщили читателю имени переводчика книги, ограничившись лишь фразой «перевод с греческого».

М.Н.Сперанский сопоставил перевод «Цвета добродетелей» по известной ему рукописи *Хлуд*²³ с текстом печатного издания 1785 г., и в результате пришел к выводу о том, что издатели «воспользовались при своем труде готовым уже переводом С. Писарева, несколько сократив местами текст и подновив язык» [Сперанский 1904: 546]. Также исследователь отметил несколько особенностей редакторской работы, сопровождавшей подготовку текста к изданию. По заключению М.Н. Сперанского, эти особенности касались, во-первых, «подновления», выразившегося в уничтожении «славянизмов» перевода 1733 г.; во-вторых, сокращений текста, при которых пропускались отдельные изречения, а также были опущены две главы (27 и 28 оригинала и рукописного текста); в-третьих,

¹⁹ В целом об издательской деятельности пяти типографий Н.И. Новикова за 13 лет (1779-1792): [Мартынов 1981: 70-113].

дополнений текста за счет цитат, заимствованных из русского перевода Валерия Максима «Изречений и дел достопамятных книг девять» (СПб., 1772)²⁰, которые нарушали основной замысел флорилегия [Сперанский 1904: 545, 549-551].

Однако эти выводы М.Н. Сперанского не были приняты во внимание в последующем, в связи с чем в трудах как библиографов, так и историков литературы XVIII в. можно встретить утверждение, что русское издание «Цвета добродетелей» 1785 г. вышло в переводе И.Г. Харламова (1746-1791) [Сводный каталог II, 1964: 44 (№ 2975); Мельникова 1966: 255, № 1680; Николаев 1999]. Иоанн (Иван) Герасимович Харламов был протоиереем московского Покровского собора, переводчиком и редактором богословских журналов, издававшихся Н.И. Новиковым. Неизвестно, на основе каких источников в историографии были сделаны заключения о том, что благодаря стараниям И.Г. Харламова в XVIII в. появился еще один перевод флорилегия, отличный от перевода С.И. Писарева. Можно лишь полагать вероятным, что это мнение могло восходить к работе М.Н. Лонгинова, который считал, что помещенный в издании перевод был выполнен И. Харламовым, но с латинского языка [Лонгинов 1867: 242].

Отметим, что до сих пор нами не обнаружено никаких подтверждений мнениям о причастности Харламова к работе над изданием 1785 г.: его имя отсутствует как в рукописях, так и самом издании; мы не располагаем каких-либо архивными документами, связывающими издание «Цвета добродетелей» с его деятельностью, равно как и о том, что Харламов когда-либо, как утверждал М.Н. Лонгинов, переводил флорилегий с латинского языка. Разумеется, нельзя исключать, что переводческий опыт Харламова, а также его связь с другими издательскими проектами круга Н.И. Новикова, обусловили его причастность к редакторской работе над переводом Писарева, которая, как указывал М.Н. Сперанский, была кем-то проведена при подготовке издания. Также можно было бы считать вероятным, что именно Харламов инициировал издание 1785 г., однако пока такое предположение остается бездоказательным.

Таким образом, по-видимому, работа М.Н. Сперанского оказалась неизвестной большинству ученых, занимавшихся этим изданием, поэтому неосновательное мнение о роли Харламова прочно утвердилось в ис-

²⁰ Об этом издании: [Сводный каталог I, 1962: 140, № 828].

следовательской литературе. Несомненно, справедливы продемонстрированные на примерах сопоставлений фрагментов текстов выводы М.Н. Сперанского о том, что в основу издания 1785 г. был положен перевод С. Писарева. По-видимому, ответ на вопрос о предполагаемой, но недоказанной пока роли Харламова в появлении издания должен быть связан с дальнейшими разысканиями списков перевода. На настоящем же этапе нашего исследования можно утверждать, что ни один из выявленных пока кодексов не является ни корректурной рукописью, на основе которой готовилось печатное издание, ни списком с вышедшего печатного издания. Как известно, 27 июля 1787 г. императрица Екатерина II своим указом запретила издание духовной литературы в каких-либо иных типографиях, кроме типографий Св. Синода, причем в соответствии с указом уже напечатанные частными светскими издателями книги подлежали изъятию из продажи. Впредь никто из светских лиц в России не имел права печатать и продавать такие книги, причем понятие духовной литературы трактовалась монархиней весьма широко: ее распоряжение о подготовке запретительного указа распространялось на “все книги, до святости касающиеся”, а в указе Екатерина II объявляла, что “свобода, от нас дарованная, печатанию книг... ни мало не противоречит сему узаконению” [Лонгинов 1867: 284, 037 (2-й паг.)]. В результате под запрет и изъятия попало более 300 различных изданий, среди которых было и московское издание «Цвета добродетелей» 1785 г., конфискованное у книготорговцев в количестве 878 экземпляров [Лонгинов 1867: 044 (2-й паг.), №115], что, по-видимому, составляло значительную часть тиража. Вероятно, этим обстоятельством также следует объяснять тот факт, что нам до сих пор не удалось обнаружить списков, сделанных с этого издания с несчастливой судьбой. На данном этапе исследования можно заключить, что сохранившиеся списки «Цвета добродетелей» отражают первоначальный русский перевод Стефана Писарева, но не отредактированный печатный текст.

Выводы

Итак, русская версия флорилегия «Ἄνθος τῶν χαρίτων», переведенного с греческого языка Стефаном Ивановичем Писаревым в 1733 г. под названием «Цвет добродетелей», вскоре после создания перевода получила распространение в списках, совокупность которых, на наш взгляд, позволяет говорить о определенном месте памятника в рукописной тради-

ции и книжной культуре России в целом. На протяжении следующих после завершения перевода Писарева семи десятилетий «Цвет добродетелей» неоднократно привлекал внимание русских читателей. Как удаётся установить на основании рассмотрения записей в различных списках, в XVIII в. владельцами и читателями кодексов «Цвета добродетелей» оказывались представители разных социальных групп и родов занятий, среди которых были прапорщик Иван Марсов (*Хлуд23*) и священник Иоанн Каминский (*Увар714*). География распространения переводного флорилегия явно не ограничивалась Петербургом и Москвой, о чем свидетельствует список *Музейск589*, владельцем которого был сын служителя ростовского Борисо-Глебского монастыря, вывезший рукопись из Ревеля. В основном во второй половине XVIII в. списки распространялись, по-видимому, преимущественно среди светских читателей и белого духовенства, поскольку в современные хранилища рукописей они в подавляющем большинстве поступили из частных коллекций русских библиофилов XIX в., а не из монастырских собраний. Однако в этом ряду были и исключения, примером чему является список *Ал-Свир98*, в конце XVIII – начале XIX в. принадлежавший архимандриту Александра Свирского монастыря Иосифу. В целом можно полагать, что замысел переводчика Стефана Писарева, постаравшегося предложить русским читателям версию нравственно-дидактического флорилегия «Ἀνθος τῶν χαρίτων» на понятном им языке, в определенной мере достиг своей цели.

Список литературы

- Буш В.В. «Житие Петра Великого» Стефана Писарева. Пг.: Сенатская типография, 1915.
- Грибов Ю.А., Дианова Т.В., Иванова Ж.Н., Костюхина Л.М., Панкова М.М., Себрякова Е.И., Уханова Е.В., Шульгина Э.В. [сост.]. Каталог рукописей Музейского собрания Отдела рукописей ГИМ. Часть II. №№401-600 // Русская книжность. Вопросы источниковедения и палеографии (= Труды ГИМ, вып. 95). М.: издательский центр ГИМ, 1998. С. 196-273.
- Еситова В.А. Филигранны на бумаге сибирских документов XVII-XVIII вв. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2005.
- Кагарлицкий Ю.В. К вопросу об издании переводных религиозных книг в России XVIII века: переводы Стефана Писарева и их издательская судьба // Век Просвещения. Вып. 2: Цензура и статус печатного слова во Франции и России эпохи Просвещения: в 2 кн. М.: Наука, 2008. Кн. 1. С. 470–497.

- Кагарлицкий Ю.В.* К истории культурных связей между Россией и Венецией в первой половине XVIII века (Переводческая деятельность Стефана Писарева) // Итальянские архивы в России – Российские архивы в Италии (Проблемы италянистики, Вып. 5). М.: РГГУ, 2013. С. 213-237.
- Кагарлицкий Ю.В.* Судьба Стефана Писарева и значение его переводческого наследия для развития русской духовной литературы XVIII в. // Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова 9, 2016. С. 283-311.
- Клепиков С.А.* Филигранные и штамповые надписи на бумаге русского и иностранного производства XVII – XX века. М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1959.
- Клепиков С.А.* Филигранные надписи на бумаге русского производства XVIII – начала XX в. М.: Наука, 1978.
- Крушельницкая Е.В.* Русские рукописи из коллекции П.П. Дубровского // Археографический ежегодник за 2004 г. М.: Наука, 2005. С. 356-369.
- Леонид [Кавелин], архим.* Систематическое описание славяно-русских рукописей собрания графа А.С. Уварова / В 4 ч. Ч. 1. М.: т-во тип. А.И. Мамонтова, 1893.
- Лонгинов М.Н.* Новиков и московские мартинисты. М.: Типография Грачева и Компании, 1867.
- Мазунин А. И.* Славяно-русские рукописи научной библиотеки Ташкентского университета и республиканской библиотеки имени Алишера Навои // Труды Отдела древнерусской литературы 32, 1977. С. 377-382.
- Мартынов И.Ф.* Книгоиздатель Николай Новиков. М.,: Книга, 1981.
- Мельникова Н.Н.* Издания, напечатанные в типографии Московского университета. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1966.
- Николаев С. И.* Писарев Стефан (Степан) Иванович // Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 2. К-П. СПб.: Наука, 1999. С. 437-438.
- Рамазанова Д. Н.* Списки проповедей Иерусалимского патриарха Хрисанфа Нотары в переводах Стефана Писарева (1741–1760-е гг.) // Вспомогательные исторические дисциплины в современном научном знании: Материалы XXV Междунар. науч. конф. Москва, 31 янв. – 2 февр. 2013 г.: В 2 ч. Ч. II. М.: РГГУ, 2013. С. 490–495.
- Рамазанова Д. Н.* Нереализованный проект Стефана Писарева по изданию перевода проповедей Иерусалимского патриарха Хрисанфа в 1760-х гг. // Румянцевские чтения – 2013. Ч. 2 : материалы международной конф. (16-17 апр. 2013): [в 2 ч.]. М.: Пашков дом, 2013. С. 94-99.
- Рамазанова Д. Н.* Русские списки переводных сочинений Илии Миниатиса (Минятия) в XVIII в. // Вестник РГГУ. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение 4 (37), 2018. С. 117-123.
- Рамазанова Д. Н.* Неизвестные русские и греческие автографы Стефана Писарева в экземплярах изданий «Жития Петра Великого» Антонио Катифороса

- // Монфокоп. Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике. [Вып.] 8. М.: Издательский Дом ЯСК, 2022. С. 465-474.
- Ραμαζανοβα Δ. Η.* Экземпляр греческого издания «Искусства риторики» Франкискоса Скуфоса (Венеция, 1681) – источник русского перевода Стефана Писарева // Румянцевские чтения–2023: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (18–20 апр. 2023 г.): [в 3 ч.]. М.: Пашков дом, 2023. Ч. 2. С. 262–269.
- Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века. 1725–1800. Т. 2: К-П. М.: Изд-во Госуд. библиотеки СССР им. В.И. Ленина, 1964.
- Сперанский М. Н.* Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследование и тексты. Москва : Имп. О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1904. VI, VI, 578, 245 с.
- Corti M.* Le fonti del Fiore di virtù e la teoria della “Nobiltà” nel Duecento // *Giornale storico della letteratura italiana* 136, 1959. P. 1-82.
- Frati C.* Ricerche sul “Fiore di virtù” // *Studi di filologia romanza* 6, 1893. P. 247-447.
- Gabrić-Bagarić D.* „Fiore di virtù u hrvatskoj književnosti: tradicija i inovacije” // *Knjige poštujući, knjigami poštovan. Zbornik o 70. Rodendanu Josipa Bratulića / ur. D. Dukić i M. Žagar.* Zagreb: Matica hrvatska, 2010. S. 239–254.
- Zaccagnini G.* Scrittori bolognesi di trattati morali e storici. Tommaso Gozzadini // *Giornale storico della letteratura italiana* 65, 1915. P. 330-334.
- Zaradija Kiš A.* Bliski i daleki drugi: animalističke sastavnice Cvijeta kreposti // *Fluminensia* 30/1, 2018. S. 189-220.
- Uchastkina Z.V.* A history of Russian hand paper-mills and their watermarks = Russian paper mills & watermarks. Hilversum (Holland): Paper Publications Society, 1962.
- Varnhagen H.* Die Quelle der Bestiär-Abschnitte im «Fiore di virtù» // *Raccolta di studi critici ad Alessandro D’Ancona: festeggiandosi il XL anniversario del suo insegnamento.* Firenze: Tipografia di G. Barbèra, 1901. P. 515-538.
- Κακουλίδη Ε. Α.* Fior di Virtù – Άνθος Χαρίτων // *Ελληνικά*, 24/2, 1971. Σ. 267-311.
- Καραθανάσης Αθ.* Ο Αλοΐσιος-Αμβρόσιος Γραδενίγος στη Βενετία // *Θησαυρίσματα* 7, 1970. Σ. 139-150.
- Κολιαδήμον Στ.* Άνθος των χαρίτων. Το ιταλικό πρότυπο και οι κύριες ελληνικές παραλλαγές, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2002.
- Λάμπρος Σπ.* Το Άνθος χαρίτων και το Άνθος του Ιωαννίκιου Καρτάνου // *Νέος Ελληνομνήμων* 13, 1916. Σ. 329-333.
- Παπαδόπουλος Θ. Ι.* Ελληνική βιβλιογραφία (1466–1800). Τ. 1. Αθήνα: Γραφείο Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, 1986.

The fate of the florilegium “Ἄνθος τῶν χαρίτων” in Russian book culture of the 18th century: the work of Stefan Pisarev and the manuscripts of his translation

D.N. Ramazanova

*Russian State Library, Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences,
Moscow, Russia
jamiara@gmail.com*

The present article deals with the problem of Russian reception of the 18th century of the translation of the Greek moral and didactic collection “Ἄνθος τῶν χαρίτων”, which in turn had been translated from Italian into Greek three centuries earlier. The creator of the Russian translation of this Florilegium from Greek titled “The Flower of Virtues” (“Cvet dobrodeteley”, 1733) was the outstanding translator Stefan Ivanovich Pisarev, who for the first time opened to Russian readers many works of Greek spiritual literature. As shown in this paper, “The Flower of Virtues” was actively copied and distributed in manuscripts decades before the appearance of the printed edition of the Russian translation (1785). We have identified 14 manuscripts of “The Flower of Virtues” in Pisarev’s translation in various library and museum collections in Moscow and St. Petersburg. This allow to establish the previously unknown fact of the existence of a Florilegium manuscript tradition, and to study the perception by 18th century Russian readers of the precepts, the source of which was the “Ἄνθος τῶν χαρίτων”.

Keywords: *Stefan Ivanovich Pisarev, translated literature, «The Flower of Virtues», manuscript tradition*

References

- Bush V.V.* «Zhitiye Petra Velikogo» Stefana Pisareva. Peterburg: Senatskaya tipografiya, 1915.
- Corti M.* Le fonti del Fiore di virtù e la teoria della “Nobiltà” nel Duecento // *Giornale storico della letteratura italiana* 136, 1959. P. 1 – 82.

- Frati C.* Ricerche sul “Fiore di virtù” // Studi di filologia romanza 6, 1893. P. 247 – 447.
- Gabrić-Bagarić D.* „Fiore di virtù u hrvatskoj književnosti: tradicija i inovacije” // Knjige poštujući, knjigami poštovan. Zbornik o 70. Rodendanu Josipa Bratulića / ur. D. Dukić i M. Žagar. Zagreb, Matica hrvatska, 2010. P. 239–254.
- Gribov Yu.A., Dianova T.V., Ivanova Zh.N., Kostyukhina L.M., Pankova M.M., Serebryakova E.I., Ukhanova E.V., Shulgina E.V.* [sost.]. Katalog rukopisey Muzeyskogo sobraniya Otdela rukopisey GIM. Chast II. №№401-600 // Russkaya knizhnost. Voprosy istochnikovedeniya i paleografii (= Trudy GIM, vyp. 95). Moscow, Izdatelskiy tsentr GIM, 1998. P. 196-273.
- Kagarlitskiy Yu.V.* K voprosu ob izdanii perevodnykh religioznykh knig v Rossii XVIII veka: perevody Stefana Pisareva i ikh izdatelskaya sudba // Vek Prosveshcheniya. Vyp. 2: Tsenzura i status pechatnogo slova vo Frantsii i Rossii epokhi Prosveshcheniya: v 2 kn. Moscow: Nauka, 2008. Kn. 1. P. 470–497.
- Kagarlitskiy Yu.V.* K istorii kulturnykh svyazey mezhdru Rossiyei i Venetsiyey v pervoy polovine XVIII veka (Perevodcheskaya deyatelnost Stefana Pisareva) // Italiyanskiye arkhivy v Rossii – Rossiyskiye arkhivy v Italii (Problemy italyanistiki. Vyp. 5). Moscow: RGGU, 2013. S. 213-237.
- Kagarlitskiy Yu.V.* Sudba Stefana Pisareva i znachenije yego perevodcheskogo naslediya dlya razvitiya russkoy dukhovnoy literatury XVIII v. // Trudy Instituta russkogo yazyka im. V.V. Vinogradova 9, 2016. P. 283-311.
- Kakoulidi E. D.* Fior di Virtù – Anthos Chariton // Ellinika, 24/2, 1971. P. 267-311.
- Karathanasis Ath.* O Aloisios-Amvrosios Gradenigos sti Venetia // Thisavrismata 7, 1970. P. 139-150.
- Klepikov S.A.* Filigrani i shtempeli na bumage russkogo i inostrannogo proizvodstva XVII - XX veka. Moscow: Izd-vo Vsesoyuz. kn. palaty, 1959.
- Klepikov S.A.* Filigrani na bumage russkogo proizvodstva XVIII – nachala XX v. Moscow: Nauka, 1978.
- Koliadimou St.* Anthos ton chariton. To italiko protypo kai oi kyries ellinikes parallages, adimosiefti didaktoriki diatrivi. Thessaloniki: Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis, 2002.
- Krushelnitskaya E.V.* Russkiye rukopisi iz kollektzii P.P. Dubrovskogo // Arkheograficheskiy yezhegodnik za 2004 g. Moscow: Nauka, 2005. P. 356- 369.
- Lampros Sp.* To Anthos chariton kai to Anthos tou Ioannikiou Kartanou // Neos Ellinomnimon 13, 1916. P. 329-333.
- Leonid [Kavelin], arkhim.* Sistematicheskoye opisaniye slavyano-rossiyskikh rukopisey sobraniya grafa A.S. Uvarova / V 4 ch. Ch. 1. Moscow: t-vo tip. A.I. Mamontova, 1893.
- Longinov M.N.* Novikov i moskovskiye martinisty. M.: Tipografiya Gracheva i Kompanii, 1867.
- Martynov I.F.* Knigoizdatel Nikolay Novikov. Moscow: Kniga, 1981.

- Mazunin A. I.* Slavyano-russkiye rukopisi nauchnoy biblioteki Tashkentskogo universiteta i respublikanskoj biblioteki imeni Alishera Navoi // Trudy Otdela drevnerusskoj literatury 32, 1977. P. 377-382.
- Melnikova N.N.* Izdaniya, napechatannyye v tipografii Moskovskogo universiteta. Moscow: Izd-vo Mosk. un-ta, 1966.
- Nikolayev S. I.* Pisarev Stefan (Stepan) Ivanovich // Slovar russkikh pisateley XVIII veka. Vyp. 2. K-P. Sankt-Peterburg: Nauka, 1999. P. 437-438.
- Ramazanova D. N.* Spiski propovedey Iyerusalimskogo patriarkha Khrisanfa Notary v perevodakh Stefana Pisareva (1741–1760-e gg.) // Vspomogatelnyye istoricheskiye distsipliny v sovremennom nauchnom znanii: Materialy XXV Mezhdunar. nauch. konf. Moskva, 31 yanv. – 2 fevr. 2013 g.: V 2 ch. Ch. II. M. : RGGU, 2013. P. 490–495.
- Ramazanova D. N.* Nerealizovannyj proyekt Stefana Pisareva po izdaniyu perevoda propovedey Iyerusalimskogo patriarkha Khrisanfa v 1760-kh gg. // Rumyantsevskiyeh chteniya – 2013. Ch. 2 : materialy mezhdunarodnoy konf. (16-17 apr. 2013): [v 2 ch.]. Moscow: Pashkov dom, 2013. P. 94-99.
- Ramazanova D. N.* Russkiye spiski perevodnykh sochineniy Ilii Miniatisa (Minyatiya) v XVIII v. // Vestnik RGGU. Seriya: Istoriya. Filologiya. Kulturologiya. Vostokovedeniye 4 (37), 2018. P. 117-123.
- Ramazanova D. N.* Neizvestnyye russkiye i grecheskiye avtografy Stefana Pisareva v ekzempliyakh izdaniy «Zhitiya Petra Velikogo» Antonio Katiforosa // Monfokon. Issledovaniya po paleografii, kodikologii i diplomatike. [Vyp.] 8. Moscow: Izdatelskiy Dom YASK, 2022. P. 465-474.
- Ramazanova D. N.* Ekzempliar grecheskogo izdaniya «Iskusstva ritoriki» Frankiskosa Skufosa (Venetsiya, 1681) – istochnik russkogo perevoda Stefana Pisareva // Rumyantsevskiyeh chteniya–2023: materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (18–20 apr. 2023 g.): [v 3 ch.]. Moscow: Pashkov dom, 2023. Ch. 2. P. 262–269.
- Papadopoulos Th. I.* Elliniki vivliografia (1466–1800). T. 1. Athens: Grafeio Dimosievmaton tis Akadimias Athinon, 1986.
- Speranskiy M. N.* Perevodnyye sborniki izrecheniy v slavyano-russkoy pismennosti. Issledovaniye i teksty. Moscow: Imp. O-vo istorii i drevnostey ros. pri Mosk. unte, 1904. VI, VI, 578, 245 s.; 26
- Svodnyy katalog russkoy knigi grazhdanskoj pečati XVIII veka. 1725–1800. T. 2: K-P. Moscow: Izd-vo Gosud. biblioteki SSSR im. V.I. Lenina, 1964.
- Uchastkina Z.V.* A history of Russian hand paper-mills and their watermarks = Russian paper mills & watermarks. Hilversum (Holland): Paper Publications Society, 1962.
- Varnhagen H.* Die Quelle der Bestiär-Abschnitte im «Fiore di virtù» // Raccolta di studi critici ad Alessandro D’Ancona : festeggiandosi il XL anniversario del suo insegnamento. Firenze: Tipografia di G. Barbèra, 1901. P. 515-538.
- Yesipova V.A.* Filigrani na bumage sibirskikh dokumentov XVII-XVIII vv. Tomsk: Izd-vo Tom. un-ta, 2005.

- Zaccagnini G.* Scrittori bolognesi di trattati morali e storici. Tommaso Gozzadini // *Giornale storico della letteratura italiana* 65, 1915. P. 330-334.
- Zaradija Kiš A.* Bliski i daleki drugi: animalističke sastavnice Cvijeta kreposti // *Fluminensia* 30/1, 2018. P. 189-220.

ГРЕКИ В АРМЕНИИ (КРАТКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК)

Т.В. Тадевосян

*Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна,
Ванадзор, Армения
o.cafedra@yandex.ru*

Статья посвящена истории греков на Кавказе, начиная с VI века до н. э. и до конца XIX века. Обозревается миграция греков из Понта, их колонизация северо-восточной части Малой Азии и формирование греческих поселений в Армении. Рассматриваются ключевые события, такие как влияние греческой мифологии на регион, основание селений, развитие медной и серебряной промышленности, а также последствия войн и миграционных волн. Особое внимание уделяется социально-экономическим условиям жизни греков, их взаимодействию с местными народами и роли в культурной жизни региона. Статья подчеркивает значимость греков как этнической группы, пережившей масштабные изменения и ассимиляцию, а также их вклад в развитие экономики и культуры Кавказа. В конце статьи приводится авторский перевод главы «О разрушении Мадана в Лори Омме-ханом Лезгинским» из исторического труда вагаршапатского священника Ована (Ованеса) Воскерчяна «Памятные заметки о современной национальной истории (1777–1811 гг.)», выполненный автором статьи.

Ключевые слова: *понтийские греки, Кавказ, Армения, миграция греков, история Кавказа, культурная ассимиляция*

Греки селились на Кавказе с давних пор, начиная приблизительно с VI века до н. э. С Кавказом были связаны и одни из самых ярких историй греческой мифологии: Прометей был прикован к Кавказским горам; аргонавты прибыли на Кавказ в поисках Золотого Руна, а «один из них фессалиец Армен с озера Беба, осел в Армении и дал название всей стране» [Грейвс 1992: 452]. Уже в новое время в результате массовых миграций греческого населения на Кавказ в середине 18 — начале 20 вв., греками в Армении были основаны села Шамлух, Мадан (Сисимадан), Ахтала, Ягдан, Кохес, Анкаван, Бендик, Армутлы (Тандзут).

Греки Армении — выходцы из Понта — северо-восточной части Малой Азии, на севере примыкающей к Черному морю. С VIII в. до н. э. греки колонизировали Понт, образовав города Синоп, Трапезунд и т.д. С IV в. до н. э. Понт входил в состав Понтийского царства, в I в. до н. э. потерял свою независимость и вошел в состав Римской империи, потом в состав Византийской империи как полунезависимое княжество Халдия. В Средние века Понт входил в состав Трапезундской империи, где правили династии Гаврасов и Комнинов. С XIII века в Трапезундскую империю вторглись туркменские племена, а в 1461 году ее завоевали турки-османы.

Понтийские греки — этническая группа, которая часто и массово меняла территорию проживания. Греки Северного Кавказа и Закавказья делятся на две группы: ромеи («римляне», т.е. подданные Восточно-Римской империи (Византии)), которые говорят на понтийских диалектах древнегреческого языка, являющихся продолжением ионийского диалекта, и урумы, говорящие на диалектах турецкого языка. Впрочем, урумами называли также армян-халкедонитов, субконфессиональную группу армян (цаты, армяне-греки, армяно-ромеи, хай-хором), которые, по словам армянского историка XV века Мхитара Апаранци, «по языку, письму, национальности суть армяне, но по вероисповеданию и всем правилам — греки» [Бартикян 1987: 186]. Армяне-халкедониты занимали видное место в общественной, интеллектуальной и церковной жизни Византии, но после падения Византийской империи и установления господства антихалкедонитов в Армении, они почти полностью ассимилировались с греками, грузинами и православными сирийцами.

С середины 18 века началась массовая миграция греков на Кавказ. «Две тысячи греческих рудокопов переселились в Грузию в 1763 г. из Гюмюш-хане по приглашению царя Ираклия и основали колонию в мест-

ности Борчалы, опустошенной в предшествующие века персидско-турецкими нашествиями. Здесь вскоре возникли Дамблудский и Алавердский медеплавильные заводы. Несколько позже недалеко от Алаверди возникли другие греческие селения — Шамлух и Сисимадан» [Волкова 2000: 18].

Екатерина II дала грекам самые широкие привилегии. По указу вассального ей грузинского царя Ираклия II греки стали разрабатывать в Лори медные и серебряные месторождения: они наладили выплавку серебра в Ахтале, добычу медной руды в Алаверди. Однако в конце 18 века политическая обстановка в регионе резко обострилась. «Во время походов в Закавказье Омар-хана Аварского (1785 г.) и Ага Мухаммед-хана Каджара из Персии (1795 г.) Алавердский и Ахталский заводы, как и местные греческие поселения, были разрушены, население уничтожено, взято в плен и продано. Лишь немногим удалось бежать в леса и горы. По окончании военных действий оставшиеся в живых восстановили заводы и основали новые поселения» [Волкова 2000: 18].

После каждой русско-турецкой войны поток греческих переселенцев увеличивался. В 1818 году греки открыли Шамлухское медное месторождение, затем построили горнодобывающие заводы в Анкаване, Каджаране, Каварте, Агараке, в Гюмри появляется квартал Урмонц (т.е. «Греческий»), заново восстановили медный завод Лалвара (Алаверди).

Армянских греков в простонародье стали называть грузинским словом «бердзен». В свое время Н. Марр удивлялся происхождению этого наименования: «Грузины греков называют в живой речи, да и в древней литературе, когда не пользуются заведомо книжными терминами, не ионьями, как армяне, не эллинами, не греками, а ‘бердзен’-ами. Это изумительное название, несомненно, местное, грузинское, и в довершение изумления оно собственно название грузинского племени, через область которого восточные грузины, очевидно, и познакомились с греками» [Марр 1904–1905: 169].

Термин «бердзен», по всей вероятности, восходит к названию западнокартвельского племени бидзеров, которые локализовались на юго-восточном побережье Черного моря, к востоку от Трапезунда. В дальнейшем этот термин из узкоплеменного превратился в собирательное название всех жителей Понта прежде всего греков [Жордания 2019: 65].

В этом контексте весьма примечательно, что армяне-тумбульцы (субэтническая группа армян, которая отличалась от остального армянско-

го населения изолированной ментальностью), скитавшиеся по всему миру под видом православных священнослужителей, просили подаяние и непременно произносили слова «Иерусалим, бердзен», намекая на то, что они якобы изгнанные греческие монахи из Иерусалима (подробнее об армянах-тумбульцах см. [Койбаев, Тадевосян 2017: 58–62])

Вашему вниманию предлагаем перевод главы «О разрушении Мадана в Лори Омме-ханом Лезгинским» из исторического труда вагаршапатского священника Ована (Ованеса) Воскерчяна «Памятные заметки о современной национальной истории (1777–1811 гг.)». Произведение на армянском языке впервые было опубликовано в тифлисском журнале «Журавль Страны Армянской» (1862 г., № 4, стр. 278–316). Перевод осуществлен по указанному изданию и принадлежит автору краткого очерка «Греки в Армении». Автор перевода пытался максимально точно передать стилистику и языковые особенности оригинала.

Глава «О разрушении Мадана в Лори Омме-ханом Лезгинским»

Спустя три года после похода Ираклия на Эривань¹, Омме-хан Лезгинский² собрал свое 30-тысячное кавказское войско и двинулся на Грузию. Захватив многочисленные провинции, дошел до Мадана в Лори, который располагался в двух часах пути от Санаина³ и Ахпата⁴. После этого Ираклий также собрал вокруг себя грузинское войско и три сотни отборных воинов из императорских российских войск и не спеша двинулся вслед за лезгинским войском. Прежде, чем он достиг Омме-хана, тот в июле месяце осадил крепость Мадан. Ираклий в это время со своим войском

¹ Неточность автора: царь Картлийский и Кахетинский Ираклий II (1720–1798) предпринял поход на Эривань в августе 1779 года, между тем правитель Аварского ханства Умма-хан (Омма-хан, Омме-хан, Омар-хан, 1761–1801) совершил набег на Грузию, во время которого разгромил медеплавильные заводы в Лори (в том числе, Ахтальские рудники и крепость Мадан) в 1785 году. Следовательно, прошло не три года, а шесть лет. — Здесь и далее примечания переводчика.

² В армянских источниках Умма-хан именуется «Лезгинским», что связано с грузинской традицией: «леками» («лезгинами») грузины называли всех горцев Дагестана.

³ Санаин — важнейший средневековый духовный, культурный и научно-образовательный центр Армении (основан в 10 веке).

⁴ Ахпат — крупный монастырский центр Армянской Апостольской церкви (основан в 10 веке). Расположен в 7 км от Санаина.

находился в селении Садахло⁵, которое расположено в полутора часах пути от Мадана. Бои лезгин ожесточились в маданском направлении: великая резня была с обеих сторон. Население Мадана в большинстве своем было греческим. Они прибыли из своей страны вместе с сыновьями и семьями и стали работать в металлургии во благо Ираклия, добывая для него серебро, золото, свинец и медь. А Ираклий изменил движение своей армии и направился в село Чочкан⁶, расположенное на расстоянии одного часа пути от Мадана, и отправил от имени своего войска к Омме-хану некоего хромого Автандила в качестве посланника мира, однако, он так и не дошел до Омме-хана. Полководец российский⁷ попросил Ираклия отдать приказ о наступлении трех сотен воинов на лезгин, но тот не разрешил, сказав, что сейчас не время для сражения. После восьми дней осады крепости Мадан Омме-хан приказал, чтобы каждый воин на плечах доставил из ближайшего леса вязанку дров и сложил вокруг крепостной стены. Они так и сделали. Возвысился бруствер и сравнялся с каменной кладкой. После этого войско атаковало крепость со всех сторон, и мечами зверски закололи всех людей, в том числе укрывшихся там армянских крестьян из окрестных сел. Греки были полностью истреблены, хотя они храбро сражались и много лезгин сбросили с крепостных стен. После этого Омме-хан собрал добычу, а также пленных греков и армян и отправился в Ахалцихе. Оттуда он направил свое войско на грузинскую крепость Вахами, и она подверглась той же участи [что и Мадан]. Ираклий со своим войском медленно двинулся вслед за лезгинским войском и расположился вблизи от вражеской армии: ни сам не вступал в бой, ни разрешал российскому войску начать наступление, а за это время лезгины захватили крепость Вахами. Они подвели подкоп, разрушили одну сторону крепостной стены, [взорвав ее]

⁵ Садахло — село на юге Грузии в приграничной с Арменией исторической области Борчалы.

⁶ Чочкан — село в Лорийской области (основано в IV веке).

⁷ Речь идет о полковнике (впоследствии — генерал-майор) Степане Даниловиче Бурнашеве (1743–1824), который в 1783–1787 гг. занимал должность уполномоченного при царе Картлийском и Кахетинском Ираклии II и царе Имеретинском Соломоне I.

порохом и ринулись внутрь: мечами зарубили мужчин, а женщин и детей взяли в плен и отправили в трущобы Ахалцихе. Полководец российский, отчаявшись от слабоболия Ираклия, рассердился на него, и на месте сжег все снаряжение армии и вернулся [в свой лагерь]. Омме-хан провел всю зиму в Ахалцихе, вместе со своим войском вдоволь насытившись кровью невинных армян. Весной он попросил Ираклия предоставить дорогу [через Грузию] в свою страну, но тот отказал ему, сказав: иди через Эривань. Тот так и сделал. [Дорога на Эривань] была безлюдной. Смертоносная весть о прибытии Омме-хана быстро распространилась, и люди укрылись в неприступных местах. А он, ночью пройдя через армянское село Аштарак, взял в плен несколько садовников из этого села, многих из которых убил. Затем через Шуши отправился в свою страну. Но почему Ираклий не вступил в бой с лезгинским войском и позволил разорить крепости Мадан и Вахами? Таким вопросом задавались многие и высказывали предположение, что Георгий⁸, сын Ираклия, и его зять Давид⁹, которые правили Сомхети¹⁰, хотели, чтобы их провинция Сомхети была многолюдной, но Ираклий, наоборот, желал, чтобы многолюдной была его страна Грузия, поэтому он и позволил разорить эту область [Сомхети], чтобы его край пополнился новым населением. Высказывалось также предположение, что греки, населявшие в то время Мадан, постоянно приумножались и вскоре пресытились в своем богатстве. Естественно, в этих условиях у них усилились бунтарские настроения, они иногда негодовали и не слушались повелений Ираклия, тайно вели переговоры с Георгием и Давидом, которые, подчиняясь Ираклию, не придавали значения их возмущению.

Список литературы

Бартикян Р.М. О византийской аристократической семье Гаврас // Историко-филологический журнал, 1987, № 4. (на арм. яз.).

⁸ Георгий XII (1746–1800) — последний царь Картлийский и Кахетинский (1798–1800).

⁹ Давид Орбелиани (1739–1796) — управляющий Сомхети, военачальник, муж дочери Ираклия II Тамары (1747–1786).

¹⁰ Сомхети — грузинское название Армении и приграничной армяно-грузинской территории.

- Волкова Н. Греки Кавказа // Бюллетень [Центра содействия развитию и правам расовых, этнических и лингвистических меньшинств], № 2, Краснодар, 2000. С. 15–43.
- Грейвс Р. Мифы Древней Греции. М.: Прогресс, 1992.
- Март Н.Я. Крещение армян, грузин, абхазов и аланов святым Григорием // Записки Русского Императорского археологического общества. Т. 16. 1904–1905. С. 63–211.
- Жрдания Э.Г. Византийский Понт и Грузия. Вопросы исторической географии и этнотопонимики юго-восточного Причерноморья в XIII–XV веках. СПб.: Алтейя, 2019.
- Койбаев Б.Г., Тадевосян Т.В. Сословие ювелиров и армяне-дервиши // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К.Л. Хетагурова, N 4, Владикавказ, 2017. С. 58–62.

Greeks in Armenia (brief historical review)

T.V. Tadevosyan

*Tumanyan Vanadzor State University, Vanadzor, Armenia
o.cafedra@yandex.ru*

The article is devoted to the history of the Greeks in the Caucasus, starting from the VI century BC to the end of the XIX century. The migration of Greeks from Pontus, their colonisation of the north-eastern part of Asia Minor and the formation of Greek settlements in Armenia are reviewed. Key events such as the influence of Greek mythology on the region, the founding of villages, the development of the copper and silver industries, and the effects of wars and migration waves are examined. Particular attention is paid to the socio-economic conditions of the Greeks, their interaction with local peoples and their role in the cultural life of the region. The article emphasises the significance of the Greeks as an ethnic group that underwent extensive change and assimilation, as well as their contribution to the economic and cultural development of the Caucasus. At the end of the article is the author's translation of the chapter 'On the Destruction of Madan in Lori by Omme Khan of Lezgin' from the historical

work ‘Memorable Notes on Modern National History (1777–1811)’ by the Vagharshapat priest Hovan (Hovhannes) Voskerchyan, by the author of the article.

Keywords: *Pontic Greeks, Caucasus, Armenia, Greek migration, history of the Caucasus, cultural assimilation.*

References

- Bartikyan R.M.* O vizantiyskoy aristokraticheskoy semye Gavras // Istoriko-filologicheskii zhurnal, 1987, № 4. (in armenian).
- Greyvs R.* Mify Drevney Gretsii. M.: Progress, 1992.
- Koybayev B.G., Tadevosyan T.V.* Sosloviye yuvelirov i armyane-dervishi // Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta imeni K.L. Khetagurova, N 4, Vladikavkaz, 2017. P. 58–62.
- Marr N.Ya.* Kreshcheniye arмян, gruzin, abkhazov i alanov svyatym Grigoriyem // Zapiski Russkogo Imperatorskogo arkheologicheskogo obshchestva. T. 16. 1904–1905. P. 63–211.
- Volkova N.* Greki Kavkaza // Byulleten [Tsentra sodeystviya razvitiyu i pravam rassoykh, etnicheskikh i lingvisticheskikh menshinstv], № 2, Krasnodar, 2000. P. 15–43.
- Zhordaniya E.G.* Vizantiyskiy Pont i Gruzuya. Voprosy istoricheskoy geografii i etnotoponimiki yugo-vostochnogo Prichernomor'ya v XIII–XV vekakh. SPb.: Aleteyya, 2019.

**ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ:
ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗΣ
ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ ΤΟΥ 1860**

B. Αρχζίδης

*Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, Ελλάδα
vlarzid@helit.duth.gr*

Η φυσιγνωμία του Περικλή Αργυρόπουλου και η επαναστατική δράση που ανέπτυξε στη τσαρική Ρωσία τη διετία 1860-1862 αποτελούν το επίκεντρο του παρόντος άρθρου. Υπήρξε απ' τους πρωτοπόρους του φοιτητικού σοσιαλιστικού κινήματος στη Μόσχα, ενώ ανέπτυξε πολυσχιδή δραστηριότητα. Η αναψηλάφηση των πηγών επιτρέπει την εξακρίβωση της επαναστατικής δράσης του, την αποτίμησή της στα επόμενα ριζοσπαστικά κινήματα, καθώς και τη διερεύνηση της σχέσης της οργάνωσής του με άλλα συνωμοτικά δίκτυα της εποχής.

Λέξεις κλειδιά: Περικλής Αργυρόπουλος, ριζοσπαστισμός, σοσιαλισμός, επανάσταση, δεκαετία 1860, Ρωσία

1. Περιρρέουσα ατμόσφαιρα

Η δεκαετία του 1860 αποτέλεσε μια ταραχώδη περίοδο για την τσαρική Ρωσία. Η τσαρική νομοθεσία της 19^{ης} Φεβρουαρίου του 1861 που μετέβαλε το καθεστώς των εξαρτημένων αγροτών της υπαίθρου δεν άμβλυνε φυσικά τις ανισότητες ούτε κατεύνασε το αίσθημα της αδικίας που ήταν διάχυτο στα προοδευτικά τμήματα της ρωσικής κοινωνίας των μεγαλουπόλεων. Η φιλελευθεροποίηση που επιχείρησε ο Αλέξανδρος Β', που ήρθε ως αποτέλεσμα πίεσης της intellegέντίας και όχι των ίδιων των μουζίκων, δεν βελτίωσε τη θέση των τελευταίων, με τους ριζοσπάστες να προλειαίνουν το έδαφος για το επικείμενο ξέσπασμα της επανάστασης. Η συνθήκη αυτή σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες όπως η καταπίεση και ο αυταρχισμός του ηγεμόνα παρά την προσπάθεια επίπλαστης τάσης για φιλελευθεροποίηση και η απαρ-

χαιωμένη κρατική και κοινωνική οργάνωση σε συνδυασμό με την είσοδο εκφάνσεων της βιομηχανοποίησης και του καπιταλισμού, συνετέλεσαν υπέρ της διάδοσης των ριζοσπαστικών ιδεών στον κύκλο των προοδευτικών διανοούμενων και των φοιτητών.¹

Στο πλαίσιο και το κλίμα αυτό δημιουργήθηκαν κάποιοι συνωμοτικοί σύλλογοι και μυστικές οργανώσεις με χαρακτηριστικά ριζοσπαστικό και σκοπό τη δημιουργία και διάδοση υλικού με περιεχόμενο επαναστατικό. Στις ομάδες αυτές εντάσσονταν κυρίως άτομα απ' την μεσαία και ανώτερη τάξη λόγω του μορφωτικού υποβάθρου, του ίδιου που περιόριζε ανθρώπους απ' τα χαμηλότερα στρώματα και δη τους μουζίκους να αποτελέσουν μέλη τους. Γι' αυτούς ήταν δύσκολο το εγχείρημα γιατί είχαν να υπερκεράσουν εκτός απ' το μορφωτικό και το πολιτισμικό χάσμα που τούς χώριζε με τους εκφραστές των ιδεών αυτών. Συνωμοτικοί κύκλοι και μυστικές οργανώσεις δημιουργήθηκαν σε διάφορες πόλεις ακόμη και εντός των πανεπιστημίων που αποδείχτηκαν κοιτίδες ριζοσπαστισμού. Παράλληλα σημαίων ήταν ο ρόλος των ρώσων εμιγκρέδων, όπως οι Χέρτσεν και Ογκάρεφ που εξέδιδαν τον *Κώδωνα*, άλλων που παρέμεναν εντός της ρωσικής επικράτειας, όπως ο Τσερνισέφσκι, καθώς επίσης και δυτικοευρωπαϊών στοχαστών.²

2. Η φυσιογνωμία του Περικλή Αργυρόπουλου και η σύνδεση με τον Πιοτρ Ζαϊτσένεφσκι

Ο Περικλής Αργυρόπουλος γεννήθηκε στις 14 Ιουλίου 1839 στην Κωνσταντινούπολη [Κοζύμιν 1961: 136]. Ο πατέρας του, Εμμανουήλ, ήταν διπλωμάτης με αρμοδιότητες κρατικού συμβούλου και μεταφραστή (δραγουμάνου) της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη [Шилов А. А., Карнаухова М. Г. 1928: 20]. Αν και ελληνικής καταγωγής, κατείχε την τουρκική υπηκοότητα ενώ το 1850 απέκτησε και τη ρωσική. Ο Π. Αργυρόπουλος από μικρό παιδί είχε κλίση στα γράμματα καταγράφοντας εξαιρετικές επιδόσεις στο σχολείο, γεγονός που πιστοποιείται απ' το χρυσό μετάλλιο που έλαβε τελειώνοντας το γυμνάσιο το 1857 στο Χάρκοβο [Κοζύμιν 1932: 46]. Το «αριστείο» αυτό αποτέλεσε το «εισιτήριο» του για την εισαγωγή στο Τμή-

¹ Είχε προηγηθεί στη Ρωσία το κίνημα φιλελεύθερων αξιωματικών το 1825 που ζητούσαν μεταρρυθμίσεις και παροχή προνομίων, ενώ παράλληλα ήταν πρόσφατα στην Ευρώπη τα γεγονότα του 1848 με εξεγέρσεις σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις που καταπνίγηκαν απ' την εξουσία.

² Αναλυτικότερα για τη δεκαετία του 1860 στη Ρωσία, βλ. [Лемке 1923: V – VII, Κοζύμιν 1932: 7 – 25].

μα Νομικής του Πανεπιστημίου της Μόσχας,³ με τον ίδιο να προορίζεται για διπλωμάτης, όπως ο πατέρας του και ο μικρότερος αδερφός του Κίμωνας, μετά την ολοκλήρωση της φοίτησης του [Κοζύμιν 1961: 136 – 137]. Εν τέλει ο δρόμος που επέλεξε ο Περικλής ήταν εκ διαμέτρου αντίθετος, αποφασίζοντας όχι μόνο να μην υπηρετήσει την τσαρική κυβέρνηση, αλλά να την αντιστρατευτεί.

Στο περιβάλλον του πανεπιστημίου ο Αργυρόπουλος, πνεύμα ανήσυχου και φιλομαθές, ήρθε σε επαφή με έργα δυτικοευρωπαϊών και ρώσων ριζοσπαστών και σοσιαλιστών που διακινούνταν μέσω συνωμοτικών δικτύων [Κοζύμιν 1961: 137]. Η επαφή με τα έργα αυτά άσκησε έντονη επιρροή στον Αργυρόπουλο, οδηγώντας τον στην απόφαση να εμπλακεί κι ο ίδιος ενεργά, με αποτέλεσμα ν' αναδειχθεί σταδιακά ως ένας απ' τους πρωτοπόρους στην υπόθεση της διάχυσης της ριζοσπαστικής ιδεολογίας στους χώρους που συγχρωτιζόταν η φοιτητική νεολαία της Μόσχας [Κοζύμιν 1961: 137, Шуб 1959: 57]. Εξίσου σημαντική φυσιογνωμία με τον Αργυρόπουλο στο σοσιαλιστικό φοιτητικό κίνημα της Μόσχας, υπήρξε ο φοιτητής του τμήματος Φυσικής, Πιότρ Ζαϊτσνέφσκι.⁴ Με δεδομένο πως προέρχονται από διαφορετικές περιοχές της Ρωσίας τις οποίες χωρίζει μεγάλη απόσταση (απ' το Χάρκοβο ο Αργυρόπουλος και απ' το Ορυόλ ο Ζαϊτσνέφσκι) η πρώτη επαφή των δυο θα πρέπει να έγινε οπωσδήποτε στη Μόσχα και δη εντός της φοιτητικής κοινότητας της οποίας αμφότεροι υπήρξαν μέλη.⁵ Ο Ζαϊτσνέφσκι αποτέλεσε τον «διόσκουρο» του Αργυρόπουλου στις ομάδες που δραστηριοποιήθηκαν αναλαμβάνοντας εξίσου ηγετικό ρόλο με τους δυο τους να αναδεικνύονται πρωτεργάτες του φοιτητικού κινήματος στη Μόσχα το 1860-1862 [Κοζύμιν 1961: 127].

Ο Αργυρόπουλος δεν ήταν ο τύπος του απογοητευμένου ή ευερέθιστου επαναστάτη που οδηγήθηκε στους κόλπους του σοσιαλισμού λόγω προσωπικών απογοητεύσεων. Αντίθετα, εκεί τον οδήγησαν η κοινωνική του ευαισθησία και το ανεπτυγμένο αίσθημα περί δικαιοσύνης. Ο ίδιος ήταν άνθρωπος συνεσταλμένος και εκλεπτυσμένος, όπως καταγράφουν φιλικά προσκείμενα πρόσωπα, ενώ παράλληλα μνημονεύεται το υπερτροφικό αίσθημα αλληλεγγ-

³ Κι όχι της φιλολογίας ή της ιατρικής όπως αναφέρεται στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία [Μοσκόφ 1985: 156, Δημητρίου 1985: 27].

⁴ Οι επιρροές του Ζαϊτσνέφσκι ήταν ανάλογες μ' αυτές του Αργυρόπουλου, καθώς επηρεάστηκε ιδεολογικά από προσωπικότητες όπως ο Φόμερματς, ο Μπούχνερ, ο Προυντόν, ο Λουί Μπλανκί, ο Χέρτσεν καθώς κι άλλοι [Κοζύμιν 1932: 47].

⁵ Πιθανολογείται απ' τη μέχρι τώρα έρευνα πως, ίσως, η στενή τους σχέση αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της ένταξης και συμμετοχής τους στη μυστική φοιτητική συλλογικότητα με την επωνυμία «Βιβλιοθήκη φοιτητών του Καζάν» [Κοζύμιν 1932: 50].

γύης για τον συνάνθρωπο και κυρίως τους καταπιεσμένους.⁶ Ενδεικτικό του έντονου αποτυπώματος που άφηνε η φυσιογνωμία του στους συγχρόνους του, ήταν πως όχι μόνο οι ομοϊδεάτες αλλά και οι ιδεολογικοί του αντίπαλοι – αν όχι εχθροί – έφταναν στο σημείο να επαινέσουν τα πνευματικά και ψυχικά προτερήματά του, όπως η γενναιοδωρία, η βαθιά μόρφωση και η ανιδιοτελεία [Κοζμιν 1932: 49–50].⁷ Οι δυο σύντροφοι παρά την αδιάλειπτη συμπίεση τους στο πλαίσιο των κοινωνικών δράσεων, διέφεραν ως προς τον χαρακτήρα. Ένα ήταν αυτό που διατηρούσε αδιάσπαστο τον δεσμό των δυο αυτών εκ διαμέτρου αντίθετων, ως προς την ιδιοσυγκρασία, ανθρώπων· η μοναδική αφοσίωση στα ιδανικά του σοσιαλισμού [Шуб 1959: 58].⁸

Τα βιογραφικά στοιχεία για τον Περικλή Αργυρόπουλο (*εικόνα 1*), όπως κι αυτά που σχετίζονται με την κοινωνική του δράση προκύπτουν από ανασκόπηση της ρωσικής βιβλιογραφίας, ενώ όσον αφορά την ελληνική, ο Κωστής Μοσκόφ [Μοσκόφ 1985: 156–157] είναι αυτός που αρχικά μνημόνευσε και ανέδειξε τον καίριο ρόλο του Αργυρόπουλου και τη συμβολή του στο ρωσικό σοσιαλιστικό κίνημα της εποχής, στηριζόμενος στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία,⁹ δίχως, πάντως, οι πληροφορίες που παρατίθενται να είναι πάντοτε ακριβείς. Στον Αργυρόπουλο αναφέρονται επίσης ο Μιχάλης Δημητρίου [Δημητρίου 1985: 27–28] και ο Παναγιώτης Νούτσος [Νούτσος 1995: 98] αξιοποιώντας κυρίως το υλικό που αρχικά παρέθεσε ο Μοσκόφ.¹⁰

⁶ Την ίδια ώρα που ο Ζαϊτόνέφσκι χαρακτηρίζεται ευθύς και απότομος, ενώ αναφέρεται ότι διακατέχεται από μίσος για τους καταπιεστές [Шуб 1959: 58].

⁷ Συγκεκριμένα, η δικαστική επιτροπή που ασχολήθηκε με την υπόθεση των Αργυρόπουλου και Ζαϊτόνέφσκι παραδέχτηκε για τον Αργυρόπουλο ότι πρόκειται «για έναν απ' τους πιο γενναιοδωρους, μορφωμένους και ανιδιοτελείς ανθρώπους» [Κοζμιν 1932: 50]. Αυτή η αξιολόγηση είναι άκρως χαρακτηριστική γιατί αποδεικνύει την ισχυρή εντύπωση που προκάλεσε η προσωπικότητα του ακόμη και στους εχθρούς του.

⁸ Η πορεία των δυο συντρόφων έχει πολλά κοινά σημεία αναφοράς μέχρι και τη σύλληψη και μετέπειτα ανάκρισή τους, αλλά χαρακτηρίζεται και από μια δομική ιδεολογική απόκλιση που αφορούσε στη μορφή της επικείμενης επανάστασης, αν θα έπρεπε να είναι βίαιη ή όχι. Στη συνέχεια του άρθρου αναδεικνύεται λεπτομερέστερα η απόκλιση των δυο ως προς το θέμα αυτό.

⁹ Παραπέμπει συγκεκριμένα στο βιβλίο του Venturi για την ιστορία των κινημάτων των ποпуλιστών (δηλαδή ναρόντικων) και σοσιαλιστών στη Ρωσία τον 19ο αιώνα [Venturi 1960].

¹⁰ Με τον Δημητρίου να προσθέτει ορισμένα βιογραφικά στοιχεία, όπως, ότι ο πατέρας του Περικλή, Εμμανουήλ, πριν εργαστεί ως επιτετραμμένος της ρωσικής πρεσβείας είχε διοριστεί απ' τον Καποδίστρια σε ανάλογη θέση στην ελληνική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, αλλά και άλλου είδους πληροφορίες σχετικά με τη δράση του Αργυρόπουλου, χωρίς να παραπέμπει σε κάποια πηγή.

Οι εσφαλμένες αναφορές στην ελληνική βιβλιογραφία σχετίζονται κυρίως: α) με την απόδοση της επαναστατικής προκήρυξης «Νέα Ρωσία» κατ' αποκλειστικότητα στον Αργυρόπουλο,¹¹ β) με το ίδιο το περιεχόμενο της προκήρυξης, γ) με τον χαρακτηρισμό του Αργυρόπουλου ως οργανωτή της ριζοσπαστικότερης τάσης¹² της οργάνωσης «Γη και Ελευθερία» 'Земля и воля'.¹³ Μολαταύτα, η επισήμανση του ονόματος του Π. Αργυρόπουλου και η συνακόλουθη παρουσίαση του πυρήνα της δράσης του, στα τρία αυτά σημαντικά για το σοσιαλιστικό κίνημα βιβλία, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την έρευνα του συγκεκριμένου πεδίου, καθώς γνωστοποίησε την ύπαρξη του Έλληνα σοσιαλιστή στο ελληνόφωνο αναγνωστικό κοινό.¹⁴

Εικόνα 1

Ο Περικλής Αργυρόπουλος σε φωτογραφία (1860)¹⁵

¹¹ Κύριος συντάκτης της ήταν αναντίρρητα ο Ζαΐτσνέφσκι, ενώ υπάρχει διχογνωμία μεταξύ μελετητών για το εάν ο Αργυρόπουλος συμμετείχε ή όχι στη σύνταξη ή/και την επιμέλειά της. Στην επικεφαλίδα 6 του παρόντος άρθρου «Η προκήρυξη Νέα Ρωσία» παρατίθενται βασικές όψεις της εν λόγω προβληματικής.

¹² Η οργάνωση «Βιβλιοθήκη φοιτητών του Καζάν» στην οποία συμμετείχε μέχρι το 1861 ο Αργυρόπουλος, εισχώρησε το 1862 στο δίκτυο της οργάνωσης «Γη και Ελευθερία», όταν δηλαδή είχαν πια αποχωρήσει ο Αργυρόπουλος και ο Ζαΐτσνέφσκι [Κοζμίν 1961: 129].

¹³ Πρόκειται για μυστική επαναστατική οργάνωση που δημιουργήθηκε το 1861 στην Αγία Πετρούπολη. Αποτελούνταν από παρακλάδια μυστικών ομάδων που ήταν διασκορπισμένα ανά την επικράτεια του ευρωπαϊκού -κυρίως- τμήματος της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, βλ.: https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2381772.

¹⁴ Στις επόμενες σελίδες θα γίνει απόπειρα αποσαφήνισης των βασικών πτυχών της δράσης του Αργυρόπουλου και επαναπροσδιορισμού της συμβολής του στο σοσιαλιστικό κίνημα της Ρωσίας.

¹⁵ Πηγή εικόνας: [Шилов, Карнаухова 1928: 20].

3. Η «Βιβλιοθήκη φοιτητών του Καζάν» και το «κυριακάτικο σχολείο»

Η «Βιβλιοθήκη φοιτητών του Καζάν» δημιουργήθηκε το 1859 από φοιτητές του Πανεπιστημίου της Μόσχας προερχόμενους απ' το Καζάν και τις γύρω περιοχές. Σκοπός της οργάνωσης ήταν η δημιουργία βιβλιοθήκης με έργα απαγορευμένα απ' τη λογοκρισία και επιπλέον η πολιτική και ιδεολογική ανάπτυξη των μελών της σύμφωνα με τις αρχές της επαναστατικής ιδεολογίας. Η οργάνωση είχε μυστικό χαρακτήρα και αργότερα δέχτηκε στους κόλπους της και φοιτητές από άλλες περιοχές πλην του Καζάν και έτσι εντάχθηκαν σ' αυτήν και ο Αργυρόπουλος με τον Ζαΐτσονέφσκι [Κοζύμιν 1932: 50]. Δεν άργησαν μάλιστα να αποκτήσουν σημαντικό ρόλο και ν' αναδειχθούν σε κύριες μορφές των δράσεων της οργάνωσης. Μάλιστα, ο Αργυρόπουλος κατείχε τη θέση του ταμιά στο φοιτητικό ταμείο που είχε συστήσει η οργάνωση για τη βοήθεια των φτωχών και απόρων φοιτητών [Λεμκε 1923: 27]. Η παραμονή, εντούτοις, αμφοτέρων στην οργάνωση ήταν βραχύβια καθώς το 1861 αποχώρησαν επικαλούμενοι διαφορές επί οργανικών θεμάτων [Κοζύμιν 1932: 50]. Τότε σχημάτισαν έναν δικό τους συνωμοτικό κύκλο, με επικεφαλής κυρίως τον Αργυρόπουλο, ο οποίος αποτελούνταν από είκοσι με είκοσι πέντε άτομα [Κοζύμιν 1961: 129 – 130]. Πρόκειται για τον συνηθισμένο αριθμό ατόμων κάθε ομίλου, όπου κάθε όμιλος σχετιζόταν με τους υπολοίπους που ήταν ενταγμένοι στο ίδιο επαναστατικό δίκτυο.¹⁶

Μια απ' τις παράλληλες δράσεις που ανέπτυξε η ομάδα του Αργυρόπουλου ήταν και η προσφορά δωρεάν μαθημάτων διάφορων γνωστικών αντικειμένων¹⁷. Η δράση αυτή που ονομάστηκε «κυριακάτικο σχολείο» στόχευε στη μόρφωση του απλού λαού που θεωρούνταν από τότε προαπαιτούμενο της αφύπνισης των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και υπέρμαχος της θεώρησης αυτής ήταν και ο Αργυρόπουλος. Τα «κυριακάτικα σχολεία» δεν ήταν κάτι νέο για τη ρωσική πραγματικότητα και απευθύνονταν τόσο σε παιδιά όσο και σε ενήλικες [Κοζύμιν 1932: 55]¹⁸. Σκοπός της διδακτικής διεργασίας

¹⁶ Αυτός ο τρόπος δομής, οργάνωσης και λειτουργίας εξυπηρετούσε τη διασφάλιση της ύπαρξης της επαναστατικής οργάνωσης, ακόμη και αν κάποιος κύκλος -ή πυρήνας- αποκαλυπτόταν.

¹⁷ Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία αυτά ήταν μεταξύ άλλων η γραμματική, η αριθμητική, η ιστορία, η γεωγραφία και οι φυσικές επιστήμες. Κάποιοι καθηγητές στο πλαίσιο της διδασκαλίας αναφέρονταν και σε βασικές αρχές της πολιτικής επιστήμης [Κοζύμιν 1932: 55].

¹⁸ Τα πρώτα κυριακάτικα σχολεία που ιδρύθηκαν ήταν στην Αγία Πετρούπολη και το Κίεβο το 1859. Στη Μόσχα ήρθαν λίγο καθυστερημένα στα μέσα του 1860, αλλά πολύ σύντομα, μέχρι τα τέλη του ίδιου έτους είχαν φτάσει τα δώδεκα.

δεν ήταν απλά η διδασκαλία γνωστικών αντικειμένων αλλά κυρίως η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και η συσχέτιση των γνώσεων με την κοινωνική πραγματικότητα και την καθημερινότητα [Κοζύμιν 1932: 56]. Ο Αργυρόπουλος ήταν απ' τους δασκάλους του «κυριακάτικου σχολείου» για τις ανάγκες του οποίου μάλιστα σκόπευε να τυπώσει και αλφαβητάριο, με μεταλλική πρέσα πιεστηρίου που είχε προμηθευτεί ο ίδιος [Герцень 1919: 177].¹⁹

Η ευρεία εξάπλωση και επιτυχία των «κυριακάτικων σχολείων» τόσο μεταξύ παιδιών και ενηλίκων μαθητών, όσο και στον κύκλο των διανοούμενων προκάλεσε την ανησυχία του καθεστώτος, το οποίο φοβήθηκε ότι η συνύπαρξη διανοούμενων και απλού λαού στο πλαίσιο των μαθημάτων θα δημιουργούσε ένα μείγμα εν δυνάμει εκρηκτικό για τα θεμέλια της καθεστηκυίας τάξης. Γι' αυτό η κυβέρνηση έλαβε μέτρα και έθεσε περιορισμούς που κυμαίνονταν απ' τον έλεγχο του περιεχομένου των μαθημάτων ως την καταγραφή των συμμετεχόντων, καθηγητών και μαθητών. Οι περιορισμοί αυτοί δεν επέτρεπαν την ελεύθερη λειτουργία των «κυριακάτικων σχολείων» και ο Αργυρόπουλος με τον Ζαΐτσνέφκσκι αποφάσισαν να σταματήσουν [Κοζύμιν 1932: 57].

4. Όψεις της επαναστατικής δράσης της ομάδας του Αργυρόπουλου

Το πεδίο δράσης του Αργυρόπουλου δεν περιοριζόταν στα όρια του πανεπιστημίου αλλά εκτεινόταν στην κοινωνία. Άλλωστε, αυτή ήταν το επίκεντρο, ενώ η αναμόρφωσή της βάσει των σοσιαλιστικών ιδανικών το ζητούμενο. Το άνοιγμα στην κοινωνία και συγκεκριμένα στο μορφωμένο της κομμάτι, τους διανοούμενους, και συνακόλουθα η αναγκαιότητα δραστηριοποίησης πέρα απ' τα πανεπιστημιακά όρια οδήγησαν την ομάδα του Αργυρόπουλου στη σύλληψη μιας ριζοσπαστικής ιδέας. Αυτή αφορούσε στην ίδρυση σχολείων, εντελώς ανεξάρτητων απ' την κυβέρνηση, καθώς και δικού της ελεύθερου τυπογραφείου. Τα πλάνα όμως δεν ευδοκίμησαν, όπως ήταν αναμενόμενο, όχι μόνο λόγω των εξελίξεων, αλλά και του ουτοπικού τους χαρακτήρα, καθώς η τσαρική κυβέρνηση δεν θα επέτρεπε ποτέ κάτι τέτοιο [Κοζύμιν 1932: 58].

Επιθυμία του Αργυρόπουλου ήταν η καταρχήν σοσιαλιστική επιμόρφωση των ίδιων των συντρόφων επί των αρχών του σοσιαλισμού, έτσι ώστε να είναι ιδεολογικά οχυρωμένοι και ικανοί να επιπετύχουν την αποστολή

¹⁹ Το μηχανήμα αυτό επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί κυρίως για τους απαγορευμένους σκοπούς της οργάνωσης, δηλαδή την ανατύπωση ριζοσπαστικών φυλλαδίων και βιβλίων. Αποδείχτηκε δε, εκ των κύριων ενοχοποιητικών στοιχείων για την καταδίκη του Αργυρόπουλου.

τους.²⁰ Ανάλογη άποψη είχε και ο Ζαΐτσνέφσκι, ενώ ενδεικτικό στοιχείο για τη διαφοροποίηση των δυο συντρόφων απ' τα υπόλοιπα μέλη τη ομάδας, ως προς το επίπεδο ιδεολογικής κατάρτισης, είναι μια επιστολή του Ζαΐτσνέφσκι στον Αργυρόπουλο, στην οποία του υπογραμμίζει πως μόνο στους δυο τους απ' όλη την ομάδα μπορεί να αποδοθεί η έννοια του «σοσιαλιστή» [Герцень 1919:185].²¹ Βασικό μέλημα της ομάδας ήταν η δημιουργία όσο το δυνατόν περισσότερων αντιτύπων από έργα σημαντικών εκπροσώπων του ριζοσπαστισμού. Κύρια φιγούρα υπήρξε ο Χέρτσεν μιας και έργα του κατείχαν τη συντριπτική μερίδα των προς διάδοση έργων. Ο ίδιος ο Αργυρόπουλος παραδεχόταν αργότερα στη δικαστική επιτροπή κατά την ανάκρισή του ότι ο εκδότης του *Κώδωνα* υπήρξε ο ιδεολογικός αναμορφωτής της φοιτητικής νεολαίας της Μόσχας, καθώς με δικά του έργα και άρθρα, οι φοιτητές άρχισαν να είναι κοινωνοί της σοσιαλιστικής ιδεολογίας [Лемке 1923:25].²² Επιπλέον, η μυστική ομάδα του Αργυρόπουλου λιθογραφούσε και διέσπειρε έργα του Ογκάρεφ, συνεκδόθη του *Κώδωνα*, του Πούσκιν και του Ταράς Σεβτσένκο.²³ Από τους ευρωπαίους στοχαστές ιδιαίτερα δημοφιλείς – σύμφωνα με τον αριθμό των λιθογραφημένων φυλλαδίων – ήταν ο Προυντόν, ο Φόυερμαπαχ, ο Μπούχχερ [Алексеев 1922: 104 – 105].²⁴

Όπως γίνεται αντιληπτό ο όγκος εργασιών που είχε επωμιστεί η ομάδα του Αργυρόπουλου ήταν μεγάλος και προϋπέθετε εκτός από πολλή, συστηματική και προσεκτική εργασία, και χρήματα για την λιθογράφηση των φυλ-

²⁰ Του βήματος αυτού, θα ακολουθούσε η απόπειρα εξοικείωσης των υπολοίπων φοιτητών του πανεπιστημίου της Μόσχας με την επαναστατική ιδεολογία, έπειτα η διαχέτευση των σοσιαλιστικών ιδεών στους διανοούμενους και στο τελικό στάδιο ο προσηλυτισμός του λαού.

²¹ Για τους υπόλοιπους, ο Αργυρόπουλος πίστευε, πως δεν είχαν κατανοήσει ουσιαστικά τα έργα των ριζοσπαστών σοσιαλιστών και ως εκ τούτου αγνοούσαν τις ιδεολογικές αρχές του σοσιαλισμού. Την αρχική εμπλοκή τους στο σοσιαλιστικό κίνημα, δε, την απέδιδε στη «μόδα».

²² Τα γραπτά του ρώσου αυτοεξόριστου λογίου είχαν εξάλλου ισχυρότατο αντίκτυπο στη ρωσική κοινωνία, καθώς στο πρόσωπό του συσπειρώνόταν η μερίδα του κόσμου που ήθελε ν' αντιταχθεί στην τσαρική απολυταρχία και αγωνιούσε για τη χαραυγή μιας νέας, δικαιότερης κοινωνίας.

²³ Ουκρανός ποιητής που κυνηγήθηκε απ' το τσαρικό καθεστώς λόγω των πολιτικών θέσεων που εξέφραζε για κοινωνική αλλά και εθνική απελευθέρωση απ' τα τσαρικά δεσμά. Ο κοινωνικός αγώνας των ρώσων σοσιαλιστών στήριζε τους εθνοαπελευθερωτικούς αγώνες Ουκρανών, Πολωνών και Λετονών βασιζόμενος στο πνεύμα της αυτοδιάθεσης των λαών.

²⁴ Κοινοί τόποι των παραπάνω θεωρητικών υπήρξαν ο αγώνας για ελευθερία και κοινωνική δικαιοσύνη και ο αθεϊσμός.

λαδίων. Το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου που απαιτούνταν για τα έξοδα λιθογράφησης των έργων προερχόταν από πηγές των ιδίων των φοιτητών²⁵. Τα μέλη της ομάδας εργάζονταν εντατικά με την υπόθεση της ανατύπωσης ριζοσπαστικών έργων, με τον Αργυρόπουλο πρωτεργάτη να χαράσσει τον δρόμο και να δίνει το παράδειγμα. Για τη μετάφραση των έργων των ευρωπαϊών ριζοσπαστών εργάζονταν περίπου πεντακόσια άτομα, ώστε να καλυφθεί ο μεγάλος όγκος αναγκών λιθογράφησης όλο και περισσότερου υλικού [Κοζύμιν 1932: 53]²⁶. Ήταν τέτοια η απήχηση²⁷ του έργου του Αργυρόπουλου και της ομάδας του που υπήρχε σχέδιο να εκσυγχρονιστούν ως προς τη μέθοδο ανατύπωσης, ώστε να μπορούν να ανταπεξέλθουν στην αυξανόμενη ζήτηση. Στο πλαίσιο αυτό στόχευαν στην μετάβαση στην τυπογράφιση, παρατώντας τη λιθογράφιση [Κοζύμιν 1932: 54]. Το 1861 υπήρχε ήδη το πρώτο ελεύθερο τυπογραφείο στη ρωσική επικράτεια που λειτουργούσε ήδη ένα χρόνο· ήταν αυτό των φοιτητών Σούλιν, Σορόκο και του επιμελητή στην εφημερίδα *Νέα της Μόσχας* Πετρόφσκι - Ίλενκο, που διέθετε ξύλινη πρέσα τυπογραφείου (ξύλινο πιεστήριο) και μ' αυτό τύπωσαν το έργο του Ογκάρφ, *Συλλογή εκδόσεων του Κορφ*.²⁸ Αργότερα τα μέλη του τυπογραφείου προμηθεύτηκαν μεταλλική πρέσα στην οποία σκόπευαν να τυπώσουν ακόμη πιο ριζοσπαστικά φυλλάδια και συγκεκριμένα τις προκηρύξεις του Τσερνισέφσκι *Υπόκλιση στους αγρότες των βαρόνων απ' τους υποστηρικτές τους* και του Σελγκούνωφ *Στους στρατιώτες*²⁹ [Κοζύμιν 1932: 54 – 55]. Ο Αργυρόπουλος αγόρασε το νέα μεταλλικό τυπογραφικό μηχάνημα για τις ανάγκες της ομάδας του,

²⁵ Οι πλουσιότεροι εξ αυτών συνεισέφεραν οικονομικά με δικά τους χρήματα, αλλά και οι μη ευκατάστατοι, όπως ο Αργυρόπουλος, ενώ άλλοι πουλούσαν ακόμη κι ό,τι αντικείμενα αξίας είχαν.

²⁶ Τον όγκο εργασιών και επιρροή του κύκλου του Αργυρόπουλου μαρτυρά το γεγονός πως έφτασε να πουλά 700 αντίτυπα φυλλαδίων απ' την *Ουσία του χριστιανισμού* του Φόυερμαπαχ ή απ' το έργο *Απ' την άλλη όχθη* του Χέρτσεν μέσα σε τρεις μέρες.

²⁷ Τα αντίτυπα έφταναν να πωλούνται στα τρία ρούβλια το ένα, αντίτιμο σχετικά υψηλό για τους εργάτες και τους χαμηλόβαθμους δημοσίους υπαλλήλους, αν αναλογιστούμε ότι ο μηνιαίος μισθός των πρώτων ήταν γύρω ή κάτω από 20 ρούβλια και των δεύτερων μεταξύ 30-40 ρουβλιών. Για τους μισθούς στη τσαρική Ρωσία βλ.: https://www.hist.msu.ru/Labour/Database/bor_base.htm.

²⁸ Ο Κορφ ήταν εκ των ανώτατων αξιωματούχων της τσαρικής διοίκησης και έμπιστος του Νικολάου Α'. Έγραψε την Ιστορία του κινήματος των Δεκεμβριστών του 1825 κατά του τσάρου, με αφετηρία εχθρικές προς αυτούς θέσεις. Η μελέτη του βιβλίου αυτού απ' τους επαναστάτες ενδεχομένως θα εξυπηρετούσε την προσπάθεια κατανόησης της οπτικής της αντίπαλης πλευράς.

²⁹ Με την ίδια προσφώνηση να προηγείται και να έπεται.

αλλά εν τέλει τα σχέδια παρέμειναν επί χάρτου και δεν υλοποιήθηκαν εξαιτίας των εξελίξεων που οδήγησαν στην αποκάλυψη της ομάδας και στη σύλληψη των μελών της.

Πριν όμως γίνει μείνεια στους λόγους που οδήγησαν στη σύλληψη, αξίζει ν' αναδειχθούν περισσότερο επιμέρους πεδία της επαναστατικής δράσης της οργάνωσης, πέραν των προαναφερθέντων. Θα εστιάσουμε στις σχέσεις της ομάδας Αργυρόπουλου – Ζαΐτσνέφσκι με σύγχρονα κινήματα και υποθέσεις, όπως ο εθνικοαπελευθερωτικός πολωνικός αγώνας, η αγροτική μεταρρύθμιση με τη συνακόλουθη απελευθέρωση των μουζικών και το φοιτητικό κίνημα του 1861. Όσον αφορά στο κίνημα των Πολωνών για ανεξαρτησία η ομάδα του Έλληνα επαναστάτη ήταν υπέρ του πολωνικού αγώνα,³⁰ όπως οι περισσότερες επαναστατικές ομάδες της εποχής, λόγω του κοινού εχθρού, που δεν ήταν άλλος απ' τη ρωσική απολυταρχία.³¹ Σχετικά με το θέμα της απελευθέρωσης των μουζικών με τη Νομοθεσία της 19^{ης} Φεβρουαρίου του 1861, ο Αργυρόπουλος και ο Ζαΐτσνέφσκι ανέπτυξαν διαφορετική προοπτική. Η διχογνωμία αφορούσε στον τρόπο ανατροπής του υπάρχοντος καθεστώτος και τη μετέπειτα θεμελίωση του σοσιαλισμού. Ο Αργυρόπουλος ήταν υπέρ της σταδιακής αναμόρφωσης της κοινωνίας μέσω της παιδείας και της διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών, ενώ ο Ζαΐτσνέφσκι ήταν υπέρμαχος της άμεσης εξέγερσης των μουζικών που θα επιτευχθεί ανεξαρτήτως μέσου, ακόμη και της βίας. Εν μέσω θερινών διακοπών για τους φοιτητές το 1861 τα μέλη της ομάδας οργάνωσαν μαθήματα για παιδιά αγροτών στους τόπους καταγωγής τους [Κοζύμιν 1932: 61].

Ο Ζαΐτσνέφσκι πίστευε πως δεν ήταν η στιγμή για μαθήματα, αλλά για δράση. Αποφάσισε, λοιπόν, πηγαίνοντας στο Ορυόλ στον πατέρα του, να σταματήσει στο Ποντόλσκ κάνοντας την περίφημη –και συνάμα καταδικαστική για τον ίδιο και την οργάνωση– ομιλία στους αγρότες, προτρέποντάς τους μετατρέψουν την οργή τους σε έμπρακτη διαμαρτυρία παίρνοντας τα όπλα απέναντι στον τσάρο και το καθεστώς [Κοζύμιν 1932: 62 – 63]. Η ομιλία αυτή στο Ποντόλσκ ήταν η μόνη που έκανε ο Ζαΐτσνέφσκι με σκοπό

³⁰ Ο Ζαΐτσνέφσκι μάλιστα βρέθηκε να συμμετέχει τυχαία σε μια διαδήλωση πολωνών και ρώσων φοιτητών του πανεπιστημίου της Μόσχας στις 17 Φεβρουαρίου του 1861 παροτρύνοντας τους παρευρισκόμενους στον αγώνα κατά του κοινού εχθρού με κοινές σημαίες, τη κόκκινη του σοσιαλισμού ή την μαύρη του προλεταριάτου [Κοζύμιν 1932: 59].

³¹ Οι πολωνοί δεν συμμερίστηκαν τη ζέση του Ζαΐτσνέφσκι για συμπόρευση των δυο κινήματων και του κατέστησαν σαφές με μεταγενέστερο γράμμα πως ο μόνος αγώνας που τους ενδιαφέρει είναι η ανεξαρτητοποίηση απ' τη Ρωσία [Κοζύμιν 1932: 60].

να ξεσηκώσει σε εξέγερση χωρικούς. Το περιεχόμενο της ομιλίας του έκανε εντύπωση στους χωρικούς και προκάλεσε διαδόσεις φημών, που όπως ήταν φυσικό αναστάτωσαν τους οικείους του, όπως ο αδερφός του Νικολάι και ο πατέρας του. Η αλληλογραφία του Πιοτρ Ζαΐτσνέφσκι με τον Αργυρόπουλο για το συμβάν ξεκίνησε μάλιστα μετά από επιστολή του Νικολάι Ζαΐτσνέφσκι στον Αργυρόπουλο, στην οποία του ζητούσε να προσπαθήσει να συνεισφέρει τον αδερφό του Πιότρ. Ο Αργυρόπουλος εκπλήρωσε την επιθυμία του Νικολάι, όμως οι συμβουλές του προς τον σύντροφό του Πιοτρ να υιοθετήσει ηπιότερη ρητορική και δράση και να μην προβαίνει σε ακραίες ενέργειες που στοχοποιούν τον ίδιο αλλά και τους χωρικούς, των οποίων τη ζωή έτσι θα χειροτερεύσει αντί να βελτιώσει, δεν εισακούστηκαν [Κοζμίν 1932: 62 – 66].

Η αλληλογραφία αυτή το καλοκαίρι του 1861, λίγες μέρες πριν τη σύλληψη και των δυο διατρανώνει την καθοριστική απόκλιση των δυο ανδρών για την κατάλληλη πορεία προς τον σοσιαλισμό. Ο Αργυρόπουλος πίστευε ότι η μετάβαση στον σοσιαλισμό θα μπορούσε να επέλθει με ταξική συνειδητοποίηση των μαζών και αναίμακτη ανατροπή του τσάρου. Απ' την άλλη πλευρά ο Ζαΐτσνέφσκι αποκαλώντας τον Αργυρόπουλο «απλοϊκό ιδεαλιστή» [Κοζμίν 1932: 71] και θεωρώντας πως η ροπή προς τη θεωρία συσχετίζεται και με την ελληνική καταγωγή του Αργυρόπουλου,³² έκρινε ως απαραίτητη και την επαναστατική δράση με τη χρήση βίας, καθώς, κατά τον ίδιο, διαφορετικά δεν θα είχε αίσια έκβαση οποιαδήποτε προσπάθεια κοινωνικής αναμόρφωσης [Κοζμίν 1932: 70]. Το επιχείρημα του Ζαΐτσνέφσκι στηριζόταν τόσο σε γεγονότα της πρόσφατης ιστορίας, όπως η Γαλλική Επανάσταση του 1789 και συγκεκριμένα η περίοδος της τρομοκρατίας του Ροβεσπιέρου 1793-1794 όσο και στις επαναστατικές εξεγέρσεις του 1848 σε πόλεις της Ευρώπης. Κατά τον ίδιο η αναποτελεσματικότητα και η αποτυχία των κινημάτων να εγκαθιδρύνουν τον σοσιαλισμό οφειλόταν ακριβώς στη μετριοπάθεια των πρακτικών που χρησιμοποίησαν οι ηγέτες της επανάστασης [Κοζμίν 1932: 68 – 71]. Όσον αφορά στις σχέσεις της ομάδας των Αργυρόπουλου – Ζαΐτσνέφσκι με το φοιτητικό κίνημα που ξεκίνησε στην Αγία Πετρούπολη, αυτές ήταν χαλαρές, όχι για λόγους ιδεολογικούς, μα πρακτικούς, καθώς οι άτυποι επικεφαλής Ζαΐτσνέφσκι και Αργυρόπουλος ήταν ήδη κρατούμενοι. Με το κλείσιμο του πανεπιστημίου της Πετρούπολης τον Σεπτέμβριο

³² Στο ίδιο γράμμα επίσης, απευθυνόμενος στον Αργυρόπουλο του υπογραμμίζει πως η οπτική του συσχετίζεται με την εθνικότητά του και ως Έλληνας τάσσεται υπέρ του κηρύγματος και της θεωρητικής διάδοσης των επαναστατικών ιδεών [Κοζμίν 1932: 67].

του 1861, υπήρξαν αντιδράσεις απ' τη φοιτητική κοινότητα και διαδηλώσεις σε Αγία Πετρούπολη, Μόσχα και άλλες πόλεις. Τον Φεβρουάριο του 1862 η μυστική αστυνομία πραγματοποίησε σαράντα συλλήψεις φοιτητών τους οποίους προφυλάκισε. Πολλά μέλη της ομάδας των Αργυρόπουλου – Ζαϊτσνέφσκι συμμετείχαν στις φοιτητικές κινητοποιήσεις ενώ δεν έλειψαν αυτοί που ανέλαβαν πρωτοβουλίες με συνέπεια οι περισσότεροι εξ αυτών να φυλακιστούν και ουσιαστικά η ομάδα να διαλυθεί μέχρι τον Μάρτη του 1862 [Κοζύμιν 1932: 72 – 76].

Βέβαια, ήδη απ' τα μέσα του καλοκαιριού η ομάδα ήταν ακέφαλη και χωρίς την ίδια δυναμική μετά τη σύλληψη και προφυλάκιση των Αργυρόπουλου και Ζαϊτσνέφσκι. Μια σειρά από γεγονότα άλλα μικρότερης και άλλα καταλυτικής σημασίας συνετέλεσαν στον εντοπισμό των ιχνών και τη σύλληψη τους. Το πρώτο αφορούσε την απροσεξία του Ζαϊτσνέφσκι ο οποίος απέστειλε μέσω ταχυδρομείου επιστολή στον Αργυρόπουλο με πληροφορίες αποκαλυπτικές κυρίως για την ομιλία του στο Ποντόλσκ αλλά και για τη δράση της οργάνωσης με φυσικό επακόλουθο τον εντοπισμό της απ' τη μυστική αστυνομία του Τρίτου Τμήματος [Κοζύμιν 1932:71].³³ Την ίδια περίπου περίοδο έφταναν στον Τρίτο μυστική αστυνομία και πληροφορίες απ' τον Βσέβολοντ Κοστομάρωφ,³⁴ για την ύπαρξη συνωμοτικής οργάνωσης εντός του πανεπιστημίου της Μόσχας [Лемке 1923: 4]. Το τρίτο στοιχείο και πρωιμότερο χρονικά ήταν οι πληροφορίες που μετέφερε στον Μητροπολίτη Μόσχας Φιλάρετο³⁵ ο Μπαλασέβιτς³⁶ που ζητούσε τη διαμεσολάβηση του Μητροπολίτη ώστε να ενημερωθεί προσωπικά ο τσάρος για μια μυστική οργάνωση που διανέμει απαγορευμένο και απεχθές υλικό στο πανεπιστήμιο της Μόσχας, και που καταφέρεται έναντι του τσάρου και της θρησκείας [Лемке 1923: 4 – 5]. Η οργάνωση αυτή δεν ήταν άλλη από 'κείνη των Αργυρόπουλου και Ζαϊτσνέφσκι.

³³ Το Τρίτο Τμήμα ιδρύθηκε το 1826 απ' τον Νικόλαο Α', λίγο μετά την εξέγερση των αξιωματικών στα Δεκεμβριανά του 1825. Ήταν επιφορτισμένο με την παρακολούθηση και σύλληψη των κοινωνικά επικίνδυνων προσώπων. Αποτελούσε τη μυστική αστυνομία της εποχής με πράκτορές της να παρεισφρύνουν ανάμεσα στους επαναστάτες. Βλ.: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/112/026.htm>.

³⁴ Μέλος της ομάδας των Αργυρόπουλου – Ζαϊτσνέφσκι, το οποίο ο ίδιος Αργυρόπουλος είχε εντάξει στην ομάδα. Ο Κοστομάρωφ δε δίστασε να καταδώσει τους πρώην συντρόφους του για να τύχει ευνοϊκότερης μεταχείρισης απ' το δικαστήριο.

³⁵ Ο Φιλάρετος διετέλεσε για αρκετές δεκαετίες Μητροπολίτη Μόσχας και μετά τον θάνατό του ανακηρύχθηκε άγιος απ' τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία.

³⁶ Ο καταδότης Μπαλασέβιτς που προσέγγισε τον Μητροπολίτη Φιλάρετο αργότερα «εργαζόταν» στο Τρίτο Τμήμα της μυστικής αστυνομίας, επιφορτιζόμενος κυρίως αποστολές στο εξωτερικό με τ' όνομα Ποτότσκι.

Η επιστολή του Φιλάρετου στον ίδιο τον τσάρο κίνησε τις αρχικές διαδικασίες της έρευνας [Φιλάρετ 1887: 68 – 69], ενώ το πρώτο στοιχείο, η επιστολή του Ζαΐτσνέφσκι στον Αργυρόπουλο οδήγησε στη σύλληψη των δυο τους αρχικά, και εν συνεχεία της υπόλοιπης ομάδας, απ' την μυστική αστυνομία του περιβόητου Τρίτου Τμήματος.

5. Η σύλληψη, οι κατηγορίες και η δικαστική απόφαση

Ο Περικλής Αργυρόπουλος συνελήφθη στις 22 Ιουλίου του 1861 στη Μόσχα, με τον Πιότρ Ζαΐτσνέφσκι να συλλαμβάνεται την ίδια μέρα στο Ορυόλ, όπου είχε μεταβεί για να επισκεφθεί τον πατέρα του. Η σύλληψή τους δρομολογήθηκε έπειτα από ανώτατη εντολή [Шуб 1959: 58].³⁷ Εκτός απ' τους επικεφαλής της κρατικής και θρησκευτικής διοίκησης, τον Αλέξανδρο Β' και τον Μητροπολίτη Φιλάρετο με την εξάρθρωση του πυρήνα των Αργυρόπουλου - Ζαΐτσνέφσκι καταπιάστηκαν και τα ανώτατα κλιμάκια της διεύθυνσης του Τρίτου Τμήματος [Лемке 1923: 5]³⁸. Αμφότεροι κατηγορήθηκαν για τη διάδοση έργων επαναστατικού περιεχομένου και την πώληση πορτρέτων των Χέρτζεν, Ογκάρεφ και άλλων μορφών της επανάστασης, με τον Ζαΐτσνέφσκι να κατηγορείται και για το περιεχόμενο της ομιλίας του στο Ποντόλσκ, ενώ ο Αργυρόπουλος για την απόκρυψη του περιεχομένου της. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων ο Αργυρόπουλος και ο Ζαΐτσνέφσκι αρνήθηκαν ν' απαντήσουν από που προμηθεύονταν το επαναστατικό υλικό που διακινούσαν, ενώ δεν αποκάλυψαν ούτε συγκεκριμένα πρόσωπα στα οποία το πουλούσαν ή το διένειμαν [Герценъ 1919:172-173]³⁹. Τις κατηγορίες ενίσχυσαν τα τεκμήρια που βρέθηκαν στην κατοχή του Αργυρόπουλου και των υπόλοιπων μελών κατά τη σύλληψή τους, ή που εντοπίστηκαν στα σπίτια τους. Και δυστυχώς για τον Αργυρόπουλο, τον Ζαΐτσνέφσκι αλλά και τα υπόλοιπα μέλη της οργάνωσης τα ευρήματα ήταν χειροπιαστά.

³⁷ Δηλαδή μεσολάβηση του ίδιου του τσάρου γεγονός που σηματοδοτεί το έρεισμα που είχε η συνωμοτική ομάδα στις τάξεις των ριζοσπαστών καθώς και πόσο επικίνδυνη θεωρούνταν η δράση της για το τσαρικό καθεστώς.

³⁸ Με τη σύλληψή τους επιφορτίστηκε ένας υψηλόβαθμος αξιωματικός της χωροφυλακής, ο αντισυνταγματάρχης Ζίτκωφ. Διατάχθηκε να μεταβεί αρχικά στη Μόσχα για τον Αργυρόπουλο, έπειτα στο Ορυόλ για τον Ζαΐτσνέφσκι και ακολούθως να τους προσαγάγει αμφότερους στην Πετρούπολη.

³⁹ Όλο το διάστημα των αρχικών ανακρίσεων στην Αγία Πετρούπολη, Αργυρόπουλος και Ζαΐτσνέφσκι τελούσαν υπό κράτηση σε συνθήκες όχι ιδιαίτερος σκληρές. Ο πρώην σύντροφός τους στον όμιλό τους Β.Ν. Λιντ, στα απομνημονεύματά του, σημείωνε πως «ο τόπος κράτησής τους μετατράπηκε σε μια φοιτητική λέσχη. Θα έλεγε κανείς ότι επιτρεπόταν σε όλους, να τους επισκεφθούν ανά πάσα στιγμή» [Шуб 1959: 58].

Ο Αργυρόπουλος, όπως κι ο Ζαΐτσνέφσκι, ομολόγησε τη συμμετοχή του στη διάδοση των επαναστατικών φυλλαδίων, αλλά τόνισε πως σκοπός της οργάνωσης δεν ήταν η πρόκληση εξέγερσης, αλλά η συγκέντρωση χρημάτων για την ενίσχυση των φτωχών φοιτητών [Лемке 1923: 26]. Στο σπίτι του Αργυρόπουλο βρέθηκε σημαντικός αριθμός λιθογραφημένων απαγορευμένων έργων και φυλλαδίων μαζί με το μεταλλικό πιεστήριο που προμηθεύτηκε η οργάνωση του απ' το ελεύθερο τυπογραφείο των φοιτητών Σούλιν και Σορόκο, χωρίς να προλάβει να το χρησιμοποιήσει [Герценъ 1919: 177]⁴⁰. Επιπλέον, ενοχοποιητικά ήταν και τα γράμματα που αντάλασσαν τα μέλη της οργάνωσης μεταξύ τους και τα οποία βρέθηκαν απ' τη μυστική αστυνομία [Лемке 1923: 23 – 24]. Ως πιο σημαντική αλληλογραφία, όμως, για την ενοχοποίηση του Αργυρόπουλου ως πρωταγωνιστικού μέλους της οργάνωσης θεωρήθηκαν οι επιστολές που αντάλλαξε με τον Ζαΐτσνέφσκι μετά την ομιλία του τελευταίου στους χωρικούς στο Ποντόλσκ.

Ο ίδιος κατά την ανάκρισή του στο Τρίτο Τμήμα ανέφερε πως η αλληλογραφία του με τον Πιοτρ Ζαΐτσνέφσκι αποτελείται από τρεις επιστολές, μια ενδιάμεση του ίδιου και δύο του συντρόφου του. Όπως υπογραμμίζει ο Αργυρόπουλος, στο πρώτο γράμμα ο Πιοτρ αναφερόταν στην προτροπική ομιλία του στο Ποντόλσκ απέναντι στους χωρικούς. Ακολούθησε η απάντηση του Αργυρόπουλου στις 25 Ιουνίου, όπου του διατύπωσε τις ενστάσεις του, σημειώνοντας ότι «σ' εκείνο το γράμμα μου εγώ του έγραφα πώς καθόλου δεν δικαιολογώ τον τρόπο δράσης του, ο οποίος ήταν ο επαναστατικός ξεσηκωμός των χωρικών, γιατί αυτό θα οδηγούσε μόνο στον θάνατό τους και όχι στη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους, κάτι που είμαι βέβαιος είναι η βαθύτερη επιθυμία του» [Лемке 1923: 24]. Ο Ζαΐτσνέφσκι απάντησε με τη σειρά του δυο μέρες αργότερα προβάλλοντας για ακόμη μια φορά τη διαφορετική του οπτική που συνοψιζόταν στο γεγονός, ότι ο άνθρωπος που έχει ισχυρή θέληση πρέπει παντού και πάντα *'везде и всегда'* απέναντι σε όλους και στον καθένα *'всем и каждому'* να διακηρύττει την επανάσταση ακόμη και αν δεν έχει κανένα όφελος [Лемке 1923:24-25].⁴¹

⁴⁰ Ο Αργυρόπουλος αρνήθηκε ν' αποκαλύψει σχετιζόμενα πρόσωπα σε ότι αφορά και στο τυπογραφικό μηχανήμα.

⁴¹ Προσαρμογή του ιταλικού «ora e sempre» του επαναστάτη καρμπονάρου Τζιουζέπε Ματσίνι [Лемке 1923: 18]. Ο ίδιος είχε δημιουργήσει το κίνημα «Νέα Ιταλία» με στόχο την απελευθέρωση και έπειτα τη σοσιαλιστική ενοποίηση της Ιταλίας, με τον Ζαΐτσνέφσκι να εμπνέεται τον τίτλο της επαναστατικής του προκήρυξης «Νέα Ρωσία» απ' τον ιταλό επαναστάτη [Козьмин 1961: 66 – 67].

Το συγκεκριμένο απόσπασμα της κατάθεσης του έλληνα επαναστάτη επιβεβαιώνει την αποκωδικοποίηση που πραγματοποιήθηκε παραπάνω σχετικά με τις ιδεολογικές αποκλίσεις του Αργυρόπουλο με τον Ζαΐτσνέφσκι. Ο Αργυρόπουλος στη συνέχεια της κατάθεσης του προσπάθησε να υποβαθμίσει το περιστατικό με τον Ζαΐτσνέφσκι και την προσπάθεια ξεσηκωμού των αγροτών, ώστε να στηρίζει τον σύντροφό του και να προκαλέσει την ευμένεια της ανακριτικής επιτροπής: «[...] πιθανότατα υπερέβαλλε κάπως στα λόγια και τις πράξεις του, κάτι που πιστεύω ακράδαντα, καθώς διαφορετικά δεν μπορώ να ερμηνεύσω το γεγονός ότι ανέφερε ανοιχτά στους χωρικούς του Ποντόλσκ ότι “αυτοί δεν πρέπει να υπακούν στην εξουσία του κράτους”, χωρίς να συλληφθεί αυτοστιγμεί. Για τις περεταίρω δράσεις του δε γνωρίζω τίποτα και ακόμη, όπως έχω ήδη πει, αλλά εικάζω πως διακατεχόταν από ισχυρή υπερβολή. [...] Γνωρίζοντάς τον, υποθέτω ότι ο σκοπός του ήταν ο υπερβολικά επιπόλαιος έρωτας υπέρ των αγροτών, που τον οδήγησε να πει και να κάνει πράγματα, τα οποία δεν θα έκανε αν ήταν πιο ψύχραιμος» [Лемке 1923: 24].

Μετά από ενδελεχή ανάκριση όλων των υπόπτων για συμμετοχή στην μυστική επαναστατική φοιτητική οργάνωση, όταν πολλούς απ’ αυτούς εξέτασε με τη μέθοδο της αντιπαράστασης, η επιτροπή ανακρίσεων κάλεσε ξανά τους Ζαΐτσνέφσκι και Αργυρόπουλο, τους οποίους προφανώς θεωρούσε πρωτεργάτες του κινήματος. Η κατάθεση του Αργυρόπουλου ήταν εκτενής, αλλά εκ διαμέτρου διαφορετική απ’ αυτό που απαιτούσε η επιτροπή, δηλαδή απ’ αυτό που θα την εξυπηρετούσε ώστε να στοιχειοθετήσει την καταδίκη του. Εν τέλει η επιτροπή του υπενθύμισε πως εάν επιδείξει μεγαλύτερη ειλικρίνεια, αυτό θα συνδράμει σε ηπιότερη αντιμετώπισή του. Ο Αργυρόπουλος, όμως δεν άλλαξε στάση και διευκρίνισε στην ανακριτική επιτροπή: «Διευκρινίζω, πως σ’ ότι αφορά εμένα, εξαρχής ανέφερα όσα γνωρίζω με ακρίβεια. Ότι αφορά όμως άλλα πρόσωπα που συμμετείχαν στη δημιουργία αντιγράφων και στη διάδοση απαγορευμένων έργων, δεν μπορώ να αποκαλύψω την ιδιότητά τους γιατί αυτό αντίκειται στη συνείδησή μου» [Лемке 1923: 39].

Έτσι, ενώ, τα υπόλοιπα μέλη της οργάνωσης αφέθηκαν στην πλειοψηφία τους ελεύθερα, ο Αργυρόπουλος με τον Ζαΐτσνέφσκι, όχι μόνο προφυλακίστηκαν, αλλά η υπόθεσή τους οδηγήθηκε στο ανώτατο δικαστήριο,⁴² το καλοκαίρι του 1862 [Шыб 1959: 58]. Με επιστολή στο ανώτατο δικαστήριο στη 1^η Νοεμβρίου του 1862 ο τσάρος πρότεινε την ενδεικτική τιμωρία για τους συλ-

⁴² «Сенат»: το ανώτατο δικαστικό διοικητικό όργανο της τσαρικής Ρωσίας απ’ το 1711 ως το 1917. Βλ.: <https://www.prlib.ru/history/619074>.

ληφθέντες και συγκεκριμένα για τον Αργυρόπουλο τον κατ' οίκον περιορισμό για ένα έτος [Лемке 1923: 50]. Η ανακοίνωση της ετυμηγορίας όμως αναβλήθηκε για να μην αποκαλυφθεί ο προδοτικός ρόλος του Κοστομάρωφ, αλλά και υπό τον φόβο διαδηλώσεων [Козьмин 1932: 83]. Έτσι, το ανώτατο δικαστήριο έκρινε ένοχο τον Αργυρόπουλο για διάδοση απαγορευμένων έργων, καθώς και για τη μη συνεργασία με τις αρχές λόγω της απόκρυψης του εξωφρενικού περιεχομένου της ομιλίας του Ζαΐτσνέφσκι στο Ποντόλσκ. Ο Έλληνας επαναστάτης καταδικάστηκε εν τέλει απ' το Ανώτατο Δικαστήριο σε «στέρηση ορισμένων δικαιωμάτων και προνομίων, καθώς και σε κατ' οίκον περιορισμό» για δύομισι χρόνια [Шуб 1959: 59]. Πάντως, όσο ήταν ζωντανός δεν του είχε ανακοινωθεί επίσημα η ποινή του απ' το ανώτατο δικαστήριο και ο λόγος που καθυστέρησε η απόφαση ήταν ότι εκείνη την περίοδο βρισκόταν στη Μόσχα ο τσάρος Αλέξανδρος Β' και πιθανή ανακοίνωση των καταδικαστικών αποφάσεων για τόσο δημοφιλείς ριζοσπάστες όπως ο Αργυρόπουλος και ο Ζαΐτσνέφσκι, πολύ πιθανόν να ξεσήκωνε αντιδράσεις. [Козьмин 1932: 83 – 84]. Απ' την άλλη ο Ζαΐτσνέφσκι κρίθηκε ένοχος για την υψηλότερη κατηγορία της προσπάθειας ανατροπής του υφιστάμενου καθεστώτος, για εναντίωση στην ανώτατη εξουσία καθώς, επίσης, και για διακίνηση απαγορευμένων έργων και καταδικάστηκε με απαγόρευση κάθε δικαιώματος στην περιουσία, καταναγκαστική εργασία σε εργοστάσιο για δυο χρόνια και οκτώ μήνες και μετά την ολοκλήρωση της, φυλάκιση στη Σιβηρία δυο βίου [Шуб 1959: 59].

6. Η προκήρυξη «Νέα Ρωσία»

Η προκήρυξη «Νέα Ρωσία»⁴³ εμφανίστηκε τον Μάιο του 1862, το διάστημα που ήταν φυλακισμένοι οι Αργυρόπουλος και Ζαΐτσνέφσκι. Η προκήρυξη προκάλεσε έντονη αίσθηση και αποτέλεσε πεδίο πολιτικών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Η πρόσληψή της κατά κανόνα ήταν αρνητική και αυτό δεν αφορούσε μόνο τους ιδεολογικούς αντιπάλους, τους διαπρύσιους υποστηρικτές του υφιστάμενου status quo. Παρόμοια την υποδέχτηκε και η πλειοψηφία των φιλελεύθερων και ακόμη, ενώ την κατέκριναν και σοσιαλιστές [Шуб 1959: 59]. Η αποκήρυξη της ακόμη και από ένα ριζοσπαστικό⁴⁴ τμήμα

⁴³ <https://www.hist.msu.ru/ER/Text/molrus.htm>.

⁴⁴ Σε φύλλο της η ριζοσπαστική εφημερίδα *Πατριωτικές σημειώσεις* επισημαίνει ότι ο άγνωστος συντάκτης της «Νέας Ρωσίας» προσέφερε στον τσάρο απρόσμενα μεγάλη βοήθεια, τόση όση δεν του προσέφερε η αστυνομία στο σύνολό της και αυτό γιατί με την ακραία της ρητορική είχε τ' αντίθετα αποτελέσματα [Шуб 1959: 60].

οφειλόταν κυρίως στον ακραίο τεροριστικό της χαρακτήρα, που θεωρούνταν υποχρεωτικός για τη μετάβαση στη νέα σοσιαλιστικής κοινωνία. Την προκήρυξη καταδίκασαν μεγάλες φυσιολογικές της ρωσικής ριζοσπαστικής σκέψης, όπως ο Χέρτσεν, ο Μπακούνιν και ο Τσερνισέφσκι, ενώ σε μη σοσιαλιστές προκάλεσε αρνητική εντύπωση, όπως στον Ντοστογιέφσκι που εκείνη την εποχή ήταν πολέμιος του σοσιαλισμού.

Ο Χέρτσεν στις 15 Ιουλίου 1862 στο άρθρο του «Νέα και παλιά Ρωσία» στον *Κώδωνα*, γράφει πως διαφωνεί στα περισσότερα σημεία γιατί η προκήρυξη διαθέτει ένθετα δυο σφάλματα: καταρχάς, είναι ξένη με τη ρωσική πραγματικότητα και υπερβολικά επηρεασμένη απ' τον δυτικό σοσιαλισμό, και ακολούθως διακατέχεται από ανοησία, καθώς είναι φανερό ότι γράφτηκε από άτομα με γνώση μόνο θεωρητική από βιβλία και συντρόφους και όχι με γνώση πρακτική.⁴⁵ Ο Μπακούνιν με τη σειρά του στη προσούρα με τίτλο «Λαϊκή υπόθεση. Ρομανώφ, Πουγκατσώφ ή Πεστέλ;» που βγήκε στο φως το 1862 κριτικάρει τους συντάκτες που διακατέχονται από υπερβολικές αυταπάτες και πλήρη αδυναμία κατανόησης της κρίσιμης κατάστασης⁴⁶ [Шуб 1959: 61–62]. Ο Ντοστογιέφσκι στις *Σημειώσεις ενός συγγραφέα* παραδίδει τη συνάντησή του με τον Τσερνισέφσκι τη μέρα των μεγάλων πυρκαγιών στην Αγία Πετρούπολη. Ο Ρώσος συγγραφέας θεώρησε ότι οι φωτιές ήταν αποτέλεσμα των παροτρύνσεων και κελεύσεων της «Νέας Ρωσίας» και υπέθεσε πως ίσως να γνώριζε κάτι ο Τσερνισέφσκι. Γι' αυτό και τον επισκέφτηκε ώστε να τον ρωτήσει αν ήξερε κάτι για τους εμπρησμούς ή αν γνώριζε τους συντάκτες της «Νέας Ρωσίας». Ο Τσερνισέφσκι του απάντησε ότι δεν εμπλέκεται με τις πυρκαγιές και δεν γνώριζε τους συντάκτες της προκήρυξης [Шуб 1959: 62–63]. Η δυσaréσκεια του Τσερνισέφσκι για την προκήρυξη ήταν τέτοια, που, όταν ένα μέλος της οργάνωσης «Γη και Ελευθερία» του έφερε φύλλα της προκήρυξης με σκοπό τη διάδοσής της, ήταν άτεγκτος στην άρνησή του. Ακόμη, προσπάθησε να 'ρθει σε επικοινωνία με την ομάδα που συνέταξε την προκήρυξη, μέσω τρίτου προσώπου και να τους ζητήσει να εξομαλύνουν την εξαιρετικά δυσμενή εντύπωση που προκάλεσε η «Νέα Ρωσία» [Шуб 1959: 63] που κατά τη γνώμη του λειτουργούσε προβοκατόρικα κατά της επανάστασης.

⁴⁵ Σε δεύτερο άρθρο του στις 15 Αυγούστου πάλι στον *Κώδωνα*, καταφέρεται κατά των συντακτών στο άρθρο του με τίτλο «Δημοσιογράφοι και τρομοκράτες» για την ιεροποίηση της χρήσης βίας που θεωρείται πανάκεια για την επιβολή του σοσιαλισμού [Шуб 1959: 60–61].

⁴⁶ Στηλιτεύει συνάμα τους συντάκτες για την εξιδανικευμένη μορφή του λαού που έχουν στο μυαλό τους, η οποία είναι σε αναντιστοιχία με την υπάρχουσα κατάσταση. Ο λαός όχι μόνο δεν θα ήταν μαζί τους, αλλά στην πλειοψηφία του θα ήταν έτοιμος να τους καταδώσει στ' όνομα του τσάρου.

Το άκρως επαναστατικό και βίαιό της περιεχόμενο που καλούσε και προέτρεπε τον λαό για άμεση εξέγερση, κινητοποίησαν τη κυβέρνηση και τις αστυνομικές αρχές, που όμως βρίσκονταν σε αμηχανία αναφορικά με τους συντάκτες της προκήρυξης, η οποία έφερε την υπογραφή της Κεντρικής Επαναστατικής Επιτροπής [Шуб 1959: 60]. Οι αρχές ποτέ δεν ανακάλυψαν τους συντάκτες της προκήρυξης, ενώ δεν τη συνέδεσαν με την ομάδα του Αργυρόπουλου και του Ζαΐτσνέφσκι, καθώς δεν μπορούσαν να διανοηθούν ότι θα μπορούσε να κρύβεται πίσω απ' την Κεντρική Επαναστατική Επιτροπή αυτοί οι έγκλειστοι επαναστάτες. Στην αποκάλυψη για τους συντάκτες προέβη ο ίδιος ο Πιοτρ Ζαΐτσνέφσκι αρκετά χρόνια αργότερα με επιστολή σε κάποιον Αντρέι Μιχαήλοβιτς. Ο Ζαΐτσνέφσκι αναφέρει ότι την προκήρυξη την έγραψε αυτός και οι έγκλειστοι σύντροφοί του, δίχως να μπορεί να θυμηθεί το μερίδιο ή το τμήμα που επιμελήθηκε ο καθένας, αλλά σημειώνει ότι το μελέτησαν, το επιμελήθηκαν και το ανέκριναν όλοι οι εμπλεκόμενοι [Лемке 1923:520]. Η διαδικασία λογικά έγινε εκ περιτροπής δεδομένου πως βρίσκονταν σε διαφορετικά κελιά. Αναφορικά με το πρόβλημα της εξαγωγής του κειμένου εκτός των κρατητηρίων του Τρίτου Τμήματος και την μετέπειτα τύπωσή του, ο Ζαΐτσνέφσκι επεσήμανε πως υλοποιήθηκε με τη βοήθεια ενός χωροφύλακα.

Ορθώνεται, πάντως, σε αυτό το σημείο ένας εύλογος προβληματισμός, καθώς η μαρτυρία του Ζαΐτσνέφσκι έρχεται σε αντιδιαστολή με την ιδιοσυγκρασία του Αργυρόπουλου, αλλά και σε όσα μας είναι γνωστά μέσω των καταθέσεων του, αλλά και των όσων έχουν καταγραφεί από αναφορές ανακριτών ή πρώην συντρόφων του. Τα παραπάνω συνθέτουν ως έναν βαθμό το ιδεολογικό του υπόβαθρο, αμιγώς επαναστατικό αλλά στο πλαίσιο της προπαγάνδης σοσιαλιστικών ιδεών και στη μη βίαιη μετάβαση στον σοσιαλισμό. Έτσι δύσκολα θα μπορούσε κάποιος να συνηγορήσει πως ο Αργυρόπουλος όντως συμμετείχε στην σύνταξη της προκήρυξης απ' τη στιγμή που τα επιχειρήματα περί μη συμμετοχής μοιάζουν πιθανότερα, ειδικά αν συνυπολογιστεί πως τότε πρέπει να ήταν ήδη άρρωστος από τύφο, ενώ για τα υπόλοιπα μέλη η πιθανότητες να συμμετείχαν είναι ακόμη μικρότερες καθώς σύμφωνα με τις ημερομηνίες δεν προκύπτει παραμονή άλλων μελών της οργάνωσης πλην Αργυρόπουλου και Ζαΐτσνέφσκι στα κρατητήρια του Τρίτου Τμήματος εκείνη την περίοδο.⁴⁷ Υπάρχει, εντούτοις, και η μαρτυρία του Ζαΐτσνέφσκι

⁴⁷ Ένθερος υποστηρικτής αυτής της άποψης είναι ο Козьмин που θεωρεί άπιθανη τη συμμετοχή του και επισημαίνει πως ο Ζαΐτσνέφσκι ίσως ν' αναφέρεται σε άλλους συγκρατούμενούς του με τους οποίους μοιράζονταν κοινές ιδέες, κι όχι γι' αυτούς της ομάδας στην οποία ήταν με τον Αργυρόπουλο [Козьмин 1932: 86 – 87].

για συμμετοχή των έγκλειστων συντρόφων του, χωρίς βέβαια την ονομαστική αναφορά στον Αργυρόπουλο ή κάποιου άλλου απ' αυτούς,⁴⁸ που αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο συγγραφικής εμπλοκής και του Αργυρόπουλου.

Θα παραθέσουμε σ' αυτό το σημείο τμήμα απ' το τέλος της προκήρυξης, όπου κλιμακώνεται ο επαναστατικός τόνος και εντείνεται το προτρεπτικό ύφος στους αναγνώστες να οργανωθούν και να ετοιμαστούν να αγωνιστούν για τη θεμελίωση της «Σοσιαλιστικής και Δημοκρατικής Ομοσπονδίας της Ρωσίας», χωρίς να διστάσουν να εξοντώσουν όλους όσους αντιστρατεύονται στην προσπάθεια αυτή:

Σύντομα, σύντομα θα 'ρθει η μέρα που εμείς θα φέρουμε το μέγα λάβαρο του μέλλοντος, λάβαρο κόκκινο⁴⁹ και μαζί με την ηχηρή κραυγή «Ζήτω η σοσιαλιστική και δημοκρατική Ομοσπονδία της Ρωσίας»⁵⁰ θα κινηθούμε προς τα χειμερινά ανάκτορα και θα εξοντώσουμε όσους μένουν εκεί. [...]

Να θυμάσαι πως όποιος δεν θα ναι μαζί μας, θα ναι εναντίον μας' όποιος είναι απέναντί τότε είναι εχθρός μας' και οι εχθροί πρέπει να εξοντωθούν με κάθε τρόπο. Αλλά μην ξεχνάς να επαναλαμβάνεις με κάθε νέα νίκη και πριν από κάθε μάχη «Ζήτω η Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ομοσπονδία της Ρωσίας!»⁵¹

Αλλά αν η εξέγερση δεν είναι επιτυχής, εάν πρέπει να πληρώσουμε με τη ζωή μας την επικίνδυνη προσπάθεια να αποδώσουμε στον άνθρωπο ανθρώπινα δικαιώματα, ας πάμε στο ικρίωμα χωρίς δέος, δίχως φόβο και ας βάλλουμε το κεφάλι μας στο ξύλο ή στη θηλειά και ας επαναλάβουμε την υψηλή κραυγή: «Ζήτω η Σοσιαλιστική Δημοκρατική Ομοσπονδία της Ρωσίας!»

7. Η αποτίμηση και η παρακαταθήκη της δράσης του Αργυρόπουλου

Ο Αργυρόπουλος δεν άντεξε στα κρατητήρια και αρρώστησε βαριά -σύμφωνα με τις επίσημες αναφορές από τύφο- με συνέπεια να πεθάνει στις 18

⁴⁸ Υπάρχουν και μελετητές που κλίνουν υπέρ της συμμετοχής του Αργυρόπουλου στην προκήρυξη [Шилов, Карнаухова 1928: 21].

⁴⁹ Το σύμβολο της κόκκινης σημαίας, ως σύμβολο της επανάστασης των κομμουνιστών στη Ρωσία, ο Λέμκε σημειώνει ότι αναφέρεται πρώτη φορά σε γράμμα του Ζαϊτσνέφσκι προς τον Αργυρόπουλο και τον αδερφό του Νικόλαο [Лемке 1923: 521].

⁵⁰ Στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι στην προκήρυξη γίνεται έκκληση στους λαούς της Ρωσίας «να πρωτοστατήσουν στην κοινωνική επανάσταση και την ομοσπονδιακή ένωση των εθνών της Ευρώπης» [Μοσκόφ 1985: 156-157], ενώ η έκκληση αφορά στην ομοσπονδοποίηση των λαών της ρωσικής επικράτειας.

⁵¹ Μάλιστα, η εισχώρηση στην ομοσπονδία δε θα ήταν υποχρεωτική, αλλά θα προέκυπτε από δημοψήφισμα του λαού κάθε επαρχίας, σύμφωνα με το οποίο τα έθνη που το επιθυμούσαν θα μπορούσαν να ανεξαρτητοποιούνται (όπως η Πολωνία ή η Λιθουανία).

Δεκεμβρίου 1862, στο νοσοκομείο των φυλακών της Μόσχας. Παρέμεινε σταθερός ως το τέλος στις ιδεολογικές και θρησκευτικές του πεποιθήσεις, αρνούμενος να συνεργαστεί ή και να εξομολογηθεί «γιατί θα πέθαινε έτσι κι αλλιώς» [Κοζύμιν 1932: 83 – 84]. Οι γιατροί μετά τη νεκροτομή απέδωσαν τον θάνατο σε επιπλοκές τυφοειδούς πυρετού. Στις 21 Δεκεμβρίου θάφτηκε σε κοιμητήριο των περίχωρων της Μόσχας,⁵² χωρίς να υπάρξουν παρευρισκόμενοι ή σύντροφοί του [Λεμκε 1923: 51]. Η αιτία πίσω απ' τη μυστική ταφή ήταν η αποφυγή πιθανών διαδηλώσεων απ' τους φοιτητές, πράξη που ενισχύει την αίσθηση πως το πολιτικό αποτύπωμα του Αργυρόπουλου στην επαναστατική κοινότητα της Μόσχας ήταν έντονο τη διετία 1860-1862 [Κοζύμιν 1932: 83 – 84]. Η μοίρα του Ζαΐτσνέφσκι ήταν λίγο καλύτερη, καθώς δεν παρέμεινε, εν τέλει, δια βίου στη Σιβηρία, αλλά απελευθερώθηκε και το 1876 μετέβη στο Ορυόλ, όπου ζούσε υπό την επίβλεψη της αστυνομίας. Πέθανε το 1896 στο Σλαμολένσκ [Λεμκε 1923: 51 – 52].

Ο Αργυρόπουλος αναντίρρητα αποτέλεσε σημαίνουσα φυσιογνωμία στο φοιτητικό επαναστατικό κίνημα. Η σπουδαιότητα της επαναστατικής του φυσιογνωμίας στοιχειοθετείται: α) απ' την ενεργό συμμετοχή του ίδιου του τσάρου Αλεξάνδρου Β' με την υπόθεση του, β) απ' την εμπλοκή υψηλότατων αξιωματούχων, αστυνομικών αλλά και εκκλησιαστικών για τη σύλληψή τους, γ) απ' το μεγάλο εύρος και την απήχηση των διακινούμενων απαγορευμένων επαναστατικών έργων απ' την ομάδα Αργυρόπουλου-Ζαΐτσνέφσκι, δ) απ' τη διασύνδεσή της ομάδας του με άλλες ομάδες της εποχής και στην επιρροή της σε μεταγενέστερες οργανώσεις όπως η «Γη και Ελευθερία» και το κίνημα των ναρόντικων, και ε) απ' την μεταχείριση που έτυχε το νεκρό σώμα του Αργυρόπουλου, όταν οι αρχές υπό τον φόβο έντονων διαδηλώσεων προτίμησαν να θάψουν τον Έλληνα επαναστάτη κρυφά στο νεκροταφείο του Μιούσκογιε.

Ο Περικλής Αργυρόπουλος παρά την βραχύβια επαναστατική του δράση λόγω του σύντομου θανάτου του, υπήρξε εξέχων στέλεχος του ρωσικού σοσιαλισμού και επηρέασε ο ίδιος και η οργάνωση του τις μετέπειτα επαναστατικές ομάδες, αν και στην Ελλάδα η δράση του παρέμεινε άγνωστη σε όλο τον 19^ο αιώνα και ελάχιστα γνωστή ως τις μέρες μας.⁵³ Όπως, σημειώνει και ο *Κώδωνας* το 1863 στην ανυπόγραφη επιστολή που δημοσίευσε για το θάνατο του Αργυρόπουλου, ο Έλληνας επαναστάτης αφιέρωσε

⁵² Το κοιμητήριο Μιούσκογιε 'Миусское кладбище'.

⁵³ Όπως, ορθά, υπογραμμίζει ο Π. Νούτσος η δράση του Αργυρόπουλου ήταν άγνωστη στο ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα της εποχής [Νούτσος 1995: 98].

τη ζωή του στην διακήρυξη των ριζοσπαστικών ιδεών μέσω της ανατύπωσης βιβλίων «όντας απόλυτα πεπεισμένος για την αναγκαιότητα απελευθέρωσης της ρωσικής σκέψης απ' τη λογοκρισία». Δε δίστασε δε «να θυσιάσει ούτε κόπους, ούτε δυνάμεις, ούτε ακόμη και τη ζωή του» μπροστά στη σπουδαιότητα αυτής της αποστολής, αφού πίστευε τα λόγια πρέπει να συνοδεύονται από πράξεις. Ήταν ένας απ' τους «πιο φωτεινούς και δοτικούς ανθρώπους», που «σπάνια συναντά κανείς» για τον οποίο «θα περηφανευόταν κάθε χώρα» [-1893: 155].

Βιβλιογραφία

- Δημητρίου Μ.* Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα. τόμ. Α'. Από τους ουτοπιστές στους μαρξιστές. Αθήνα: Πλέθρον, 1985.
- Μοσκόφ Κ.* Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα. Αθήνα: Καστανιώτη, 1985^[2].
- Νούτσος Π.* Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα. Από το 1875 ως το 1914. τόμ. Α. Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι και η πολιτική λειτουργία της πρώιμης κοινωνικής κριτικής (1875-1907). Αθήνα: Γνώση, 1995^[2].
- Алексеев В.* Студенческий кружок Аргиропуло и Заичневского // Голось минувшаго. Москва: 39-я типография М.Г.С.Н.Х. 1, 1922. С. 102-128.
- Герценъ А. И.* Полное собрание сочинений и писемъ. Подъ редакціей М. К. Лемке. Томъ XI. Петроградъ: Литературно-Издательскій Отдѣла Народноу Комиссаріата по Просвѣщенію, 1919.
- Κοζύμιν Β.Π.* Из истории революционной мысли в России. Избранные труды. М.: Издательство Академии наук СССР, 1961.
- Κοζύμιν Β.Π.* Π. Γ. Заичневский и «Молодая Россия». Научно-популярная библиотека по истории революционного движения в очерках воспоминаниях и биографиях. М.: Издательство Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1932.
- Λεμκε Μ.* Политические Процессы в России 1860-х гг. (по архивным документам), Москва/Петроград: Государственное Издательство, 1923^[2].
- Φιλαрет.* Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского, по учебным и церковно-государственным вопросам. Под редакцією преосвященного Саввы Фрхиєпископа Тверскаго и Кашинскаго. Том 5. Часть 1. М.: Изд. в Синодальной типографии, 1887.
- Шилов А. А., Карнаухова М. Г.* Деятели революционного движения в России. Библиографический словарь. Том первый. От предшественников декабристов до падения царизма. Часть вторая. Шестидесятые годы. М.: Издательство Всесоюзного общества политических каторжан и ссыльно-поселенцев, 1928.

- Шуб Д. Политические деятели России: (1850-ых—1920-ых гг.). Сборник статей. Нью-Йорк: Издание «Нового журнала», 1959.
-. Кончина П. Аргиропуло. // Колокол 155 (1293), 1893.

Perik[es] Argyropulo[s]: A Greek socialist in 1860's Russia

V. Arzidis

*Democritus University of Thrace, Komotini
vlarzid@helit.duth.gr*

The physiognomy of Pericles Argyropoulos and the revolutionary action he developed in Russian Empire in the two years 1860-1862 are the focus of this article. He was one of the pioneers of the student socialist movement in Moscow, while developing a wide range of activities. The study of the sources allows the verification of his revolutionary action, its assessment in subsequent radical movements, as well as the investigation of the relationship of his organization with other conspiratorial networks of the time.

Keywords: *Perikles Argyropulos, radicalism, socialism, revolution, 1860's, Russia*

References

- Alekseyev V.* Studencheskiy kruzhok Argiropulo i Zaichnevskogo // Golos minuvshago. Moskva: 39-ya tipografiya M.G.S.N.Kh. 1, 1922. S. 102-128
- Dimitriou M.* To elliniko sosialistiko kinima. tom. A'. Apo tous outopistes stous marxistes. Athina: Plethron, 1985.
- Filaret.* Sobraniye mneniy i otzyvov Filareta, mitropolita Moskovskogo i Kolomenskogo, po uchebnym i tserkovno-gosudarstvennym voprosam. Pod redaktsiyeyu preosvyashchennogo Savvy Arkhiyepiskopa Tverskago i Kashinskago. Tom 5. Chast 1. Moskva: Izd. v Sinodalnoy tipografii, 1887.
- Gertsen A. I.* Polnoye sobranie sochineniy i pisem. Pod redaktsiyey M. K. Lemke. Tom XI. Petrograd: Literaturno-Izdatelskiy Otdela Narodnogo Komissariata po Prosveshcheniyu, 1919.
- Kozmin B.P.* Iz istorii revolyutsionnoy mysli v Rossii. Izbrannyye trudy. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1961.
- Kozmin B.P.* P. G. Zaichnevskiy i "Molodaya Rossiya". Nauchno-populyarnaya biblioteka po istorii revolyutsionnogo dvizheniya v ocherkakh vospominaniyakh i bio-

grafiyakh. Moskva: Izdatelstvo Vsesoyuznogo obshchestva politicheskikh katorzhan i ssylno-poselentsev, 1932.

Lemke M. Politicheskiye Protsessy v Rossii 1860-kh gg. (po arkhivnym dokumentam). Moskva/Petrograd: Gosudarstvennoye Izdatelstvo, 1923^[2].

Moskof K. Eisagogika stin istoria tou kinimatos tis ergatikis taxis. I diamorfosi tis ethniskis kai koinonikis syneidisis stin Ellada. Athina: Kastanioti, 1985^[2].

Noutsos P. I sosialistiki skepsi stin Ellada: apo to 1875 os to 1914. tom. A. Oi sosialistes dianoooumenoi kai i politiki leitourgia tis proimis koinonikis kritikis (1875-1907). Athina: Gnosi, 1995^[2].

Shilov A. A., Karnaukhova M. G. Deyateli revolyutsionnogo dvizheniya v Rossii. Biobibliograficheskiy slovar. Tom pervyy. Ot predshestvennikov dekabristov do padeniya tsarizma. Chast vtoraya. Shestidesyatyye gody. Moskva: Izdatelstvo Vsesoyuznogo obshchestva politicheskikh katorzhan i ssylno-poselentsev, 1928.

Shub D. Politicheskiye deyateli rossii: (1850-ykh—1920-ykh gg.). Sbornik statey. Nyu-York: Izdaniye «Novogo zhurnala», 1959.

-. Konchina P. Argiropulo. // Kolokol 155 (1293), 1893.

ΤΑ ΜΕΣΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΚΤΥΩΣΗΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΔΙΑΧΥΣΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΟΤΗΤΑΣ: Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΑ ΜΚΔ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ

Αργυρώ Διαμαντοπούλου

*Φιλόλογος σε Φροντιστήρια Μέσης Εκπαίδευσης, Αθήνα, Ελλάδα
arguro.diam@gmail.com*

Το παρόν άρθρο αναφέρεται στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και πώς αυτά μπορούν να χρησιμοποιούν διδακτικά. Συγκεκριμένα, ερευνήθηκαν και μελετήθηκαν οι διαλεκτικές ομάδες/ σελίδες που αποδελτιώθηκαν από το Μέσο Κοινωνικής Δικτύωσης Facebook¹. Οι ομάδες αυτές εκθέτουν γλωσσολογικά θέματα, υπάρχουν σε αυτές συζητήσεις γύρω από τις γλωσσικές ποικιλίες του εκάστοτε τόπου, καθώς και άλλα λαογραφικά και ιστορικά θέματα. Αφού αναφερθούν οι αξίες των γεωγραφικών ποικιλιών και επισημανθούν τα οφέλη της μαζικής κουλτούρας, εν συνεχεία θα αναλυθεί η χρήση των ΜΚΔ διδακτικά. Οι απόψεις του άρθρου αυτού βασίζονται στην ομότιτλη διπλωματική μου εργασία.

Λέξεις- κλειδιά: γεωγραφική ποικιλότητα, τοπικές γλώσσες, Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης, διαλεκτική ταυτότητα

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια τα κοινωνικά δίκτυα έχουν εισέλθει στη ζωή των ανθρώπων, και ειδικότερα των νέων. Αλληλεπιδρούν μεταξύ τους οι χρήστες/τριες είτε μέσω πολυτροπικών μηνυμάτων είτε μέσω οπτικοακουστικού υλικού. Σε αυτές τις κοινωνικές πλατφόρμες, όπως για παράδειγμα το Facebook εμφανίστηκαν σελίδες με διαλεκτικό περιεχόμενο στις οποίες οι χρήστες/τρι-

¹ Η δραστηριότητα της οργάνωσης απαγορεύονται στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας (υποσημείωση του συντάκτη).

ες επικοινωνούν χρησιμοποιώντας την τοπική τους γλώσσα αναδεικνύοντας την ιστορία της διαλέκτου.

Η γλωσσική ποικιλότητα αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της γλώσσας, καθώς ενυπάρχουν εντός της γλώσσας διάφορες γλωσσικές ποικιλίες, οι οποίες την εμπλουτίζουν [Ανδρουλάκης & Ευδόπουλος 2008: 116]. Το εθνικό αφήγημα, σύμφωνα με το οποίο η ελληνική πραγματικότητα διακατέχεται από γλωσσική ομοιογένεια, έχει καταρριφθεί πλήρως με βάσει σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες. Η πρότυπη γλώσσα/ νόρμα αποτελεί μια ποικιλία που έχει μεν γραπτή μορφή αλλά έχει υποστεί έναν βαθμό κωδικοποίησης/ κανονικοποίησης. Αναγνωρίζεται ως επίσημη ποικιλία ενός κράτους, έχει κύρος και γόητρο και φυσικά χρησιμοποιείται για υψηλές λειτουργίες της γλώσσας, όπως στην εκπαίδευση, στο κράτος κτλ [Holmes 2016: 106· Κανάκης 2012]. Από την άλλη, οι γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες συμβατικά διακρίνονται σε διαλέκτους και ιδιώματα. Παρουσιάζουν μεγάλο ή μικρό βαθμό διαφοροποίησης σε σχέση με την ΚΝΕ και θεωρούνται ανεπίσημες γλωσσικές ποικιλίες [Δελβερούδη 2001· Κοντοσόπουλος 2008]. Ακόμα, έχουμε τις μειονοτικές γλώσσες οι οποίες είναι εκείνες που ομιλούνται σε λιγότερο από το 50% του πληθυσμού ενός έθνους- κράτους. Αποτελούν μειοψηφία για μία περιοχή και διαφέρουν αρκετά από την επίσημη- πρότυπη γλώσσα ενός κράτους, η γνώση της οποίας έχει βαρύνουσα σημασία για την κοινωνική συμμετοχή [Romaine 1994: 446].

Έτσι, οι διάλεκτοι φαίνεται να παραγκωνίζονται καθώς και το υλικό στα σχολικά εγχειρίδια αναφορικά για αυτές είναι ελάχιστο [Κατσούδα 2016]. Αν και στο Πρόγραμμα Διδασκαλίας Φιλολογικών μαθημάτων τονίζεται πως πρέπει να διδάσκονται επαρκώς οι διάλεκτοι, οι κατευθυντήριες γραμμές είναι ελλιπείς [Κουτσογιάννης 2013: 217]. Οι εκπαιδευτικοί διατηρούν αμφίθυμη στάση απέναντι σε αυτές σύμφωνα με έρευνες [Μαγαλιά 2000]. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι γλωσσικές ποικιλίες να μην θεωρούνται ισάξιες και να μην διδάσκονται επαρκώς έως καθόλου.

Στο παρόν άρθρο θα επικεντρωθώ στην αξία τους και στη μαζική κουλτούρα, η οποία έχει εισέλθει στη ζωή των ανθρώπων και μπορεί να συνεισφέρει στη γλωσσική διδασκαλία.

2. Ισοτιμία Γλωσσικών ποικιλιών

Τα κριτήρια που ίσως διαχωρίζουν τις γλωσσικές ποικιλίες σε ανώτερες και κατώτερες είναι καθαρά ιστορικοπολιτικά, κοινωνικά ή πολιτισμικά και αφορούν τη στάση των ανθρώπων απέναντι σε αυτές [Κακριδή- Φερράρι 2001].

Επαναπροσεγγίζοντας το τρίπτυχο Γλώσσα- Διάλεκτος- Ιδιώμα, συμπεραίνουμε πως οι ελληνικές γεωγραφικές ποικιλίες θεωρούνται ισάξιες και ισότιμα γλωσσικά συστήματα [Τζακώστα 2022]. Προτιμάται επομένως ο όρος «τοπικές γλώσσες» [Τζακώστα & Σιμήρης 2022: 267]. Με τον όρο αυτό, επομένως, αποκαθίσταται πλήρως το κύρος όλων των ποικιλιών, μειώνεται ο γλωσσικός ρατσισμός και καλλιεργείται η συνείδηση του βάθους της ποικιλότητας μιας γλώσσας [Τζακώστα & Σιμήρης 2022: 269]. Παρ' όλα αυτά, αποτελεί γεγονός πως οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα βρίσκονται σε καθεστώς υποχώρησης/ συρρίκνωσης.

3. Η έρευνα

Με αφορμή λοιπόν πως η Μαζική Κουλτούρα αποτελεί πεδίο προβολής φαινομένων γλωσσικών ποικιλότητας μέσα από τα κείμενα μαζικής κουλτούρας [Archakis, Lambropoulou, Tsakona & Tsami 2014], πως το διαδίκτυο είναι τόπος για διαμόρφωση «εικονικών κοινοτήτων [Luke 2006] και πως στο Facebook οι χρήστες/ τριες καλούνται να εκφραστούν με τη γλωσσική ποικιλία που επιθυμούν και ανήκουν ανταλλάσσοντας διάφορους κώδικες και διεπιδρώντας μέσω ήχου, σχολίων και εικόνων [Androutsopoulou 2012] οδηγηθήκαμε στον κύριο ερευνητικό σκοπό που αφορά τη μελέτη και εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το πώς οι διαλεκτικές ποικιλίες αποτυπώνονται στα ΜΚΔ.

Το δείγμα της ανάλυσης αφορά όσες διαλεκτικές ομάδες εντοπίστηκαν στο Facebook. Επομένως, τα ερευνητικά ερωτήματα αποτυπώθηκαν ως εξής:

- Ποιες γλωσσικές/διαλεκτικές ζώνες αποτυπώνονται σε ποιες ομάδες;
- Για ποιες διαλεκτικές ποικιλίες έχουν συσταθεί περισσότερες ομάδες, τις βόρειες ή τις νότιες; Γιατί μπορεί να συμβαίνει αυτό;
- Ποιες ομάδες έχουν περισσότερους ακολούθους;
- Ο χρόνος δημιουργίας της κάθε ομάδας σχετίζεται με τον αριθμό των ακολούθων;
- Οι ομάδες ικανοποιούν τον στόχο για τον φτιάχτηκαν ή έχουν ξεφύγει σε άλλες ατραπούς; Γιατί μπορεί να συμβαίνει αυτό;
- Μέσα από την παρατήρηση ποια τοπική γλώσσα στοχοποιείται;
- Πώς το σημειωτικό κομμάτι των διαλεκτικών ομάδων αποδομεί ή ενισχύει την στοχοποίηση των τοπικών γλωσσών ή διαλέκτων;
- Πού παρατηρείται η γλωσσική αλλαγή στα γλωσσολογικά χαρακτηριστικά των διαλεκτικών ομάδων;

- Υπάρχουν διαλεκτικές ομάδες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν παιδαγωγικά;

Κατά συνέπεια και για χάρην ευκολίας, κατηγοριοποιήσαμε τις ομάδες αυτές αναλόγως σε ποια κατηγορία ανήκουν (π.χ. βόρεια, νότια ιδιώματα κτλ), τον αριθμό ακολούθων, τον χρόνο δημιουργίας τους και τον χαρακτήρα της κάθε ομάδας. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι εξής πίνακες:

Πίνακας 1
Σελίδες- ομάδες διαλεκτικού περιεχομένου που ανήκουν στη βόρεια γλωσσική ποικιλότητα

Όνομα ομάδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Ipirotakis	https://www.facebook.com/ipirotakis	27/01/2011	120.000	Καθαρά χιουμοριστικός
Θρακιώτς – Thrakiots	https://www.facebook.com/thrakiots	19/01/2017	45.000	Χιουμοριστικός. Περιλαμβάνει πολιτιστικά, κοινωνικά θέματα
Μυτιληνιά διάλεκτος	https://www.facebook.com/mytiliniadiaλεκτος.gr	20/09/2010	29.000	Περιέχεται οπτικοακουστικό υλικό και πολυτροπικά κείμενα στο ιδίωμα αυτό.
Μουσικό ταξίδι στην Πίνδο	https://www.facebook.com/profile.php?id=100057416689218	02/02/2011	16.000	Περιέχεται οπτικοακουστικό υλικό και χορούς στο τοπικό ιδίωμα.
Καραγκούνικα-ARTista	https://www.facebook.com/profile.php?id=100064919610736	Σεπτέμβριος 2015	10.000	Χιουμοριστικός χαρακτήρας, απευθύνεται όμως μόνο σε διαλεκτόφωνους.
Σαμιώτικη διάλεκτος	https://www.facebook.com/groups/1943595842546314/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalink=3325515411021010	2018	10.673	Πολιτιστικός και ιστορικός χαρακτήρας. Μόνο για διαλεκτόφωνους.
Ξυλαγανή παλιά και νέα	https://www.facebook.com/xylagani	07/07/2014	7.500	Πολιτιστικός χαρακτήρας, συνένωση ανθρώπων από τον τόπο εκείνον.

Όνομα ομάδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Έναρξη	Αριθμός ακολουθών	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Του ζακουστό μακρύ σουκάτς	https://www.facebook.com/ KarnaStella	12/01/2019	2.200	Ιστότοπος για κοινωνικά/ πολιτιστικά θέματα
Republic of Xy- lagani	https://www.face- book.com/profile. php?id=100064812843525	2012	3.200	Χιουμοριστικός
Από τα βόρεια ιδιώματά μας	https://www.facebook. com/groups/201425860 5509422/?hoisted_sec- tion_header_type=recently_ seen&multi_perma- links=3546198575648743	2018	1.720	καθαρά γλωσ- σολογικός, συγκέντρωση των βασικών χαρακτηριστικών των βόρειων ιδιωμάτων. Λίγες δημοσιεύσεις χιουμοριστικές.
Σουφλιώτικο γλωσσικό ιδίωμα	https://www.face- book.com/profile. php?id=100063943541913	13/12/2010	1.400	Καθαρά γλωσσι- κός, περιφάνεια για το ιδίωμα του τόπου τους.
Ιδίωμα της Ορμυλίας	https://www.facebook.com/ idiomaormylis	26/02/2019	1.300	Εκπαιδευτικός χαρακτήρας

Πίνακας 2

Σελίδες- ομάδες διαλεκτικού περιεχομένου που ανήκουν στη νότια γλωσσική ποικιλότητα

Όνομα ομάδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Έναρξη	Αριθμός ακολουθών	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Κρητική διάλεκτος- ντοπιολαλιά	https://www.facebook.com/ groups/111562482237326	2011	45.486	Γλωσσολογικός, εκπαιδευτικός με συχνές διεπι- δράσεις μεταξύ των μελών.
Κυπριακή Ελληνική Διά- λεκτος: μύθοι και επιστημονι- κή αλήθεια	https://www.facebook.com/ groups/cypriot.greek.dialect	06/02/2012	11.078	Γλωσσολογικός και εκπαιδευτικός.
Λεξικό του Λευκαδί- τικου τοπικού ιδιώματος	https://www.facebook.com/ lexikolefkadas.gr	09/12/2015	4.500	Γλωσσολογικός και πολιτιστικός.
Πατρινή διάλεκτος	https://www.facebook.com/pa- trini.dialektos	26/02/2015	3.600	Γλωσσολογικός και πολιτιστικός.

Όνομα ομάδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Έναρξη	Αριθμός ακολουθών	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Μεγαρίτικη διάλεκτος	https://www.facebook.com/omorfamegara	18/02/2011	2.600	Γλωσσολογικός και επιθυμία για αναβίωση του ιδιώματος αυτού.
Θηραϊκή εται- ρεία επιστημών γραμματών τεχνών	https://www.facebook.com/thiret2006	14/11/2019	2.200	Κυρίως πολιτιστικό περιεχόμενο.
Την γλώσσαν μας έδωσαν Ανδριώτικη. Το γλωσσικό ιδίωμα της Άν- δρου	https://www.facebook.com/groups/2474038299514816	2020	1.069	Αναβίωση του ιδιώματος της Άνδρου. Γλωσσολογικός χαρακτήρας.

Πίνακας 3
Διάλεκτοι ή ιδιώματα που μιλιούνται εκτός Ελλάδος

Όνομα ιστοσε- λίδας/ ιστοσε- λίδας	Ιστότοπος	Γλωσσική ποικιλία	Έναρξη	Αριθμός ακολου- θών	Χαρακτηρι- σμός ιστο- σελίδας
Πολίτικες λέ- ξεις και εκφρά- σεις!!!!!!!	https://www.facebook.com/groups/521819107829543	Κωνσταντι- νουπολίτικα/ ΚΝΕ	2013	5.971	Γλωσσολο- γικός.
Κωνσταντινου- πολίτικα!!!	https://www.facebook.com/groups/268095254615618/?ref=share&mbextid=xfxF2i	ΚΝΕ	2020	5.600	Πολιτιστι- κός κυρίως. Λίγοι χρη- σιμοποιούν τη διάλε- κτο.
Ρωμηών Πρά- ξεις	https://www.facebook.com/groups/1767627236883777	Κυρίως ΚΝΕ	12/05/ 2017	2.200	Κυρίως πο- λιτιστικός.
Οι πατρίδες της ψυχής μας	https://www.facebook.com/groups/152969891397492/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permlinks=7094516620576083	Μικρασιατικά ιδιώματα/ ΚΝΕ	2011	7300	Κυρίως ιστορικός.
Ενθύμιον Μι- κράς Ασίας	https://www.facebook.com/groups/1778812045691276	Μικρασιατικά ιδιώματα	2018	6.900	Κυρίως ιστορικός.
Μικρά Ασία- Πόντος. Ένω- ση αλησμόνη- των πατρίδων	https://www.facebook.com/profile.php?id=100068203434683	Μικρασιατι- κά ιδιώματα στα κείμενα. ΚΝΕ στην υπόλοιπη ομάδα.	18/03/ 2014	4.700	Ιστορικός/ γλωσσολο- γικός.

Όνομα ιστοσελίδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Γλωσσική ποικιλία	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Μικρασιατικός σύλλογος Καισαριανής	https://www.facebook.com/profile.php?id=100068249570988	Αφορά τα μικρασιατικά ιδιώματα, αλλά κατά κύριο λόγο χρήση της ΚΝΕ	Ιούνιος 2005	4.400	Ιστορικός.
Ενωμένοι Μικρασιάτες	https://www.facebook.com/profile.php?id=100068297957613	ΚΝΕ κυρίως. Μικρασιατικά ιδιώματα υπάρχουν κυρίως στο οπτικοακουστικό υλικό.	31/07/2019	1.100	Ιστορικός.
Έστιν ούν Έλλάς Ο Πόντος και η Μικρά Ασία	https://www.facebook.com/EstinOunEllasKaiEMikraAsia7543/about_profile_transparency	Μικρασιατικά ιδιώματα	25/09/2012	393	Ιστορικός.
e- Pontos	https://www.facebook.com/groups/epontos/	Ποντιακή διάλεκτος σε συνδυασμό με ΚΝΕ	2010	106.000	Ειδησεογραφικός/ ιστορικός/ πολιτιστικός.
Atapazar.com	https://www.facebook.com/atapazarcom	Ποντιακή διάλεκτος στο οπτικοακουστικό υλικό/ ΚΝΕ κυρίως.	05/07/2019	1.500	Ιστορικός κυρίως.
Καπαδοκία (παράδοση και λαογραφία)	https://www.facebook.com/groups/kappadokia/	Καπαδοκική διάλεκτος	2012	3.500	Γλωσσολογικός/ ιστορικός/ πολιτιστικός.
Γη της Καπαδοκίας λαογραφία και παράδοση	https://www.facebook.com/groups/177492615691488/	Καπαδοκική διάλεκτος/ ΚΝΕ	2012	3.300	Κυρίως ιστορικός.
Καπαδοκία η αγιοτόκος-Καππαδοκία the holy birth	https://www.facebook.com/groups/kappadokiaagiotos/	Κυρίως ΚΝΕ.	2010	2.200	Κυρίως ιστορικός και θρησκευτικός.

Όνομα ιστοσελίδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Γλωσσική ποικιλία	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Φάρασα Καππαδοκίας	https://www.facebook.com/groups/532346853445816/	ΚΝΕ κυρίως. Η καππαδοκική διάλεκτος κυριαρχεί στο οπτικο-ακουστικό υλικό.	2013	636	Ιστορικός.
ΑΞΟΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ	https://www.facebook.com/groups/1533748680196728/	ΚΝΕ κυρίως. Η καππαδοκική διάλεκτος κυριαρχεί στο οπτικο-ακουστικό υλικό και στα ιστορικά κείμενα.	2015	627	Ιστορικός και πολιτιστικός.
Farassiotis.gr/kappadokia.gr	https://www.facebook.com/groups/farassiotis/?locale=da_DK	ΚΝΕ κυρίως. Η καππαδοκική διάλεκτος κυριαρχεί στο οπτικο-ακουστικό υλικό.	2011	325	Ιστορικός και πολιτιστικός.
Kappadokia-Farassiotis	https://www.facebook.com/farassioteskappadokia	ΚΝΕ κυρίως. Η καππαδοκική διάλεκτος κυριαρχεί στο οπτικο-ακουστικό υλικό και στα ιστορικά κείμενα.	15/01/2018	215	Ιστορικός και πολιτιστικός.
Prāmata grica	https://www.facebook.com/groups/3532322677092174	Κατωιταλικά	Ιούλιος 2023	316	Κοινωνικός και πολιτιστικός. Λιγότερο γλωσσολογικός.
I ddomada grika-La settimana grika	https://www.facebook.com/iddomadagrika	Κατωιταλικά	3 Σεπτεμβρίου 2020	2.100	Γλωσσολογικός, πολιτιστικός, κοινωνικός

Πίνακας 4

Διαλεκτικές σελίδες που αφορούν διάφορες διαλέκτους/ ιδιώματα

Όνομα ιστοσελίδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Γλωσσική ποικιλία	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Ντοπιολαλιές	https://www.facebook.com/groups/340867693341953	Βόρεια, νότια ιδιώματα, ΚΝΕ	28/10/2018	46.700	Γλωσσολογικός, χιουμοριστικός
Νεοελληνική διαλεκτολογία	https://www.facebook.com/groups/1944727685839961	ΚΝΕ/ συζήτηση για διαλέκτους	2018	198	Γλωσσολογικός
Balkans Terra Incognita Εξερευνώντας τα Άγνωστα Βαλκάνια (and Beyond)	https://www.facebook.com/groups/205194044052316	ΚΝΕ κυρίως	2020	43.700	Πολιτιστικός, τουριστικός

Πίνακας 5

Σελίδες-ομάδες διαλεκτικού περιεχομένου που αποτυπώνουν μειονοτικές γλώσσες

Όνομα ομάδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων	Χαρακτηρισμός ιστοσελίδας
Βλάχοι. Net	https://www.facebook.com/groups/vlahoi.net	2010	13.000	Πολιτιστικό, ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο συνοδευόμενο με το ιδίωμα αυτό.
Ας σεργιανίσουμε στα μουσικά μονοπάτια του βλαχόφωνου ελληνισμού!!	https://www.facebook.com/groups/128894147163576/?hoisted_section_header_type=recently_seen&multi_permalink=5838035746249359	27/10/2010	882	Οπτικοακουστικό υλικό με τραγούδια και χορούς στο τοπικό ιδίωμα.

Πίνακας 6

Σελίδες/ ομάδες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως διαλεκτικά λεξικά

Όνομα ιστοσελίδας/ ιστοσελίδας	Ιστότοπος	Γλωσσική ποικιλία	Έναρξη	Αριθμός ακολούθων
Μιλάμε σωστά... Γράφουμε σωστά..	https://www.facebook.com/groups/121286506482	ΚΝΕ	25/08/2009	114.400

Ελληνική γλώσσα και γλωσσολογία	https://www.facebook.com/groups/501111816569178	KNE	2011	22.800
ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ	https://www.facebook.com/groups/124999917517448	KNE	2010	18.000
Τα υπογλώσσια	https://www.facebook.com/groups/157778681507045	KNE	2018	15.200
ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΜΟΥ ΕΔΩΞΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ	https://www.facebook.com/groups/570603632965945	KNE	2013	13.100
Κέντρο λεξικό-λογίας- γλώσσα, λέξεις, λεξικά	https://www.facebook.com/lexicologycenter	KNE	02/06/2021	10.000
Κοζανιτολόγιο Δυτική Μακεδονία- Kozanitologio Western Macedonia	https://www.facebook.com/Kozanitologio . 364317603693209	Ιδίωμα της Κοζάνης	26/09/2014	7.700
Λεξικό του Λευκαδίτικου τοπικού ιδιώματος Lithoksou.net	https://www.facebook.com/lexikolefkadas.gr	Ιδίωμα της Λευκάδας	09/12/2015	4.500
Lithoksou.net	https://www.facebook.com/lithoksounet	KNE και τοπικές γλώσσες της Ελλάδος	10/01/2015	1.600
Γλωσσικά ζητήματα	https://www.facebook.com/profile.php?id=100064332625940	KNE κυρίως	10/08/2014	695

4. Ιδεολογίες και στάσεις απέναντι στις διαλεκτικές ποικιλίες και τις αναπαραστάσεις τους

Οι στάσεις οι οποίες των ομιλητών απέναντι στη μητρική τους γλώσσα καθορίζεται από τη διαλεκτική τους ταυτότητα, δηλαδή από τη στάση που διαμορφώνουν εκείνοι/ες για τη γλώσσα τους ανεξάρτητα από την πληθυσμιακή ομάδα στην οποία ανήκουν [Τζακώστα υπό δημ. α]. Συγκεκριμένα, το κάθε άτομο με τη χρήση της γλώσσας τοποθετεί τον εαυτό του σε σχέση με το σύνολο και σταδιακά μεταστοιχειώνεται σε ταυτότητα [Μπασλής 2012: 68]. Οι θετικές ή οι αρνητικές στάσεις, όπως προαναφέρθηκε, δύνανται να ενισχύσουν, να διατηρήσουν αλλά και να συμβάλουν στην υποχώρηση έως και τον γλωσσικό θάνατο γλωσσικών ποικιλιών χαμηλού κύρους, όπως για παράδειγμα μειονοτικών γλωσσών ή διαλέκτων [Κακριδής-Φερράρι 2007] και είναι απόρροια των μεταπραγματολογικών στερεοτύπων [Παπαζαχαρίου κ. ά 2016: 332].

Έτσι, στις ομάδες με τα βόρεια ιδιώματα έχουμε χαμηλή διαλεκτική ταυτότητα αφού οι τοπικές γλώσσες της Βόρειας Ελλάδος αποτελούν περιθωριοποιημένους γλωσσικούς κώδικες και προκαλούν το γέλιο [Σίντος 2015],

αλλά και χιούμορ, διότι αποτελεί κρίκο και συνεκτικό στοιχείο των μελών μιας ομάδας. Αντιθέτως, οι ομάδες για τα νότια ιδιώματα παρουσιάζουν υψηλή διαλεκτική ταυτότητα, καθώς αντανακλούν συναισθήματα υπερηφάνειας και θαυμασμού απέναντι σε αυτήν [Παπαναστασίου 2015], για παράδειγμα η κρητική διάλεκτος. Ακόμα, οι ομάδες για τις διαλέκτους εκτός Ελλάδος αποτελούν διαλεκτικούς θύλακες, έχουν υψηλή διαλεκτική ταυτότητα και είναι περήφανοι για την καταγωγή και την ιστορία τους [Πλαδή 2001], όπως για παράδειγμα η Ποντιακή.

Ως αποτέλεσμα αυτού, η διαμόρφωση της γλωσσικής ταυτότητας σχετίζεται άμεσα με τις στάσεις των εκπαιδευτικών απέναντι σε αυτές. Για παράδειγμα, η κωνσταντινουπολίτικη γλωσσική ποικιλία χαρακτηρίζει τον ομιλητή ως «κοσμοπολίτη», άρα συμβάλλει στην υψηλή διαλεκτική ταυτότητα εκ μέρους των ομιλητών της [Hadodo 2020]. Αντιθέτως, η συγκριτική μελέτη ανάμεσα στην Κρητική διάλεκτο και στην Πομάκινη γλώσσα έδειξαν πως η Κρητική θεωρείται υψηλού κύρους ποικιλία, ενώ η Πομάκινη αν και είναι γλώσσα, χαρακτηρίζεται ως χαμηλού κύρους ποικιλία [Χατζοπούλου 2021].

Ακόμα, μελέτες έχουν αναδείξει τον θετικό ρόλο των γλωσσικών ποικιλιών στην ανάπτυξη του γραμματισμού των μαθητών, αφού συμβάλλουν ουσιαστικά στην καλλιέργεια της μεταγλωσσικής ενημερότητας των μαθητών/τριών [Ντίνας & Ζαρκογιάννη 2009]. Έτσι, έχουμε τρεις προσεγγίσεις των τοπικών γλωσσών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αρχικά, παρουσιάζεται η εξάλειψη των τοπικών γλωσσών από το εκπαιδευτικό σύστημα και την χρήση μόνο της πρότυπης γλώσσας/ νόρμας. Μία ακόμα προσέγγιση είναι ο διδασκαλισμός και τρίτον η αναγνώριση και εκτίμηση των διαλεκτικών διαφορών με ΚΝΕ.

Όμως, τα τελευταία χρόνια οι αλλαγές στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι πολυποίκιλες. Έτσι, οι σύγχρονες εξελίξεις στην κοινωνία και την εκπαίδευση, φέρουν ένα νέο είδος γραμματισμό, τον κριτικό γραμματισμό, ο οποίος είναι σχετικά πρόσφατος στη βιβλιογραφία [Κουτσογιάννης 2013: 3]. Τα είδη του γραμματισμού που υπάρχουν αυτή την στιγμή είναι ο Κριτικός, οι Πολυγραμματισμοί, ο οπτικός και ο ψηφιακός.

5. Αξιοποίηση σελίδων διαλεκτικού περιεχομένου – Διδακτικές προτάσεις

Τα κείμενα μαζικής κουλτούρας συχνά προωθούν κοινωνικά και γλωσσικά στερεότυπα και δύνανται να αποτελέσουν και πρότυπα γλωσσικής συμπεριφοράς των σημερινών μαθητών/τριών και συμβάλλει στην ανάπτυξη

της κριτικής σκέψης. Ακόμα, τα ΜΚΔ χρησιμεύουν στην εκπαίδευση λόγω της αύξησης του ενδιαφέροντος εκ μέρους των μαθητών, προσφέροντας τη δυνατότητα της αλληλεπίδρασης και χρήσης του οπτικοακουστικού υλικού. Επιπλέον, οι διαλεκτικές ομάδες μπορούν να συμβάλλουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, αφού αναπαράγεται η γλωσσική ποικιλότητα, προσφέροντας έναν καινοτόμο και παιγνιώδη χαρακτήρα και με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές/τριες θα είναι ευνοϊκά διακείμενοι προς τη διαδικασία μάθησης [Ζαρμπαλά 2020: 59].

Επομένως, προτείνεται η χρήση των Πολυγραμματισμών στην εκπαιδευτική διαδικασία μέσω της αξιοποίησης των σελίδων διαλεκτικού περιεχομένου. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και συγκεκριμένα στις μικρότερες τάξεις του Δημοτικού σχολείου προτείνεται η ομάδα διαλεκτικού περιεχομένου «Κρητική διάλεκτος- Ντοπιολαλιά», ειδικότερα δε για τη χρήση της μαντινάδας και την επεξεργασία ή μελέτη των παραδοσιακών τραγουδιών και ιστοριών [Τζακώστα 2020]. Έτσι, τα παιδιά χωρισμένα σε ομάδες ανακαλύπτουν τα ίδια το υλικό που περιλαμβάνει η κάθε διαλεκτική ομάδα σε συνεργασία φυσικά με τον/τη δάσκαλο/α της πληροφορικής, αλλά και τα ψηφιακά μουσεία [Μελισσαροπούλου, κ.α., 2015]. Ακόμα, στις μεγαλύτερες τάξεις του δημοτικού, άλλη δραστηριότητα αφορά τον χωρισμό σε ομάδες που στοχεύουν στο χιούμορ, πχ. Θρακιώτς. Στόχος εδώ είναι η κατάρριψη των στερεοτυπικών αντιλήσεων για τις διαλέκτους μέσω της διδασκαλίας τους.

Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προτείνονται ασκήσεις «αντίστροφου», της μετατροπής δηλαδή εννοιών ή φράσεων που εντοπίζουν τα παιδιά στα κείμενα στην ΚΝΕ ή το Αντίστροφο [Πολάκη & Μπεϊκάκη 2018]. Άλλη δραστηριότητα είναι οι ασκήσεις δραματοποίησης, αλλά και η αναζήτηση από τα ίδια διαλεκτικών ομάδων στο Facebook. Έτσι, τα παιδιά καθίστανται ερευνητές και αναζητούν ομάδες διαλεκτικού περιεχομένου σε αυτές. Η αναζήτηση τους οδηγεί στην καταγραφή των ομάδων αυτών και των χαρακτηριστικών τους. Μέσω της χρήσης νέων τεχνολογιών, την αναγνώριση από τα παιδιά των επιπέδων γλωσσικής ανάλυσης του κάθε ιδιώματος και τη σύγκριση με την ΚΝΕ οδηγούμαστε στην πλήρη διδασκαλία των διαλέκτων. Τέλος, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και διαλεκτικοί χάρτες και λεξικά.

Για τις μεγαλύτερες τάξεις του Λυκείου προτείνεται η διδασκαλία διαλέκτων που βρίσκονται σε συρρίκνωση ή θάνατο (π.χ. Ποντιακά) μαζί με ιστορία. Έτσι, οδηγούμαστε στην αναζήτηση και συζήτηση για τη διαλεκτική ταυτότητα των χρηστών/τριών. Ακόμα, οι ομάδες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως διαλεκτικά λεξικά στο μάθημα της ΝΕ προτείνεται για το μάθημα

της Νεοελληνικής γλώσσας. Τέλος, η παιχνιδοποίηση (μέσω quiz κτλ) καθίσταται ένα ευχάριστο διάλειμμα και ταυτόχρονα ένα δημιουργικό παιχνίδι για τη μελέτη των διαλέκτων.

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, προτείνεται ο χωρισμός διαλέκτου στα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, η διδασκαλία λεξιλογίου, αλλά και η σύνταξη γλωσσαρίων/ λεξικών με παράλληλη έρευνα από τις ομάδες αυτές. Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η μελέτη λογοτεχνικών κειμένων διαλεκτόφωνων συγγραφέων και καταγραφή του λεξιλογίου τους.

6. Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο έγινε η αποδελτίωση διαλεκτικών ομάδων σε αυτές που αποτυπώνουν βόρεια ιδιώματα, νότια, γλώσσες κληρονομιάς, στις μειονοτικές γλώσσες, σε διάφορα ιδιώματα και σε εκείνες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως διαλεκτικά λεξικά. Παρατηρήσαμε ότι οι περισσότερες ομάδες έχουν συσταθεί για τα βόρεια ιδιώματα και για τις διαλέκτους εκτός Ελλάδος. Οι πιο δημοφιλείς σελίδες σε ακόλουθους είναι η «Ipirotakis» και η «Κρητική διάλεκτος- Ντοπιολαλιά». Η πρώτη εξαιτίας του χιουμοριστικού χαρακτήρα που παρουσιάζει και η δεύτερη λόγω της υψηλής διαλεκτικής ταυτότητας των χρηστών/ τριών της. Ακόμα, οι τοπικές γλώσσες που στοχοποιούνται ιδιαίτερα και προκαλούν το χιούμορ στους χρήστες/ τριες είναι κυρίως εκείνες που ανήκουν στα βόρεια ιδιώματα και αυτό κυρίως λόγω του βόρειου φωνηεντισμού τους και του λεξιλογίου τους. Αρκετές διαλεκτικές ομάδες θα μπορούσαν κάλλιστα να αξιοποιηθούν διδακτικά κυρίως μέσω των πολυγραμματισμών. Μελλοντικά όμως κρίνεται αναγκαία η διεξαγωγή μιας εκ νέου έρευνας στα άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που ακολουθούν οι νέοι/ ες, όπως το Instagram² και το TikTok, αφού τα ΜΚΔ αυτά χρησιμοποιούνται περισσότερο από νέους/ες, ενώ το Facebook από μεγαλύτερης ηλικιακής κλίμακας ανθρώπους. Τέλος, θα ήταν χρήσιμο να εφαρμοστούν οι πιθανές διδακτικές προσεγγίσεις που προτείναμε στην παρούσα εργασία και να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα.

Βιβλιογραφία

Ανδρουλάκης Γ. & Ξυδόπουλος Γ. Γλωσσική Ανάπτυξη. Εισαγωγικά Θέματα Γλωσσολογίας. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2008.

² Η δραστηριότητα της οργάνωσης απαγορεύονται στο έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας (υποσημείωση του συντάκτη).

- Δελβερούδη Ρ.* Γλώσσα και διάλεκτο // *Χριστίδης, Α.-Φ.* (επιμ.) Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2001. Σ. 50-53.
- Ζαρμπαλά Δ.* Κοινωνικά Δίκτυα στην Εκπαίδευση. Χρήση του Edmodo στην Εκπαιδευτική διαδικασία. ΜΔΕ. Κύπρος: Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2020.
- Holmes J.* Εισαγωγή στην Κοινωνιογλωσσολογία. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2016.
- Κανάκης Κ.* Νόρμα, 2012. (ηλεκτρονική πηγή: https://www.greek-language.gr/digitalResources/modern_greek/tools/lexica/glossology_edu/lemma.html?id=144&ur=3, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης 01.12.2024).
- Κοντοσόπουλος Ν.* Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής. Αθήνα: Γρηγόρης, 2008.
- Κουτσογιάννης Δ.* Κριτικοί γραμματισμοί: Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα // *Γρίβα Ε., Κουτσογιάννης Δ., Ντίνας Κ., Στάμου Α. Γ., Χατζηπαναγιωτίδη Α. & Χατζησαββίδης Σ.* (επιμ.), Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου: Ο κριτικός γραμματισμός στη σχολική πράξη, 2014. Δράμα 1-3 Νοεμβρίου 2013.
- Luke C.* Κυβερνοσχολείο και τεχνολογική αλλαγή: Πολυγραμματισμοί για τη νέα εποχή // *Χαραλαμπίδης Α.* (επιμ.). Γραμματισμός, κοινωνία και εκπαίδευση. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2006. Σ. 190-227.
- Μελισσαροπούλου Δ., Γαλιώτου Ε., Δημελά Ε., Καρανικόλας Ν., Παπαπαναγιώτου Χ., Ξυδόπουλος Γ. & Ράλλη Α.* Υλοποίηση του πρώτου πουμεσικού τριδιαλεκτικού υλικού διαδικτυακού λεξικού // *Μ. Τζακώστα* (Επιμ.), Η διδασκαλία των νεοελληνικών διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές. Αθήνα: Gutenberg-Δαρδανός, 2015. Σ. 259-280.
- Μπασλής Γ.* Εισαγωγή στη σύγχρονη Διαλεκτολογία. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2012. Σ. 89-99.
- Ντίνας Κ. Δ. & Ζαρκογιάννη Ε.Χ.* Διδακτική αξιοποίηση των νεοελληνικών διαλέκτων: Η περίπτωση του ιδιώματος Αφάντου Ρόδου. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2009.
- Παπαναστασίου Γ.* Η σημερινή κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων. // *Μ. Τζακώστα* (Επιμ.), Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές. Αθήνα: Gutenberg, 2015. Σ. 23-48.
- Πλαδή Μ.* Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. Στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 21*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλης Τριανταφυλλίδη, 2001. Σ. 618-629.
- Πολάκη Μ. & Μπεϊκάρη Κ.* Περιγραφική Αποτύπωση των Γνωρισμάτων της Κρητικής Διαλέκτου βάσει Αυθεντικού Γλωσσικού Υλικού- γλωσσικά παιχνίδια. Ρέθυμνο: Πειραματικό Λύκειο Ρεθύμνου, 2018.

- Τζακόστα Μ. «Μια φορά και έναν καιρό ήταν οι διάλεκτοι»: Μύθοι και πραγματικότητα σχετικά με τη χρήση και τη διδασκαλία των διαλέκτων στο σχολείο // *Revista de Estudos Hellenicos – Το Ελληνικό Βλέμμα*, 6. 2020. Σ. 33-41.
- Τζακόστα Μ. Γλώσσα, κοινωνία και διάλεκτος // Δ. Γούτσος & Σ. Μπέλλα (επιμ.) Κοινωνιογλωσσολογία. Αθήνα: Gutenberg, 2022. Σ. 107-132.
- Τζακόστα Μ. & Σιμήρης Δ. Ανακαθορίζοντας τα όρια γλωσσών και διαλέκτων // Ζ. Γαβριηλίδου, Ν. Μαθιουδάκης, Μ. Μητσιάκη & Α. Φλιάτουρας (επιμ.). Γλωσσανθοί-Μελέτες αφιερωμένες στην Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή. Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος, 2022. Σ. 261-272.
- Τζακόστα, Μ. (υπό δημ.α.) Η θέση των τοπικών γλωσσών στο γλωσσικό γίγνεσθαι: Γλωσσική ιδεολογία, διαλεκτικές ταυτότητες και γλωσσική πολιτική // Πρακτικά του Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ποντιακής. Φλώρινα: Παμποντική Ομοσπονδία Ελλάδος.
- Χατζοπούλου Α. «Μειονοτικές Γλώσσες- Διάλεκτοι: Αντιπαραθετική Μελέτη των Στάσεων των Εκπαιδευτικών Απέναντι στα Πομάκικα και τα Κρητικά». Διπλωματική εργασία ΠΜΣ ΑΔΕ. Πάτρα: ΕΑΠ, 2021. Ανακτήθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 2023 από: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/72639>.
- Archakis A., Lambropoulou S., Tsakona V., & Tsami V. Style and humour in Greek mass culture texts. Στο *Brzozowska, D. & Chlopicki, W.* (επιμ.), *Culture's software: Communication styles*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 2015. P. 16-25.
- Hadodo M. *Cosmopolitan Constantinopolitans: Istanbul Greek Language and Identity*. Ph. D. Dissertation. University of Pittsburgh, 2020.
- Romaine S. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Social Media as a tool for Dissemination of Linguistic Diversity: The formation of Ideology on Social Media and Potential Educational Uses

Argyro Diamantopoulou

*filologist in a tutorial, Athens, Greece
arguro.diam@gmail.com*

This article is about Social Media and how it can be used didactically. Specifically, the dialectical groups / pages indexed by the Social Network Facebook were investigated and studied. These groups expose linguistic issues, there are discussions about the linguistic varieties of each place, as well as other folklore and historical

issues. After mentioning the values of geographical varieties and highlighting the benefits of mass culture, the use of social media will then be analyzed didactically. The views of this article are based on my diploma thesis of the same title.

Keywords: *geographical diversity, local languages, Social Media, dialectical identity*

Bibliography

- Androulakis G. & Xydopoulos G.* Glossiki Anaptyxi. Eisagogika Themata Glossologias. Patra: Elliniko Anoikto Panepistimio, 2008.
- Delveroudi R.* Glossa kai dialekto // Christidis, A.-F. (epim.) Ekyklopaidikos odigos gia ti glossa. Thessaloniki: Kentro Ellinikis Glossas, 2001. S. 50-53.
- Zampala D.* Koinonika Diktya stin Ekpaidefsi. Chrisi tou Edmodo stin Ekpaideftiki diadikasia. MDE. Kypros: Anoichto Panepistimio Kyprou, 2020.
- Holmes J.* Eisagogi stin Koinonioglossologia. Athina: Ekdoseis Pataki, 2016.
- Kanakis K.* Norma, 2012. (ilektroniki pigi: https://www.greek-language.gr/digitalResources/modern_greek/tools/lexica/glossology_edu/lemma.html?id=144&ur=3, imerominia teleftaias prosvasis 01.12.2024).
- Kontosopoulos N.* Dialektoi kai idiomata tis Neas Ellinikis. Athina: Grigoris, 2008.
- Koutsogiannis D.* Kritikoi grammatismoi: Diethnis empeiria kai elliniki pragmatikotita // *Griva, E., Koutsogiannis, D., Ntinas K., Stamou A. G., Chatzipanagiotidi A. & Chatzisavvidis S.* (epim.), Praktika Panelliniou Synedriou: O kritikos grammatismos sti scholiki praxi, 2014. Drama 1-3 Noemvriou 2013.
- Luke C.* Kyvernoscholeio kai technologiki allagi: Polygrammatismoi gia ti nea epochi // *A. Charalampopoulos* (epim.). Grammatismos, koinonia kai ekpaidefsi. Thessaloniki: Idryma Manoli Triantafyllidi, 2006. S. 190-227.
- Melissaropoulou D., Galiotou E., Dimela E., Karanikolas N., Papapanagiotou Ch., Xydopoulos G. & Ralli A.* Ylopoiisi tou protou poumesikou tridialektikou ylikou diadiktyakou lexikou // *M. Tzakosta* (Epim.), I didaskalia ton neoellinikon dialekton stin protovathmia kai defterovathmia ekpaidefsi: theoritikes prosengiseis kai didaktikes efarmoges. Athina: Gutenberg- Dardanos, 2015. S. 259-280.
- Baslis G.* Eisagogi sti synchroni Dialektologia. Athina: Ekdoseis Grigori, 2012. S. 89-99.
- Ntinas K. D. & Zarkogianni E.Ch.* Didaktiki axiopoiisi ton neoellinikon dialekton: I periptosi tou idiomatos Afantou Rodou. Thessaloniki: University Studio Press, 2009.
- Papanastasiou G.* I simerini katastasi ton neoellinikon dialekton. // *M. Tzakosta* (Epim.), I didaskalia ton neoellinikon glossikon poikilion kai dialekton stin protovathmia

- kai defterovathmia ekpaidefsi. Theoritikes prosengiseis kai didaktikes efarmoges. Athina: Gutenberg, 2015. S. 23-48.
- Pladi M.* Glossikes staseis kai dialektiki ypochorisi. Sto Meletes gia tin elliniki glossa 21. Thessaloniki: Idryma Manolis Triantafyllidis, 2001. S. 618-629.
- Polaki M. & Beikaki K.* Perigrafiki Apotyposi ton Gnorismaton tis Kritikis Dialektou vasei Afthentikou Glossikou Ylikou- glossika paichnidia. Rethymno: Peiramatiko Lykeio Rethymnou, 2018.
- Tzakosta M.* «Mia fora kai enan kairo itan oi dialektoi»: Mythoi kai pragmatikotites schetika me ti chrisi kai ti didaskalia ton dialektion sto scholeio // Revista de Estudos Hellenicos – Το Ελληνικό Vlemma, 6. 2020. S. 33-41.
- Tzakosta M.* Glossa, koinonia kai dialektos // D. Goutsos & S. Bella (epim.) Koinonioglossologia. Athina: Gutenberg, 2022. S. 107-132.
- Tzakosta M. & Simiris D..* Anakathorizontas ta oria glosson kai dialektion // Z. Gavriilidou, N. Mathioudakis, M. Mitsiaki & A. Fliatouras (epim.). Glossanthoi-Meletes aferomenes stin Pinelopi Kampaki-Vougioukli. Epistimoniki Epetirida tis Scholis Klasikon kai Anthroplastikon Epistimon, Dimokriteio Panepistimio Thrakis. Athina: Ekdoseis Irodotos, 2022. S. 261-272.
- Tzakosta, M.* (ypo dim.a.) I thesi ton topikon glosson sto glossiko gignesthai: Glossiki ideologia, dialektikes taftotites kai glossiki politiki // Praktika tou Synedriou me diethni symmetochi gia to parelthon, to paron kai to mellon tis Pontiakis. Florina: Pampontiki Omospondia Ellados.
- Chatzopoulou A.* «Meionotikes Glosses- Dialektoi: Antiparathetiki Meleti ton Staseon ton Ekpaideftikon Apenanti sta Pomakika kai ta Kritika». Diplomatiki ergasia PMS ADE. Patra: EAP, 2021. Anaktithike stis 6 Dekemvriou 2023 apo: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/72639>.
- Archakis A., Lambropoulou S., Tsakona V., & Tsami V.* Style and humour in Greek mass culture texts. Sto *Brzozowska, D. & Chlopicki, W.* (epim.), Culture's software: Communication styles. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 2015. P. 16-25.
- Hadodo M.* Cosmopolitan Constantinopolitans: Istanbul Greek Language and Identity. Ph. D. Dissertation. University of Pittsburgh, 2020.
- Romaine S.* Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics. Oxford: Oxford University Press, 1994.

ΛΕΣΒΟΣ: ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΤΡΙΔΑ ΓΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ, ΑΛΛΟΔΑΠΟΥΣ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΜΕΣΟ ΑΜΒΛΥΝΣΗΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΤΟΥΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ

M. Ζαφειρίου

*2^ο Γυμνάσιο Μυτιλήνης, Λέσβος, Ελλάδα
mazafeiriou@gmail.com*

Η εν λόγω έρευνα στην Εκπαίδευση Ενηλίκων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου αφορά σε μία σειρά ημιδομημένων συνεντεύξεων focus group που έλαβαν χώρα σε αλλοδαπούς ενηλίκους μαθητές σε τμήματα γραμματισμού στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας της Μυτιλήνης με στόχο την κατάκτηση του Γ1' Επιπέδου Ελληνομάθειας. Διερευνήθηκαν τα κοινωνικά, εθνικά, εργασιακά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ομάδας και κατά πόσο το πρόγραμμα ελληνομάθειας τούς βοήθησε στην ομαλότερη ένταξή τους στην τοπική κοινωνία.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσικός γραμματισμός, τυπική και άτυπη ελληνομάθεια, διαπολιτισμικότητα, ενσωμάτωση

1. Εισαγωγή

Η ελληνομάθεια ως επικοινωνιακή δεξιότητα αλλά και ως θεσμικά απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση της ιδιότητας του επί μακρόν διαμένοντος στην Ελλάδα, θα μπορούσε να ενδυναμώσει την άποψη ότι η εκμάθηση της κυρίαρχης γλώσσας είναι στοιχείο ενοποιητικό των γηγενών κατοίκων με τους μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς, μα όχι βίωσης των τελευταίων ως εθνική απειλή. Η δημοσίευση αυτή φιλοδοξεί να καταδείξει τη σημαντικότητα της ελληνομάθειας – τυπικής και άτυπης – στην κοινωνική

ενσωμάτωση των μεταναστών, των αλλοδαπών, των προσφύγων και παλιν-
νοστούντων που επέλεξαν το νησί μας να ζήσουν σε αυτό.

2. Η διαπολιτισμική διάσταση της εκπαίδευσης

Στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα η μαζική μετακίνηση ανθρώ-
πων και λαών σε παγκόσμιο επίπεδο έχει επηρεάσει σημαντικά τη δημογρα-
φική σύνθεση των «χωρών υποδοχής» μεταναστών/προσφύγων, ενώ απο-
τελεί ένα σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης του πολυπολιτισμικού χα-
ρακτήρα των κοινωνιών τους. Η βασική πρόκληση που καλούνται σήμερα
να αντιμετωπίσουν οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες συνίσταται κυρίως στην
οργάνωση των σχέσεων μεταξύ των ντόπιων και των αλλοδαπών κατά τέ-
τοιο τρόπο ώστε η συνάντησή τους να μην οδηγήσει σε συγκρούσεις, αλλά
στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών τους (διαπολιτισμικότη-
τα). Ένα από τα νέα δεδομένα, μεταξύ άλλων, είναι το ζήτημα της κοινωνι-
κής ένταξης, μα όχι αφομοίωσης των μεταναστευτικών αυτών πληθυσμιακών
ομάδων μέσω της κυρίαρχης ομιλούμενης γλώσσας στον τόπο προσωρινής
ή μόνιμης διαμονής τους. Η Ελλάδα ως γεωπολιτικό πέρασμα προς το δυτικό
κόσμο και ως χώρα – μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (υπο)δέχεται αντίστοιχα
όχι μόνο οικονομικούς μετανάστες από τις βαλκανικές χώρες και τις χώρες
της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και πρόσφυγες από τις ιδιαίτερες πατρί-
δες τους προς αναζήτηση μιας δεύτερης πατρίδας φιλοξενίας.

Η πολυπολιτισμικότητα πλέον είναι δεδομένη σε μία χώρα, όπως η Ελλά-
δα που από χώρα εξαγωγής έχει μετατραπεί σε χώρα υποδοχής μεταναστών.
Το δικαίωμα των τελευταίων για ομαλή κοινωνική ενσωμάτωση καθίστα-
ται αναφαίρετο, ενώ η διαπολιτισμική και γλωσσική επάρκεια αποτελούσε
και αποτελεί όχι μόνο πρόκληση για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας
στο πλαίσιο της δια βίου εκπαίδευσης (Δαμανάκης 1997) αλλά και για την αρ-
μονική κοινωνική συμβίωση γηγενών και μη πληθυσμών.

Η νέα πραγματικότητα ορίζει νέα δεδομένα στον τρόπο επικοινωνίας,
αλλά και στις μεθόδους διδασκαλίας και στην Ελλάδα κάνοντας επιτακτικό-
τερη την ανάγκη για εξεύρεση καινούργιων τρόπων προσέγγισης του «άλ-
λου», του πολιτισμικά και γλωσσικά διαφορετικού. Η εκμάθηση του ελλη-
νικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης δεν αποτελούν
στατικές έννοιες σε στατικά διδακτικά περιβάλλοντα. Αντίθετα ο δυναμικός
τους χαρακτήρας επιτάσσει από τη μία πλευρά τη διδασκαλία των μαθημά-
των ελληνικού γραμματισμού στους μετανάστες μέσω της τυπικής μάθησης
(Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας, Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης), αλλά κυρίως

αναδεικνύει τη δύναμη της άτυπης μάθησης της γλώσσας, που θα μπορούσε να συμβάλει κι εκείνη με τη σειρά της στην εξοικείωσή τους με τον πολιτισμό της καθημερινότητας της χώρας υποδοχής αλλά και στη συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχουν μόνο διαφορές που μας διακρίνουν ως έθνη αλλά και ομοιότητες που μας ενώνουν.

Παράλληλα, η διαμόρφωση μιας κατάλληλης διαπολιτισμικής εκπαίδευσης με γνώμονα πάντοτε την αρχή ότι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας δεν είναι σκοπός αλλά μέσο για την επίτευξη του ευρύτερου στόχου της ενσωμάτωσης των πληθυσμιακών αυτών ομάδων στην ελληνική κοινωνία θα μπορούσε να προβάλει τη διαπολιτισμικότητα όχι ως φύσει κοινωνικό πρόβλημα αλλά ως θέσει εθνική, ηθική και κοινωνική επιταγή των ημερών. Κρίνεται, λοιπόν, αναγκαία μία ακόμη προσπάθεια κατάδειξης των παραγόντων εκείνων, που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών/προσφύγων στη χώρα φιλοξενίας ως δεύτερης πατρίδας στο πλαίσιο της άτυπης εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης και κυρίως η προσέγγιση του παράγοντα «γλώσσα» για την απόκτηση της επικοινωνιακής δεξιότητας των ομάδων αυτών ως διαπολιτισμικός «διαμεσολαβητής-καταλύτης» (Κόκκος & Τσιμπουκλή 1999) ή ως στοιχείο κοινωνικού διαφορισμού (Bourdieu 2006) σε φυσικά πλέον περιβάλλοντα επικοινωνίας όπως του καθημερινού συγχρωτισμού.

3. Η ερευνητική προσέγγιση και τα αποτελέσματά της

Η έρευνα έλαβε χώρα το 2018 στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας στο μεταπτυχιακό τμήμα «Εκπαίδευση Ενηλίκων» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου μέσα από μία σειρά συνεντεύξεων σε πληθυσμιακό δείγμα 80 περίπου αλλοδαπών ενηλίκων μαθητών σε ένα από τα τμήματα γραμματισμού στην Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου σε τάξεις σχολείου τις απογευματινές ώρες στο ΣΔΕ (Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας) και αφορούσε στο Γ1' Επίπεδο Ελληνομάθειας. Διερευνήθηκαν τα κοινωνικά, εθνικά, εργασιακά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ομάδας και κατά πόσο το πρόγραμμα ελληνομάθειας τους βοήθησε στην ομαλότερη ένταξή τους στην τοπική κοινωνία. Συγκεκριμένα στις ημιδομημένες ερωτήσεις των συνεντεύξεων ως focus group, τους ζητήθηκε να αφηγηθούν την ιστορία της μετανάστευσής τους, τις προσδοκίες τους στη νέα πατρίδα και να καθορίσουν τι τους αρέσει και τι όχι στις κοινωνικές, εργασιακές τους σχέσεις και επαφές με τον γηγενή πληθυσμό, τα ήθη και τα έθιμα του νησιού και γενικότερα τη νοοτροπία του τόπου που διέμεναν.

Κοινή παραδοχή όλων των μεταναστών που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις ήταν ότι η ελληνομάθεια αποτέλεσε το εισιτήριο εισόδου τους στη τοπική κοινωνία ή ακόμη και στην εύρεση εργασίας μερικής απασχόλησης. Η τηλεόραση, αλλά και η φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο, μαζί με τα ακούσματα στις καθημερινές τους συναλλαγές στάθηκαν οι μεγάλοι τους δάσκαλοι στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύεται η σπουδαιότητα της κοινωνικο-πολιτισμικής προέλευσης των συμμετεχόντων αλλά και των προσωπικών κινήτρων για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, ως αναπόσπαστων στοιχείων και εργαλείων της κοινωνικοποίησής τους στην προσπάθειά τους για ενεργό συμμετοχή στην αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία γενικότερα ως ισοδύναμα μέλη της. Παράλληλα, παράγοντες που δρουν καταλυτικά στην ελληνομάθεια των μεταναστευτικών πληθυσμών είναι κυρίως οι ψυχικοί, οι εργασιακοί, οι κοινωνικοί αλλά και οι διαπολιτισμικοί καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που παραβιάζεται το δικαίωμα του μετανάστη στην ετερότητα, στην πολιτισμική ασφάλεια και στη μητρική του γλώσσα από την τοπική κοινωνία. Εκμάθηση της ελληνικής σημαίνει για τους μετανάστες τη δημιουργία μιας νέας «ταυτότητας», κοινωνικά αποδεκτής από τους γηγενείς πληθυσμούς. Δεν διαπιστώθηκε ιδιαίτερη επίδραση των πολιτισμικών συνθηκών της Μυτιλήνης στη διαδικασία εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας, τουλάχιστον στο συγκεκριμένο δείγμα-έρευνας του μεταναστευτικού πληθυσμού.

Ακολουθεί η ανθολόγηση ενός μέρους του πρωτογενούς υλικού από τις ερωταπαντήσεις των συνεντεύξεων στο πλαίσιο της εν λόγω ποιοτικής έρευνας, που είχαν δοθεί για να προσεγγισθεί το πώς βιώνουν οι «άλλοι» σε εθνικότητα και θρήσκευμα, την καθημερινότητά τους στο νησί και πώς το βίωμα αυτό λειτουργεί δυνάμει ως κίνητρο άτυπης εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας.

3.1 Κίνητρα εκμάθησης της Ελληνικής γλώσσας

Τα προσωπικά κίνητρα των συμμετεχόντων για να μάθουν την ελληνική γλώσσα παρουσιάζουν αρκετή ποικιλομορφία. Συγκεκριμένα, ως κίνητρο αναφέρεται αρχικά η δουλειά, καθώς και αν το είδος εργασίας απαιτεί πληρέστερη γνώση της ελληνικής γλώσσας (κατά προτίμηση πιστοποιημένη γνώση), δηλαδή τη χρήση της γλώσσας ως εργαλείο και μέσο προώθησης στην εργασία, και όχι απλά για τις ανάγκες της καθημερινής επικοινωνίας, π.χ. με δημόσιους οργανισμούς και στις κοινωνικές συναναστροφές.

– *«Άκουγα τα ελληνικά από τους Έλληνες γείτονές μου».*

– *«Άκουγα τα ελληνικά μόνο όταν ο άνδρας μου μιλούσε με τον αδελφό του».*

Η Αγγλίδα εκπαιδευόμενη απαντά πως δεν είχε προηγουμένη επαφή με τη γλώσσα, παρά μόνο μετά τη γνωριμία της με τον Έλληνα σύζυγό της. Η επαφή της, όμως, με την γλώσσα δεν συνεπάγεται και την εκμάθησή της.

– *«Ζω οχτώ χρόνια εδώ και δεν ξέρω ελληνικά»*, δηλώνει με αδιαφορία.

Αντίθετα, δύο από τις ερωτώμενες δήλωσαν ότι αν και δεν υπήρχε καθόλου προηγούμενη επαφή με την ελληνική γλώσσα, προϋπήρχε, όμως, μια γνώση της ελληνικής ιστορίας και του πολιτισμού. Ένας, μάλιστα, από τους Αλβανούς εκπαιδευόμενους άκουγε από το ραδιόφωνο ελληνικά:

– *«Άκουγα λίγο ελληνικά από ελληνικούς σταθμούς στο ραδιόφωνο γιατί μέναμε κοντά στα σύνορα Αλβανίας-Ελλάδας, στην Κόρντς».*

– *«Αν χρειαζόταν να μιλώ καλύτερα τα ελληνικά στη δουλειά μου, θα το επεδίωκα»*

Επίσης σημαντικό είναι το προσωπικό κίνητρο και η εσωτερική επιθυμία καθενός να μάθει τη γλώσσα ή το επιστημονικό ενδιαφέρον. Άλλο κίνητρο είναι η οικογένεια ή η σχέση, καθώς και η προοπτική και πρόθεση για μόνιμη εγκατάσταση, οπότε υπάρχει μεγαλύτερη επένδυση στο νέο χώρο διαμονής. Οι συναναστροφές με Έλληνες της γειτονιάς αλλά και η φοίτηση των παιδιών τους στα σχολεία υπαγόρευσε την εκμάθηση της ελληνικής σε επίπεδο επάρκειας προκειμένου να βοηθήσουν τους εαυτούς τους και τις οικογένειές τους. Αναφέρθηκε επίσης η ανάγκη για την εξασφάλιση ενός αισθήματος ασφάλειας, όπως ειπώθηκε χαρακτηριστικά:

– *«...δεν θέλω να λένε πράγματα πίσω από την πλάτη μου και να μην τα καταλαβαίνω»*

Ακόμη η ανάγκη για γρήγορη κοινωνική αποδοχή (η γλώσσα ως αναπόσπαστο χαρακτηριστικό μιας κοινωνίας) και για επικοινωνία με τους ντόπιους για να μην νιώθουν μόνοι και απομονωμένοι, κυρίως όταν στην αρχή δεν υπήρχαν στο περιβάλλον τους άνθρωποι από τη δική τους χώρα.

– *«Η μοναξιά με έκανε να μάθω να μιλώ γρήγορα, ο φόβος να μην είμαι μόνος».* Στην περίπτωση βέβαια των αγγλόφωνων υπάρχει διαφορά, γιατί οι περισσότεροι ντόπιοι γνωρίζουν αγγλικά και η επικοινωνία είναι ευκολότερη.

– *«Δεν έμαθα να μιλώ καλά ελληνικά ίσως επειδή δεν σκόπευα να μείνω μόνιμα στην Ελλάδα».*

Τέλος εκφράστηκε ως κίνητρο ένα προσωπικό στοίχημα, δηλαδή απόδειξη στους ίδιους και στους άλλους ότι μπορεί να τα καταφέρουν και να μάθουν να μιλούν γρήγορα.

Επίπεδο γνώσης της Ελληνικής γλώσσας:

– «Μιλάτε πολύ γρήγορα» δηλώνει χαρακτηριστικά.

Η αγγλόφωνη χρησιμοποιεί τα αγγλικά ως κύρια γλώσσα επικοινωνίας με την οικογένειά της και τους φίλους της. Ο λόγος που δεν έμαθε, όπως είπε, και το ίδιο πιστεύει πως συμβαίνει και για τους περισσότερους που έρχονται και δεν μαθαίνουν είναι:

– «...στην αρχή έκανα παρέα μόνο με ανθρώπους από τη χώρα ή που γνώριζαν πολύ καλά αγγλικά. Αυτό όμως ήταν λάθος».

Επιπλέον, δύο από τα άτομα που μιλούν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, δήλωσαν ότι όταν είναι κουρασμένα, αγχωμένα ή άρρωστα μειώνεται η άνεσή τους στα ελληνικά:

– «Με βοήθησε να βελτιώσω τα ελληνικά μου, γιατί ήθελα να με διορθώνουν για να μαθαίνω».

– «Γράφω καλύτερα ελληνικά γιατί έχω το χρόνο να διορθώνω τα λάθη μου»

Αξιοσημείωτη είναι παρόλα αυτά η παρατήρηση των Βαλκάνιων μεταναστών που αν και θεωρούν την ελληνική γλώσσα δύσκολη αρκετά στο να την μιλήσει και να την προφέρει κανείς συμφωνούν στα στοιχεία ομοιότητας που τη διακρίνουν με τις δικές τους γλώσσες όπως σερβικά, ρουμανικά και βουλγαρικά. Αναφέρουν χαρακτηριστικά:

– «... κι εμείς έχουμε κλιτές λέξεις και άρθρα όπως εσείς...». Στο σημείο αυτό τέθηκε και το ερώτημα σχετικά με τη μυτιληναϊκή διάλεκτο. Ενδιαφέρον είναι ότι σχεδόν όλοι απάντησαν ότι έχουν δυσκολία στην κατανόηση του προφορικού λόγου ειδικά όταν οι ομιλούντες Μυτιληνιοί είναι από αγροτικές περιοχές με έντονη προφορά. Μία ερωτώμενη είπε ότι, ενώ ήξερε πως ακούγονται τα ελληνικά, μόλις άκουσε να μιλούν την ντοπιολαλιά νόμιζε πως είναι άλλη γλώσσα.

– «Δεν μου αρέσει να ακούω την έντονη προφορά», δηλώνει μία από τις εκπαιδευόμενες.

– «Δεν καταλαβαίνω όταν μιλούν στα χωριά και δεν θέλω να μάθω να μιλώ έτσι», συμπληρώνει η άλλη.

– «Δεν νομίζω πως όταν μιλούμε έχουμε στοιχεία αυτής της προφοράς», ακολουθούν οι υπόλοιποι.

3.1.2. Σχέση εργασίας και εκμάθησης της γλώσσας

Οι δυο αυτές έννοιες εξετάζονται αμφίδρομα, δηλαδή η εργασία στον τόπο διαμονής συμβάλλει στην εκμάθηση της γλώσσας ή η εκμάθηση της γλώσσας αποτελεί προϋπόθεση στην εργασία.

Τέσσερις συμμετέχοντες έχουν μόνιμη ή σταθερή δουλειά. Η πρώτη εργάζεται ως οικιακή βοηθός. Συναναστρέφεται καθημερινά στον χώρο εργασίας της με Ελληνογονείς, εφόσον κύρια απασχόλησή της είναι το babysitting.

– «*Η εργασία είναι πολύ σημαντική. Αν δουλεύει κάποιος είναι πιο εύκολο να έλθει σε επαφή με τη γλώσσα*».

Το άλλο άτομο εργάζεται ως σερβιτόρα οπότε χρησιμοποιεί περισσότερο τα αγγλικά, παρά τα ελληνικά. Η τρίτη εργάζεται ως ιδιωτική υπάλληλος σε τουριστική επιχείρηση.

– «*Η εργασία μου με βοηθά να εξασκώ καθημερινά τη γλώσσα αφού εργάζομαι 8 ώρες την ημέρα και συναλλάσσομαι καθημερινά με Έλληνες*».

Η τέταρτη άρχισε να εργάζεται πρόσφατα, όταν πέθανε ο Έλληνας άντρας της, ο οποίος συντηρούσε όλη την οικογένεια. Η δουλειά της είναι σε περιβάλλον όπου χρησιμοποιεί την ελληνική γλώσσα στην επικοινωνία της με τους συναδέλφους, αν και όλοι γνωρίζουν αγγλικά κανείς δεν τα εξασκεί.

Ένας από τους συμμετέχοντες παραδίδει συστηματικά μαθήματα ρωσικών. Οι γλώσσες που χρησιμοποιεί κυρίως είναι τα ελληνικά και τα ρωσικά. Από τις περιπτώσεις αυτές φαίνεται πως η απασχόληση των ξένων στη Μυτιλήνη προϋποθέτει την επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας σε καθημερινό επίπεδο όπως στην αγορά ή στη διασκέδαση, στις υπηρεσίες ή σε ελληνικούς δημόσιους και ιδιωτικούς οργανισμούς.

– «*Πήγαινα να ψωνίσω κι έδειχνα αυτό που ήθελα να πάρω*»

– «*Έπρεπε να μιλήσω για να συνεννοηθώ στα ελληνικά για τα χαρτιά μου*»

Από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες που απασχολούνται κυρίως σε οικοδομικές / χειρωνακτικές εργασίες αναφέρθηκε ότι η γλώσσα μαθαίνεται πάνω στη δουλειά, αν και αυτή η γνώση είναι μονοδιάστατη, δηλαδή έχει περιορισμένο λεξιλόγιο και εξειδικευμένο, όταν πρόκειται για τεχνικές εργασίες, αλλά έχει και στοιχεία της καθομιλουμένης και εκφράσεις που είναι αποδεκτές στον συγκεκριμένο εργασιακό χώρο, όπως π.χ. βρισιές (στα ελληνικά).

– «*...στη δουλειά μου έμαθα τις βρισιές, αν έκανα άλλη δουλειά θα μάθαινα διαφορετικά πράγματα...*».

– «*...έμαθα τα ελληνικά μέσα από τη δουλειά*».

Η σχέση εκμάθησης της γλώσσας και της εργασίας φαίνεται επίσης από την τελευταία περίπτωση ερωτώμενου, όταν τα πρώτα χρόνια που ήλθε στην Ελλάδα εργάστηκε σε μία εταιρεία οδικής ασφάλειας και επειδή χρειαζόταν να επικοινωνεί καθημερινά με τον κόσμο, κυρίως μέσω τηλεφώνου, αυτό τον βοήθησε σημαντικά να εξοικειωθεί γρήγορα με τα ελληνικά.

Είναι χαρακτηριστικός ο αντίλογος που εκφράστηκε από το μεγαλύτερο μέρος των συμμετεχόντων στη συνέντευξη, και συγκεκριμένα των οικονομικών μεταναστών ότι η ανασφάλιστη υπερεργασία τους στα πρώτα έτη διαμονής τους στη χώρα σε συνδυασμό με την υπο-αμοιβή τους, τους κατέστησε εκμεταλλεύσιμους από τους Έλληνες εργοδότες σε θέσεις ανειδίκευτης εργασίας, όπως το μάζεμα της ελιάς. Δηλώνουν χαρακτηριστικά:

– *«Δεν χρειαζόμασταν τα ελληνικά για να μιλήσουμε στη δουλειά. Δουλεύαμε με χαμηλό μεροκάματο όλη τη μέρα».*

– *«Τα ελληνικά για μας ήταν το τελευταίο για να βρούμε δουλειά. Στεκόμασταν στην πλατεία και σταματούσαν αυτοκίνητα για να μας πάρουν για τις ελιές. Έτσι βγάζαμε το μεροκάματο το χειμώνα».*

3.1.3. Οικογενειακή κατάσταση και γλώσσα

Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας στην επιλογή της γλώσσας είναι η ενδοοικογενειακή επικοινωνία.

– *«Διαλέγουμε τα ελληνικά για την μεταξύ μας επικοινωνία, εφόσον ο άνδρας μου δεν γνωρίζει ρωσικά και τα παιδιά μιλούν και τις δύο γλώσσες».*

Ο Έλληνας σύζυγος δεν γνωρίζει τη γλώσσα της συζύγου, ενώ με τα παιδιά επικοινωνούν στη μητρική γλώσσα, κυρίως όταν δεν θέλουν να τους καταλάβουν τρίτοι.

Σε μια μονογονεϊκή οικογένεια (6,6%), με κόρη μαθήτρια γυμνασίου, η επικοινωνία μεταξύ τους είναι κατά κύριο λόγο στα ελληνικά, που είναι η γλώσσα στην οποία προτιμά να επικοινωνεί το παιδί ακόμη και όταν μιλά με τη μητέρα της.

– *«Με την κόρη μου μιλάω στα ρωσικά, αλλά μου απαντάει στα ελληνικά, μόνο όταν δεν θέλουμε να μας καταλάβουν μιλάμε μεταξύ μας στα ρωσικά».*

Και στην περίπτωση αυτή η μητρική γλώσσα της μητέρας χρησιμοποιείται όταν δεν θέλουν να τους καταλάβουν τρίτοι.

Το 60% των οικονομικών μεταναστών έχουν οικογένεια με ομοεθνείς τους, και οι δύο από αυτούς, που έχουν παιδιά που πηγαίνουν στο σχολείο, μιλούν με τις συζύγους τους στη μητρική τους γλώσσα, αλλά με τα παιδιά στα ελληνικά.

– *«Με τα παιδιά μιλάμε περισσότερο στα ελληνικά για να τα συνηθίζουν μας και ζουν στην Ελλάδα και πάνε σε ελληνικό σχολείο αλλά και για να μαθαίνουν κι εμείς τη γλώσσα από αυτά».*

Οι υπόλοιποι, το 46,6% που δεν έχουν παιδιά, επικοινωνούν στη δική τους γλώσσα, επειδή όλοι στην οικογένεια είναι ομοεθνείς.

3.1.4. Κοινωνικές συναναστροφές και γλώσσα επικοινωνίας

Οι συμμετέχοντες με τις απαντήσεις τους απέδειξαν, κατά τα λεγόμενα τους, μία φυσικότητα ως προς τις κοινωνικές τους συναναστροφές. Δεν αναφέρθηκαν στοιχεία «γκετοποίησης» σε καμία περίπτωση. Όλοι βιώνουν την καθημερινότητά τους μέσα από συναναστροφές με Έλληνες. Δεν περιορίζονται στους ομοεθνείς τους, αλλά ορισμένοι κάνουν και παρέα και με συμπολίτες τους από άλλες εθνικότητες. Ο χώρος της δουλειάς είναι ένας σημαντικός χώρος συναναστροφών.

– «...με τους Έλληνες μιλώ ελληνικά. Με τους άλλους αφήνω να επιλέξουν τη γλώσσα. Δεν έχω πρόβλημα».

Σημασία δίνουν στους ίδιους τους ανθρώπους και όχι στην εθνικότητά τους.

– «...Σημασία έχει να ταιριάζουμε και όχι από πού είναι ο καθένας...».

Από όλους σχεδόν αναφέρθηκε ότι δεν αντιμετώπισαν ούτε αντιμετώπιζον ρατσισμό από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι μόνοι που ανέφεραν ότι υπάρχει απέναντι τους κάποια προκατάληψη είναι οι δύο από τους τρεις συμμετέχοντες αλβανικής καταγωγής, που συχνά παρουσιάζουν ως τόπο καταγωγής τους την Βόρειο Ήπειρο για να μην νοιώθουν παρείσακτοι στη χώρα. Η μία αγγλόφωνη θεωρεί ότι η γλώσσα δεν υπήρξε εμπόδιο για να κάνει φίλους ίσως επειδή η μητρική γλώσσα είναι τα αγγλικά. Οι περισσότεροι συνομιλητές της βοηθούν και δείχνουν συμπάθεια, γιατί αφενός τα αγγλικά που είναι η μητρική της γλώσσα είναι διεθνής, ενώ τα ελληνικά είναι μειονοτική (minority) γλώσσα. Δύο από τους συμμετέχοντες ανέφεραν ότι ακόμη και με τους ομοεθνείς τους μερικές φορές μιλούν στα ελληνικά ή ανάμεικτα.

3.1.5. Ευκαιρίες για κοινωνική συμμετοχή και ποιότητα ζωής σε σχέση με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας

Η ικανοποίηση από τη γνώση της ελληνικής γλώσσας σε σχέση με τις δυνατότητες κοινωνικής συμμετοχής εξαρτάται από τις ιδιαίτερες προσδοκίες του καθενός στο νέο τόπο διαμονής.

– «Θεωρώ πως τα ελληνικά μου είναι πολύ καλά γι' αυτό που χρειάζεται. Νομίζω πως βοηθά σημαντικά ότι εργάζομαι και έρχομαι σε επαφή με τη γλώσσα καθημερινά μέσα στο περιβάλλον εργασίας». Οι υπόλοιποι μισοί που δεν είναι ικανοποιημένοι, είπαν ότι είναι σημαντικό να συνεννοούνται καλύτερα γιατί γνωρίζοντας καλά τη γλώσσα η επικοινωνία με τον κόσμο γίνεται ευκολότερη, άρα υπάρχει καλύτερη συμμετοχή και έτσι αισθάνονται περισσότερο μέλη της τοπικής κοινωνίας.

– «...Θα ήθελα να μιλώ καλύτερα και να είχα μάθει πιο νωρίς...»

– «*Έχω οικογένεια και δεν έχω χρόνο να ασχοληθώ με πολλά πράγματα...*».

Παρόλα αυτά, η αμάθεια ή ημιμάθεια της γλώσσας δεν είναι το μοναδικό εμπόδιο που επηρεάζει τη θετική αποδοχή του μετανάστη από την τοπική κοινωνία. Εμπόδια μπορεί να είναι συναισθηματικοί λόγοι, όπως στενοί δεσμοί με τη γλώσσα προέλευσης (μητρική γλώσσα) μέσα από την ανασφάλεια που νοιώθει ο μετανάστης για την μη χρήση της άρα και την πιθανή λησμόνιση της ταυτότητάς του και της πατρίδας του. Επίσης, από άλλη ερωτώμενη αναφέρθηκε ότι είναι αυτονόητο ότι από τη στιγμή που ο νέος τόπος γίνεται πλέον μόνιμος τόπος διαμονής θα πρέπει να βελτιώσει τα ελληνικά της γιατί δεν θέλει να μειονεκτεί σε σχέση με τον τόπο πληθυσμό, μιας και η ελληνική γλώσσα είναι αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής της ζωής.

– «*...δεν θέλω να φαίνομαι αγράμματη, θέλω να μάθω να μιλώ και να γράφω σωστά...*».

Επιπλέον, γνωρίζοντας καλύτερα τη γλώσσα γίνεται κάποιος περισσότερο σαφής και αποτελεσματικός σ' αυτό που θέλει να πει αλλά δυσκολεύεται να εκφραστεί, όπως ανέφερε ένας άλλος από τους συμμετέχοντες. Ύστερα από διευκρίνιση της ίδιας της συνεντεύκτριας για το ποιες είναι οι μορφές κοινωνικής συμμετοχής όπως συμμετοχή σε συλλόγους, διαδηλώσεις, παραδοσιακές εκδηλώσεις, ακόμη και κοινωνικοποίησης τους μέσα στην ίδια τη γειτονιά, οι περισσότεροι απάντησαν κατά ένα μέρος κοινωνικά ενσωματωμένοι και οι λιγότεροι κοινωνικά αποκλεισμένοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι θετική στάση ως προς τη σύναψη κοινωνικών σχέσεων κρατούν εκείνοι που διαβιούν στη χώρα πάνω από μία πενταετία και έχουν «χτίσει» τη ζωή τους μέσα στην ελληνική μυτιληναϊκή κοινωνία. Αντίθετα, οι οικονομικοί μετανάστες που δεν έχουν την οικογένειά τους στην Ελλάδα, θεωρούν τον τόπο περισσότερο φιλόξενο. Στην περίπτωση της Αγγλίδας μετανάστριας η ελληνική τοπική κοινωνία και η οργάνωσή της σ' αυτήν αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη όπως επιφυλακτική είναι και η δεκτικότητά της στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, όπως δηλώνει χαρακτηριστικά:

– «*Δεν ξέρω και δεν θέλω να μάθω καλά ελληνικά...*».

3.1.6. Επίπεδο γνώσης λειτουργίας των θεσμών στη χώρα υποδοχής (νομικά και πολιτικά δικαιώματα)

Οι μισοί από τους συμμετέχοντες δήλωσαν ότι μετά από μακροχρόνια διαμονή στη Μυτιλήνη γνωρίζουν τη νοοτροπία, τη γραφειοκρατία και τον τρόπο λειτουργίας των δημόσιων οργανισμών και των θεσμών γενικότερα. Αυτή η διαπίστωση προέρχεται από τα τέσσερα άτομα που έχουν σταθερή εργασία

και είναι απόφοιτοι πανεπιστημίου. Επίσης, άλλοι δύο είπαν πως λόγω χαρκτήρα και ιδιοσυγκρασίας δεν έχουν πρόβλημα:

– «Δεν ντρέπομαι, ξέρω να επιβιώνω και δεν με πειράζει που χρειάζεται να χρησιμοποιήσω περισσότερες λέξεις για να μιλήσω και να εξηγήσω κάτι».

– «Έμαθα από την πρώτη μου δουλειά που ήταν μια δουλειά παροχής υπηρεσιών με αρκετή γραφειοκρατία. Εξάλλου αισθάνομαι ισότιμο μέλος ως φορολογούμενος πολίτης της Ελλάδας και μάλιστα τώρα που η χώρα μου πλέον ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

Ανάλογη ήταν και η εκτίμηση άλλου ερωτώμενου, ο οποίος είπε, ότι από τη στιγμή που ζεις νόμιμα και έχεις όλα τα χαρτιά που χρειάζονται δεν υπάρχει πρόβλημα. Όσον αφορά τους υπόλοιπους επισήμαναν κάποιες δυσκολίες στην αντιμετώπισή τους, κυρίως εξαιτίας της συμπεριφοράς κάποιων δημόσιων υπαλλήλων που δεν έχουν την υπομονή να εξυπηρετήσουν κάποιον που δυσκολεύεται να επικοινωνήσει.

– «Αν γνωρίζω καλύτερα τα ελληνικά, θα μπορώ να διατυπώνω και να διεκδικώ τα αιτήματά μου πιο αποτελεσματικά».

Η τελευταία ερωτώμενη δεν γνώριζε μέχρι πρόσφατα που ο σύζυγός της απεβίωσε, αλλά τώρα χρειάστηκε πολύ γρήγορα να μάθει όσα δεν ήξερε για τα οποία φρόντιζε εκείνος. Πάντως και αυτή, από τη μικρή εμπειρία που είχε, διαπίστωσε ότι δεν εξυπηρετούν πολύ στις δημόσιες υπηρεσίες τα άτομα που δεν μιλούν καλά τα ελληνικά ή χρησιμοποιούν τα αγγλικά ως μόνη γλώσσα επικοινωνίας. Αυτό ίσως να συμβαίνει επειδή οι περισσότεροι δημόσιοι υπάλληλοι δεν γνωρίζουν καλά αγγλικά ή την κατάλληλη ορολογία στα αγγλικά και προτιμούν τα ελληνικά για την επικοινωνία τους με τους αλλόφωνους.

3.1.7. Επίπεδο γνώσης του πολιτισμού της χώρας υποδοχής και της τοπικής κουλτούρας

Οι γνώσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τον πολιτισμό και την τοπική κουλτούρα προέρχονται κυρίως από το σχολείο στην πατρίδα τους και σχετίζονται με την αρχαία Ελλάδα, την ιστορία της και τον πολιτισμό της, αλλά όχι για τη σύγχρονη Ελλάδα. Ακόμη, μία ερωτώμενη είπε ότι άρχισε να διαβάζει για τη χώρα περισσότερο, όταν αποφάσισε να έλθει στην Ελλάδα. Οι υπόλοιποι για την Λέσβο πέρα από το ότι είναι ένα νησί της Ελλάδας δεν γνώριζαν τίποτα άλλο. Οι περισσότεροι και κυρίως οι Βαλκάνιοι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι με τον καιρό μαθαίνουν και ορισμένοι κατανοούν και αποδέχονται την τοπική κουλτούρα. Είναι χαρακτηριστικές οι απα-

ντήσεις δύο από αυτούς ότι ακολουθούν τις παραδόσεις μας και τις εορτές μας και πως ανάλογες έχουν και στον τόπο τους.

– *«Αν και μουσουλμάνος γιόρτασα το Πάσχα μαζί σας»*

– *«Εμείς οι Βούλγαροι κάνουμε παρόμοια τσουρέκια με σας και μάθαμε να βάφουμε αυγά όπως κι εσείς».*

Δεν φαίνεται όμως να αφομοιώνεται η δική τους από την γενικότερη ελληνική κουλτούρα. Φαίνεται να αγαπούν την Ελλάδα, τα ήθη και τα έθιμά της, να τα βιώνουν, όμως, παράλληλα με τα δικά τους. Είναι χαρακτηριστική η απάντηση του μουσουλμάνου Αλβανού ότι γιορτάζει το δικό του ραμαζάνι αλλά και το χριστιανικό Πάσχα.

3.1.8. Κοινωνικο-πολιτισμικές διαφορές από τη χώρα προέλευσης

Οι αντιλήψεις που διαμορφώνουν οι συμμετέχοντες ως προς τις κοινωνικο-πολιτισμικές διαφορές της Μυτιλήνης, στη συγκεκριμένη περίπτωση, και της χώρας προέλευσής τους, επηρεάζεται από τη στάση που έχουν οι ίδιοι απέναντι στη νέα κατάσταση που βρίσκονται. Διακρίνεται μία γενικότερη αποδοχή του νέου περιβάλλοντος, χωρίς να απασχολούν ιδιαίτερα οι όποιες διαφορές. Εξαρτάται κατά πόσο ανοικτοί είναι οι ίδιοι σε νέες καταστάσεις και εμπειρίες. Ακόμη και στις τέσσερις περιπτώσεις που αναφέρθηκε ότι υπάρχει διαφορά νοοτροπίας και κάποιες προκαταλήψεις, που χαρακτηρίζουν την τοπική κοινωνία ως κλειστή κοινωνία, εκφράστηκε η επιθυμία και πρόθεση εκ μέρους τους για μόνιμη διαμονή τους στο νησί.

– *«Η τοπική κοινωνία είναι κλειστή σε νέες γνώσεις και αντιλήψεις... Παρόλ' αυτά δεν νιώθω καθόλου άβολα».*

– *«...υπάρχει ακόμη κάποιος ρατσισμός από τους ντόπιους και τους Έλληνες γενικότερα. Θα ήθελα όμως να μείνω μόνιμα στην Ελλάδα».*

Αναφορά σε ρατσιστική αντιμετώπιση έγινε κυρίως από τους αλβανόφωνους. Πέντε από τους υπόλοιπους ερωτώμενους ανέφεραν ότι αισθάνονται οικεία, και δεν τους επηρεάζουν οι διαφορές στην κουλτούρα, θεωρούν τους εγχώριους πληθυσμούς φιλόξενους σε γενικές γραμμές. Η εκτίμηση αυτή διαφοροποιείται από τη χώρα προέλευσης.

– *«...Αρκετά κλειστή κοινωνία προς τους μετανάστες, όχι σε μένα προσωπικά, επειδή προέρχομαι από μία νέα χώρα (του δυτικού κόσμου) που φτιάχτηκε από μετανάστες, οπότε είναι περισσότερο ανοικτή κοινωνία. Ενώ στην Ελλάδα το φαινόμενο είναι καινούριο και είναι δύσκολο για τους ντόπιους να προσαρμοστούν, αν και σιγά-σιγά πιστεύω πως αυτό αλλάζει».*

– «...οι άνθρωποι είναι φιλικοί και την κάνουν να νιώθει ότι είναι δικός τους άνθρωπος»

Άλλοι δύο από τους ερωτώμενους χαρακτήρισαν την τοπική κοινωνία «κλειστή» και ενώ είναι επιφυλακτικοί, αυτό δεν επηρεάζει τους στόχους και τις προσδοκίες που έχουν θέσει. Η δυνατότητα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας μέσα από οργανωμένα μαθήματα αξιοποιείται κυρίως σε περιπτώσεις, όπου τα προσωπικά κίνητρα είναι πολύ ισχυρά, δηλαδή όταν εκλαμβάνεται ως προϋπόθεση για επαγγελματική άνοδο και πληρέστερη κοινωνική ένταξη, όπως δηλώνεται ομόφωνα από τους οικονομικούς μετανάστες:

– «Θέλουμε να βελτιώσουμε τη ζωή μας, επαγγελματικά και προσωπικά, όπως και κάθε άλλος Έλληνας πολίτης της χώρας. Μας ενδιαφέρει να έχουμε μόνιμη εργασία για να μην μας διώξουν από τη χώρα».

Για τους οικονομικούς μετανάστες, η γνώση της ελληνικής γλώσσας είναι απαραίτητη για τη στοιχειώδη επικοινωνία τους με το γηγενή πληθυσμό και για επαγγελματικούς λόγους. Η εκμάθηση της γλώσσας λοιπόν είναι πρωταρχικής σημασίας για την επιβίωσή τους. Τα κίνητρα των ατόμων αυτών δεν συνδέονται απλά με την επιθυμία απόκτησης γνώσεων, όπως εκφράστηκε από άλλους συμμετέχοντες που δεν εντάσσονται στην κατηγορία των οικονομικών μεταναστών, αλλά κατά κύριο λόγο την αντιμετώπιζουν ως ένα εργαλείο που τους βοηθά στην προσπάθειά τους για αξιοπρεπή διαβίωση στο νέο κοινωνικό περιβάλλον.

Συμπέρασμα

Εν κατακλείδι το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών στην Ευρώπη τίθεται αμφοτέρωτα για τους ίδιους και για τις χώρες υποδοχής. Οι μετανάστες έρχονται ως ξένοι και φεύγουν «ξένοι». Τα παραμεθόρια νησιά του αρχιπελάγους της χώρας μας «χτυπούν» τα πρωτοσέλιδα κάθε καλοκαίρι με τις εντάσεις της λαθρομετανάστευσης. Η φιλοδοξία της δημοσίευσης αυτής είναι να συμβάλει στην εύρεση τόσο πολιτικών λύσεων όσο και στη συνειδητοποίηση ότι η ελληνομάθεια μπορεί να άρει κάθε είδους ξενοφοβία, ρατσισμό ή αποκλεισμό σε μία κοινωνία οικουμενική όπου ο καθένας από εμάς τους ημεδαπούς και τους αλλοδαπούς να μπορεί να συνυπάρχει αρμονικά.

Η εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερης μπορεί να καταστήσει τη γλώσσα παράγοντα ώσμωσης και αλληλεπίδρασης των γηγενών κατοίκων με τους μετανάστες που διαβιούν νόμιμα στη χώρα μας. Η βιωματική ή αλλιώς άτυπη μάθηση της ελληνικής καθιστά δυνάμει το μετανάστη κοινωνό του πολιτι-

σμού της χώρας που τον φιλοξενεί χωρίς η οικουμενικότητα να εκμηδενίζει το τοπικό αλλά συχνά να το σέβεται και να το αναδεικνύει.

Γι' όλους αυτούς τους λόγους καθίσταται αναγκαία η ανάπτυξη μεθοδολογιών άτυπης εκμάθησης της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας, οι οποίες θα καλύπτουν τις ανάγκες των μεταναστών και θα τους διευκολύνουν να μάθουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής τους. Υπάρχουσες πρακτικές στο πεδίο της άτυπης μάθησης (Καφέ Γλωσσών, Tandem-Αλληλοδιδασκαλία, Ψηφιακό καφέ Γλωσσών) αποτελούν το πιλοτικό στάδιο σε μια εποχή που επαγγέλλεται την υγιή διαπολιτισμικότητα, της οποίας περίοπτη θέση κατέχει η γλώσσα, μέσα από την ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων των μεταναστών με βραχυπρόθεσμο στόχο την αύξηση των ευκαιριών της ομαλής κοινωνικής τους ένταξης και μακροπρόθεσμο την ενσωμάτωσή τους χωρίς να χάνουν την δική τους πολιτισμική ταυτότητα.

Βιβλιογραφία

- Bourdieu P.* Η διάκριση. Αθήνα: Πατάκης, 2006
Δαμανάκης Μ. Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση. Αθήνα: Gutenberg, 1997
Κόκκος Α., Τιμπούκλή Α. Εκπαίδευση Ενηλίκων: Εκπαιδευτικές Μέθοδοι και Ομάδα Εκπαιδευομένων, τόμος 4. Πάτρα: ΕΑΠ, 1999
Δαμανάκης, Μ. Γλώσσα και μετανάστευση. Στο: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b6/index.html

Lesvos: A second home for immigrants, foreigners and returnees. Greek literacy as a means of mitigating their linguistic and cultural otherness

M. Zafeiriou

*Principal of the 2nd High School of Mytilene, Greece
mazafeiriou@gmail.com*

This research in the Adult Education of the Hellenic Open University concerns a series of semi-structured focus group interviews that took place with foreign adult students in literacy classes at the Second Chance School of Mytilene with the aim of mastering the C1 Level of Greek. I investigated the social, ethnic, work characteristics of the group and to what extent the Greek

learning program helped them integrate more smoothly into the local society.

Keywords: *language literacy, formal and informal Greek learning, interculturality, integration*

References

- Bourdieu P.* I diakrisi. Athina: Patakis, 2006
- Damanakis M.* I ekpaidefsi ton palinnostounton kai allodapon mathiton stin Ellada. Diapolitismiki prosengisi. Athina: Gutenberg, 1997
- Kokkos A., Tsimpoukli A.* Ekpaidefsi Enilikon: Ekpaideftikes Methodoi kai Omada Ekpaidevomenon, tomos 4. Patra: EAP, 1999
- Damanakis, M.* Glossa kai metanastefsi. https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b6/index.html

CREATIVE WRITING AND LITERARY EDUCATION: EMPLOYING TARGETED WRITING ACTIVITIES TO ENHANCE LITERARY LITERACY

S. Kiosses

*Department of Language and Intercultural Studies,
University of Thessaly, Volos, Greece
spykiosses@uth.gr*

This paper attempts to provide a concise description of the concept and objectives of creative writing, placing special emphasis on its importance for literary education. As it is argued, a systematic approach to creative writing is needed, which is to be founded on the definition of clear objectives in relation to the literature course and the gradual cultivation of literary literacy through it. To this end, a functional scheme for categorizing creative activities that can be deployed in class is proposed, which potentially contributes both to the more efficient utilization of creative writing in education, and to the more precise evaluation of the student texts produced thereby.

Keywords: *creative writing, teaching of literature, literary literacy*

1. Introduction

The Literature Curricula that were designed recently (2021) for Greek Lower and Upper Secondary Education reserve a particularly important place for creative writing (CW) among the objectives and the teaching methods of the specific subject. As one might expect, however, such an institutional condition is necessary but not sufficient for the deployment of CW in a meaningful and effective way in the context of literary education. The manner of its approach and application in the classroom is crucial, along with a broader renewal of the teaching of literature as far as textbooks, goals, teaching

strategies, assessment methods, and the overarching philosophy of literary education are concerned. To this end, it is necessary for teachers of literature to have a clear view of the CW's forms, targets, contents and contexts, in general, and especially of the ways in which it may be fruitfully utilized in the teaching praxis, taking advantage of its potential to enhance literary literacy, while avoiding at the same time maximalist and inapt expectations of it.

2. Creative writing: definition of the term and variety of approaches

The term *creative writing* has been used in numerous scientific fields and cultural contexts to describe various processes of discourse production, often with different aims and, most importantly, with heterogeneous expectations. Both its component terms (*creative* and *writing*) and the lexical collocation itself have been thoroughly researched, resulting in the expansion and/or differentiation of its meaning and often bringing about greater diversification—and inevitably a certain degree of confusion—in its use. The perception of creativity, in general, and what are considered as its idiosyncratic characteristics seem to be influenced by the cultural context in question [Kaufman & Sternberg 2006]. In overall, creativity, as defined in the relevant literature, is recognized as the generation of a ‘product’ (i.e., an idea or material construction) that is original, novel, appropriate for a certain purpose, and imaginative, bearing some value (i.e. importance or usefulness)—and it is recognised as such by a group of people [Aldrich 2001; Shaheen 2012]. Moreover, although some core characteristics may be traced in the concept of creativity (for instance, ingenuity, imagination, originality, innovative combination of existing ideas, etc.), there have been proposed various alternative approaches to it. For example, ‘group’ or ‘collective’ creativity may identified, especially in non-Western cultural contexts [Carter 2004: 29 – 30], while various forms and types of creativity may be distinguished, such as ‘psychological’, when the innovation concerns an idea new to the person coming up with it, and ‘historical’, in the case of historically original thinking. Additionally, creativity may be ‘combinational’, when making unfamiliar blending of familiar ideas, ‘exploratory’, when exploring a structured conceptual space, or ‘transformational’, when causing the modification of conventional cognitive patterns [Boden 2004: 2 – 6]. A person’s ability to make creativity functional seems to vary over the course of his or her lifetime, their environment acting potentially either as a hindrance or a facilitator in this direction.

The importance of fostering creativity in diverse teaching subjects and on all educational levels is nowadays reflected worldwide in the educational theory, design and praxis (policies, curricula, teaching aims, strategies and methods, etc.) [Chemi, Davy, & Lund 2017; Craft 2002, 2005; Harris 2006; McIntyre et al. 2018; Snepvangers, Thomson, & Harris 2018]. It is broadly accepted that education may play a crucial role in cultivating and strengthening students' creative abilities, as a means to make them active, involved and imaginative citizens, capable of understanding accepted thought patterns, of approaching them critically, and of potentially modifying and/or transcending them, in order to successfully face the constant, and, at the same time, changing, challenges of their present and future life. There is an on-going debate whether creativity is domain-specific (e.g. creativity in the arts, humanities, STEM) or domain-general [Baer 2015; Simonton 2017]. Covering the middle ground, it has been lately argued that *little c* (that is, everyday) student creativity is interdisciplinary, permeating all subject areas, growing, through years of training into domain-specific *Pro-c* (creativity that demands professional expertise) [Qian, Plucker, & Yang 2019].

As far as language is concerned, it is often stressed that 'creativity is ubiquitous across a range of text-types and is especially salient in spoken discourse too' [Carter 2004: 81], relative to specific social and cultural contexts, establishing thus a continuum between literary and everyday language. Although, however, the creative character of the latter is indisputable [Maybin 2015], creativity is arguably central in the field of literature. In turn, creative writing, in the most widespread use of the term, refers mainly to the art of writing works in the literary genre (novels, stories, poems, plays), as a quick glance at any dictionary can show. Such a meaning accords with the beginning of the history of the field.

Nowadays, three main purposes, and respective contexts, of its use can be identified:

(a) *training of authors / systematic preparation and strengthening of aspiring writing professionals* (e.g., creative writing workshops/seminars for writers organized by universities, publishing houses or other institutions),

(b) *therapy, self-awareness, self-expression, self-empowerment, self-improvement or personal development* (e.g., therapeutic or expressive writing workshops in the broader field of mental health) [Bolton 2011; Kuhl 2005; Spicer 2005],

c) *promotion of literary literacy* (in primary, secondary, and higher literary education). Students, indeed, may learn to understand the literary phenomenon, its polysemy, modes of meaning and interpretation, and the specific codes of literary language, working ‘from the inside’. Thus, apprenticeship in the above textual mechanisms and the writing of texts by the trainees themselves constitutes, in essence, a method of approaching and understanding literature in practice: through a ‘hands-on’ approach.

In our view, creative writing activities are best used in literature classroom in relation to a literary work that is being ‘studied’, i.e. carefully read, and critically interpreted by students. In this case, creative writing may be deployed as a method of both *close reading* a text and creatively departing from it, by composing other texts in diverse and dialectic relationship with the original one. In this way, the reader becomes a writer, and, in turn, a better and more informed reader. Reading and writing are thus viewed as interrelated and complementary processes, constituting a continuum rather than bipolar opposites. By means of creative writing, the boundaries between the roles of reader and writer necessarily overlap; even ‘readerly’ texts may become, in some respects, ‘writerly’, to use Barthes’ terms [Barthes 1974], rendering the reader an important agent of meaning construction.

Moreover, although the above purposes and contexts (a – c) of CW and, respectively, the techniques deployed to satisfy them are distinct, common elements can be identified between them, such as the experiential and playful character of creative writing activities; the approach to writing, in general, and literary writing, in particular, as a means of sharpening and verbalizing observation, memory, experience, emotion and imagination; the recognition of CW as a crucial factor in the process of individual and collective identity formation; the awareness of the literary language as a means of enhancing empathy, world-, and self-knowledge; and the appreciation of literature’s role as consolidating and/or challenging ideological and value-based attitudes.

3. Creative writing and literary education

CW in its pedagogical manifestation, and particularly in the context of literary education, which is the main concern of this article, is constituted, in brief, of:

(a) *a body of knowledge* (texts, textual genres, theory, criticism, writing techniques and mechanisms of textual construction): students learn to understand and apply in their textual composition specific structures of organiza-

tion, as well as stylistic choices, depending on the genre/type of discourse produced,

(b) *a set of skills*: learners develop skills of discourse reception and production, depending on the topic, the communicative situation, the socio-cultural context, and the textual genre/sub-genre, drawing on their personal experiences, memories, feelings, ideas, and imagination,

(c) *a set of educational techniques used in a pedagogical environment of apprenticeship* (a literary *atelier*): students, as members of a workshop, are gradually and systematically introduced to the above knowledge and cultivate their respective skills through a variety of methods (demonstration, explanation, close reading, application, experimentation, individual and group work).

What is described above is essentially a tangible and a sensorialized approach to the specific field of knowledge, which provides direct access to the ‘ingredients’, the ‘raw materials’ of literature. Students gradually become familiar with the mechanisms of writing; they learn to apply it, to think about it, and to comment critically on the writing process and its results (literary texts by various authors, the texts they write themselves, as well as texts produced by their peers). Thus, they acquire cognitive and metacognitive skills about language and its art, according to the age, reading level and interests of the students, as well as to the specific type of text/art/skill, etc., which is the teaching objective at any given time.

All the above can only take place in a pedagogical climate that provides cognitive challenges but is not considered by students as judgemental or threatening –in a climate, that is, that respects divergent thinking and action, while encouraging autonomy and self-expression. Such an environment is conducive to improvement, and welcomes innovation, variety and diversity. It provides critical feedback without inspiring fear of making mistakes. ‘Mistakes’, in fact, in the CW frame, are seen as an opportunity for learning and for constant improvement in textual practice, rather than as an occasion for dismissive criticism and *ex cathedra* value judgements.

4. Categorizing creative writing activities: A proposal

Aiming at an effective and systematic use of CW in the teaching of literature, one may define five categories for classifying various creative writing activities and, what is more important, their goals in relation to the cultivation of literary literacy, while providing useful criteria for assessing and improv-

ing the texts produced by students. These categories may help the teacher in the apt implementation of existing activities, as well as in planning new ones. In this way, CW may contribute decisively to the better organization of the literary class. The proposed categories, which are to a high degree in close interrelation and interaction, are the following:

*proximity to the initial (original) literary text/distance from it,
genre/(sub)type of the text to be composed,
setting of guidelines/constraints on writing (or lack thereof),
wholeness or fragmentariness of the text to be composed,
target of the creative writing activity.*

4.1 Proximity to the initial (original) literary text/distance from it

This factor concerns the proximity of the texts to be composed to the literary text that has been used as a trigger for the creative writing activities. That is, it defines what kind –and how strong– the ties between the two texts are expected to be, depending on the degree of desired intervention in the original text. E.g. will the new texts attempt to fill in the so-called ‘gaps’ or ‘silences’ of the original literary text? [Iser 1974, 1978]. Do we expect our students to clear up elements of indeterminacy in their writing? Which aspects of the original text do we wish to remain constant, and which are to be modified by students (characters, space, time, setting, plot, outcome, etc.)?

To provide some examples, various creative writing activities may ask students to:

- complete gaps in the original text, without significantly changing its structure, its plot, and its overall aesthetic character,
- alter or modify some technique in the original text (e.g. change of narrative voice, focus, time, setting, etc. or elements of the poetic composition, such as meter, rhythm, images, poetic structure, style, etc.),
- significantly modify the structure of the original text (addition of episodes or characters, changes in the plot at critical points, rewriting the ending, continuation of the story, addition and/or removal of stanzas, verses, images, symbols, etc.). Such modifications bring about a noticeable change in the logic of the narrative and/or the aesthetic character of the work,
- compose a new text, which maintains, to a large extent, an obvious relationship with the original text (e.g. transformation of the initial text to fit into another genre, composition of a new text that retains elements of the original,

creative imitation of the style, technique, specific characteristics of the original text, etc.),

— compose a new text in a loose or free relationship to the original (e.g. in the same broader thematic field, in the same genre, or in any thematic field and/or genre).

4.2. Genre/(sub)type of the text to be composed

Another important category, linked to the above, has to do with the type of text that students are asked to compose. Will their text be literary, or will it belong to another textual genre? (e.g. dialogue between characters, monologue, narrative, commentary, description, argument, letter, journal entry, short story, poem, fable, fairy tale, book review, back cover text, interview with a character or the author of the work, etc.). Self-evidently, students must be properly prepared for this task: they must be aware of the generic characteristics of the texts they are to construct, and they must have already practiced writing similar texts.

4.3. Setting of guidelines/constraints on writing

This factor is related to defining (or, conversely, not defining) specific parameters regarding the characteristics of the texts to be composed. As it is frequently supported, placing restrictions on writing (e.g. word limit, use of particular words or phrases, employment of specific settings, characters, rhymes, etc.) instead of limiting creativity, it enhances it, especially in the case of rather immature authors. Indeed, teacher-directed writing activities, focused on specific aspects of textual composition, may enhance students' growth as writers, as they gradually build their skills and abilities. For more experienced writers, free-, or self-directed writing may further improve students' writing performance, while permitting them to find their own 'voice' for personal expression [Alharthi 2021; Belanoff, Elbow, & Fontaine 1991].

4.4. Wholeness or fragmentariness of the text to be composed

The question related to this factor is the following: Is the text to be composed 'independent' or 'self-sufficient'? That is, will it be a part of the initial text (e.g. dialogue/narration/description/different ending, etc. meant to complement in some fashion the original work) or will it be a whole new text, standing on its own, even if in a dialectical relationship with the original?

4.5. Target of the creative writing activity

This final factor, which encompasses all the above, concerns not only the question of the target of specific activities, but also the very purpose of integrating CW in the context of literature teaching. It is a matter of crucial importance that teachers are fully aware of *why* and *how* to use CW in school. This awareness will determine their, as well as the students', expectations in relation to the form and design of individual activities, their verbal formulation, as well as students' assessment. The individual characteristics of CW and the strategies, teaching methodology, techniques, means, activities, assessment methods, etc. depend directly on the purpose for which they are deployed. In the context of literary education, CW may provide a useful means of cultivating literary literacy and motivating literary reading. The discovery and highlighting of individual writing 'talents', as well as students' psycho-emotional expression through writing, are undeniably important benefits, but not central to the literature course per se.

In addition, CW, as a means of perception of the mechanisms of text structuring and meaning construction of the literary works (as knowledge coming 'from the inside'), can be used at all stages of the teaching approach to literature, in the context of cultivating *critical literary literacy* within the *critical literature pedagogy* paradigm [Borsheim-Black, Macaluso, & Petrone 2014].

In specific, adopting, with some modifications, the *four resources/roles model* introduced by Freebody and Luke [Freebody & Luke 1990, 2003; Luke & Freebody 1997, 1999], we may suggest that the effective and successful reading of literature is linked to exercising students in the following roles (and corresponding textual practices):

- a) the role of the *decoder* or *codebreaker* of the literary text (practices of decoding - meaning making)
- b) the role of *interpreter* of the literary text (practices of interpretation)
- c) the role of the *critic* of the literary text (practices of criticism)
- d) the role of the *user* of the literary text (practices of use).¹

In other words, to recall the skills that make up *textual competence*, according to Scholes' (1986), the approach to literary texts includes the interdependent processes of *reading* (perception of linguistic and cultural codes, which are necessary to make the literary text intelligible as such), *interpretation* (understanding what is implied in the text, what is not said or lies between

¹ On the use (and abuse) of literature, see esp. Felski (2008) and Garber (2011).

the lines, on a deeper conceptual level) and text *criticism* (critical distancing of the reader from the values and ideology associated with the composition of the text). To these processes we may add that of *creation* of a new, independent text, within the enhancement of what may be defined as *creative literacy* – a form of literacy complementary to the *functional* and the *critical* ones [Kiosses 2019; Woods 2001].

Within the above framework, the various activities of creative writing potentially play a crucial role. Some activities may be designed to aim at *reading*, that is understanding the text, producing ‘text within text’ [Scholes 1985: 24]. Through the composition of their own texts, students may gradually build an understanding of the ways in which the fictional world is structured, based on various linguistic, cultural and ideological codes (e.g. writing activities that complete details of the narrative world that are not explicitly included in the text; activities that require retelling, summarizing the text, or help make clear its narrative organization). Other activities may promote the *interpretation* of the original literary text (e.g. writing activities that aim at recording characters’ thoughts that are not part of the original text, yet they justify or interpret their actions; activities that introduce students to issues of symbolism, ideological or value stance, etc.). The creative texts produced by the students constitute, according to Scholes, ‘text upon text’ [Scholes 1985: 24]. Another host of activities may specifically be targeted at *criticizing* the original literary text, in the broader sense of questioning its overt or, usually, covert ideology, values, worldview, etc. (e.g. writing activities that require changing the narratorial voice and/or focus, the hero’s actions at moments of critical decisions or dilemmas, the end of the story, etc.). Such modifications of the narrative structure and means of mediation usually tell the story from different ideological and value positions; they tell, in fact, another story. The texts produced in this context are ‘text against text’, in Scholes’ terms [Scholes 1985: 24]. Finally, other activities may require from the students the creation of an altogether new text, as a means of applying the mechanisms of textual construction and meaning making that they have acquired. Students, at this stage, may use the ‘textual power’ to their own avail: to express, in other words, their own thoughts, values, feelings, and imagination, departing from the original text and conversing with it from their own ideological viewpoint. Similar activities lead to the production of ‘text beside text’, risking this neologism, in the spirit of Scholes’ work and terminology.

Manifestly, the same kind of activity (e.g. changing focalization or filling in textual silences) may have a dual or even multiple goal (understanding, interpretation, criticism, and/or creation). In any instance, explicit determination of the aim of the activity in close relation to the roles and critical practices at which the students are trained, is pivotal, affecting, at the same time, decisions concerning other levels of the writing activities' design (factors 4.1 – 4.4).

3. Conclusion

A key goal of literary education is to provoke students' interest in literature and to cultivate their close engagement with literary works. Students are, moreover, expected to perceive that textual meaning emerges as a construction founded on both the text and the reader's pre-existing knowledge, skills, experiences, emotions, values and imagination, while simultaneously transforming them. Literary meaning, that is, emerges as the result of a *transaction* between the text and the readers [Bleich 1978; Rosenblatt 1978]. Creative writing may contribute immensely to the activation of such a process. As argued above, however, the various activities that are encompassed under the rubric of creative writing are mostly effective when they are well organized and have a clear target and formulation; that is, when they are linked to specific aspects of textual construction and to the knowledge and skills we attempt to cultivate in the students in relation to them. In this way, creative writing –without claiming to be a panacea– emerges as a potentially valuable means of enhancing literary education and cultivating *active, critical* and *creative* readers of literature.

References

- Aldrich G.* Developing of creativity terms and definitions. Master's thesis. New York: University of New York, 2001.
- Alharthi S.* From instructed writing to free-writing: A study of EFL learners // SAGE Open 11(1), 2021. P. 1 – 15.
- Baer J.* The importance of domain-specific expertise in creativity // Roeper Review 37(3), 2015. P. 165 – 178.
- Barthes R. S/Z* An Essay. Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang, 1974.
- Belanoff P., Elbow P. & Fontaine S. I.* Nothing Begins with N: New investigations of freewriting. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1991.
- Bleich D.* Subjective criticism. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Boden M.* The creative mind: Myths and mechanisms. London: Routledge, 2004.

- Bolton G.* Write yourself: Creative writing and personal development. London: Jessica Kingsley Publishers, 2011.
- Borsheim-Black C., Macaluso M., & Petrone R.* Critical literature pedagogy: Teaching canonical literature for critical literacy // *Journal of adolescent & adult literacy*, 58(2), 2014. P. 123 – 133.
- Carter R.* Language and creativity: The art of common talk. London: Routledge, 2004.
- Chemi T., Davy S. G., & Lund B.* (eds.) Innovative pedagogy: A recognition of emotions and creativity in education. Rotterdam: Sense Publishers, 2017.
- Craft A.* Creativity and Early Years Education: A Lifewide Foundation. London: Continuum, 2002.
- Craft A.* Creativity in schools: Tensions and dilemmas. London: Routledge, 2005.
- Felski R.* Uses of literature. Malden, MA: Blackwell, 2008.
- Freebody P. & Luke A.* Literacies programs: Debates and demands in cultural context // *Prospect: an Australian journal of TESOL* 5(3), 1990. P. 7 – 16.
- Freebody P. & Luke A.* Literacy as engaging with new forms of life: the ‘four roles’ model // G. Bull & M. Anstey (eds.). *The Literacy Lexicon*. Sydney: Pearson Education, 2003. P. 51 – 66.
- Garber M.* The use and abuse of literature. New York: Pantheon Books, 2011.
- Harris A. M.* Creativity and education. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Iser W.* The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose from Bunyan to Beckett. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974.
- Iser W.* The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Kaufman J. C., & Sternberg R. J.* (eds.). *The international handbook of creativity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Kiosses S.* Fostering creative literacy: theoretical conditions and pedagogy // *European Journal of English Language, Linguistics and Literature* 6(2), 2019. P. 18 – 25.
- Kuhl N.* (2005). Personal Therapeutic Writing vs. Literary Writing // A. Leahy (ed.). Power and identity in the creative writing classroom: The Authority Project. Cleveland: Multilingual Matters, 2005. P. 3 – 12.
- Luke A. & Freebody P.* The social practices of reading // S. Muspratt, A. Luke & P. Freebody (eds.). *Constructing Critical Literacies*. Cresskill, N.J.: Hampton Press, 1997. P. 185 – 225.
- Luke A., & Freebody P.* Further notes on the four resources model // *Reading Online*, 1999. P. 1 – 4.
- Maybin J.* Everyday language creativity // R. H. Jones (ed.). *The Routledge handbook of language and creativity*. London: Routledge, 2015. P. 47 – 61.
- McIntyre P., Fulton J., Paton E., Kerrigan S., & Meany M.* Educating for creativity within higher education: Integration of research into media practice. London: Palgrave Macmillan, 2018.

- Qian M., Plucker J. A., & Yang X.* Is creativity domain specific or domain general? Evidence from multilevel explanatory item response theory models // *Thinking Skills and Creativity* 33, 2019. P. 1 – 9.
- Shaheen R.* Creativity // J. Arthur & A. Peterson (eds.). *The Routledge companion to education*. London: Routledge, 2012. P. 146 – 157.
- Rosenblatt L. M.* *The reader, the text, and the poem: The transactional theory of the literary work*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.
- Scholes R.* *Textual Power: Literary Theory and the Teaching of English*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Simonton D. K.* Creativity and Expertise: Creators Are Not Equivalent to Domain-Specific Experts! // D. Z. Hambrick, G. Campitelli, & B. N. Macnamara (eds.). *The Science of Expertise*. London: Routledge, 2017. P. 328 – 346.
- Snepvangers K., Thomson P. & Harris A. M.* (eds.) *Creativity policy partnerships and practice in education*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Spicer P. M.* *The therapeutic value of creative writing*. State College, Pa: Venture Pub, 2005.
- Woods P.* Creative literacy // A. Craft, B. Jeffrey & M. Leibling (eds.). *Creativity in education*. London: Continuum, 2001. P. 62 – 79.

Creative writing and literary education: Employing targeted writing activities to enhance literary literacy

S. Kiosses

*Department of Language and Intercultural Studies,
University of Thessaly, Volos, Greece
spykiosses@uth.gr*

This paper attempts to provide a concise description of the concept and objectives of creative writing, placing special emphasis on its importance for literary education. As it is argued, a systematic approach to creative writing is needed, which is to be founded on the definition of clear objectives in relation to the literature course and the gradual cultivation of literary literacy through it. To this end, a functional scheme for categorizing creative activities that can be deployed in class is proposed, which potentially contributes both to the more efficient utilization of creative writing in education, and to the more precise evaluation of the student texts produced thereby.

Keywords: *creative writing, teaching of literature, literary literacy*

References

- Aldrich G.* Developing of creativity terms and definitions. Master's thesis. New York: University of New York, 2001.
- Alharthi S.* From instructed writing to free-writing: A study of EFL learners // *SAGE Open* 11(1), 2021. P. 1 – 15.
- Baer J.* The importance of domain-specific expertise in creativity // *Roeper Review* 37(3), 2015. P. 165 – 178.
- Barthes R.* *S/Z An Essay*. Trans. Richard Miller. New York: Hill and Wang, 1974.
- Belanoff P., Elbow P. & Fontaine S. I.* Nothing Begins with N: New investigations of freewriting. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1991.
- Bleich D.* Subjective criticism. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Boden M.* The creative mind: Myths and mechanisms. London: Routledge, 2004.
- Bolton G.* Write yourself: Creative writing and personal development. London: Jessica Kingsley Publishers, 2011.
- Borshheim-Black C., Macaluso M., & Petrone R.* Critical literature pedagogy: Teaching canonical literature for critical literacy // *Journal of adolescent & adult literacy*, 58(2), 2014. P. 123 – 133.
- Carter R.* Language and creativity: The art of common talk. London: Routledge, 2004.
- Chemi T., Davy S. G., & Lund B.* (eds.) Innovative pedagogy: A recognition of emotions and creativity in education. Rotterdam: Sense Publishers, 2017.
- Craft A.* Creativity and Early Years Education: A Lifewide Foundation. London: Continuum, 2002.
- Craft A.* Creativity in schools: Tensions and dilemmas. London: Routledge, 2005.
- Felski R.* Uses of literature. Malden, MA: Blackwell, 2008.
- Freebody P. & Luke A.* Literacies programs: Debates and demands in cultural context // *Prospect: an Australian journal of TESOL* 5(3), 1990. P. 7 – 16.
- Freebody P. & Luke A.* Literacy as engaging with new forms of life: the 'four roles' model // G. Bull & M. Anstey (eds.). *The Literacy Lexicon*. Sydney: Pearson Education, 2003. P. 51 – 66.
- Garber M.* The use and abuse of literature. New York: Pantheon Books, 2011.
- Harris A. M.* Creativity and education. London: Palgrave Macmillan, 2016.
- Iser W.* The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose from Bunyan to Beckett. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974.
- Iser W.* The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.
- Kaufman J. C., & Sternberg R. J.* (eds.). The international handbook of creativity. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

- Kiosses S.* Fostering creative literacy: theoretical conditions and pedagogy // *European Journal of English Language, Linguistics and Literature* 6(2), 2019. P. 18 – 25.
- Kuhl N.* (2005). Personal Therapeutic Writing vs. Literary Writing // *A. Leahy* (ed.). *Power and identity in the creative writing classroom: The Authority Project*. Clevedon: Multilingual Matters, 2005. P. 3 – 12.
- Luke A. & Freebody P.* The social practices of reading // *S. Muspratt, A. Luke & P. Freebody* (eds.). *Constructing Critical Literacies*. Cresskill. N.J.: Hampton Press, 1997. P. 185 – 225.
- Luke A., & Freebody P.* Further notes on the four resources model // *Reading Online*, 1999. P. 1 – 4.
- Maybin J.* Everyday language creativity // *R. H. Jones* (ed.). *The Routledge handbook of language and creativity*. London: Routledge, 2015. P. 47 – 61.
- McIntyre P., Fulton J., Paton E., Kerrigan S., & Meany M.* *Educating for creativity within higher education: Integration of research into media practice*. London: Palgrave Macmillan, 2018.
- Qian M., Plucker J. A., & Yang X.* Is creativity domain specific or domain general? Evidence from multilevel explanatory item response theory models // *Thinking Skills and Creativity* 33, 2019. P. 1 – 9.
- Shaheen R.* Creativity // *J. Arthur & A. Peterson* (eds.). *The Routledge companion to education*. London: Routledge, 2012. P. 146 – 157.
- Rosenblatt L. M.* *The reader, the text, and the poem: The transactional theory of the literary work*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.
- Scholes R.* *Textual Power: Literary Theory and the Teaching of English*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Simonton D. K.* Creativity and Expertise: Creators Are Not Equivalent to Domain-Specific Experts! // *D. Z. Hambrick, G. Campitelli, & B. N. Macnamara* (eds.). *The Science of Expertise*. London: Routledge, 2017. P. 328 – 346.
- Snepvangers K., Thomson P. & Harris A. M.* (eds.) *Creativity policy partnerships and practice in education*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
- Spicer P. M.* *The therapeutic value of creative writing*. State College, Pa: Venture Pub, 2005.
- Woods P.* Creative literacy // *A. Craft, B. Jeffrey & M. Leibling* (eds.). *Creativity in education*. London: Continuum, 2001. P. 62 – 79.

«ΣΚΛΑΒΙΑ ΑΝΥΠΟΦΕΡΤΗ ΕΙΝ’ ΑΥΤΗ Η ΖΩΗ ΓΙΑ
ΤΑ ΘΗΛΥΚΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ». Ο ΕΜΦΥΛΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ
ΚΑΙ Η ΠΑΡ’ ΟΛΙΓΟΝ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ ΤΟΥ
ΑΚΡΟΠΟΤΑΜΟΥ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

V. Makrydimas

*Hellenic Open University, Greece
billmakrid@yahoo.gr*

This article focuses on the gendered distinctions between male and female subjects in Kostantinos Chatzopoulos’ novel *Ο πύργος του ακροπόταμου*. It is noteworthy that the author subtly promotes women’s attempts to claim more rights, both on a social, individual, and even sexual level. In trying to understand Chatzopoulos’ intention in writing this novel, it is examined in relation to the feminist context of the early 20th century.

Keywords: *K. Chatzopoulos, social novel, gender inequality, women’s emancipation*

According to George Veloudis, the creative periods of Kostantinos Chatzopoulos can be divided into three. In the third and final period (1905-1914), which is defined by his second settlement in Germany and subsequent definitive return to Greece, Chatzopoulos, influenced by Marxism and socialism, experienced a deep renaissance of consciousness. This led him to embrace a radical realistic expression. The results of this perceptive point of view can be seen in his prose writings [Βελούδης 1986: 25]. A notable example of this creative process is his first novel, titled *Ο πύργος του ακροπόταμου*, which was first published in 1909 (in the journal *Noumas*) and later independently, with some changes, in 1915. It is a representative example of the social novel genre, documenting and implicitly criticizing the issues of a typical provincial community in the late 19th and early 20th centuries.¹

¹ For the historical time period referenced in the narrative, please refer to Veloudis 1986: 52.

The lives of the three sisters, protagonists of Chatzopoulos' novel, are being defined by the suffocating feeling that overwhelms them as they cope with the suffering of patriarchal oppression in their conservative village. To some extent, they can reasonably be seen in comparison with Chekhov's *Three Sisters*, especially when considering the close connection between Chatzopoulos' prose and the theatrical genre [Βελούδης 1986: 16, 40; Καρβέλης 1998: 147]. For the Russian heroines, Moscow symbolizes their longing for a "lost paradise" and their anticipation of a future from which they feel excluded [Moss 1999: 134]. Although their existential deadlock drives them to act, they are ultimately trapped between the past and future, losing sight of the present itself. In contrast, for Chatzopoulos' sisters, the opposite seems to be true. Their past is nonexistent, with their narrative life beginning with the settlement of the Kranias family in the tower, marking the start of their torments. There is no mention of the future, neither from the narrator nor the sisters. This highlights how Chatzopoulos' reflection revolves around the social oppression his female protagonists face, trapped in the narrow confines of Greek reality at that time. The three female protagonists, along with other women and men in the novel, serve as pieces of a narrative canvas that aims to illustrate the gender stereotypes of the era, the privileges men enjoyed, and the struggles women faced in claiming their rights. This multilayering of characters highlights different aspects of women's issues, with varying perspectives and fates for the female characters as they all strive for love, as seen through Froso, Mario [Μαριώ] and Koula. These different perspectives converge in the social critique that the author presents.

Froso, the eldest daughter of the family, confirms the reader's trivial expectations about the fate of a girl when she experiences love. She is the only one of the three sisters who has a sexual life, but this will be her downfall as the act occurs outside of marriage before the expected dowry negotiations, as per the traditions of the countryside during that time. The forbidden sexual act is not revealed from the omniscient, third-person narrator, who usually guides the narrative when not interrupted by lengthy dialogues. The narrator remains an impartial observer to maintain the necessary objectivity of the realistic fictional framework, leaving the disclosure of the event to the people, who are badmouthing. This is not a coincidence, as the event takes place in a public space, near the river. It implicitly emphasizes that the public eye serves as a protector of the traditional gender roles between men and women: women must stay confined to their home, while men can en-

joy freedom in public life – a convention inherited from the age of Enlightenment [Βαρίκα 2009: 120; Σηφάκη 2015: 17]. This gender division applies to all the characters in the novel, and Froso's decision to break this norm and engage to premarital intercourse hints at the tragic consequences women face when challenging societal norms:

Η σχολάρχαινα άκουσε πρώτη απόμακρα το νυχτερινό τραγούδι του πλουσιόπαιδου κι έτρεξε ν' ανοίξει τα μάτια της χωριάτισσας. Μα ήταν αργά. Τ' απόμερα της ποταμιάς είχαν προδώσει στη γειτονιά το μυστικό. Μια πολύτροπη γριά βάλθηκε γρήγορα να το σκεπάσει να μη βγει στο φως. Ωστόσο μιθυρίστηκε και μέσα στην πόλη και το πλουσιόπαιδο χάθηκε κείθε ξαφνικά. [Χατζόπουλος 1988: 79].

By drawing a parallel between Froso and Philomela, the mythical figure who had her tongue cut out after being raped to prevent her from revealing the heinous act, Mike [Μικέ 1999: 219 – 220] has observed the linguistic exclusion that Thomos Kranias' daughter suffers narratively. Although Froso willingly engaged in the erotic act, the punishment metaphorically resembles that of the mythical ancestress. Her voice is not particularly audible, as it is almost entirely absent from the dialogues, with few exceptions. On a narrative level, Froso exists largely as a muffled echo, mediated by the narrator's voice, unlike her two other sisters. This punishment does not reflect the author's position but rather the condemnation that society imposes on any female who deviates from the norm of chastity. Through the narrator, Froso expresses her complaint about her misfortune and her plea for some leniency. The use of the free indirect style is notable here, emphasizing that the discourse is consciously shaped by both the protagonist's and the author's thoughts, indicating the author's sympathy towards his heroine:

Όμως όσο κι αν αιστάνεται πως είναι όλο το φταίξιμο δικό της, όσο κι αν ρίχνει δίκιο της χωριάτισσας, που της φέρνεται τόσο σκληρά, δεν μπορεί να πνίξει μέσα της εν' άλλο αίστημα. Γεννιέται μόνο του μ' όλο τον πόλεμο που θέλει να του κάμει ο στοχασμός της. Βλέπει τον εαυτό της παρατημένο από θεούς κι ανθρώπους. Κι έρχονται στιγμές που η ψυχή της αγριεύει κι ανταριάζεται και δειλά δειλά σα να γυρεύει κάποιο δίκιο, που δεν το λογαριάζει κανένας γύρω της, που κι η ίδια κιόλας δεν είναι βέβαιη αν είναι αλήθεια δίκιο. [...] Αυτή δεν την αδίκησε κανένας; Κανένας δεν το συλ-

λογίζεται αυτό, μα όλοι την πνίγουνε στο ανάθεμα. [...] Και πώς το έκαμε ακόμα, καλά καλά δεν το ξέρει και μόνη της' σα σ' όνειρο, σα σε μεθύσι σόρθηκε σ' αυτό. [Χατζόπουλος 1988: 90]

In a more semantically powerful manner, Chatzopoulos defends Froso at the level of the plot by examining the relationships between three characters: Froso, her mother, and her father. Through the dynamics of this triangle, we can also comprehend Thomos Kranias' surprising lenient attitude towards his daughter's mistakes [Χατζόπουλος 1988: 81-84]. Both parents strongly believe in biological determinism. The father uses this belief to justify his gambling habit to his wife: “*“Βίτσιο αρχοντικό, της απαντούσε' το κληρονόμησ' από τον πατέρα μου μαζί με το σόι. Και συ γι' αυτό το σόι με πήρες, όχι για το καζάνι μου”* [Χατζόπουλος 1988: 77]. Similarly, the mother tolerates a more serious flaw in her husband:² “*Εκείνη ήξερε πάλι την κάθε αδυναμία του αντρός της και δεν τον άφηνε από το κοντό. [...] Κι αν τον άφησε στα τελευταία να φύγει μοναχός, θαρρούσε πως τα χρόνια τού γιατρέψανε μια άλλη αδυναμία της γενιάς του, μιαν αδυναμία που της θόλωνε την ευτυχία περισσότερο από την τράπουλα”* [Χατζόπουλος 1988: 78]. The truth is eventually revealed to the reader after her death. Thomos' hereditary “weakness” is infidelity. Though never explicitly stated, it becomes clear when the father brings home his illegitimate child from a different provincial area where he had moved for work.

Being subjected to deterministic notions for the perpetuation of tendencies and behaviors, Froso's parents embody the hegemonic theories prevalent in the anthropological, social, medical, psychiatric, and other sciences during the second half of the 19th century, which persisted strongly into the mid-20th century [Αμπατζοπούλου 2017: 335-343]. However, this reflection is not merely superficial in Chatzopoulos' novel. Biological determinism implicitly serves as an argument for the author to justify Froso's moral aberration. When Froso's mother passes away, her aunt (her mother's sister) moves in with the family to take charge of the girls' upbringing, while Thomos is relocated elsewhere. She sternly confronts Froso's sexual misconduct, punishing her in the harshest manner possible [Χατζόπουλος 1988: 79]. Her actions, as we will come to discover, are driven by memories of her sister's illicit romance with Thomos, which led to their marriage: “*Έτσι τιμώρησε μια φορά*

² For this matter, please refer also to the comments provided by Seferiadou [Σεφεριάδου 1982: 272-273].

την αδερφή της κι ο δήμαρχος Φασίτσας. Για τη συχωρεμένη πέσανε τότες οι δικοί κι η οργή του πατέρα πράννε κι έδωσε τέλος την ευχή του στο στεφάνωμα με το γιο του φαλαγγίτη ταγματάρχη" [Χατζόπουλος 1988: 80]. It appears that the inclination towards forbidden love courses through the veins of Kranias' generation, which somewhat mitigates Froso's transgression. However, while her parents' relationship ultimately succeeded, Froso did not find any happiness. The narrator labels Froso as "a neutral species" after her sexual misstep, revealing his discomfort in treating her the same as the other virtuous women, who guard their purity. Consequently, she becomes somewhat of a hermaphrodite, living as a morally fallen yet unmarried woman, condemned to exist as if she were already dead. Shamed, punished, and ultimately shunned from her feminine biological essence, Froso assumes a basic social female role as the older sister, responsible for maintaining the family's order. In the end, Thomos, his wife, and their daughter will all pay a similar price, albeit in different ways, for their knowledge of sexual pleasure. First the mother will pass away, followed by the father and eventually Froso, whose life will be significantly shorter than that of her parents.

The death of the latter at the end of the novel underscores its naturalistic roots, as the narrative suggests that deviant sexual behavior, according to the morality of the time, leads precisely to death. Bernheimer [2002: 58, 70] argues that Naturalism is inherent to the concept of decadence, with one feeding into the other and vice versa. It is clear that Chatzopoulos studied and was greatly influenced by this dominant literary movement in European and Greek prose tradition at the time. The key difference in his case, and perhaps for most of Greek authors who embraced a naturalistic view, is that unlike his European and Greek peers who adhered to the 19th century scientific objectivism, Chatzopoulos did not conform to these beliefs. Rather than treating the female body and sexuality as an anatomist would [Bernheimer 1997: 200; Τζανάκη 2018: 109-332], he resisted adopting the prevailing scientific beliefs that led to their medicalization. Chatzopoulos did not view heredity as a symptom of decadent behaviors infecting society. The deterministic deaths of the three family members are not portrayed as a result of degenerative pathogenesis, but rather as a consequence of their challenging life in the socially decadent countryside. All three appear to perish from the dampness that engulfs the tower by the river. However, their deaths symbolize the decay that systematically plagues life in the Greek countryside, particularly for women.

The death of the father, who was the sole economic support for the family, marks a further decline for the three sisters and their younger brother Gesilas. Consequently, the three girls must rely on their own resources to survive, as the assistance they receive from relatives and neighbors is insufficient. They begin working, being careful not to be seen, as there is a risk of tarnishing the family's reputation: "*Γι' αυτή [τη Φρόσω] το πέρασμα του καιρού το μετρά ο βρόντος του αργαλειού της κάτω στο ανήλιαγο και απάτατο κατώγι*" [Χατζόπουλος 1988: 110]. All three sisters engage in knitting during the evening hours, but they never deliver the orders themselves. This task is either carried out by Kranias' illegitimate child, Panagoulia, who works as a maid in the tower, or by young children from the neighborhood. In the 19th and early 20th centuries, weaving was used to enhance a bride's dowry or as a form of pre-industrial work [Βελοούδης 1986: 74]. However, for the three sisters it becomes a means of economic empowerment: "*Το βελονάκι των μικροτέρων δεν πλέκει τώρα μονάχα για πόλκες και για χτένες*" [Χατζόπουλος 1988: 104]. Compared to their father, who relies on political connections to secure a position as prefect, and their brother, who expects financial support from his sisters until he can join the military, the sisters' hard work showcases their ability to navigate the family's dire circumstances. The laziness of the men and their love of lounging in countryside cafes is contrasted with the women's tireless efforts to maintain the household and ensure the family's survival.³

The buying and selling of embroideries in Chatzopoulos' novel may reflect the changing role of women in Greece during that time. Unlike in Europe, where industrialization shifted women's work from the home to factories [Sanders 1998: 16], the novel does not allude to an industrial or capitalist period. In Greece, until the founding of the Athens Labour Centre in 1911, the working class, especially women, lacked political and ideological structure. Women working outside the home was still a marginal activity [Μπουτζουβή 2003: 29, 33], except for destitute girls who received training in the art of tailoring from charitable organizations for survival [Μπακαλάκη, Ελεγκίτου 1987: 66]. The three sisters in the novel lived in a pre-industrial, agro-eco-

³ In a more explicit manner, Konstantinos Theotokis will depict men as parasitic beings, unable to match the industriousness and diligence of women in his novel *Η τιμή και το χρήμα* written around the same time as Chatzopoulos' novel. For a related, brief interpretation, see Παγανός 1984: 40. Additionally, it is no coincidence that the two authors shared common ideological (socialistic) concerns, and their writings have often been the subject of comparative study. See Karvelis 1998: 158-161 for more information.

nomic environment and cannot be seen as symbols of complete emancipation. Urban life, as Wilson [1991: 10] pointed out, “however fraught with difficulty, has emancipated women more than rural life or suburban domesticity”. Chatzopoulos, by choosing a provincial setting for his novel, must have been aware of this crucial difference. Before writing *Ο πύργος του ακροπόταμου*, he traveled to the Baltic countries and observed that Greek women lagged behind Europeans, urging them to awaken: “*Ο αιώνας της γυναικός χαράζει ευοίωνα εις την Ευρώπην όλην. Και εις τον τόπον μας της γυναικός τα μάτια ας ανοιχθούν πρώτα στο φως του*” [Χατζόπουλος 1907α].⁴ In another article, he highlighted the professional achievements of American women and concluded that women’s emancipation could not be achieved through theory or the right to vote alone, but primarily through work [Χατζόπουλος 1907β].

In addition, aside from providing for daily life, as in Froso’s case, work holds a different significance for the other two sisters. The act of weaving symbolizes the younger sisters’ strong desire to adorn themselves in hopes of attracting a potential suitor from the outdoor café across the street from their house, where non-commissioned officers from the nearby camp often gather. Mario, following a failed romance with Staff Sergeant Karafotias, a distant cousin of the family who will ultimately leave her, will come to realize that her motivation for working was primarily driven by love:

Κι αυτή έχει συνηθίσει στην αγάπη και στις ταραχές της. Δίχως αυτές προς τι η ζωή; Για να σκύβει ολημερίς στα πλεξίματα και στα ραψίματα, που της αποκάνουν τα χέρια, της θαμπώνουν τα μάτια, κι όταν έρχεται ο ύπνος να τα ξεκουράσει, να μην έρχεται πια με πλάνες φαντασιές; Δίχως αυτές, της Μαριώς τής είναι αδύνατο να ζήσει το ξέκοψε στον εαυτό της. [Χατζόπουλος 1988: 157]

It is not surprising that Mario’s self-worth and pride depend on her brother, as she lacks any argument for women’s liberation and faces constraints imposed by patriarchal society. As Gesilas grows older, he will be accepted into military school, temporarily relieving the three sisters’ financial struggles as his job income can provide the minimum for survival. They believe Gesilas’ position will restore the Kranias family’s reputation, reflecting the dominant idea of the time that a woman’s prestige relies on a man’s social recognition,

⁴ See also the comments of Karvelis [1998: 156-157].

not her own self-esteem. Mario feels this when she is in public with Gesilas, seeking validation through his presence:

Όπως αντίκριζε τον κόσμο, που κοίταζε περίεργα τον αδερφό και χαιρετούσε και παραμέριζε, ξεχαστήκαν όλα, η ταραχή του απομεσήμερου, η μελαγχολία από το αργοπόρημα του καπελίνου, το μαράζωμα του επιλοχία Καραφωτιά, η νιότη που πέρασε άδικα. Όλ' αυτά δεν τα θυμάται πια η Μαριώ, σα να μην ήταν άλλο τίποτες από παραξενιά μονάχα μιας στιγμής. [Χατζόπουλος 1988: 182]

Although Mario seems to defer to the idea that women's place in public life is being determined by the male subject, just before the end, she will express her resentful consciousness of the devaluation she suffers without male protection. In the fourth and final part of the novel *Gesilas*, now a Lieutenant, is transferred to another place causing the sisters' ever-increasing decay inside the walls of the tower. Once again, the three women (along with their illegitimate sister) are left alone, and now there is no reason to weave in secret, as it is the only way they can survive. The absence of the brother marks another economic downfall but also Mario's belated realization that without the help of a man a woman is doomed to poverty and misery. Her outburst and the harsh accusation she unleashes against society foreshadows, *mutatis mutandis*, Virginia Woolf's condemnation, a decade later in *A Room of One's Own* (1929), of women's economic dependence on men as responsible for their erosion of moral courage and as an obstacle to their emancipation [Knellwolf 2008: 195]. Mario, however, expresses her expostulation belatedly, when she is deprived of the opportunity to marry and can no longer hope for any redemptive change, following Froso into spinsterhood:

Οι αδερφάδες ξαναμείνανε μοναχές στον πύργο κι η ζωή εκεί μέσα ξαναβρήκε τον παλιό ρυθμό της. Ο βρόντος του αργαλειού δεν είναι φόβος τώρα να ταραξει την ησυχία κανενός· τρίζει μονότονα, ακατάπαυτα από την αυγή θαμπά ως βαθιά τη νύχτα, η βελόνα τρυπά, μουδιάζει τα δάχτυλα κι η Παναγιούλια ξανάπιασε τα τρεξίματα στην πόλη. Δεν ντροπιάζει κανέναν τώρα. [...]

Μα κι η ζωή ένα γύρο δεν αλλάζει το σκοπό της. [...]

Η Φρόσω σκύβει το κεφάλι και δε μιλεί, η Μαριώ όμως δεν το βαστά. Η οργή της δεν ξεσπά μόνο φαρμάκι στη γειτονιά, δε γίνεται γκρίνια μόνο

μέσα στην κούλια, μα σκορπίζεται κι αγκαλιάζει όλον τον κόσμο. [...] Γυρεύει από τον ουρανό μιαν εκδίκηση κι ένα σεισμό από το βυθό της γης. [...] “Την αδικιά, την αδικιά ποιος θα τη γδικηθεί στον κόσμο;” φωνάζει αδιάκοπα. [Χατζόπουλος 1988: 190-191]

If the two older sisters attempt but fail to break the gender barriers, the younger one, Koula, will be somewhat more successful. Being fully aware, like Mario is after Froso's painful experience, that the game of love is dangerous for a woman (“το δικό της πάθημα [της Φρόσω] φυλάγει τώρα τις άλλες” [Χατζόπουλος 1988: 112]), she does not refuse to play it. Unlike Froso and Mario's belief in pure love as a prerequisite for finding a husband, Koula is presented as more adventurous and driven by profit. For her, love is a transaction aimed at improving her economic and social status. For example, the narrative depicts in detail her relationship with Sergeant Sakarellos. While the narrator paints a vivid scene of their alone time in the wilderness of the night (“*Το βοριαδάκι φυσούσε ψιλό από τις ράχες*”, “*Το σκοτάδι, που πύκνωνε ολοένα γύρω, σκέπασε και τους δυο περσότερο*”, “*Το σκοτάδι πύκνωνε πάντα πιο πολύ, τ' αστέρια ψηλά πληθαίνανε κι από την πλαγιά έκραζε τριζανιστά το γιδοβύζι. Και το ποτάμι βογκούσε αθώρητο εκεί κάπου*” [Χατζόπουλος 1988: 116]), Koula uses the sexually charged atmosphere to convince Sakarellos to give her money to buy wool for knitting a better and warmer cape. In fact, before detailing, in dialogue form, the entire verbal exchange where Koula persuades her lover to give her money [Χατζόπουλος 1988: 116-118], the narrator hints at her pragmatic motives: “*Η Κούλα είχε φροντίδα μεγαλύτερη για πράγματα πιο γήινα*” [Χατζόπουλος 1988: 116].

Therefore, the reader is not surprised when Koula adopts a dynamic, almost manly erotic behavior, unconventional for the female mores of the time. She does not hesitate to flirt with Karafotias as long as he maintains an affair with Mario, even in front of the latter's eyes. As the story unfolds, Chatzopoulos creates a setting with clear gendered divisions of space (public-male vs. private-female). One evening, while the men are partying with songs and wine in the riverside coffeehouse across their tower, the women watch their carefree entertainment behind the windows. At one point, Karafotias realizes that Koula is watching him. Thinking incorrectly that Mario has fallen asleep, and despite Sakarellos joining in the revelry, he separates himself from the group and heads to the tower, hoping to find only Koula. However, Mario is not asleep and so “*κι οι τρεις βρεθήκανε ξαφνισμένοι κι απογοητευμένοι*

πίσω από την αυλόπορτα” [Χατζόπουλος 1988: 127]. Koula, in a sarcastic tone as the reader can assume from the context, tone, tries to elicit information about which man was singing, which infuriates Karafotias due to his jealousy. His ironic response reminds Koula that she is engaged to another man, leading her to violence, a risky impulse for a woman. Her blow to Karafotias provokes his reaction. Despite his shouting and use of physical violence, Koula is not deterred. If enforcement by beating was, according to the customs of the time, a male privilege, Chatzopoulos does not present the subversion of this atypical rule as recklessness. Koula does not repent; she continues to taunt him, externalizing her tenacity to disrupt gender roles:

“Συμέών, ποιος ήταν π’ τραγούδ’ σι τ’ βλάχα;” ρώτησε η Κούλα σιγαλινά, σιμώνοντας τον Καραφωτιά.

“Ο Σακαρέλος”, της απάντησε απότομα ο Καραφωτιάς, σα να ξέσπαζε μ’ αυτό τη φούρκα του.

Η Κούλα τού έδωσε μιαν ανάποδη στο στόμα.

“Να σε μάθω γω πώς βαρούν”, αγρίεψε ο ξάδερφος, και της άδραξε με το ένα χέρι τα δικά της χέρια, ενώ με το άλλο τής έπιασε σφιχτά το αυτί, στριμώχνοντάς την προς τον τοίχο [...].

Στην άκρη στο πεζούλι παραπέρα είχε καθίσει η Κούλα και κουνούσε τις γυμνές αρίδες της χαμογελώντας του σαν περιπαιχτικά. [Χατζόπουλος 1988: 127, 129]

The question that infuriated Karafotias above is shedding light on both Koula’s amorous curiosity and her determination to control her own destiny. Watching men celebrating loudly from a distance, she is drawn to the voice of an unknown man singing. The attempt to discover the identity of this man becomes an obsession throughout the evening [Χατζόπουλος 1988: 130]. This reveals her insatiable erotic desire, which she cannot suppress even though she is in a relationship with Sakarelos. When Sakarelos is arrested for getting out of control while partying, Koula sees an opportunity to pursue another man. Despite Sakarelos’ friends being tasked with protecting his reputation by closely monitoring her actions during his absence, Koula not only resents them for the control men have over her (“*Ζωή κι αυτή να μην έχει κανείς το λεύτερο να κάνει ό,τι τ’ αρέσει*” [Χατζόπουλος 1988: 133]), but also does not hesitate to charm Achilleas Skaltsogiorgos. Her motives are driven, on one hand, by the oppression she faces from Sakarelos’

jealousy, and on the other hand, by the understanding that love is ultimately a transaction based on self-interest, from which she should benefit:

“Τι να του κάμω; Δε φταίω γω. Ποιος του 'πε να μην τραγουδά έτσι καλόφωνα κι αυτός, ποιος του 'πε να κλείσει εμés τη νύχτα το στόμα του, να βουβαθεί! Όλοι ακουστήκαν, όλων άνοιξε η καρδιά. [...] Οληνώρα' ακούνητος, αμίλητος, σκουντουφλιασμένος, μαραζάρης, άγριος κι υποψιάρης μ' όλους και με μένα' μην κοιτάζω πουθενά όπου δεν είν' αυτός, μην πάω πουθενά δίχως να τον ρωτήσω, μη λαθετώ και κάμω τίποτες που δεν τ' αρέσει. [...] Μαύρη ζωή θα κάμω με τέτοιον άνθρωπο”, στοχάζεται η Κούλα [...]. [Χατζόπουλος 1988: 135]

Koula's anger grows as she observes the woman's lack of autonomy in choosing her own future and selecting a partner from a range of options. This frustration intensifies when her two lovers, Sakarellos and Skaltsogiorgos, sit together at the coffeehouse, waiting for her. Koula, enamored by the luxuries provided by Skaltsogiorgos, wears the earrings he gifted her, but she fears that Sakarellos (recently released from prison) will notice them and suspect her of being unfaithful. She grapples with the decision of whether to continue wearing the earrings, expressing her inner conflict in a passionate monologue about the gender inequality perpetuated by masculinity. She then realizes the impossibility of completely defying the societal norms of her time:

“Να μη μπορεί κανένας να κάνει αυτό που τ' αρέσει! Σκλαβιά ανυπόφερτη είν' αυτή η ζωή για τα θηλυκά του κόσμου. Οι άντρες για λογαριασμό τους δε ρωτούν κανέναν”.

Και την άναψε ο θυμός:

“Όχι και γω θα κάνω το δικό μου. Θα τα φορέσω και θα βγω. Όποιονε θέλω θ' αγαπήσω δικαίωμά μου δεν έχω να πιάσω το χέρι κανενού!”

Ξαναφόρεσε τις βεργέτες κι έτρεξε στο παράθυρο να το ανοίξει.

Μα τα τέσσερα μάτια, που ήταν σηκωμένα κατ' αυτό εκείνη τη στιγμή, της κόψανε τη φόρα.

Έπεσε στο κάθισμά της:

“Δεν είναι ζωή, δεν είναι ζωή αυτή!” [Χατζόπουλος 1988: 148]

Nonetheless, Koula's forcefulness cannot guarantee her happiness. The two lovers mentioned above will abandon her. She will then attempt to se-

duce the local teacher, but he too will prove to be unfaithful as he will leave with the illegitimate sister Panagoulia. Both the story of Koula and those of the other two sisters illustrate the unreliability of men when it comes to matters of love. All three will be abandoned by those they loved, one disgraced and the other two withered almost if not depressed. Two years before writing the first form of *Ο πύργος του ακροπόταμου*, Chatzopoulos, a systematic observer and profound connoisseur of German intellectual life, reviewed Gabriele Reuter's book, *Das Problem der Ehe (The Problem of Marriage)*. A close comparison of his critique with the contents of the book shows that the author tried to disseminate his peer's positions in a concise but objective way, by paraphrasing Reuter's thesis without any additions of his own. Reuter wrote several novels and essays focusing on the problems faced by women of her time, themes that are especially addressed in *Aus guter Familie (From a Good Family)*, which remains her most emblematic and influential work [Garland & Garland 1997: 692]. In her 1907 essay *The Problem of Marriage*, Reuter, moderate in her views, between the ideas of "subversive radicals" and "daring fantasists", according to Chatzopoulos [1907γ], addressed, among many other things, the inequality of women within the institution of marriage – whether religious or political. For her, one of the causes was the fact that men are privileged to enjoy sexual relations before marriage, thus fostering a derogatory view of women, whom they treat as expendable sexual creatures:

It has already been stated that the man, the wife, and the family is less essential today than ever before. Aside from the working class, marriage is somewhat of a moral and economic luxury. This is why the man feels like a protector from the start and expects gratitude. The woman is often unaware of her disadvantaged position. [...] Most men, upon entering marriage, truly desire to start fresh. They anticipate that women, even if chosen for their wealth, will possess a nurturing quality and innocence. Despite his worldly knowledge, the man envisions his chosen partner as a heavenly being, while simultaneously holding a cynical disdain for women as sexual beings, a belief ingrained in him from his earliest experiences of love. He oscillates between these extremes, unknowingly undermining the ideals of his psychologically and erotically inexperienced partner. This may explain why many women lack respect for their husbands, despite the admirable hard work of German men that is esteemed worldwide. [Reuter 1907: 44-45 (the translation is mine)]

Reuter's perspective on women's emancipation significantly influenced Chatzopoulos. His novel highlights the disparity between men and women in terms of erotic matters. Male heroes are portrayed as having the freedom to engage in sexual activities without facing moral or social judgement. Conversely, women who seek sexual or psychological pleasure are condemned by society and ultimately face psychological decline and death in a precise and calculated manner.

If we agree, as has been argued within feminist studies, that patriarchy is responsible for the objectification of women, especially through their sexuality [Taylor 2016: 150, 156], Chatzopoulos promotes female empowerment to the extent that his novel mobilizes the female audience to realize how gender division works against them. Nevertheless, the author only implicitly introduces in his narrative any sexual inclination of women, following the general social norm of the early 20th century's conservatism. Besides, according to Nikolopoulou [Νικολοπούλου 2011: 72], in the modern Greek prose texts of the period, sexuality is explored by the authors not so much as an experience, but in relation to its social determinations. The physicality of love is mainly represented in poetry.

Among the important works by women writers of the early 20th century such as Kalliroi Parren's *Η χειραφετημένη* (1900) and Galateia Kazantzakis' *Ridi Pagliazzo* (1909), which promote the image of a woman autonomous from social compulsions and a heroine suffocating, subordinated to her loveless conjugal role, respectively [Λιανοπούλου 1993: 32-36], Chatzopoulos seems to adopt a moderate attitude. Without being bound by Parren's ideas of independence, but also without being trapped in Kazantzakis' fatalism, he fabricates three sisters who attempt to demonstrate the disadvantaged position of rural women. Additionally, Chatzopoulos does not embrace the Nietzschean excesses of the slightly earlier *Τρισέγγενη* (1902/1903) by Kostis Palamas, who was occasionally accused of creating a contrived, almost mythical, character [Γραμματάς 1982: 268] in his attempt to shape a liberated heroine; thus, Chatzopoulos' sisters remain grounded in the context of their environment. They may eventually be defeated by the social morality that hangs over them like a sword of Damocles, but previously they have tried, albeit in a limited way, to rebel. Furthermore, if Grigorios Xenopoulos had introduced the emancipatory ideal in the perspective of Zakynthos' bourgeois class from the early 20th century (1901) in the novella-urban drama *Στέλλα Βιολάντη* creating a woman who is defeated by her voluntary death, yet without be-

ing broken apart by a defeatist acceptance of a fate she does not determine [Ταμπάκη 2019: 457], something similar cannot be claimed for Chatzopoulos. Not only because he transposes the women's issue to another class basis, that of a rural society determined by the corresponding socio-political and ideological parameters, but, above all, because the physical and mental disintegration of the three sisters in the novel resonates as an acute symptom of a declining society in need of dramatic change. Finally, constructing his indictment, Chatzopoulos does not adopt a naturalistic prism, as many of his peers did. Froso's death at the end of the novel clearly sets a sufficiently melancholy tone, which, nevertheless, does not override the implicit accusations about gender inequality made by the sisters through the preceding narrative.

References

- Αμπατζοπούλου Φρ.* Λογοτεχνία, παραλογοτεχνία και βιοεπιστήμες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου // Ε. Αβδελά κ.ά. (επιμ.). Φυλετικές Θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19^ο και τον 20^ο αι. Ηράκλειο: ΠΕΚ, 2017. Σ. 335 – 364.
- Βαρίκα Ε.* Για μια πολιτική γραμματική του φύλου. Αθήνα: Πλέθρον, 2009.
- Βελουδής Γ.* Εισαγωγή // Κ. Χατζόπουλος. Ο πύργος του ακροπόταμου. Αθήνα: Οδυσσέας, 1986. Σ. 7 – 76.
- Γραμματάς Θ.* Η *Τρισεύγενη* του Παλαμά. Προτάσεις για μια διαφορετική ερμηνεία // Δωδώνη / Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 11, 1982. Σ. 265 – 282.
- Καρβέλης Τ.* Κωσταντίνος Χατζόπουλος ο πρωτοπόρος. Αθήνα: Σοκόλης, 1998.
- Λιανοπούλου Ε.* Οι Ελληνίδες πεζογράφοι του Μεσοπολέμου (1921-1944). Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1993.
- Μικέ Μ.* Τα απύλωτα και δύσφημα στόματα του κόσμου: Λειτουργίες της “κοινής γνώμης” σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα (1870-1920) // Τ. Κροντήρη – Κ. Κίτση-Μυτάκου (επιμ.). Η λογοτεχνία και οι προϋποθέσεις της. Τιμητικό αφιέρωμα στην Τζίνα Πολίτη, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1999. Σ. 199 – 225.
- Μπακαλάκη Α., Ελεμίτου Ε.* Η εκπαίδευση “εις τα του οίκου” και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929. Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987.
- Μπουτζούβη Α.* Αύρα Θεοδωροπούλου: δραστηριότητες, ιδεολογία και στρατηγικές της χειραφέτησης 1910 – 1922. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθήνας, 2003.

- Νικολοπούλου Μ. Γυνακεία σεξουαλικότητα και γραφή στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1920) // Κ. Δημάδης (επιμ.). Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα). Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών (Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010). Τόμ. Δ'. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, 2011. Σ. 59 – 72.
- Παγανός Γ. Δ. *Η τιμή και το χρήμα* // Διαβάζω 92, 1984. Σ. 38 – 41.
- Σεφεριάδου Α. Οι γυναικείες μορφές στο πεζογραφικό έργο του Κ. Χατζόπουλου. Διδακτορική διατριβή. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1982.
- Σηφάκη Εν. Σπουδές φύλου και λογοτεχνία. Κάλλιπος - Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015. <https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-480>.
- Ταμπάκη Α. Από τον Βασιλικό του Α. Μάτεσι στη Στέλλα Βιολάντη του Γρ. Ξερόπουλου // Η. Τουμασάτος (επιμ.). Επτανησιακός Βίος και Πολιτισμός. Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου (Κεφαλονιά, 21 – 25 Μαΐου 2018). Τόμ. Γ'. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών, 2019. Σ. 441 – 457.
- Τζανάκη Δ. Φύλο & Σεξουαλικότητα. Ξεριζώνοντας το “ανθρώπινο” (1801-1925). Αθήνα: Ασίνη, 2018.
- Χατζόπουλος Κ. [=Θ.] Βαλτική // Σκριπ, 08.07.1907α.
- Χατζόπουλος Κ. [=Ο Καθημερινός] Το γυναικείον ζήτημα εις την Αμερικίν // Σκριπ, 13.02.1907β.
- Χατζόπουλος Κ. [=Ο Καθημερινός] Το πρόβλημα του γάμου // Σκριπ, 11.04.1907γ.
- Χατζόπουλος Κ. Άπαντα. Μέρος πρώτο: πεζά. Τόμ. 1. Αθήνα: Πατάκης, 1988.
- Bernheimer Ch. Decadent Subjects. The Idea of Decadence in Art, Literature, Philosophy, and Culture of the *Fin de Siècle* in Europe. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 2002.
- Bernheimer Ch. Figures of Ill Repute. Representing Prostitution in Nineteenth-Century France, Durham-London: Duke University Press, 1997.
- Garland H., Garland M. (eds.) The Oxford Companion to German Literature. Oxford University Press, 3rd 1997.
- Knellwolf Chr. The history of feminist criticism // Chr. Knellwolf, Chr. Norris (eds.) The Cambridge History of Literary Criticism. Vol 9: Twentieth-Century Historical, Philosophical and Psychological Perspectives. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001. P. 193 – 206.
- Moss H. Three Sisters // H. Bloom (ed.). Anton Chekhov. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 1999. P. 121 – 138.
- Reuter G. Das Problem der Ehe. Berlin: E. Kantorowicz, 1907.
- Sanders V. First Wave Feminism. // Sarah Gamble (ed.). The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism. London-New York: Routledge, 1998. P. 15 – 24.
- Taylor Chl. The Routledge Guidebook to Foucault's *The History of Sexuality*. London: Routledge, 2016.

«Σκλαβιά ανυπόφερτη είν' αυτή η ζωή για τα θηλυκά του κόσμου». Ο έμφυλος κανόνας και η παρ' ολίγον ανατροπή του στον Πύργο του ακροπόταμου του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου

B. Μακροδήμας

*Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, Ελλάδα
billmakrid@yahoo.gr*

Το παρόν άρθρο εστιάζει στις έμφυλες διακρίσεις ανάμεσα στα ανδρικά και γυναικεία υποκειμένα στο μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου *Ο πύργος του ακροπόταμου*. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο συγγραφέας προωθεί με πολύ συγκρατημένο τρόπο την προσπάθεια για διεκδίκηση περισσότερων δικαιωμάτων εκ μέρους των γυναικείων υποκειμένων (σε κοινωνικό, ατομικό, ακόμα και σεξουαλικό επίπεδο). Όλα αυτά μελετώνται σε συνδυασμό με τα συμφραζόμενα της εποχής συγγραφής του μυθιστορήματος, χρονικό διάστημα κατά το οποίο το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα βρίσκεται στην πρώτη του φάση.

Λέξεις-κλειδιά: Κ. Χατζόπουλος, κοινωνικό μυθιστόρημα, έμφυλες διακρίσεις, γυναικεία χειραφέτηση

Βιβλιογραφία

- Ampatzopoulou Fr.* Logotechnia, paralogotechnia kai vioepistimes stin Ellada tou Mesopolemou // E. Avdela al. (ed.). Fyletikies Theories stin Ellada. Proslipseis kai chriseis stis epistimes, tin politiki, ti logotechnia kai tin istoria tis technis kata ton 19o kai ton 20o ai. Irakleio: PEK, 2017. P. 335 – 364.
- Bakalaki A., Elegmitou E.* I ekpaidefsi “eis ta tou oikou” kai ta gynaikeia kathikonta. Apo tin idrysi tou ellinikou kratous eos tin ekpaideftiki metarrythmisi tou 1929. Athina: Istoriko Archeio tis Ellinikis Neolaias / Geniki Grammateia Neas Genias, 1987.
- Boutzouvi A.* Avra Theodoropoulou: drastiriotites, ideologia kai stratigikes tis cheirafetisis 1910-1922. Doctoral Dissertation. Athina: National and Kapodistrian University of Athens, 2003.
- Chatzopoulos K.* [=O Kathimerinos] To gynaikeion zitima eis tin Amerikin // Skrip, 13.02.1907b.
- Chatzopoulos K.* [=O Kathimerinos] To provlima tou gamou // Skrip, 11.04.1907c.

- Chatzopoulos K.* [=Th.] Valtiki // Skrip, 08.07.1907a.
- Chatzopoulos K.* Apanta. Meros proto: peza. Vol. 1. Athina: Patakis, 1988.
- Grammatas Th.* I *Trisevgeni* tou Palama. Protaseis gia mia diaforetiki ermeneia // Doni / Epistimoniki Epetirida tis Filosofikis Scholis tou Panepistimiou Ioanninon 11, 1982. P. 265-282.
- Karvelis T.* Kostantinos Chatzopoulos o protoporos. Athina: Sokolis, 1998.
- Lianopoulou E.* Oi Ellinides pezografoi tou Mesopolemou (1921-1944). Doctoral Dissertation. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, 1993.
- Mike M.* Ta apylota kai dysfima stomata tou kosμου: Leitourgies tis “koinis gnomis” se neollinika pezografika keimena (1870-1920) // T. Krontiri – K. Kitsi-Mytakou (eds.). I logotechnia kai oi proypotheseis tis. Timitiko afieroma stin Tzina Politi, Thessaloniki: University Studio Press, 1999. P. 199 – 225.
- Nikolopoulou M.* Gynaikeia sexualikotita kai grafi sta periodika logou kai technis (1900-1920) // K. Dimadis (ed.). Taftotites ston elliniko kosmo (apo to 1204 eos simera). Praktika D' Evropaikou Synedriou Neollinikon Spoudon (Granada, 9-12 Septemvriou 2010). Vol. D'. Athina: Evropaiki Etaireia Neollinikon Spoudon, 2011. P. 59 – 72.
- Paganos G. D.* I timi kai to chrima // Diavazo 92, 1984. P. 38 – 41.
- Seferiadou A.* Oi gynaikeies morfes sto pezografiko ergo tou K. Chatzopoulou. Doctoral Dissertation. Ioannina: University of Ioannina, 1982.
- Sifaki E.* Spoudes fylou kai logotechnia. Kallipos - Anoiktes Akadimaikes Ekdoseis, 2015. <https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-480>.
- Tampaki A.* Apo ton *Vasiliko* tou A. Matesi sti *Stella Violanti* tou Gr. Xenopoulou // I. Toumasatos (ed.). Eptanisiakos Vios kai Politismos. Praktika IA' Diethnous Panioniou Synedriou (Kefalonia, 21-25 Maiou 2018). Vol. G'. Argostoli: Etaireia Kefaliniakon Istorikon Erevnon, 2019. P. 441 – 457.
- Tzanaki D.* Fylo & Sexualikotita. Xerizonontas to “anthropino” (1801-1925). Athina: Asini, 2018.
- Varika E.* Gia mia politiki grammatiki tou fylou. Athina: Plethron, 2009.
- Veloudis G.* Eisagogi // K. Chatzopoulos. O pyrgos tou akropotamou. Athina: Odysseas, 1986. P. 7 – 76.
- Bernheimer Ch.* Decadent Subjects. The Idea of Decadence in Art, Literature, Philosophy, and Culture of the *Fin de Siècle* in Europe. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 2002.
- Bernheimer Ch.* Figures of Ill Repute. Representing Prostitution in Nineteenth-Century France, Durham-London: Duke University Press, 1997.
- Garland H., Garland M.* (eds.) The Oxford Companion to German Literature. Oxford University Press, 3¹⁹⁹⁷.
- Knellwolf Chr.* The history of feminist criticism // Chr. Knellwolf, Chr. Norris (eds.) The Cambridge History of Literary Criticism. Vol 9: Twentieth-Century Histori-

cal, Philosophical and Psychological Perspectives. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001. P. 193-206.

Moss H. Three Sisters // H. Bloom (ed.). Anton Chekhov. Philadelphia: Chelsea House Publishers, 1999. P. 121 – 138.

Reuter G. Das Problem der Ehe. Berlin: E. Kantorowicz, 1907.

Sanders V. First Wave Feminism. // Sarah Gamble (ed.). The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism. London-New York: Routledge, 1998. P. 15 – 24.

Taylor Chl. The Routledge Guidebook to Foucault's *The History of Sexuality*. London: Routledge, 2016.

**ΟΡΓΙΣΜΕΝΕΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ: Η ΔΙΑΤΟΜΗ ΦΥΛΟΥ, ΒΙΑΣ
ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ
«ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΟ ΤΟΥΣΟΝ ΤΗΣ ΑΡΙΖΟΝΑΣ»
ΤΗΣ ΣΙΣΣΥΣ ΔΟΥΤΣΙΟΥ**

Μ. Παπαρούση

*Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, Ελλάδα
mpaparou@uth.gr*

Στη συγκεκριμένη εργασία προτείνεται μία ανάγνωση του διηγήματος της Σίσσυς Δουτσίου «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας» (2023) με στόχο τη διερεύνηση της σημασίας των μυθοπλαστικών εξερευνήσεων της, συναρτημένης με τη σεξουαλικότητα, ακραίας γυναικείας βίας. Το σημείο εστίασης τίθεται στην αισθητική της βίας, στο αν η βία είναι ένα θέμα που αφορά το περιεχόμενο ενός κειμένου ή αν συνιστά ταυτόχρονα και πρόβλημα μορφής –ιδιαιτέρα από τη στιγμή που η συγγραφέας χρησιμοποιεί μια ωμή γλώσσα που, ενδεχομένως, σοκάρει λόγω του ότι αγγίζει τα όρια του άσεμνου. Αυτό που προκύπτει είναι αφενός ο, διαμέσου της δημιουργίας βίαιων γυναικείων χαρακτήρων, επαναπροσδιορισμός του φύλου της βίας πέραν των ορίων των έμφυλων περιορισμών, αφετέρου μία αισθητική της βίας που μας ωθεί να τοποθετήσουμε αυτό το «παραβατικό» κείμενο στην κατηγορία του «σύγχρονου ακραίου».

Λέξεις-κλειδιά: άσεμνο, γυναικεία βία, οργή, παραβατική μυθοπλασία, σεξουαλικότητα

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Όλο και περισσότερα λογοτεχνικά κείμενα έλκονται από την αναπαράσταση ακραίων σεξουαλικών σκηνών, συχνά ιδιαίτερα βίαιων. Πρόκειται

για μια μορφή παραβατικής μυθοπλασίας (transgressive fiction) που χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά γλαφυρές απεικονίσεις σεξουαλικών πράξεων και σεξουαλικής βίας θέτοντας στο επίκεντρο εμπειρίες που αγγίζουν το οριακό. Τα διηγήματα που απαρτίζουν τη συλλογή *Οι αδερφές του Κάιν* της Σίσσυς Δουτσιού (2023) συγκεντρώνουν τα κύρια χαρακτηριστικά θέματα της παραβατικής μυθοπλασίας, «τον ερωτισμό, τον θάνατο, το ταμπού και τη βία, η οποία βρίσκεται σε δυναμική σχέση με τα άλλα τέσσερα» [Jenks 2003: 93]. Για να γίνω πιο σαφής, βίαιες, οργισμένες γυναίκες πρωταγωνιστούν στα διηγήματα της συλλογής. Πρόκειται για γυναίκες που ταλαιπωρούνται όχι τόσο από τη σεξουαλικότητά τους αλλά από τη σεξουαλικοποίησή τους, ενώ ταυτόχρονα την εκμεταλλεύονται, για γυναίκες που υποτάσσονται και υπομένουν αλλά και για γυναίκες που εξεγείρονται και αντιστέκονται· για γυναίκες που ενώ απολαμβάνουν το σεξ, αυτό δεν σημαίνει και ότι δεν έχουν υποστεί εξαναγκασμό και σεξουαλική βία, στοιχεία που φέρνουν τους αναγνώστες αντιμέτωπους με τις πολιτισμικά κανονιστικές παραδοχές της γυναικείας παθητικότητας και θυματοποίησης.

Δεδομένης της διάχυτης πολιτισμικής πίστης στο μύθο της μη βίαιης φύσης των γυναικών, οι περισσότεροι πιστεύουν ότι οι γυναίκες δεν μπορούν να είναι το ίδιο βίαιες με τους άνδρες. Για το λόγο αυτό προκαλεί μεγάλο ενδιαφέρον και, ταυτόχρονα, προβληματισμό η παρουσία και η δράση βίαιων γυναικών τόσο στην πραγματικότητα όσο και στη μυθοπλασία γενώντας ερωτήματα που αφορούν τόσο τους λόγους που ωθούν μια γυναίκα στη βία όσο και τη λογοθετική της κατασκευή. Ιδιαίτερα, αν προσθέσουμε στα παραπάνω ότι αν και η γυναίκα θύμα βίας είναι μια στερεότυπη λογοτεχνική εικόνα, επαναλαμβανόμενη μέσα στους αιώνες, η γυναίκα θύμα βίας που μεταλλάσσεται σε τιμωρό-εκδικητή αν και δεν ήταν απύσχα σε κείμενα του παρελθόντος, έχει πολύ πιο έντονη παρουσία στη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή. Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν κατά την ανάγνωση των διηγημάτων της συγκεκριμένης συλλογής και ειδικότερα του διηγήματος «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας», με το οποίο θα ασχοληθώ στη συνέχεια, αφορά τη σημασία των μυθοπλαστικών εξερευνήσεων της, συναρτημένης με τη σεξουαλικότητα, ακραίας γυναικείας βίας και το σε τι αποσκοπεί αυτή η ακρότητα. Για να απαντήσω στο ερώτημα αυτό θα ασχοληθώ με την αισθητική της βίας, εστιάζοντας στο αν η βία είναι ένα θέμα που αφορά το περιεχόμενο ενός κειμένου –ποιος κάνει τι, πώς και σε ποιον και τι αυτό αποκαλύπτει αναφορικά με το φύλο, την εξουσία και τη βία – ή αν συνιστά ταυτόχρονα και πρόβλημα μορφής – ιδιαίτερα από τη στιγμή που η συγγραφέας χρησιμοποιεί

μια ωμή γλώσσα που, ενδεχομένως, σοκάρει λόγω του ότι αγγίζει τα όρια του άσεμνου. Επιπλέον αυτό που εντέλει απασχολεί είναι εάν το περιεχόμενο του διηγήματος και ο τρόπος γραφής της Δουτσίου μάς δίνουν τη δυνατότητα να μιλήσουμε για μια ηθική/ πολιτική της βίας που δρα ενδυναμωτικά ή υπομειωτικά απέναντι στη δράση των γυναικών.

2. Τρόποι αναπαράστασης των βίαιων γυναικών

H D. C. Jack στο βιβλίο της *Behind the mask: Destruction and creativity in women's aggression* [Jack 2001], στο οποίο διερευνά την επιρροή τόσο του Δαρβίνου όσο και του Φρόιντ στη διαμόρφωση των απόψεων της δυτικής κοινωνίας για τις βίαιες γυναίκες, περιέγραψε την επιθετικότητα ως το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίζονται οι έμφυλοι δυϊσμοί: ενεργητικός/ παθητικός, πολεμοχαρής/ ειρηνικός, ανταγωνιστικός/ συνεργατικός, απομονωμένος/ συνδεδεμένος και άλλα. Θεωρεί δε πως η ιδέα της επιθετικότητας των γυναικών προκαλεί ενδόμυχους φόβους για μια αφύσικη θόλωση των, προσδιορισμένων από την εξέλιξη, έμφυλων διαχωριστικών ορίων. Αν οι γυναίκες είναι αποκάλυπτα επιθετικές, τότε το φύλο, όπως το έχει ορίσει η κοινωνία μας, δεν θα υπάρχει πλέον [Jack 2001: 30]. Αν θεωρήσουμε, λοιπόν, ότι η επιθετικότητα με τη μορφή της βίας είναι ένας πρωταρχικός δείκτης της ανδρικής/γυναικείας διαφοράς, οι γυναίκες δραστίδες βίαιων πράξεων έχοντας παραβιάσει όχι μόνο το νόμο αλλά και τους κανόνες της ορθής γυναικείας συμπεριφοράς επηρεάζουν την έμφυλη τάξη; Αν ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι η επιθετικότητα των γυναικών θεωρείται αφύσικη και επομένως παθολογική, οι βίαιες γυναίκες του συγκεκριμένου διηγήματος πώς αναπαρίστανται; Μπορούν να διατηρήσουν, παρά τη βιαιότητα που επιδεικνύουν, τη 'θηλυκότητα' τους ή επενδύονται με 'ανδρικά' χαρακτηριστικά; Επενδύονται με στοιχεία εξαιτίας των οποίων θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ψυχοπαθείς, δαιμονικές, τέρατα; Όλα αυτά θεωρώ πως παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή συμφωνώ με την άποψη που διατυπώνει η Teresa de Lauretis στο *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction*: « Η αναπαράσταση της βίας είναι αδιαχώριστη από την έννοια του κοινωνικού φύλου» [de Lauretis 1987: 33].

Πολλά σύγχρονα κείμενα χρησιμοποιούν τη μορφή της παραδοσιακής αφήγησης εκδίκησης, στην οποία μια κακοποιητική πράξη, κατά κύριο λόγο βιασμός, που αποτελεί το βασικό στοιχείο της αφήγησης τιμωρείται από μια πράξη εκδίκησης είτε από τα ίδιο το θύμα είτε από κάποιον άλλο φορέα δράσης (κυρίως από ένα ανδρικό πρόσωπο που είναι μέλος της οικο-

γένειας του θύματος. Στη σύγχρονη μορφή της αφήγησης εκδίκησης αφενός οι πράξεις κακοποίησης αποκτούν, σε αντίθεση με το παρελθόν μια ιδιαίτερη ‘ορατότητα’, αφετέρου η γυναίκα που ήταν θύμα βίαιων πράξεων στρέφεται τελικά εναντίον του κακοποιητή της, μεταβαλλόμενη από παθητικό θύμα σε υποκείμενο της δράσης. Παρόμοιες ιστορίες στις οποίες εμπειρίες κακοποίησης οδηγούν στη μεταμόρφωση της γυναίκας, δηλαδή στην απόκτηση μιας νέας ταυτότητας, είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικές όσον αφορά την κατασκευή του φύλου και των σχέσεων εξουσίας. Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον δηλαδή είναι εάν οι τρόποι με τους οποίους κατασκευάζονται οι γυναίκες τιμωροί καθοδηγούνται από τα πρότυπα που καθορίζουν τους πολιτισμικά αποδεκτούς τρόπους τού να είσαι άνδρας ή γυναίκα ή εάν, αντιθέτως, τα ναρκοθετούν.

Αν θέσουμε ως σημείο αφετηρίας ότι η αρρενωπότητα και η θηλυκότητα, η σεξουαλικότητα και η βία βασίζονται σε μύθους και στερεότυπα σύμφωνα με τα οποία η αρρενωπότητα έχει συναρτηθεί με τη χρήση βίας και αν προσθέσουμε σε αυτό ότι και οι παραδοσιακές φεμινιστικές αναλύσεις των σχέσεων εξουσίας περιγράφουν τη βία ως «ανδρική»,¹ η βία των γυναικών θεωρείται μη φυσιολογική, ασυνήθιστη ή παθολογική. Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο θεώρησης, η βίαιη συμπεριφορά των γυναικών διαταράσσει την έμφυλη τάξη δημιουργώντας προβλήματα εννοιολόγησης, αφού η βίαιη γυναίκα επιτελεί την έμφυλη ταυτότητά της μέσω μιας δράσης που αντίκειται στους κανόνες της πολιτισμικά κατασκευασμένης γυναικείας ταυτότητας, με αποτέλεσμα αναπαράστασης γυναικών δαιμονοποιημένων, τρελών ή ανδροπρεπών.²

¹ Η φεμινιστική κριτική προσεγγίζει τη βία αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο αυτή συνδέεται και ενσωματώνεται στις πατριαρχικές δομές εξουσίας, οι οποίες δομούνται από έμφυλους κανόνες αλλά και τους δομούν. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο προσέγγισης, η βία κατά των γυναικών πηγάζει από τις συστηματικές ανισότητες των φύλων και οι πατριαρχικοί έμφυλοι κανόνες χρησιμεύουν για την παραγωγή έμφυλων ιεραρχιών και την επικύρωση της χρήσης βίας από τους άνδρες κατά των γυναικών. Έτσι, ενώ «Η βία και η επιθετικότητα είναι εγγενείς στην αντίληψή μας για τον ανδρισμό» [Boyle 2004: 93], οι φεμινιστικές αναλύσεις έχουν αναδείξει το ρόλο της κοινωνικοποίησης των γυναικών σε μια «θηλυκότητα» που είναι φροντιστική, παθητική, συγκαταβατική και μη βίαιη [Gilligan 1993]. Πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι οι φεμινιστικές θεωρίες που εξετάζουν τη βία με βάση το φύλο τείνουν να παραμένουν εντός των περιοριστικών ορίων του δίπολου αρσενικό-θηλυκό.

² Η Adelene Africa, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο έχει κατασκευαστεί το φαινόμενο των βίαιων γυναικών, εντοπίζει τρεις κυρίαρχους Λόγους κοινό στοιχείο των οποίων είναι η αντίληψη της γυναίκας ως στερούμενης εμπρόθετης δράσης: οι βίαιες γυναίκες χαρακτηρίζονται «ως παθολογικές, θυματοποιημένες

Σε αντίθεση, ενδεικτική των μεταβαλλόμενων στάσεων της εποχής –ιδιαιτέρα στο πλαίσιο της σύγχρονης αντίδρασης στην έμφαση που έχει δώσει το μεταφεμινιστικό κίνημα στην ψευδαίσθηση της γυναικείας ενδυνάμωσης και στο εκ μέρους τους δικαίωμα επιλογής με αποτέλεσμα τη συγκάλυψη της πραγματικότητας της συνεχιζόμενης έμφυλης καταπίεσης– είναι η εμφάνιση κειμένων στα οποία οι γυναίκες θύματα βίας μεταλλάσσονται σε τιμωρούς απεκδυόμενες των παραδοσιακών χαρακτηριστικών. Πρόκειται πλέον για γυναικεία πρόσωπα που δεν συνιστούν μια μορφή αποκλίνουσα και ως εκ τούτου άξια τιμωρίας ή περιθωριοποίησης, αλλά ένα σύμβολο της γυναικείας εμπρόθετης δράσης.³

Όσον αφορά στους τρεις γυναικείους χαρακτήρες του διηγήματος «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας», η καθημερινότητά τους συνεπάγεται την υποταγή και τον εξαναγκασμό σε σεξουαλικές πράξεις στις οποίες ακόμη και αν κάποτε συναινούν, δεν τις βρίσκουν πλέον σύμφωνες και δεν τους γεννούν ευχαρίστηση αλλά ανία.⁴ Σε κάθε περίπτωση, οι αναπαραστάσεις τους επιτελούνται με όρους σεξουαλικοποίησης. Κατασκευάζονται, δηλαδή, σαν ‘αντικείμενα’ ανδρικής σεξουαλικής απόλαυσης με τη σεξουαλική ‘αντικειμενοποίησή’ τους να αποτελεί το μοναδικό χαρακτηριστικό τους σε μία πραγματικότητα σχέσεων κυριευμένη από το σεξ. Η αφηγηματική εστίαση στις ερωτογενείς περιοχές του σώματος ή για να γίνει πιο σαφής ο ‘τεμαχισμός’ του σώματος και η υπερπροβολή των σεξουαλικών χαρακτηριστικών –στήθος, αιδοίο, κλειτορίδα, γλουτοί– εντείνει εσκεμμένα την εντύ-

ή παρεκκλίνουσες» [Africa 2010: 80]. Στο πλαίσιο του ιατρικού λόγου, η γυναικεία βία παθολογικοποιείται αφού θεωρείται αποτέλεσμα βιολογικής ή ψυχολογικής δυσλειτουργίας. Οι κακοποιημένες γυναίκες που θυματοποιούνται αποτελούν και αυτές μια κατασκευή προβληματική υπό την έννοια ότι εδραϊώνει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις για τις γυναίκες ως αδύναμες και παθητικές, ενώ όσον αφορά τις παρεκκλίνουσες, η κατασκευή τους ως «προϊόντα του περιβάλλοντός τους» αγνοεί επίσης τη δράση τους [Africa 2010: 80-84].

³ Παρόμοια γυναικεία πρόσωπα (όπως μοιραία γυναίκα, γυναίκα θύμα που μετατρέπεται σε εκδικητή-τιμωρό, εγκληματική γυναίκα) εμφανίζονται κυρίως σε κείμενα αστυνομικής λογοτεχνίας στη λογοτεχνία του φανταστικού ή στη μυθοπλασία «βιασμού-εκδίκησης».

⁴ Η συγγραφέας σε συζήτηση με την Αλεξάνδρα Σκαράκη στην ερώτηση «Σκιαγραφήστε τις ηρωίδες σας. Ποιος ο ρόλος τους στην ιστορία;» απαντά «Μια άστεγη ηθοποιός έπειτα από απόπειρα βιασμού από τον σκηνοθέτη, μια νεαρή υπηρέτρια σε έπαυλη στη Νότια Αφρική, τρεις γυναίκες που έχουν βαρεθεί τους άνδρες τους στην Αριζόνα, μια σεξεργάτρια στην Μπανγκόκ. Το κοινό τους: δεν φοβούνται, αρνούνται την ευπρέπεια, έρχονται αντιμέτωπες με τον απανθρωπισμό που έχει γίνει κανονικότητα» [Σκαράκη 2024].

πωση ότι η θηλυκότητα συνιστά στο συγκεκριμένο πλαίσιο μια αποκλειστικά και μόνο σωματική ιδιότητα και ενισχύει την έμφυλη ανισότητα προσδιορίζοντας τις γυναίκες ως συνεχώς σεξουαλικά διαθέσιμες, ενώ διαιωνίζει συνειρμούς αρρενωπότητας και επιθετικής σεξουαλικής δραστηριότητας.

Η δόμηση της πλοκής στο συγκεκριμένο διήγημα στηρίζεται στο στερεότυπο σχήμα ανατροπής της ισχύουσας τάξης πραγμάτων-αρχικής κατάστασης ισορροπίας εξαιτίας ενός ακραίου συμβάντος που ώθησε την κατάσταση στα άκρα –επιβολή εκ μέρους των συντρόφων τους συμμετοχής των τριών γυναικών σε ένα ομαδικό σεξουαλικό όργιο. Το γεγονός αυτό που γίνεται αιτία γνωριμίας και δημιουργίας στενής επαφής μεταξύ των τριών γυναικών τις ωθεί να αντιδράσουν υιοθετώντας συμπεριφορές που δεν είναι αναμενόμενες επειδή δεν ορίζονται ως κανονιστικά γυναικείες –όπως είναι η θλίψη, η ντροπή, η αυτοσυγκράτηση, η ανάσχεση και η εσωτερίκευση της οργής. Στο βιβλίο τους για τη γυναικεία οργή (*Female Rage: Unlocking Its Secrets, Claiming Its Power*), οι Mary Valentis και Anne Devane γράφουν: «Πίσω από την ‘αρνητική αντίδραση’, πίσω από την ‘αυτοεκτίμηση’, πίσω από την ‘υπέρμετρη αγάπη’, πίσω από την ‘ερωτική σιωπή’ και τις ‘άνοητες επιλογές’ μας βρίσκεται μια δεξαμενή γυναικείας οργής, που είναι αντικείμενο άρνησης και, ναι, απόθησης» [Valentis & Devane 1994: 8]. Και τα γυναικεία πρόσωπα της Δουτσίου μπορεί να κρατούν για χρόνια καλυμμένη αυτή τη δεξαμενή ή ακόμη και να μην έχουν συνειδητοποιήσει το μέγεθος της ύπαρξής της, όταν όμως φτάνουν σε εκείνο το οριακό σημείο στο οποίο η ανοχή τους εξαντλείται, η έκρηξή της προσλαμβάνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις⁵:

Τα ουρλιαχτά του ακούγονταν σαν πομπές που βαραίνουν τον πόλεμο μερόνυχτα θέρους. Του έκοψε τη γλώσσα. Μούγκριζε σα σκολί.[...] Του κόλλησε στο στόμα ένα κόκκινο γκάφερ. Του τύλιξε το υπόλοιπο πρόσωπο με αυτή τη σκληρή μονωτική ταινία που είχε ο ίδιος στην αποθήκη του, κάνοντας δυ τρύπες κάτω από τα ρουθούνια του για να αναπνέει. Τα μουγκρητά του ακούγονταν σαν ψαλμοί Ψυχασάββατου. [Δουτσίου 2023: 41, 44].

Η οργή των γυναικείων προσώπων είναι ακραία στην εκδήλωσή της. Με τον τρόπο αυτό, αφενός εκθέτουν τους έμφυλους ρυθμιστικούς κανόνες

⁵ Σε συνέντευξη της Δουτσίου στην Σκαράκη η οποία την ρωτά: «Γιατί το βιβλίο σας αποτελεί μια βίαιη έξοδο από την πατριαρχία, μια εκδίκηση για το τραύμα, μια αντεπίθεση της καταπιεσμένης αξιοπρέπειας;», η συγγραφέας απαντά «Το τραύμα θεραπεύεται με φροντίδα και κατανόηση. Όταν αυτά δεν υπάρχουν, υπάρχουν η οργή, το μίσος, η εκδίκηση. Η φυσική ανάγκη για ζωή, έρωτα, ισότητα και ελευθερία μπορεί να παρεμποδιστεί και να πληγωθεί για πολύ καιρό – θα βρει όμως τελικά τον τρόπο της να αντεπιτεθεί.» [Σκαράκη 2024]

ως κατασκευές καταδεικνύοντας ότι η βίαη συμπεριφορά δεν είναι αποκλειστικά ανδρικό προνόμιο, αφετέρου επιτρέπουν να διατυπώσουμε την άποψη ότι η συγγραφέας εκμεταλλεύεται την στερεοτυπικά οικεία γυναικεία σεξουαλικοποίηση για να την χρησιμοποιήσει στη συνέχεια μέσω της επαναδιαπραγμάτευσης της σεξουαλικής δυναμικής σε μέσο γυναικείας αντίστασης και ενδυνάμωσης.

Καθοριστικό ρόλο παίζει στην προκειμένη περίπτωση αυτό που θα μπορούσε να οριστεί ως έμφυλη κατασκευή της σεξουαλικότητας, η αποδοχή ως ‘φυσιολογικής’ τόσο της επιθετικής, κυριαρχικής ανδρικής σεξουαλικότητας όσο και της παθητικής, υποτακτικής γυναικείας σεξουαλικότητας. Η ανατρεπτική έμφυλη παράσταση προέρχεται στα διηγήματα της Δουσίτου όχι μόνο από το γεγονός ότι μέσω της βίαης δράσης τους απορρίπτουν την ιδιότητα του θύματος, αλλά κυρίως από το ότι διαμορφώνουν ενεργά τους εαυτούς τους ως δράστες σεξουαλικά ακραίων πράξεων. Δεν δολοφονούν απλά και μόνο τους άνδρες που τις καταπίεζαν εν είδει ανταποδοτικής τιμωρίας, αλλά τους υποβάλλουν σε σεξουαλικούς εξευτελισμούς και βασανιστήρια τα οποία συνιστούν την αντανάκλαση όλων αυτών που είχαν υπομείνει οι ίδιες. Καθώς, λοιπόν, η τιμωρία των ανδρών είναι αντίστοιχη της κακοποίησης που είχαν υποστεί οι γυναίκες αντικατοπτρίζοντας την κατά μία έννοια, θεωρώ ότι αυτός ο αφηγηματικός αναδιπλασιασμός εν είδει παρωδίας πρακτικών που ορίζονται ως ανδρικές αναδεικνύει την ανατρεπτική δυναμική των έμφυλων επιτελέσεων στα κείμενα αυτά. Η απεικόνιση των γυναικείων προσώπων με ακριβώς τους ίδιους όρους ακραίας, ανεξέλεγκτης σεξουαλικής βιαιότητας που χαρακτηρίζουν και τα ανδρικά πρόσωπα, παρωδώντας την, παραδοσιακά αποδεκτή ως ‘φυσιολογική’, βίαη ανδρική σεξουαλικότητα μέσω των γυναικείων επιτελέσεων σεξουαλικής βίας εκθέτουν ως τεχνητά τα όρια των έμφυλων κανονιστικών περιορισμών. Έτσι, αν και τα διηγήματα καταφεύγουν καταρχάς στην αναπαραγωγή της κλασικής αφήγησης της γυναίκας-παθητικού σεξουαλικού αντικειμένου που μετατρέπεται σε ενεργό υποκειμενο-τιμωρό, εκμεταλλεύονται ταυτόχρονα τη δυνατότητα αναθεώρησης του στερεότυπου της σεξουαλικοποιημένης γυναίκας, η οποία παρόλο το ότι δεν αποποιείται τη σεξουαλική της υπόσταση επιθυμεί να διατηρεί το δικαίωμά της να μην αποδέχεται τη σεξουαλική επιβολή όταν εκείνη δεν το επιθυμεί. Παρόμοιες απεικονίσεις μεταβαλλόμενων έμφυλων ρόλων θεωρώ πως στοχεύουν στην κατανόηση της πολυπλοκότητας της σεξουαλικής επιθυμίας και της σεξουαλικής βίας και στον επαναπροσδιορισμό της πέρα από έμφυλες κατηγοριοποιήσεις. Οι μυθοπλαστικές γυναίκες δράστιδες αναλαμβάνοντας

μεταβαλλόμενες θέσεις αμφισβητούν όχι μόνο το δίπολο άνδρας = θύτης – γυναίκα = θύμα, αλλά και το δίπολο άνδρας = σεξουαλικά επιθετικός – γυναίκα = σεξουαλικά παθητική. Όσον αφορά τη σεξουαλική επιβολή ή/και βία, οι ρόλοι του θύματος και του θύτη είναι δύο πλευρές του ίδιου βίαιου παιχνιδιού και, επομένως, ενώ οι ρόλοι μπορούν να αντιστοιχιστούν σε συγκεκριμένες έμφυλες ταυτότητες σε μια δεδομένη σκηνή, αυτή η αντιστοιχίση είναι ασταθής και περιστασιακή.

Όσον αφορά το περιεχόμενο του διηγήματος, οι συνεχείς αναφορές στη σεξουαλική δραστηριότητα των προσώπων γεννά ένα αίσθημα υπερβολής. Το ίδιο ακριβώς αίσθημα γεννιέται και από την απόδοση των σεξουαλικών πράξεων. Για να γίνω πιο σαφής, η αφηγηματική φωνή αποδίδει τη σεξουαλική εμπειρία με τρόπο ωμό, απροκάλυπτο, χωρίς καμία άμβλυνση. Οι περιγραφές των σεξουαλικών πράξεων είναι ρητές και συναισθηματικά απαθείς – με την αποστασιοποιημένη αφηγηματική φωνή να έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις υπερβολές της βίας ή της ηδονής που αποδίδει. Αυτό που φαίνεται εντυπωσιακό είναι ότι η σεξουαλική πράξη επιτελείται εργαλειακά. Είναι εντελώς απαλλαγμένη από αισθησιασμό ή από κάποιο άλλο συναίσθημα εκτός από την ανία, την οργή και τη δυσάρεσκεια που γεννά στα γυναίκαία πρόσωπα.

Λέξεις από το λεξικό της άσεμνης ορολογίας που χρησιμοποιούνται σε περιστάσεις απόλυτης οικειότητας, χρησιμοποιούνται με επίγνωση της οριακότητάς τους, λειτουργώντας ως επίθεση στα όρια του γλωσσικά αποδεκτού όσον αφορά κείμενα που δεν ανήκουν στην ερωτική λογοτεχνία. Στην προκειμένη περίπτωση η στρατηγική της υπερβολής λειτουργεί τόσο μέσω του περιεχομένου όσο και μέσω της απόδοσής του με έναν τρόπο που παραβιάζει και γλωσσικά τα όρια της ‘κανονικότητας’ όσον αφορά κείμενα που δεν ανήκουν στο χώρο της πορνογραφίας, καθώς φέρει έντονα την προβληματική του ερωτισμού: πώς θα αποδοθούν δηλαδή γλωσσικά σεξουαλικές πράξεις χωρίς υπέρβαση των ορίων της ντροπής ή γενικότερα κάθε περιορισμού που αποτελεί τη βάση της σεξουαλικότητας; είναι δυνατόν αυτό να συμβεί χωρίς ρητή αναφορά στην υλική πραγματικότητα του σώματος. Αν προσθέσουμε σε αυτά τις συνεχείς αναφορές εν είδει επίδειξης των γεννητικών οργάνων και τις περιγραφές ποικίλων σεξουαλικών στάσεων με τρόπο που θυμίζει τα κοντινά πλάνα πορνογραφικής ταινίας, η εντύπωση που δημιουργείται είναι πως όλες αυτές οι απότομες εισβολές του παραβατικού στην κειμενική επιφάνεια διαταράσσουν κάθε έννοια ευπρέπειας. Η αφηγηματική σύλληψη δημιουργώντας το αίσθημα της υπερβολής, του κορεσμού, στοχεύει

στην παρωδιακή αναπαράσταση της υπερβολικά βίαιης σύγχρονης πραγματικότητας.⁶ Καθώς δε σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς των θεωρητικών που διακηρύσσουν ότι η βία συνθλίβει τη γλώσσα και δεν μπορεί να αναπαρασταθεί, η Δουτσιού μιλά για τη βία στις πιο ενοχλητικές μορφές της θεωρώ πως η 'άσεμνη' γλώσσα δημιουργεί έναν παραβατικό χώρο-καθρέφτη της σεξουαλικοποιημένης κουλτούρας της σύγχρονης συγκυρίας.

3. Πολιτική της βίας / Ηθική της βίας

Όπως σημείωσε ο Walter Benjamin στο κείμενό του *Critique of Violence* το 1921 [Benjamin 1921], η βία σταθερά διαφεύγει από το κριτικό βλέμμα, μετατοπίζοντας τον εαυτό της στα μέσα για την επίτευξη ορισμένων σκοπών· έτσι το ερώτημα πώς να ασκήσουμε κριτική στη βία γίνεται ένα ζήτημα κρίσης τού κατά πόσον οι σκοποί δικαιολογούν τα μέσα για τα οποία χρησιμοποιείται η βία. Για ποιο λόγο χρησιμοποιείται η βία στο συγκεκριμένο βιβλίο; Αν αντιμετωπίσουμε τη βίαιη γυναικεία δράση ως ένα ξέσπασμα ανεξέλεγκτης αντίδρασης που προσλαμβάνει μορφή τιμωρίας απέναντι στη σεξουαλική καταπίεση και επιβολή, τότε θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε τις γυναικείες πράξεις βίας ως πρακτικές απελευθέρωσης από καταπιεστικές καταστάσεις γενεσιουργές συναισθημάτων που κυμαίνονται από την ανία έως την αποστροφή και το μίσος. Σε κάθε περίπτωση συνιστά, όμως, και μια πράξη που συντελεί καθοριστικά στην (ανα)διαμόρφωση του εαυτού δείχνοντάς μας ότι οι βίαιες πράξεις επιβολής έχουν τη δύναμη να αλλάζουν την ταυτότητα των γυναικών που την υφίστανται ωθώντας τις να υπερβούν την απομόνωση και να αναλάβουν συλλογική δράση και να επιχειρηματολογήσουμε σχετικά με την ανάγκη εναλλακτικών αντιλήψεων όσον αφορά το φύλο της βίας.

Το στερεότυπο της σεξουαλικά αντικειμενοποιημένης γυναίκας-θύματος χρησιμεύει και στην περίπτωση αυτή ως σημείο εκκίνησης για την οικοδόμηση ενός αφηγηματικού και ταυτόχρονα ηθικού πλαισίου εντός του οποίου

⁶ Η συγγραφέας σε ερώτηση του Κ.Αγοραστού αναφορικά την προβοκατόρική διάθεση των κειμένων της, που δοκιμάζουν τα όρια ανοχής των αναγνωστών της, απαντά: «Ο κόσμος που ζούμε είναι τόσο συντηρητικός που αυτό το βιβλίο αντιμετωπίζεται ως προβοκατόρικο. Γράφω για χάρη μιας εποχής όπου τα βιβλία μου δεν θα θεωρούνται πλέον προκλητικά. Είναι προσβλητικό, να σου λένε πως γράφεις για να προκαλέσεις, ειδικά όταν συχνά αυτή η κριτική έρχεται από συντηρητικούς κύκλους και υπονοεί πως προκαλείς για να τραβήξεις την προσοχή. Έτσι είμαι, αυτά γράφω, έτσι ζω, αυτά σκέφτομαι. Η κοινωνία μας έχει να κάνει πολλά βήματα ακόμα για να γίνει πιο δίκαιη, μέρος του αγώνα για την κοινωνική δικαιοσύνη είναι και τα βιβλία μου. Όχι μια εύκολη προβοκάτσια.» [Αγοραστός 2023]

η γυναικεία βία μπορεί να δικαιολογηθεί επειδή την έχουν εκθρέψει καταστάσεις καταπίεσης και κακοποίησης. Επιλέγοντας όμως όχι μόνο το φόνο ως μέσο για την αντιμετώπιση τραυματικών η/ και μη πλέον επιθυμητών σεξουαλικών εμπειριών αλλά και πράξεις ακραίας σεξουαλικής βίας, τα γυναικεία πρόσωπα επιτρέπουν μια ανάγνωση της δράσης τους ως πράξη αμφισβήτησης των κανονιστικών αντιλήψεων για το φύλο και τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας. Η συγγραφέας αντί να 'φιμώσει' ή να μετριάσει τη γυναικεία οργή, την απελευθερώνει αποκαλύπτοντας την κατασκευασμένη φύση των πολιτισμικά αποδεκτών επιτελέσεων της θηλυκότητας.⁷ Η δύναμη της Δουσίου έγκειται ακριβώς στο ότι καταρρίπτει τα στερεότυπα των γυναικών ως παθητικών, ανεκτικών, σεμνών, σεξουαλικά εγκρατών. Αυτό στο οποίο αντιστέκεται πάνω από όλα είναι η έκφραση της θηλυκότητας που συναρτάται με τη σεξουαλική υποταγή ή τη σεξουαλική απάθεια· με τη γυναίκα, δηλαδή, που έχει μάθει να υπομένει σε ό,τι δεν την ικανοποιεί σεξουαλικά χωρίς να αντιδρά.⁸ Το γεγονός ότι αναδεικνύει τη δυνατότητα και των γυναικών να γίνουν ακραία βίαιες μπορεί να θεωρηθεί ανησυχητικό ή ενοχλητικό, αλλά

⁷ Η S.A. Inness, εξετάζοντας εικόνες γυναικών των οποίων η σκληρότητα αμφισβητεί τα έμφυλα στερεότυπα, διατυπώνει την άποψη ότι οι γυναίκες που υιοθετούν μια προσωπικότητα που κωδικοποιείται έντονα ως ανδρική είναι ενοχλητικές επειδή αποκαλύπτουν την τεχνητότητα των εκδηλώσεων της θηλυκότητας που θεωρούνται «φυσιολογικές» στην κοινωνία μας: «Η συσχέτιση της σκληρότητας με το βιολογικό φύλο και όχι με το κοινωνικό φύλο είναι απειλητική για την κοινωνική τάξη, επειδή καταρρίπτει το ουσιοκρατικό επιχείρημα ότι το βιολογικό φύλο και το κοινωνικό φύλο είναι άρρηκτα συνδεδεμένα. Αντίθετα, κάθε υποκείμενο που παρουσιάζει μια αποτελεσματική επιτέλεση της σκληρότητας μπορεί να είναι σκληρό, παρά το φύλο του σώματος.» [Inness 2004: 22]

⁸ Η συγγραφέας σε συνέντευξή της στον Κ. Αγοραστό αναφέρει: «Παρατηρώντας την ερωτική διάθεση, τις σκοτεινές στιγμές των μακροχρόνιων σχέσεων, τους συναισθηματικούς δεσμούς των φίλων μου, την βία προς τα τρανς άτομα, την ανία στις ετεροφυλικές σχέσεις, την καθημερινότητα χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, την εκμετάλλευση και την έμφυλη ανισότητα γεννήθηκαν οι «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας», ο «Μαύρος Αχινός», «Το φάντασμα στο προσκήνιο» και το «Lady Boy»». Συνεχίζει δε λέγοντας ότι «Οι αδερφές του Κάν είναι ένα ψυχολογικό θρίλερ. Όλες οι ιστορίες δημιουργούν μια ατζέντα συναισθηματικής έντασης και αγωνίας. Γυναίκες που αναζητούνε τη λύτρωση μέσα σε έναν ανδροκρατούμενο κόσμο. Αποφασίζουν να δραπέτευσουν από το παιχνίδι της χειραγώγησης και να διαφύγουν μέσω της απελευθερωτικής βίας σε τραγικές και περίπλοκες καταστάσεις. Γυναίκες που σκοτώνουν, άλλες για εκδίκηση και άλλες από ανία. Είναι σκληρές και σαγηνευτικές και δεν τους πειράζει να χαρακτηρίζονται ως «αντιπαθητικές» ή «ψυχοπαθολογικά ανισόρροπες.»» [Αγοραστός 2023]

η άρνηση της ανάδειξης ενός παρόμοιου ενδεχόμενου είναι εξίσου προβληματική υπό την έννοια της επιλογής περιορισμού των γυναικών σε μια εικόνα μη αντιπροσωπευτική της πραγματικής γυναικείας υπόστασης. Οι γυναίκες που δρουν από έναν τόπο οργής, «αντιστέκονται στην ηθική επιταγή να μην καταπολεμήσουμε τη βία με βία», όπως το θέτει η Judith Halberstam [Halberstam 1993: 191]. Θεωρώ πως αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι η Δουτσίου αφηγά τις κοινωνικές προσδοκίες αναφορικά με τη γυναικεία συμπεριφορά, εμφανίζοντας γυναικεία πρόσωπα των οποίων η παρουσία και η συμπεριφορά στόχο έχει να σοκάρει τους αναγνώστες για να τους κάνει να αντιληφθούν ότι και οι γυναίκες κατέχουν και μπορούν να αφήσουν να εκδηλωθεί η οργή τους – μια καταστροφική δύναμη ικανή να αμφισβητήσει την πατριαρχική τάξη πραγμάτων– χωρίς να θεωρηθούν υστερικές ή δαιμονικές. Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο διήγημα και σε αντίθεση με τις περισσότερες παραδοσιακές απεικονίσεις της γυναίκας με αποκλίνουσα συμπεριφορά που καταλήγει να πληρώσει τη δράση της με το θάνατό της – έτσι ώστε να εξαλειφθεί από την αφήγηση και κατ’ επέκταση από την διασάλευση του κοινωνικού ιστού – τα γυναικεία πρόσωπα δεν τιμωρούνται.

Οι πράξεις των συγκεκριμένων γυναικείων χαρακτήρων μπορούν να χαρακτηριστούν φεμινιστικές πολιτικές πράξεις; Κατ’ επέκταση, μπορούμε να μιλήσουμε για φεμινιστικό είδος γραφής αναφερόμενοι στις *Αδελφές του Κάιν*; Αν και στις περισσότερες δυτικές φιλοσοφικές παραδόσεις ο θυμός θεωρείται ηθικά προβληματικός επειδή παγιδεύει τους φορείς του σε ένα ανταποδοτικό πλαίσιο, ενώ ο γυναικείος θυμός και η γυναικεία οργή ειδικότερα έχει κατασκευαστεί ως αποκλίνουσα, παθολογική και επικίνδυνη, από την άλλη πλευρά αντιμετωπίζεται και ως ένας δυνητικός φεμινιστικός πόρος που κινητοποιεί απέναντι στον (αυτο)περιορισμό έκφρασης της γυναικείας δυσaréσκειας και αντίδρασης, στην αποσιώπηση και την απαγόρευση ειδικά στον απόηχο του κινήματος #MeToo⁹ είναι «ένα μέσο με το οποίο οι γυναίκες μπορούν να δουν καλύτερα την καταπίεσή τους» [Srinivasan 2018: 4], ενεργοποιεί τη φεμινιστική σκέψη και τον ακτιβισμό [Lorde 1997 [1981]]. Όσον αφορά τις «Γυναίκες στο Τούσον της Αριζόνας», η μεταφρασμένη σε βία οργή

⁹ Σύμφωνα με όσα γράφει η Rebecca Traister στο βιβλίο της *Good and Mad: the Revolutionary Power of Women's Anger*, στον απόηχο του κινήματος #MeToo γινόμαστε μάρτυρες μιας εξαιρετικής νέας ορατότητας του θυμού των γυναικών –θα μπορούσαμε να πούμε ακόμη και φεμινιστικού θυμού– στο δημόσιο διάλογο και τη λαϊκή κουλτούρα [Traister 2018].

των γυναικείων προσώπων υπενθυμίζει ότι οι φωνές των γυναικών που πρέπει να αντιμετωπίσουν όχι μόνο σεξουαλικές επιθέσεις αλλά και τη συνεχιζόμενη καταπάτηση της σωματικής τους αυτονομίας και επιθυμίας δεν πρέπει να αγνοούνται. Η βιαιότητα των συναισθημάτων των προσώπων αυτών αναδεικνύει όμως όχι μόνο το γεγονός ότι συναισθήματα όπως η οργή δίνουν την ευκαιρία να έρθουν στην επιφάνεια εμπειρίες οι οποίες σε διαφορετική περίπτωση είτε θα έμεναν στην αφάνεια είτε θα επενδύονταν με το στίγμα της τρέλας, του παραλογισμού ή, στην καλύτερη περίπτωση, της παθολογικής γυναικείας ευαισθησίας, αλλά και το ότι, γενικότερα, η διερεύνηση της σεξουαλικότητας μπορεί να μας προσφέρει τη δυνατότητα ανάδειξης της ποικιλίας συναισθημάτων που συντροφεύουν σεξουαλικές πράξεις και πρακτικές: στην προκειμένη περίπτωση αναφέρομαι στη χαρά και στον ενθουσιασμό που δημιουργεί στα γυναικεία πρόσωπα η δυνατότητα να ζήσουν μια ζωή ελεύθερη επιβολών και χειραγώγησης χάρη στη βίαιη δράση τους:

Το αρχιπέλαγος της Αιτής άνοιξε ολόκληρο μπροστά στα χαμόγελα των τριών γυναικών. [...] Θα είχαν το δικό τους πριγκιπικό λιμάνι όλες μαζί. [...] Είχανε τα δικά τους λεφτά, το δικό τους σώμα, τον δικό τους χρόνο. Η συντροφιά τους συγχρόνως αξιαγάπητη και ανάγλυφη συνεννοήθηκε με τις λεπτές σταγόνες του χρόνου να παραμείνει αιώνια, ό,τι κι αν συνέβαινε από κει και πέρα. [Δουτσίου 2023: 50-51]

Τι μπορεί να προσφέρει εντέλει μια μυθιστορηματική σύλληψη όπως αυτή της Δουτσίου; Δημιούργησε οργισμένους βίαιους γυναικείους χαρακτήρες προκειμένου να επαναπροσδιορίσει το φύλο της βίας όχι μόνο μακριά από ουσιολογικές προσεγγίσεις αλλά και πέραν των ορίων των έμφυλων περιορισμών. Προβάλλοντας δε αφενός το θέμα της γυναικείας οργής –ένα θέμα που εδώ και δεκαετίες απασχολεί το φεμινιστικό λόγο–, αφετέρου τόσο τη σεξουαλική όσο και τη χειραφετημένη πλευρά της γυναικείας υπόστασης και εξερευνώντας τη γυναικεία εμπρόθετη δράση και κατ' επέκταση τη γυναικεία ταυτότητα μέσω της ακραίας σεξουαλικής βίας συμβάλλει στην αφηγηματική κατασκευή μιας μορφής 'πολιτικής της βίας' που αναγνωρίζει τη σεξουαλική βία αν όχι ως φεμινιστική δράση τουλάχιστον ως απελευθερωτική δράση. Καθώς δε δημιουργεί μια αισθητική της βίας που συνδυάζεται με τη βία χωρίς να τη μετριάζει με στόχο να μας βοηθήσει να έρθουμε αντιμέτωποι με την αληθινή φύση της σύγχρονης βίαιης πραγματικότητας αποτελεί ένα 'παραβατικό' μυθοπλαστικό κείμενο που μπορεί να καταχωρηθεί στο «σύγχρονο ακραίο»· σε εκείνη τη μυθοπλαστική εκδοχή κειμένων, δηλαδή, που «δεν αναστοχάζονται απλώς πάνω στη βία, αλλά την αναζητούν,

την εμπλέκουν και, με ποικίλους φανταστικούς τρόπους, την επιτελούν» [Durand & Mandel 2008: 1] υπερβαίνοντας κοινωνικούς κανόνες για να προβληματοποιήσει, στην περίπτωση της Δουτσίου, την προβληματική επιμονή του παραδοσιακού φεμινισμού στη γυναικεία σεξουαλική θυματοποίηση.

Βιβλιογραφία

- Αγοραστός, Κ.* Σίσσυ Δουτσίου: «Μέρος του αγώνα για την κοινωνική δικαιοσύνη είναι και τα βιβλία μου, όχι εύκολη προβοκάτσια», 2023. <https://bookpress.gr/sinenteuxeis/ellines/19018-sissy-doutsiou-meros-tou-agona-gia-tin-koinoniki-dikaiosyni-einai-kai-ta-vivlia-mou-oxi-eykoli-provokatsia>
- Δουτσίου, Σ.* Οι αδελφές του Κάιν. Αθήνα: Καστανιώτης, 2023.
- Σκαράκη Α.* 500 λέξεις με τη Σίσσυ Δουτσίου *H Καθημερινή* 30.01.2024 <https://www.kathimerini.gr/culture/562852726/500-lexeis-me-ti-sissy-doytsiou/>
- Benjamin, W.* Critique of Violence. In M. Bullock & M.V.Jennings (eds.), Selected Writings, vol. I, 1923-1936. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1996.
- Boyle, K.* Media and violence: Gendering the debates. London: Sage, 2004.
- de Lauretis, T.* Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction. Bloomington: Indiana University Press, 1987.
- Durand, A.-P. & Mandel, N.* 'Introduction'. In A.-P. Durand & N. Mandel, (eds) Novels of the Contemporary Extreme. London and New York, NY: Continuum, 2006.
- Gilligan, C.* In a Different Voice. London: Harvard University Press, 1993.
- Halberstam, J.* Imagined Violence/Queer Violence: Representation, Rage, and Resistance // *Social Text* , Winter, 37, 1993. P. 187-201
- Inness, S.A.* (2004) 'Boxing gloves and bustiers': New images of tough women. In S.A. Inness (ed..) Action Chicks: New Images of Tough Women in Popular Culture. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Jack, D.C.* Behind the mask: Destruction and creativity in women's aggression. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
- Jenks, C.* *Transgression*. London: Routledge, 2003.
- Loorde, A.* The Uses of Anger // *Women's Studies Quarterly* , 25 (1/2), 1997 [1981]. P.278-285
- Srinivasan, A.* The Aptness of Anger // *The Journal of Political Philosophy*: 26 (2), 2018. P.123-144
- Traister, R.* Good and Mad: the Revolutionary Power of Women's Anger. London: Simon & Schuster, 2018.
- Valentis, M. & Devane, A.* Female Rage: Unlocking Its Secrets, Claiming Its Power. New York: Carol Southern Books, 1994.

**Angry Women in Modern Greek Prose: The Intersection
of Gender, Violence and Sexuality in Sissy Doutsiou's short story
*Women in Tucson, Arizona***

Marita Paparousi

*University of Thessaly, Volos, Greece
mpaparou@uth.gr*

This study explores the significance of the extreme female violence in Sissy Doutsiou's short story *Women in Tucson, Arizona* (2023). The focus is placed on the aesthetics of violence, specifically whether violence is a theme that pertains to the content of a text, or if it also constitutes a formal problem -particularly since the author uses a raw language that may shock due to its proximity to the obscene. What results is a redefinition of the gender of violence through the creation of angry, violent female characters; what is more, an aesthetic of violence that urges us to place this transgressive text in the category of the "contemporary extreme".

Keywords: *Female violence, obscenity, rage, sexuality, transgressive fiction*

References

- Agorastos, K. Sissy Doutsiou: «Meros tou agona gia tin koinoniki dikaiosyni einai kai ta vivlia mou, ochi efkoli provokatsia», 2023. <https://bookpress.gr/sinenteuxeis/ellines/19018-sissy-doutsiou-meros-tou-agona-gia-tin-koinoniki-dikaiosyni-einai-kai-ta-vivlia-mou-ochi-eykoli-provokatsia>
- Doutsiou, S. *Oi adelfes tou Kain*. Athina: Kastaniotis, 2023.
- Skaraki A. 500 lexeis me ti Sissy Doutsiou I Kathimerini 30.01.2024 <https://www.kathimerini.gr/culture/562852726/500-lexeis-me-ti-sissy-doytsioy/>
- Benjamin, W. Critique of Violence. In M. Bullock & M.V.Jennings (eds.), *Selected Writings*, vol. I, 1923-1936. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 1996.
- Boyle, K. *Media and violence: Gendering the debates*. London: Sage, 2004.
- de Lauretis, T. *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction*. Bloomington: Indiana University Press, 1987.

- Durand, A.-P. & Mandel, N.* 'Introduction'. In A.-P. Durand & N. Mandel, (eds) *Novels of the Contemporary Extreme*. London and New York, NY: Continuum, 2006.
- Gilligan, C.* *In a Different Voice*. London: Harvard University Press, 1993.
- Halberstam, J.* *Imagined Violence/Queer Violence: Representation, Rage, and Resistance* // *Social Text*, Winter, 37, 1993. P. 187 – 201
- Inness, S.A.* (2004) 'Boxing gloves and bustiers': New images of tough women. In S.A. Inness (ed.) *Action Chicks: New Images of Tough Women in Popular Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Jack, D.C.* *Behind the mask: Destruction and creativity in women's aggression*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
- Jenks, C.* *Transgression*. London: Routledge, 2003.
- Lorde, A.* *The Uses of Anger* // *Women's Studies Quarterly*, 25 (1/2), 1997 [1981]. P. 278 – 285
- Srinivasan, A.* *The Aptness of Anger* // *The Journal of Political Philosophy*: 26 (2), 2018. P. 123 – 144
- Traister, R.* *Good and Mad: the Revolutionary Power of Women's Anger*. London: Simon & Schuster, 2018.
- Valentis, M. & Devane, A.* *Female Rage: Unlocking Its Secrets, Claiming Its Power*. New York: Carol Southern Books, 1994.

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΣ Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΦΥΡΟΝΕΡΙΑΣ ΤΟΥ Δ. ΧΑΤΖΗ

Α. Πράσιнос

*University of Glasgow, Glasgow, United Kingdom
andreaspr.27@gmail.com*

Το παρόν άρθρο εξετάζει την Ψυχαναλυτική Κριτική στη λογοτεχνία, εστιάζοντας στις θεωρίες του Σίγκμουντ Φρόιντ και του Ζακ Λακάν. Μέσα από το διήγημα *Η ώρα της φυρονερίας* του Δημήτρη Χατζή, αναλύονται βασικές αρχές της ψυχανάλυσης και πώς αυτές επηρέασαν τη μεταπολεμική πεζογραφία. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη δράση και τις ψυχολογικές διακυμάνσεις των χαρακτήρων, καθώς και στη σύνδεσή τους με την κοινωνία και την εποχή. Η μελέτη αντλεί από διεθνή βιβλιογραφία, εστιάζοντας στην κριτική ανάλυση των στοιχείων και την επίδραση της ψυχαναλυτικής θεωρίας στη γραφή του Χατζή.

Λέξεις – κλειδιά: Ψυχαναλυτική κριτική, Δημήτρης Χατζής, Μεταπολεμική πεζογραφία, Η ώρα της φυρονερίας, Ψυχολογική ανάλυση χαρακτήρων

1. Εισαγωγή

Η ψυχαναλυτική κριτική αποτελεί μια από τις σημαντικότερες προσεγγίσεις στη λογοτεχνική ανάλυση, προσφέροντας χρήσιμα εργαλεία για την ερμηνεία των ψυχολογικών συγκρούσεων και των κοινωνικών επιρροών που διαμορφώνουν τους λογοτεχνικούς χαρακτήρες. Στη μεταπολεμική πεζογραφία, η ψυχανάλυση παίζει καθοριστικό ρόλο στην κατανόηση των τραυμάτων και των εσωτερικών διακυμάνσεων των ηρώων, οι οποίοι συχνά αντικατοπτρίζουν το κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον της εποχής. Η παρούσα εργασία εστιάζει στην ανάλυση του διηγήματος *Η ώρα της φυρονερίας* του Δημήτρη Χατζή, μέσα από το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας, κυρίως των ιδεών του Σίγκμουντ Φρόιντ και του Ζακ Λακάν.

Το κύριο ερευνητικό ερώτημα που διερευνάται είναι πώς οι βασικές αρχές της ψυχανάλυσης μπορούν να φωτίσουν τις ψυχολογικές συγκρούσεις και την κοινωνική απομόνωση των χαρακτήρων στο συγκεκριμένο διήγημα. Η προσέγγιση αυτή επιχειρεί να δείξει πώς οι ήρωες διαμορφώνονται από το ασυνείδητο, τις παιδικές εμπειρίες και τις κοινωνικές συνθήκες, όπως αυτές αποτυπώνονται στο έργο του Χατζή.

Παρά το γεγονός ότι η μεταπολεμική πεζογραφία έχει αναλuthεί διεξοδικά από ιστορική και κοινωνική σκοπιά, υπάρχει ένα ερευνητικό κενό όσον αφορά την ψυχαναλυτική ανάγνωση των έργων αυτής της περιόδου, και ειδικά μέσα από τις θεωρίες του Λακάν. Οι περισσότερες μελέτες εστιάζουν στις κοινωνικές και ιστορικές διαστάσεις των χαρακτήρων, παραβλέποντας συχνά την ανάλυση των ψυχικών τους συγκρούσεων. Η παρούσα μελέτη επιδιώκει να καλύψει αυτό το κενό, προσφέροντας μια κριτική ανάλυση της ψυχολογικής κατάστασης των ηρώων του Χατζή, βασισμένη τόσο στη θεωρία του Φρόιντ όσο και στις γλωσσολογικές προσεγγίσεις του Λακάν. Με αυτόν τον τρόπο, προσφέρεται μια νέα οπτική για τη μεταπολεμική πεζογραφία, δίνοντας έμφαση στην ερμηνεία των εσωτερικών συγκρούσεων και του ασυνείδητου κόσμου των χαρακτήρων.

2. Η υπόθεση του διηγήματος *Η ώρα της φουρνεριάς* και η συσχέτισή του με την ευρύτερη συλλογή *Οι Ανυπεράσπιστοι*

Σε μία ανδροκρατούμενη και οπισθοδρομική κοινωνία ζει και εργάζεται ως πόρνη η Τριανταφυλλιά με τους δύο γιους της, Στρατή και Κωνσταντή. Ο Στρατής αντιμετωπίζει εκ γενετής κινητικό πρόβλημα και είναι καθηλωμένος σε ένα αναπηρικό αμαξίδιο, έχοντας σχηματίσει, όμως, ένα δικό του φανταστικό κόσμο. Τα δύο αδέρφια έχουν καλές σχέσεις μεταξύ τους, γεγονός που φαίνεται να μην συμβαίνει και με τη μητέρα τους, η οποία είναι απόμακρη και δεν επικοινωνεί ουσιαστικά με τα παιδιά της, αλλά είναι παγιδευμένη σε μια ζωή που καταπιέζεται. Ο μεγάλος της γιος, Κωνσταντής, αρχίζει να αφήνει το σχολείο και να δουλεύει ως αχθοφόρος στο λιμάνι, γνωρίζοντας εκεί έναν άλλο αχθοφόρο, το Χαμάλαρο, με τον οποίο αναπτύσσουν μια καλή σχέση, βασισμένη, όμως, στη σιωπή. Όταν για ένα μεγάλο διάστημα ο Κωνσταντής απουσιάζει από το σπίτι, η Τριανταφυλλιά τον αναζητεί και προσπαθεί να του μιλήσει.

Το υπό εξέταση διήγημα *Η ώρα της φουρνεριάς* εντάσσεται στη συλλογή διηγημάτων *Οι Ανυπεράσπιστοι* (πρώτη έκδοση 1965) η οποία ανήκει στη δεύτερη φάση της δημιουργίας του Δημήτρη Χατζή [Αργυρίου 1996: 119–121]. Η συλλογή διηγημάτων *Ανυπεράσπιστοι* εκδίδεται για πρώτη φορά

από τις εκδόσεις Θεμέλιο το έτος 1966, από τις εκδόσεις Διογένης το έτος 1973, από τις εκδόσεις Πλειάς το έτος 1974 και από τις εκδόσεις Καστανιώτης το έτος 1979. Τα διηγήματα της συλλογής εκτυλίσσονται κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου και περιλαμβάνουν ως χαρακτήρες απλούς, καθημερινούς ανθρώπους που βρίσκονται στο περιθώριο και έχουν για διαφορετικούς λόγους βιώσει κάθε φορά την βία που προωθεί το εχθρικό και αφιλόξενο περιβάλλον της μεταπολεμικής Ελλάδας [Παγανός 1992: 188]. Στη συλλογή οι χαρακτήρες αντιπροσωπεύουν τον ιδεολογικά διαλυμένο και υπό κρίση πληθυσμό που μόλις κατάφερε να απεμπλακεί από την Κατοχή και τον Εμφύλιο πόλεμο με διασπασμένες ελπίδες και κομματιασμένα όνειρα, όπως καιρία παραθέτει στο έργο του ο Γιώργος Παγανός [Παγανός 1992: 192].

Αν και η ιδεολογία και η στάση των ανθρώπων απέναντι στα εκάστοτε τεκταινόμενα εκφράζεται όχι *expressis verbis* αλλά πιο υπαινικτικά και με υποβλητικότητα, καθίσταται σε ολόκληρη τη συλλογή και αντίστοιχα και στο διήγημα *Η ώρα της φυρονεριάς* σαφές πως οι χαρακτήρες εκπροσωπούν μέσα από τις δικές τους προσωπικές ιστορίες το σύνολο και σε έναν υπαρκτό και άκρως αληθινό κόσμο βιώνουν ένα ατομικό αλλά συνάμα συλλογικό πάθος. Αν και οι ιστορίες τους είναι άκρως διαφορετικές και αναδεικνύουν το συγγραφικού ταλέντου του Χατζή, όλοι οι ήρωες του είναι απλοί καθημερινοί άνθρωποι που έχουν γίνει βιοπαλαιστές και έρχονται αντιμέτωποι με το μεταπολεμικό τραύμα που προστίθεται και ενισχύει ακόμη περισσότερο το βάρος των καθημερινών τους δυσκολιών [Παγανός 1992: 189].

Μέσα σε αυτόν τον απόηχο της γενικότερης συλλογής το διήγημα *Η ώρα της φυρονεριάς* προσλήφθηκε διθυραμβικά από το σύνολο και θεωρήθηκε από τους κριτικούς της λογοτεχνίας το καλύτερο της συλλογής, αλλά και ένα από τα αρτιότερα σε όλη τη σχετική μεταπολεμική παραγωγή. Ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτήν την άποψη είναι και η επιλογή των χαρακτήρων. Σύμφωνα με την Ε. Σταυροπούλου, παρά το κλίμα μελαγχολίας και ήττας, τα ηττημένα πρόσωπα του έργου του Δ. Χατζή επιχειρούν ελπιδοφόρες ανατροπές στο αρνητικό κατεστημένο. Η αδιαφορία της κοινωνίας και πολύ περισσότερο η αναλγησία του δασκάλου του Κωνσταντή αμβλύνεται μέσα από το ενδιαφέρον που επιδεικνύει ο γιγάντιος και άγριος μα αγαθός και ανεπιτήδευτος Χαμάλαρος. Αντίστοιχα, αισιοδοξία προκαλεί η προσπάθεια του παιδιού να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της καθημερινότητας του παρά το τέλος των οραμάτων του. Η διεκδίκηση της ευτυχίας είναι παρούσα στο έργο, όπως και σε ολόκληρη τη συλλογή προωθώντας τελικά

την ιδεολογία που επιδιώκει να προωθήσει ο Χατζής πως η συναισθηματική ρήξη και το αδιέξοδο που νιώθουν οι πρωταγωνιστές δύναται να αποσοβηθεί μέσα από την εσωτερική προσπάθεια και την επιθυμία αλλαγής του ταλαιπωρημένου ήρωα [Σταυροπούλου 2001: 11–22, 209–242].

Όλα τα παραπάνω συνυφαίνονται απόλυτα με την ψυχοαφήγηση που αξιοποιεί ως συγγραφική του τεχνική ο Χατζής και επιτρέπει την διαμόρφωση χαρακτήρων που διαθέτουν έναν εμφανώς βαθύ και εμπεριστατωμένο ψυχικό κόσμο.

3. Βασικές αρχές της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Φρόιντ

Ο Σίγμουντ Φρόιντ υπήρξε ένας από τους πιο καταξιωμένους και σημαντικούς ψυχαναλυτές του 19ου - 20ου αιώνα. Γεννήθηκε στις 6 Μαΐου 1856 στην Τσεχία και πέθανε στις 23 Σεπτεμβρίου 1939 στο Λονδίνο με ευθανασία. Βασικός τομέας ενασχόλησής του υπήρξε η Ψυχολογία και η Ψυχιατρική. Ωστόσο, ενδιαφέρθηκε σε μεγάλο βαθμό και για την Ανθρωπολογία, την Κοινωνιολογία και Φιλοσοφία [Ρουντινέσκο 2017: 238–247].

Υπήρξε ιδιαίτερα ρηξικέλευθος για την εποχή του, αφού οι θεραπευτικές μέθοδοι που εφάρμοσε ήταν πρωτοποριακές και για αυτό το λόγο του αποδόθηκε ο χαρακτηρισμός «εφευρέτης της ψυχανάλυσης». Το σημαντικότερο βάρος έριξε ο ίδιος στη σημασία του ονείρου και στην έννοια του χρόνου και της παιδικής ηλικίας για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και των απόψεων των ατόμων [Φρόιντ 2018: 300–346].

Ο ίδιος θεωρούσε μία βασική πηγή – στοιχείο που καθορίζει τη συμπεριφορά μας και διαμορφώνει το χαρακτήρα μας το *Εκείνο*, όπως το ονομάζει ο ίδιος. Αυτό περιλαμβάνει στην ουσία τα ένστικτά μας, τα οποία πρέπει να εκπληρωθούν με οποιονδήποτε τρόπο. Είναι, δηλαδή, βασικές βιοτικές ανάγκες και επιθυμίες μας, οι οποίες απαιτούν άμεση ικανοποίηση και οι οποίες πρέπει να χαλιναγωγούνται από το *Εγώ*. Το μέρος αυτό της ψυχής μας είναι έμφυτο και βασίζεται στην *αρχή της ευχαρίστησης*. Το *Εκείνο* στηρίζεται σε δύο ενορμήσεις, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με το βασικό δίπολο «ζωή – θάνατος». Η πρώτη ενόρμηση ονομάζεται «θάνατος» και σχετίζεται με την προσπάθεια του ανθρώπου να πεθάνει, ώστε να λυτρωθεί από τις δυσκολίες, τα βάσανα και τους κινδύνους της ζωής. Η δεύτερη ενόρμηση ονομάζεται «έρως» και σχετίζεται με τη σεξουαλικότητα του ατόμου. Αυτή στοχεύει στην ευχαρίστηση και μέσω της αναπαραγωγής στη διατήρηση και τη συνέχεια της ζωής.

Προκειμένου να χαλιναγωγηθεί το *Εκείνο* και να διατηρηθεί σε συγκεκριμένα στάδια χρειάζεται την επίδραση του *Εγώ*. Το *Εγώ* είναι ο θεμελιώδης

λίθος που σχετίζεται με την αντιληπτική ικανότητα του ατόμου και, με αυτόν τον τρόπο, είναι σε θέση να ικανοποιήσει από τις επιθυμίες του *Εκείνου* μόνο όσες μπορούν να καλυφθούν και όχι όλες χωρίς καμία απολύτως διάκριση. Για να το επιτύχει αυτό, λοιπόν, χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη του ποικίλες συνιστώσες, όπως βασικές κοινωνικές αρχές, ανθρώπινες ενέργειες, πολιτισμικά ιδανικά και ηθικές αξίες.

Σε αυτήν την κατηγορία ο Φρόιντ κατατάσσει και το *Υπερεγώ*. Το *Υπερεγώ* είναι το στοιχείο αυτό, χάρη στο οποίο ο άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει το ηθικό και να διακρίνει το ορθό από το λανθασμένο. Είναι, επομένως, ο παράγοντας εκείνος που καθορίζει τη συμπεριφορά και τη δραστηριότητα του ανθρώπου και τον βοηθά να συνθέτει τις ηθικές αξίες και τα ιδανικά που υπάρχουν σε μία κοινωνία με κατάλληλο τρόπο, ώστε να καταφέρνει το άτομο να ελέγχει τις επιθυμίες και την παρορμητικότητά του και να μην παρασύρεται αποκλειστικά από τα ένστικτά του [Φρόιντ 2019: 31–89].

Σε κάθε περίπτωση, καίριο υπήρξε και το ενδιαφέρον του εν λόγω ψυχαναλυτή για τη σεξουαλικότητα των ανθρώπων και τον τρόπο, με τον οποίο αυτή επηρεάζεται από την ψυχολογική μας κατάσταση. Συγκεκριμένα, αυτή πέντε διαφορετικά στάδια – φάσεις:

α) στοματικό στάδιο: το στάδιο αυτό αρχίζει από τη βρεφική ηλικία του ατόμου και σχετίζεται με την ανάγκη του παιδιού για στοματική ευχαρίστηση, η οποία, αν δεν ικανοποιηθεί τη σωστή στιγμή και έγκαιρα, μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα, όπως το πιπίλισμα του δακτύλου και το δάγκωμα των νυχιών.

β) πρωκτικό στάδιο: το στάδιο αυτό εμφανίζεται στην νηπιακή ηλικία, όταν οι γονείς μαθαίνουν στο παιδί να πηγαίνει στην τουαλέτα και να ικανοποιεί τις εντερικές του ανάγκες. Αν αυτό το στάδιο δεν επιτευχθεί ορθά, δημιουργούνται προβλήματα, όπως η υπερβολική καθαριότητα.

γ) φαλλικό στάδιο: πρόκειται για μια θεμελιώδη φάση της ζωής των παιδιών, εφόσον σε αυτήν την ηλικία επέρχονται οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα και τα αγόρια επιδεικνύουν τον ανδρισμό τους, ενώ τα κορίτσια καλλωπίζονται – όσο μπορούν – και προσπαθούν να αναδείξουν τη θηλυκότητά τους. Μάλιστα, σε αυτό το στάδιο τα παιδιά προσκολλώνται και στο γονέα του αντίθετου φύλου, ενώ ταυτίζονται με το γονέα του ίδιου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι τα κορίτσια φορούν τα ρούχα της μαμάς και βάζονται, ενώ τα αγόρια τις γραβάτες και διατυμπανίζουν ότι δεν είναι πλέον παιδιά, αλλά άνδρες. Σε αυτήν την περίπτωση, ικανοποίηση αναζητούν τα γεννητικά όργανα.

δ) στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας: σε αυτή τη φάση τα παιδιά δεν προσπαθούν να ικανοποιήσουν κάποιο μέρος του σώματός τους, αλλά αντιθέτως τα σεξουαλικά τους αισθήματα αποκρύπτονται και δεν εμφανίζονται τόσο έντονα. Στην περίπτωση αυτή, πιο σημαντικό είναι για αυτά είναι η επαφή με την οικογένεια και η κοινωνικότητα.

ε) στάδιο των γεννητικών οργάνων: σε αυτήν την περίπτωση το άτομο αναζητά το σεξουαλικό του προσανατολισμό και έλκεται από τα άτομα του αντίθετου – ή και του ίδιου – φύλου και προσπαθεί να αναπτύξει ερωτικές σχέσεις. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτό τα οδηγεί να αναζητούν την αποδοχή από τον αντίθετου φύλου γονέα και να εμφανίζουν Οιδιπόδεια σύμπλεγμα (τα μεν αγόρια) και το σύνδρομο της Ηλέκτρας (τα δε κορίτσια) [Φρόιντ 2014: 91–123].

Όπωςδήποτε, καθοριστική επίδραση, σύμφωνα με το Φρόιντ, είναι και αυτή των ονείρων. Τα όνειρα αποτυπώνουν μια κρυφή πτυχή του ασυνείδητου που περιλαμβάνει ερεθίσματα της καθημερινότητάς μας και τα μετουσιώνει σε εικόνες που μας εμφανίζονται στα όνειρα. Το υλικό αυτό μεταμορφώνεται σε σύμβολα και μεταφορές που παρουσιάζονται κατά τη διάρκεια του ύπνου και εγείρουν τη φαντασία, και τη σκέψη του δέκτη. Αποτελούν, ουσιαστικά, ξεσπάσματα καταπιεσμένων ενστίκτων και προσλαμβανουσών που θέλουν να απελευθερωθούν και να κινητοποιήσουν το άτομο [Φρόιντ 2014: 118–125].

Για να το επιτύχει, λοιπόν, αυτό ο Φρόιντ χρησιμοποίησε την ψυχανάλυση ως μέθοδό του, μέσω της οποίας το άτομο χαλάρωνε και μπορούσε να εμφανιστεί ο εσώτερος ψυχικός τους κόσμος και να αποδώσει όσα κρύβει το βαθύτερο είναι του. Ως εκ τούτου, και οι ίδιοι οι ασθενείς μπορούσαν να συνειδητοποιήσουν τα ψυχολογικά τραύματα που έχουν βιώσει και να αναζητήσουν βαθύτερα συναισθηματικά προβλήματα που τους βάραιναν. Έτσι, οδηγούνταν σταδιακά και προς την ουσιαστική απελευθέρωση από τα δεσμά τους – ας μου επιτραπεί η έκφραση – και να έρθουν αντιμέτωποι με το άλλο μισό τους και να συνειδητοποιήσουν το άρρητο κομμάτι του εαυτού τους, το οποίο μέχρι τότε δεν μπορούσε να εξηγηθεί από τους ίδιους, αλλά και από τους άλλους επιστήμονες τόσο εύκολα [Φρόιντ 2017: 400–450].

4. Βασικές αρχές της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Λακάν

Ο Ζακ Λακάν γεννήθηκε στις 13 Απριλίου 1901 στο Παρίσι, όπου και πέθανε στις 9 Σεπτεμβρίου 1981. Ήταν ο «πιο αμφιλεγόμενος μετά το Φρόιντ» ψυχαναλυτής και ψυχίατρος. Βέβαια, υπήρξε και γλωσσολόγος, γεγονός που επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις του σχετικά με την ψυχολογία

[Ρουντινέσκο 2007: 43]. Ειδικότερα, διατείνεται πως ένα και μόνο σημαίνον μπορεί να έχει ποικίλα και διαφορετικά σημαινόμενα. Δηλαδή, οι λέξεις που χρησιμοποιούνται εμπεριέχουν ποικίλα και διαφορετικά νοήματα. Τα νοήματα αυτά εξαρτώνται κατά κύριο λόγο από το περιβάλλον και το συγκεκριμένο κάθε φορά. Η πραγματικότητα και οι συνθήκες, στις οποίες εντάσσεται μια φράση, καθορίζουν και το νόημα της τελευταίας, οδηγώντας τη σε μια διαφορετική οπτική και αντιμετώπιση των συγκυριών και της κριτικής σκέψης.

Ως εκ τούτου, σύμφωνα με το Λακάν, οι δράσεις μας και ο χαρακτήρας μας δεν είναι παρά ένα σύνολο από νοήματα και χαρακτηριστικά που μας καθορίζουν και διαμορφώνονται από το εξωτερικό μας περιβάλλον. Τα άτομα, επομένως, δεν είναι μοναδικά και ξεχωριστά, όπως οι ίδιοι τα θεωρούμε, αλλά συσχετίζονται άμεσα με τις ιδέες που αυτά πρεσβεύουν.

Οστόσο, και αυτόσ φαίνεται πως διακρίνει ορισμένα στάδια, κατά τα οποία το άτομο μεταβιβάζει τη σκέψη του από το ασυνείδητο στο συνειδητό και καταφέρνει να εκφραστεί με τον τρόπο που το ίδιο θέλει. Αρχικά, το παιδί ζει σε ένα δικό του, πλασματικό κόσμο, τον οποίο ο Λακάν αποκαλεί «φαντασιακό» και όπου το παιδί διακρίνει μια εξιδανικευμένη ταύτιση με τη μητέρα. Έπειτα, επέρχεται το στάδιο του καθρέφτη, όταν το παιδί παρατηρεί το είδωλό του στον καθρέφτη και διαχωρίζεται από το υπόλοιπο σύνολο. Σε αυτήν ακριβώς τη φάση, λοιπόν, το παιδί αρχίζει να έρχεται σε επαφή με το γλωσσικό σύστημα και τα γλωσσικά σημεία. Αυτό είναι, όπως είδαμε και παραπάνω, ένα από τα βασικότερα στοιχεία για το Λακάν, καθώς αρχίζει να διαμορφώνεται η προσωπικότητα του παιδιού και αυτό – όταν είναι αγόρι – αρχίζει να αποκτά μια πιο στενή σύνδεση με τον πατέρα, αναζητώντας το ανδρικό πρότυπο. Έτσι, το παιδί μεταπηδά από το φανταστικό στο ρεαλιστικό κόσμο, όπου είναι πλέον σε θέση να αντιλαμβάνεται όσα γίνονται γύρω του και να τα αφομοιώνει για να σχηματίσει την προσωπικότητα του και να εισαχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο.

5. Η ψυχαναλυτική ερμηνεία της επικοινωνίας και του ασυνείδητου στο διήγημα *Η ώρα της φρυονεριάς*

Στο διήγημα *Η ώρα της φρυονεριάς* μπορούμε να διακρίνουμε πολλά χαρακτηριστικά και στοιχεία που μάσ θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό την ψυχαναλυτική θεωρία.

Καταρχάς, είναι εμφανής σε ολόκληρο το κείμενο η έννοια και η κυριαρχία του ασυνείδητου και του κρυφού εαυτού του ατόμου. Όλα τα πρόσω-

πα – κύρια και δευτερεύοντα – διατηρούν τις πτυχές της προσωπικότητάς τους κρυμμένες και δεν εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους [Barry 2013: 100–127]. Η Τριανταφυλλιά είναι ένα από τα πρόσωπα αυτά. Η ίδια είναι αναγκασμένη να αναθρέφει τα δύο της παιδιά σε μία σκληρή και ανδροκρατούμενη κοινωνία, στην οποία, μάλιστα, ασκεί και το επάγγελμα της πόρνης. Η ίδια φαίνεται σε ολόκληρο το κείμενο ένα άβουλο ον, το οποίο προσπαθεί να κρύψει όσα αισθάνεται και όσα αντιμετωπίζει, γεγονός που την έχει οδηγήσει σε κρίση επικοινωνίας με τα παιδιά της, αλλά και με την ίδια της τη μητέρα [Wellek & Warren 1980: 64–69]. Ειδικότερα, όταν αυτή τη ρωτούσε για τον πατέρα των παιδιών και για το πώς κατάφερε να αντιμετωπίζει το οικονομικό πρόβλημα, εκείνη απόφευγε τις ξεκάθαρες απαντήσεις και καθυσόχαζε τη μητέρα της. Όλα τα προβλήματά της βάρυναν την ίδια και δεν μπορούσε να εξωτερικεύσει όσα βίωνε. Ακόμη και όταν οι πελάτες – αγαπητικοί της μεθυσμένοι χτυπούσαν την πόρτα αργά τη νύχτα, εκείνη από φόβο για την αντίδραση της γειτονιάς τους έβαζε στο σπίτι της και τους ικανοποιούσε σεξουαλικά. Η επαφή της είναι ελλιπής ακόμη και με τα ίδια της τα παιδιά, από τη ζωή των οποίων φαίνεται απύσχα [Goffman 2001: 112].

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, και τα δύο της αγόρια (ο Κωνσταντής και ο Στρατής) διακρίνονται από μία εσωστρέφεια και δεν αποτυπώνουν ουσιαστικά τις σκέψεις τους. Ο μικρός της Στρατής, άλλωστε, έχει πλάσει ένα φανταστικό κόσμο, στον οποίο νιώθει χαρούμενος, εφόσον με αυτόν τον τρόπο ξεφεύγει από τη σκληρή πραγματικότητα. Ο Κωνσταντής είναι και αυτός ένα πρόσωπο που δεν μάς καθιστά – με λόγια τουλάχιστον – σαφείς τις ιδέες και τα συναισθήματά του. Ο μόνος του τρόπος να αντιδρά στις καταστάσεις είναι να φεύγει από εκείνο το σπίτι που τον εμποδίζει και του προκαλεί έντονη συναισθηματική φόρτιση.

Παράλληλα, γεγονός αναμενόμενο, οι ήρωες του διηγήματος δεν έχουν μεταξύ τους ουσιαστική επικοινωνία. Η μητέρα – Τριανταφυλλιά είναι εντελώς απόμακρη από τα παιδιά της και δεν συζητά καθόλου μαζί τους. Παρά τις προσπάθειες των παιδιών για ανθρώπινη επαφή αυτή αποστρέφεται συνεχώς τη συντροφιά των παιδιών της και κλείνεται ολοένα και περισσότερο στον εαυτό της. Αυτό συμβαίνει και με τη μητέρα της, στην οποία – όπως προαναφέρθηκε – δεν εκφράζει όσα πραγματικά νιώθει, αλλά της παρουσιάζει μια ψευδαίσθηση της πραγματικότητας [Αποστολίδου 2003: 401–411]. Όσον αφορά στους πελάτες της, αυτοί είναι απλώς η πηγή εσόδων της και ο μοναδικός τρόπος να αυξήσει το εισόδημα της και να μπορέσει να συντηρήσει τα παιδιά της. Ωστόσο, αυτό δε συμβαίνει με όλους. Ένας από τους πε-

λάτες της σημαίνει κάτι περισσότερο για αυτήν, εφόσον είναι ο μοναδικός, με τον οποίο όταν είναι μαζί, διώχνει τους δυο γιους της και μένει μόνη μαζί του. Συγχρόνως, είναι και ο μόνος, με τον οποίο, όταν έρχεται σε ερωτική επαφή γελάει, δείχνοντας έτσι πως ευχαριστείται τη συνένωση και την ανθρώπινη επαφή και – όσο μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε – επικοινωνία [Σταυροπούλου 2001: 226].

Βέβαια, σημαντικό πρόβλημα επικοινωνίας χαρακτηρίζει και τα παιδιά. Οι δύο έφηβοι δεν επικοινωνούν ουσιαστικά ούτε με τη μητέρα τους, αλλά ούτε και μεταξύ τους. Ο Στρατής έχει πλάσει ένα δικό του, φανταστικό κόσμο και δεν δέχεται από κανέναν άλλο να υπεισέλθει σε αυτόν. Έτσι, αποστρέφεται με κάθε τρόπο την ανθρώπινη επαφή και φαίνεται υπερβολικά εσωστρεφής.

Ο Κωνσταντής έχοντας απαυδήσει από αυτήν την κατάσταση προσπαθεί να ξεφύγει από όλο αυτό το τοξικό για αυτόν περιβάλλον και κάθεται μόνος του στο λιμάνι. Ακόμη και στο σχολείο νιώθει πως είναι ανεπιθύμητος και πως δεν μπορεί να επικοινωνήσει με κανέναν τρόπο με τους συμμαθητές του. Μάλιστα, φαίνεται και πως την κρίσιμη στιγμή που το μυστικό του, πως δεν πάει στο σχολείο, αποκαλύπτεται στη μητέρα του, αυτή δεν αντιδρά και δεν έχουν μεταξύ κανέναν απολύτως διάλογο. Όταν συναντά το Χαμάλαρο, έναν αχθοφόρο στο λιμάνι, ο οποίος τον βοηθά να αρχίσει να δουλεύει και με τον οποίο φαίνεται να έχει επαφή, δεν υπάρχει και πάλι κάποια πραγματική επικοινωνία και οι δύο χαρακτήρες δε συνομιλούν μεταξύ τους καθόλου. Αποκορύφωμα αυτού αποτελεί το γεγονός πως το στοιχείο εκείνο που τον ελκύει κατά κάποιον τρόπο στο λιμάνι είναι μια σιωπηλή γοργόνα πάνω σε ένα καράβι. Αυτό και μόνο δείχνει πως το παιδί αυτό δεν έχει καμία απολύτως επικοινωνία με το κοινωνικό σύνολο και απομονώνεται, προσπαθώντας να απελευθερωθεί. Παρ' όλα αυτά, στο λιμάνι εντοπίζουμε ένα είδος επικοινωνίας, αν και αυτή δεν είναι λεκτική [Σταυροπούλου 2001: 226]. Η επαφή που έχει ο εν λόγω χαρακτήρας με το Χαμάλαρο, αλλά και με τη γοργόνα είναι απλώς οπτική, αφού με αυτούς τους ήρωες ανταλλάσσει απλώς βλέμματα και τίποτα παραπάνω.

Η μόνη στιγμή, όπου μητέρα και γιος έχουν μια κάποιου είδους επικοινωνία, είναι στο τέλος του διηγήματος, όταν η μητέρα απογοητευμένη πλέον από τη μακρόχρονη απουσία του γιου της τον αναζητά. Όταν τον βρίσκει, έχοντας το μικρό Στρατή στην αγκαλιά, ψελλίζει κάποιες λέξεις και για πρώτη φορά τον αποκαλεί «γιε μου». Συγχρόνως, προσπαθεί μάλλον να του εκφράσει την αγάπη της, χωρίς αποτέλεσμα, αφού η φράση της είναι «εγώ...».

Έτσι, τα γλωσσικά ολισθήματα και η αδυναμία σχηματισμού μιας ολόκληρης και κατανοητής πρότασης δείχνει πως η μητέρα αυτή καταπιέζει το γεγονός εκείνο που τη βαραίνει και που μάλλον είναι η έλλειψη επικοινωνίας, καθώς και η ουσιαστική της επαφή με το γιο της [Σταυροπούλου 2001: 226]. Η πίεση που αυτή η γυναίκα νιώθει από την οικογένειά της, αλλά και από ολόκληρη την κοινωνία, στην οποία ζει, την οδηγούν να εξωτερικεύει την καταπίεση της μέσω τέτοιων γλωσσικών λαθών, τα οποία, σύμφωνα με το Φρόιντ, είναι το *καταπιεσμένο υλικό που βρίσκει διέξοδο*. Επομένως, αυτά λειτουργούν περισσότερο σαν μηχανισμός άμυνας απέναντι σε γεγονότα και καταστάσεις που την βασανίζουν και τις προκαλούν θλίψη και απογοήτευση. Η προσπάθεια της να αποφύγει την εξομολόγηση αληθειών που την πληγώνουν την ωθούν να καλύπτει μέσω γλωσσικών λαθών τα συναισθήματά της. Αποωθεί αμέσως και με συνηθισμένο τρόπο – κατά το Φρόιντ – την παραδοχή της άσχημης ψυχολογικής της κατάστασης και των στοιχείων που την πληγώνουν.

Ως εκ τούτου, δεν μπορούμε να «κατηγορήσουμε» σε καμία περίπτωση και τον Κωνσταντή για την αδυναμία του να εκφραστεί και να αποτυπώσει τις σκέψεις του, προσπαθώντας να επικοινωνήσει με το οικογενειακό, αλλά και το κοινωνικό του περιβάλλον. Όπως υποστήριξε και ο Λακάν, το κοινωνικό και – πολύ περισσότερο – το οικογενειακό πλαίσιο έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό το βαθμό κοινωνικότητας και, κατ' επέκταση, τις γλωσσικές πράξεις του παιδιού. Η αδυναμία του να επικοινωνήσει οφείλεται τόσο στο αντίστοιχο πρόβλημα της μητέρας του όσο και στο γενικότερο κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο ζει. Ακόμη και όταν εργάζεται στο λιμάνι, λείπει η ουσιαστική ανθρώπινη επαφή και, για αυτό το λόγο, παρατηρείται και ένα σημαντικό πρόβλημα εύρεσης της προσωπικής του ταυτότητας και διαρκώς γίνεται φερέφωνο άλλων προσώπων (του Χαμάλαρου, της γοργόνας, του Στρατή κλπ.).

6. Η σημασία των προτύπων και η σχέση με τη μητέρα στο διήγημα *Η ώρα της φουρνεριάς*

Ο Φρόιντ πραγματεύτηκε, εκτός των άλλων, και τη σχέση που αναπτύσσουν τα αγόρια με τη μητέρα τους. Ειδικότερα, ο εν λόγω ψυχαναλυτής υποστηρίζει πως το βρέφος αναπτύσσει μία ιδιαίτερη σχέση με τη μητέρα του, η οποία αργότερα μετουσιώνεται σε σεξουαλικότητα. Το αγόρι, δηλαδή, προσπαθεί να εξολοθρεύσει τον πατέρα και να γίνει ο σεξουαλικός σύντροφος της μητέρας [Wellek & Warren 1980: 64–69].

Στο δοθέν κείμενο ο πατέρας είναι απών και η μητέρα – Τριανταφυλλιά αναθρέφει μόνη της τα παιδιά. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου περίεργο

που ο Κωνσταντής παρουσιάζεται στο μεγαλύτερο μέρος του κειμένου «ο άντρας του σπιτιού», δηλαδή ο πατέρας. Αυτό ενισχύεται ακόμη περισσότερο από το γεγονός πως δουλεύει παρά τη νεαρή του ηλικία και είναι πλήρως απαγκιστρωμένος από τους κόλπους της προβληματικής οικογένειας, στην οποία ζει. Εργάζεται και αποταμιεύει τα δικά του χρήματα, αν και δεν τα ξοδεύει, στοιχείο που μάς παραπέμπει στο πρότυπο του πατέρα. Ήδη από την αρχή του έργου φροντίζει τον μικρό ανάπηρο Στρατή, όταν η μητέρα του ασκεί το ιδιαίτερο αυτό επάγγελμα της πόρνης. Αυτό είναι κάτι που θα περιμέναμε να αναλάμβανε ο πατέρας της οικογένειας, βοηθώντας τη σύζυγό του. Ωστόσο, την ευθύνη αυτή έχει αναλάβει ο Κωνσταντής, αν και είναι απλά ένα μικρό παιδί. Συγχρόνως, και η ίδια η μητέρα του από ένα σημείο και έπειτα του φέρεται σαν να είναι ο σύζυγός της, του οποίου το φαγητό ετοιμάζει και έχει σκεπασμένο, ώστε να καταναλώσει μετά το πέρας της εργασίας του και την επιστροφή του στο σπίτι. Δεν τον ρωτά πώς πήγε η δουλειά ούτε πού βρισκόταν, αλλά δεν παύει να του φέρεται σαν να είναι ο πατέρας του Στρατή και όχι απλώς ο γιος της.

Αν και όχι τόσο έντονο και σαφές, θα πρέπει – κατά τη γνώμη μου – να συμπεριλάβουμε στην παρούσα περίπτωση και το γεγονός πως ο Κωνσταντής ανταγωνίζεται ελάχιστα τον αδερφό του με αφορμή τη μητέρα, αφού εναντιώνεται σε έναν πελάτη της τελευταίας που αποκαλεί και τους δύο «μπάρσταρδους». Ο Κωνσταντής, λοιπόν, υποτιμώντας τον αδερφό του – στα δικά μας μάτια σίγουρα, αλλά μάλλον και στα δικά του, γεγονός που καταλαβαίνουμε από το ύφος του – δείχνει πως αυτός δεν είναι νόθος, αλλά μόνο ο Στρατής είναι παιδί συνεύρεσης εκτός γάμου.

Η γοργόνα και η σημασία της στο κείμενο φαίνεται καιρία. Είναι ο ήρωας εκείνος που διατρέχει το σημαντικότερο σημείο της ζωής του νεαρού Κωνσταντή, δηλαδή το σημείο απελευθέρωσής του και της εργασίας του στο λιμάνι. Αν και αποτελεί ένα άψυχο πλάσμα, αυτό το γεγονός δεν εμποδίζει τον έφηβο σε καμία περίπτωση να την προσέξει και να αναπτύξει μαζί της μια ιδιαίτερη σχέση. Μία από τις απόψεις που έχουν προταθεί για τη γοργόνα είναι πως αυτή απεικονίζει τη μητέρα του Κωνσταντή, η οποία είναι σιωπηλή και με τον οποίο δεν επικοινωνεί άμεσα, αλλά μόνο έμμεσα (με οπτική επαφή), όπως ακριβώς και η μητέρα του. Αυτό το γεγονός παραπέμπει έντονα στην άποψη του Φρόιντ σχετικά με την υποκατάσταση του μητρικού προτύπου και τη μητρική προσκόλληση. Ο νεαρός, δηλαδή, έχει ταυτίσει τη γοργόνα με τη μητέρα του και προσπαθεί να εκφράσει με αυτόν τον τρόπο τις σεξουαλικές του επιθυμίες. Υποβιβάζει ίσως το αντι-

κείμενο του πόθου του, υποκαθιστώντας τη μητέρα με ένα άψυχο και άβουλο ον, βρίσκοντας, όμως, ένα αντικείμενο – χαρακτήρα που μοιράζεται αντίστοιχα στοιχεία με την τελευταία. Έτσι, δεν χρειάζεται να ερωτοτροπήσει- επικοινωνήσει με τη μητέρα του, αλλά με ένα χαρακτήρα που της μοιάζει, τη γοργόνα.

Αν και ο Χαμάλαρος θα μπορούσε να μας θυμίσει τον πατέρα του Κωνσταντή και να τον προδιαθέσει για αυτό το λόγο αρνητικά, δεν πρέπει να μας ξεφύγει η εξής ουσιαστική διαφορά: Ο Χαμάλαρος δεν έχει καμία απολύτως σχέση με τη μητέρα, ούτε καν βρίσκεται στο σπίτι ως αγαπητικός της. Είναι ένα άτομο που ο Κωνσταντής βρίσκει στο λιμάνι και με τον οποίο μπορεί να ταυτιστεί. Άλλωστε, και οι δύο ασκούν στο διήγημα το ίδιο επάγγελμα: είναι αχθοφόροι. Ως εκ τούτου, δεν κινητοποιούνται τα αρνητικά αισθήματα προς έναν επικείμενο ανταγωνιστή του για την επαφή με τη μητέρα του, αλλά ένα ισχυρό ανδρικό πρότυπο που τον βοηθά να κινητοποιηθεί και είναι δίπλα του ένα μεγάλο μέρος της ημέρας. Δεν θα πρέπει να μάς παραξενεύει το γεγονός πως δεν επικοινωνούν λεκτικά και να το θεωρήσουμε ανασταλτικό παράγοντα [Ευαγγέλου 2003: 54–62]. Ο Κωνσταντής δεν έχει μάθει να επικοινωνεί έτσι και, επομένως, δεν του φαίνεται κάτι αφύσικο. Σε αυτόν, λοιπόν, εμπεριέχονται όλα εκείνα τα στοιχεία που θα περιμέναμε να συγκεντρώνει στο πρόσωπό του ο πιθανός πατέρας του παιδιού: είναι στοργικός, του προσφέρει φαγητό και άρα τον φροντίζει, του μαθαίνει τη δουλειά (στοιχείο που μάς θυμίζει τη σχέση πατέρα – γιου) και περνάει μεγάλο κομμάτι της ημέρας μαζί του. Παρ' όλα αυτά, δεν έχει σεξουαλικές επαφές με τη μητέρα, γεγονός που τον διαφοροποιεί από πιθανό «εχθρό» και τον μετατρέπει σε πρότυπο συμπεριφοράς και σε είδωλο, βοηθώντας τον Κωνσταντή να φτάσει στο *στάδιο του καθρέφτη* και να δει το είδωλο, άρα και την προσωπικότητά του, μέσα σε αυτόν.

7. Συμπεράσματα

Η ανάλυση του διηγήματος *Η ώρα της φυρνεριάς* του Δημήτρη Χατζή, μέσα από το πρίσμα της ψυχαναλυτικής κριτικής, αναδεικνύει με επιτυχία τις βαθύτερες ψυχολογικές διακυμάνσεις των χαρακτήρων, οι οποίοι ζουν σε μια μεταπολεμική κοινωνία, παγιδευμένοι σε προσωπικά και συλλογικά τραύματα. Χρησιμοποιώντας τα θεωρητικά εργαλεία του Φρόιντ και του Λακάν, καταδεικνύεται η εσωστρέφεια και οι καταπιεσμένες επιθυμίες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των πρωταγωνιστών, ιδιαίτερα της Τριανταφυλίας και των δύο γιων της.

Η επιρροή του ασυνείδητου στον τρόπο δράσης και σκέψης των χαρακτήρων αποτυπώνεται με σαφήνεια, αποκαλύπτοντας την απουσία ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ τους. Η σιωπή, τόσο λεκτική όσο και συναισθηματική, διαπερνά το έργο, δημιουργώντας έναν κόσμο όπου οι ήρωες παλεύουν με τις εσωτερικές τους αντιφάσεις και τα κοινωνικά όρια. Η Τριανταφυλλιά, αν και παγιδευμένη στη σκληρή πραγματικότητα της εποχής, φέρει το βάρος του ρόλου της μητέρας και ταυτόχρονα βιώνει την καταπίεση μιας άκαμπτης, ανδροκρατούμενης κοινωνίας. Ο Στρατής και ο Κωνσταντής, με τη σειρά τους, εκφράζουν διαφορετικές μορφές αποξένωσης και πόνου, μέσα από φαντασιώσεις και την αναζήτηση διαφυγής από τις δύσκολες συνθήκες της καθημερινότητας.

Η μελέτη του διηγήματος καταδεικνύει επίσης τη δύναμη της λογοτεχνίας να συλλάβει το ψυχικό βάρος της μεταπολεμικής περιόδου, προσφέροντας στον αναγνώστη μια πολυεπίπεδη ανάγνωση της ανθρώπινης φύσης. Η σύνδεση των χαρακτήρων με τις ψυχαναλυτικές θεωρίες επιβεβαιώνει ότι τα έργα του Χατζή μπορούν να προσεγγιστούν και μέσα από το φακό του κοινωνικού ρεαλισμού, αλλά και μέσα από τη βαθύτερη ψυχολογική διερεύνηση των εσωτερικών συγκρούσεων που βιώνουν οι ήρωες.

Εν κατακλείδι, το διήγημα *Η ώρα της φουρνεριάς* αποδεικνύεται μια πολύτιμη πηγή για τη μελέτη της ψυχολογικής και κοινωνικής απομόνωσης, φωτίζοντας τις σχέσεις εξουσίας, εσωτερικών συγκρούσεων και την αναζήτηση νοήματος σε έναν κόσμο που συνεχώς αλλάζει.

Βιβλιογραφία

- Αποστολίδου, Β.* Λογοτεχνία και ιστορία στη μεταπολεμική αριστερά: Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή. Αθήνα: Πόλις, 2003.
- Αργυρίου, Α.* Οριακά και μεταβατικά έργα Ελλήνων πεζογράφων. Αθήνα: Σοκόλη, 1996. Σ. 119–121.
- Barry, P.* *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory.* Manchester: Manchester University Press, 2009.
- Εναγγέλου, Κ.* Το κοινωνικό περιθώριο στο ελληνικό και ιταλικό μεταπολεμικό μυθιστόρημα. Αθήνα: Παρατηρητής, 2003.
- Goffman, E.* *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963.
- Παγανός, Γ.* Δημήτρης Χατζής // Α. Αργυρίου (επιμ.). *Η μεταπολεμική πεζογραφία: Από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67.* Αθήνα: Σοκόλη, 1992. Σ. 194–195.
- Ρουντινέσκο, Ε.* Ζακ Λακάν: σχεδιασμός μιας ζωής, ιστορία ενός συστήματος σκέψης. Αθήνα: Ίνδικτος, 2007.

- Ρουντινέσκο, Ε. Ο Σίγκμουντ Φρόυντ: στην εποχή του και τη δική μας. Αθήνα: Πατάκης, 2017.
- Σταυροπούλου, Ε. Προτάσεις ανάγνωσης για την πεζογραφία μιας εποχής. Αθήνα: Σοκόλη, 2001.
- Wellek, R., Warren, A. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.
- Φρόιντ, Σ. Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση. Αθήνα: Νίκας, 2017.
- Φρόιντ, Σ. Η ερμηνεία των ονείρων. Αθήνα: Πλέθρον, 2018.
- Φρόιντ, Σ. Το εγώ και το Αυτό. Αθήνα: Δαμιάνος, 2019.
- Φρόιντ, Σ. Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία. Αθήνα: Πλέθρον, 2014.
- Χατζής, Δ. Ανυπεράσπιστοι. Αθήνα: Το Ροδακίο, 2000.

Psychoanalytic Criticism in Post-War Prose: The Case of the Short Story *The Hour of the Furaneri* by D. Hatzis

A. Prasinou

*University of Glasgow, Glasgow, United Kingdom
andreaspr.27@gmail.com*

This article examines Psychoanalytic Criticism in literature, focusing on the theories of Sigmund Freud and Jacques Lacan. Through the short story *The Hour of the Furaneri* by Dimitris Hatzis, it analyzes key principles of psychoanalysis and how these have influenced post-war prose. Particular emphasis is placed on the actions and psychological fluctuations of the characters, as well as their connection to society and the era. The study draws from international literature, focusing on the critical analysis of the elements and the impact of psychoanalytic theory on Hatzis's writing.

Keywords: *Psychoanalytic criticism, Dimitris Hatzis, post-war prose, The Hour of the Furaneri, psychological character analysis*

References

- Apostolidou, V. Logotechnia kai istoria sti metapolemiki aristera: I paremvasi tou Dimitri Chatzi. Athina: Polis, 2003.
- Argyriou, A. Oriaka kai metavatika erga Ellinon pezografon. Athina: Sokoli, 1996. S. 119–121.

- Barry, P. *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*. Manchester: Manchester University Press, 2009.
- Chatzis, D. *Anyperaspistoi*. Athina: To Rodakio, 2000.
- Evangelou, K. *To koinoniko perithorio sto elliniko kai italiko metapolemiko mythistorima*. Athina: Paratiritis, 2003.
- Froint, S. *Eisagogi stin Psychanalysi*. Athina: Nikas, 2017.
- Froint, S. *I ermineia ton oneiron*. Athina: Plethron, 2018.
- Froint, S. *To ego kai to Afto*. Athina: Damianos, 2019.
- Froint, S. *Treis meletes gia ti sexualiki theoría*. Athina: Plethron, 2014.
- Goffman, E. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963.
- Paganos, G. *Dimitris Chatzis // A. Argyriou (epim.)*. I metapolemiki pezografia: Apo ton polemo tou '40 os ti diktatoria tou '67. Athina: Sokoli, 1992. S. 194–195.
- Rountinesko, E. *Zak Lakan: schediasma mias zois, istoria enos systimatos skepsis*. Athina: Indiktos, 2007.
- Rountinesko, E. *O Sigkmount Froynt: stin epochi tou kai ti diki mas*. Athina: Patakis, 2017.
- Stavropoulou, E. *Protaseis anagnosis gia tin pezografia mias epochis*. Athina: Sokoli, 2001.
- Wellek, R., Warren, A. *Theory of Literature*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.

**ЛП МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
им. Л. А. ВЕРБИЦКОЙ**

Секция «Балканистика, неоэллинистика и византинистика»
(22–23 марта 2024 г., Санкт-Петербург, СПбГУ)

**В. К. Агламазян¹, Д. А. Лонкин^{1,2}, Д. В. Мельникова^{1,2},
А. Г. Пиксендеева¹, К. Е. Теотокис-Тамарли¹, С. П. Фасулаки¹,
М. Л. Кисилиер^{1,2}**

¹ Санкт-Петербургский государственный университет,
Санкт-Петербург, Россия

² Институт Лингвистических Исследований РАН, Санкт-Петербург, Россия
m.kisilier@spbu.ru

Данная публикация представляет собой краткий обзор докладов, прозвучавших на секции «Балканистика, неоэллинистика и византинистика» ЛП Международной научной филологической конференции, проходившей в СПбГУ (Санкт-Петербург) 22 и 23 марта 2024 г. Обсуждался самый широкий круг вопросов, связанных с византийской и новогреческой литературой и их рецепцией, проблемами перевода, греческой диглоссией, лексическими, морфологическими и синтаксическими особенностями балканских языков, языковыми контактами, антропологией и этнолингвистикой.

Ключевые слова: обзор конференции, византийская литература, новогреческая литература, переводоведение, балканские языки, антропология, этнолингвистика, полевые исследования, языковые контакты

Уже 52 года в СПбГУ (ЛГУ) в марте проводится Международная научная филологическая конференция. Несколько лет назад этой ежегод-

ной конференции было присвоено имя академика РАО Л. А. Вербицкой, бывшей в течение многих лет ректором СПбГУ и заведующей кафедрой общего языкознания СПбГУ. В рамках этой конференции традиционно проходит работа большого количества секций, посвященных отдельным аспектам филологии и языкознания. Последние десятилетия одной из таких секций является «Балканистика, неозллинистика и византинистика». Помимо ученых из разных городов России, в работе секции всегда принимают участие и иностранные исследователи. В этом году заседания секции «Балканистика, неозллинистика и византинистика» заняли два дня (22 и 23 марта) и были посвящены широкому спектру научных вопросов, связанных с литературоведением, рецепцией византийской литературы, переводоведением, антропологией и этнолингвистикой, диалектной лексикологией и лексикографией, осмыслением новых полевых данных, полученных в ходе недавних экспедиций, греческим языковым вопросом и языковыми контактами.

Первое заседание было посвящено византийской филологии, и на нем выступили 4 докладчика.

В докладе «Преемственность и самобытность в образном строе «Иоанниды» Флавия Крескония Кориппа» аспирант СПбГУ С. А. Смирнов рассказал об особенностях мифопоэтического мышления в произведении латинского поэта VI в. Флавия Крескония Кориппа. В частности, внимание уделялось таким понятиям как ‘участь’, ‘судьба’ и ‘рок’, к которым Корипп неоднократно обращается. К перспективам дальнейшего исследования автор доклада отнес рассмотрение семантических сдвигов в значении слов *sors* и *fatum* у латинских авторов.

Доклад Д. А. Гришина (ст. преп. кафедры византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова) «Художественный диалог в византийской агиографии: к постановке проблемы» был посвящен специфике функционирования диалога, как литературного приема и инструмента, в византийской богословской литературе, прежде всего в «Житии Антония Великого» и в «Чудесах святого Артемия». В докладе обсуждались роль художественного диалога в византийских текстах, стилистические и лингвистические особенности диалогов, а также перспективы дальнейшего изучения данной проблематики.

Профессор кафедры русской философии и культуры СПбГУ Е. А. Маковецкий выступил с докладом «Образ Елены Прекрасной, “вызванный

к жизни средствами монтажного построения”: как С. М. Эйзенштейн мог бы прочесть Константина Манасси» и рассмотрел экфрасис Елены Прекрасной с точки зрения такого приема, как «монтаж», в том его значении, как его понимал С. М. Эйзенштейн. Особое внимание Е. А. Маковецкий уделил тому, как Константин Манасси использует эпитеты в экфрасисе. Докладчик предложил разделить эпитеты на два типа: (а) зрительные и умозрительные и (б) морфологические и генетические. По его мнению, Константин Манасси сознательно чередует в тексте эпитеты разных типов для создания особого эффекта.

В докладе «Вклад М. В. Ломоносова в становление русской логической терминологии» доцент кафедры логики СПбГУ Л. Г. Тоноян рассмотрела влияние деятельности М. В. Ломоносова на развитие логического инструментария в России. Ломоносов создавал научные трактаты на живом разговорном русском языке, написал пособия по двум частям классического тривиума — грамматике и риторике. Будучи переводчиком с греческого и с латыни, он сумел на основе греческой и латинской логической терминологии создать аналогичные русские термины и ввести их в научный обиход.

Следующее заседание, связанное с проблемами неозэллинистики открыл коллективный доклад исследователей из России (доцент СПбГУ и с. н. с. ИЛИ РАН М. Л. Кисилиер), Польши (М. Новаковски) и Испании (Х. Гарсия Чапарро) «О проекте онлайн-словаря цаконского диалекта новогреческого языка». В нем, с одной стороны, был предложен критический обзор диалектной лексикографии (на примере словарей цаконского диалекта новогреческого языка), а с другой стороны, продемонстрирован создаваемый докладчиками онлайн-словарь цаконского диалекта. В перспективе новый словарь мог бы включить как и традиционные словари, так и неотраженную в них лексику из уже опубликованных текстов и новейших полевых материалов, собранных в XXI в. Важно, чтобы помимо перевода пользователи получили основную информацию по этимологии и грамматике.

Аспирант кафедры византийской и новогреческой филологии, МГУ им. М. В. Ломоносова С. Ю. Чуева посвятила свой доклад «Особенности формирования существительных женского рода от *nomina agentis* с суффиксами *-τήρ*, *-τωρ*, *-της* (анализ диахронии)» использованию различных суффиксов для образования феминитивов в разные периоды развития греческого языка. В рамках доклада были рассмотрены способы

образования того или иного суффикса, продуктивность его использования, семантическое значение, которое он имел ранее или которым обладает в настоящее время.

Доклад «Пейоративные хоронимы-окказионализмы с морфемой -σταν: к вопросу о наименовании Греции в СМИ и блогосфере» доцента кафедры византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова И. В. Тресоруковой рассматривал т. н. пейоративные хоронимы-окказионализмы (ХО), используемые для обозначения Греции как страны в новогреческом языке. Материалом исследования послужили блогосфера и три новогреческих корпуса (eΓτηντην, ΣΕΚ и ΕΘΕΓ). Путем сплошной выборки удалось обнаружить 28 хоронимов-окказионализмов, которые удалось разделить на несколько тематических групп: (а) хоронимы, отсылающие к R-реалиям; (б) хоронимы, связанные с религиозными и/или политическими воззрениями; (в) хоронимы, отражающие экономическую ситуацию; (г) хоронимы, обусловленные поведенческими особенностями греков.

Доцент МГЛУ А. Ю. Гришин в докладе «Расхождение лингвоаксиологических принципов и случаи его проявления при переводе дипломатической терминологии в паре русский-греческий» поделился своим уникальным переводческим опытом и обратился к особенностям перевода дипломатических терминов, которые могут нести различную оценочную нагрузку в русском и новогреческом языках в силу того, что первый склонен к функциональному выражению оценочности, а второй — к прагматическому. В частности, обсуждался перевод терминов *προσάρτησις* ‘аннексия’, *κατοχή* ‘оккупация’ и *αποικισμός* ‘колониализм’, которые в новогреческом языке, в отличие от русского, не всегда имеют отрицательную коннотацию. Как продемонстрировал А. Ю. Гришин, передача нейтрального новогреческого термина русским термином с негативной коннотацией может привести к искажению смысла оригинала, что недопустимо при дипломатическом переводе.

В трех последние три докладах заседания поднимались вопросы, связанные с исследованием новогреческой литературы и проблематикой литературного перевода. О. Б. Боброва (н. с. Ассоциации неозллингвистов России) в докладе «Эммануил Ройдис и языковой вопрос, или История писателя-димотикиста, никогда не писавшего на димотике» на примере творческих взглядов Эммануила Ройдиса представила историю развития греческого языкового вопроса. Будучи димотикистом, Ройдис писал

на кафаребусе, так как не владел димотикой. Впрочем, выступая за димотику, Ройдис не отрицая важность кафаребусы для таких понятий как ‘язык письма’ и ‘стиль письма’.

В докладе «Бессловесный абстрактный автор в многоголосии нарраторов (на материале романов «Το τρίτο στεφάνι» К. Тахциса и «Το διπλό βιβλίο» Д. Хадзиса)» А. А. Сатдаровой (Военный университет им. князя Александра Невского Министерства обороны Российской Федерации) была предпринята очень интересная попытка выяснить, каким именно образом на восприятие абстрактного влияет включение в повествование нескольких нарраторов. Материалом для данного исследования послужили два новогреческих романа XX в. — «Το τρίτο στεφάνι» К. Тахциса и «Το διπλό βιβλίο» Д. Хадзиса. Особое внимание А. А. Сатдарова уделила иерархии повествовательных уровней, степени включенности нарраторов в описываемые, а также принципам смены нарраторов.

Первый день работы секции завершал доклад Е. В. Бобрецовоной (издательство СПбГУ) «Литературные реминисценции в романе Марии Иорданиду “Кавказские каникулы”». Этот роман Марии Иорданиду, опубликованный в 1965 г., основан на воспоминаниях автора о пребывании в России. Он насыщен литературными аллюзиями, начиная с античных и библейских мотивов, заканчивая современными писательнице литературными текстами. По сюжету главную героиню Анну везде поджидают необычные, порой даже абсурдные ситуации, но непринужденность и сообразительность героини помогают ей освоиться в новой стране. В своем произведении Мария Иорданиду демонстрирует интерес русской классической литературе, наполняя его скрытыми цитатами из русской классики и схожими мотивами.

Второй день работы секции проходил онлайн и был целиком посвящен балканским языкам и культурам.

Заседание началось с доклада н. с. Отдела этнолингвистики и фольклора Института славяноведения РАН О. В. Чехи «Сюжетные мотивы новогреческих легенд о хлебе». В нем обсуждались основные сюжетные мотивы легенд о хлебе в новогреческом фольклоре. Эти мотивы были сопоставлены с аналогичными сюжетами южнославянских легенд.

К. А. Климова (доцент кафедры византийской и новогреческой филологии МГУ им. М. В. Ломоносова, н. с. Института славяноведения РАН) в своем докладе «Ритуальная пища понтийских греков России: лексика, символика, аксиология» представила материал, собранный в ходе четы-

рех экспедиций, проходивших в 2022–2024 гг. на юге России в местах компактного проживания понтийских греков. В рамках доклада были рассмотрены греческие блюда и напитки, их предназначение и роль в обрядах, а также лексика, служащая для их обозначения. Отдельное внимание было уделено пище, связанной с похоронными обрядами.

С. н. с. ИЛИ РАН М. В. Домосилецкая и в. н. с. МАЭ РАН, доцент СПбГУ А. А. Новик уже много лет занимаются проблемами балканской этноботаники и фитонимии и регулярно делятся с научной общественностью актуальными результатами своих исследований, в т. ч. и на международных филологических конференциях в СПбГУ. ЛП Международная филологическая конференция им. Л. А. Вербицкой не стала исключением. В своем докладе «Айва в полиэтничной Метохии: этноботанический и фитонимический портрет» исследователи сделали упор на использовании айвы в народной медицине и кулинарии на Балканах и особенно в Метохии. Анализ фитонимов позволил докладчикам сделать вывод о путях распространения айвы на Балканах.

Свои наблюдения, интервью, фото- и видеосъемки со свадебной церемонии в Албании в округе Дуррес н. с. ИЛИ РАН А. С. Дугушина представила в докладе «Современное свадебное меню в Албании: взгляд на еду из перспективы языка и идентичности». Оказалось, что праздничное меню достаточно четко отражает взаимосвязи между идентичностью и социальными нормами. По мнению А. С. Дугушиной, албанцы, празднуя свадьбу, находят компромисс между традиционным и современным.

Доклад с. н. с. МАЭ РАН Н. Г. Голант и аспиранта Российского института истории искусств И. М. Струтинского «Образ дерева в румынских фольклорных текстах, связанных с погребальной обрядностью» был выполнен на материале фольклорных румынских текстов. Эти тексты можно поделить на несколько видов. В текстах первого типа, обозначаемых термином *cântecul bradului* ‘песня ели/пихты’, дерево выступает либо в роли невесты или жены умершего (если человек до смерти еще не успел вступить в брак), либо в роли самого умершего (если человек был женат). В текстах второго типа, обозначаемых терминами *zorile* ‘зори / песни зорь’, *petrecerea mortului* ‘проводы умершего’ и *petrecături* (‘проводы’), образ дерева символизирует путь в загробный мир.

Е. Л. Йованович (научный советник Музыковедческого института Сербской академии наук и искусств) выступила с докладом «О древнем слое сербской традиционной культуры в сельском пении и гово-

ре в области Копаоника в сопоставлении с другими частями Сербии», основой для которого послужил материал, полученный в ходе полевых исследований в Центральной Сербии. Там в районе горы Копаоник до сих пор прослеживаются черты традиционной культуры, сохранившейся как в местных говорах, так в традиционном пении. Сопоставление местной певческой традиции с песенными традициями из более северных регионов Сербии позволяет выделить ряд общих черт, такие как: единоголасное (унисонное) групповое пение, общие мелодические модели, архаичную тетраходальную тональную последовательность в диапазоне чистой кварты, а также специфический тембр и орнамент в унисонном групповом пении.

Процессу языковой адаптации переселенцев в Сербии и отношению к их речи со стороны коренного населения был посвящен совместный доклад доц. МГУ им. М. В. Ломоносова Е. И. Якушкиной и проф. Баянлукского университета Д. Црняк «Вариативность в сербском литературном языке в свете оппозиции «свой-чужой»». Авторы доклада продемонстрировали различия между произносительными нормами сербов в Сербии (экавица) и сербов в Боснии и Герцеговине (икавское произношение) и выявили причины, по которым переселенцы предпочитают языковую адаптацию. Основными среди них являются, во-первых, желание облегчить ребенку жизнь благодаря созданию гомогенной языковой среды, а во-вторых, стремление дистанцироваться от Боснии, которая часто ассоциируется с бедностью. При этом в докладе подчеркивается, что в сербском литературном языке узаконены две произносительные нормы – экавица и икавица.

Аспирант ИЛИ РАН А. В. Харламова в докладе «Особенности веляризации [l] в арумьском говоре г. Селеница (Албания): акустический аспект» проанализировала полевые материалы, собранные у арумын Албании в 2018–2019 гг. с точки зрения инструментальной фонетики. Эти новые лингвистические данные и применение современных методов анализа для их описания, несомненно, представляют собой весомый вклад в дальнейшее изучение фонетической интерференции в языках Балканского языкового союза.

В докладе «Специфика гибридизации небалканских переселенческих идиомов в сербскохорватском языковом окружении» Г. П. Пилипенко (с. н. с. Институт славяноведения РАН), С. А. Борисов (м. н. с. Институт славяноведения РАН) и В. А. Немчинов (магистрант, МГУ им. М.В. Ло-

моносова) рассмотрели лингвистические особенности, проявляющиеся в небалканских переселенческих идиомах в результате контактирования с сербскохорватским языком, используя полевые материалы, собранные в 2013–2023 гг. на территории Сербии, Хорватии и Боснии и Герцеговины. Исследователи рассмотрели наиболее частотные случаи гибридизации, и по их собственному признанию открытым остался вопрос о механизмах гибридизации и о частотности гибридных явлений по сравнению с неконтактными формами.

Доклад Н. И. Кикило (н. с. Институт славяноведения РАН, НИУ «ВШЭ») «Категория эвиденциальности в нарративах македонского меньшинства в Республике Сербии» затронул проблемы влияния сербского языка на македонский в области глагольной морфологии. Особое внимание было уделено влиянию сербской глагольной системы на употребление т. н. *л*-формы в речи носителей македонского языка.

В своем докладе «Об одном случае грамматического заимствования в говорах албанской исторической диаспоры» с. н. с. ИЛИ РАН М. С. Морозова рассмотрела механизмы заимствования морфем и служебных слов в говорах двух языковых сообществ албанской исторической диаспоры: говоре с. Мандрица в Болгарии и с. Каракурт на Украине. Эти механизмы были проанализированы в связи с языковой ситуацией, существовавшей в рассматриваемых регионах до начала XX в. Проведенный анализ позволил сделать вывод о том, что ситуация многоязычия способствует конвергентному развитию контактирующих идиомов, которое проявляется, во-первых, в калькировании отдельных конструкции, во-вторых, в грамматической адаптации подобных заимствований и, наконец, в том, что их использовании ограничено сочетанием с заимствованными лексемами.

Доклад А. Н. Соболева (г. н. с. ИЛИ РАН) «Определение языкового союза» был посвящен вопросу существования языкового союза не как исследовательской модели, искусственно созданной лингвистами, а как комплекса реально существующих факторов, в той или иной степени определяющих процессы, наблюдаемые в языках определенного ареала. До сих пор лингвисты, и в частности, балканисты и специалисты в области языковых контактов так и не смогли прийти к единогласному мнению о существовании языкового союза. Более того последнее время все чаще и чаще высказывается все большее количество сомнения, подкрепляемых значительным количеством контрпримеров. как реально

существующей данности, а накопленный материал, в том числе контр-примеры, позволяют ряду ученых справедливо сомневаться в существовании такового. В докладе, с одной стороны, обсуждались возможные подходы к рассматриваемой проблеме, а с другой стороны, важность существования языкового союза как объективного явления не только для балканистики, но и для лингвистики в целом.

LII Ludmila Verbitskaya International Scientific Philological Conference.

Section of Balkan, Modern Greek and Byzantine Studies (22–23 March 2024, St. Petersburg University)

***V. K. Aglamazyan*¹, *D. A. Lonkin*^{1, 2}, *D. V. Melnikova*^{1, 2},
*A. G. Piksendeeva*¹, *K. E. Teotokis-Tamarli*¹, *S. P. Fasulaki*¹,
M. L. Kisilier^{1, 2}**

¹ *St. Petersburg University, St. Petersburg*

² *Institute for Linguistic Studies, Russian Academy of Sciences, St. Petersburg*
m.kisilier@spbu.ru

This review is an overview of the section “Balkan, Byzantine and Modern Greek Studies” convened on March 22–23, 2024 in the frame of the LII Ludmila Verbitskaya International Scientific Philological Conference at the St. Petersburg University. The talks of the section dealt with a wide range of subjects on Byzantine and Modern Greek literature and their reception, oral and literary translation, Greek diglossia, lexical, morphological and syntactic peculiarities of the Balkan languages, language contacts, anthropology and ethnolinguistics.

Ключевые слова: *conference review, Byzantine literature, Modern Greek literature, translation studies, Balkan languages, anthropology, ethnolinguistics, field research, language contacts*

ИНФОРМАТИКА И ВИЗАНТИНОВЕДЕНИЕ (НОВОСТИ С ЗАСЕДАНИЙ ДИССЕРТАЦИОННЫХ СОВЕТОВ)

М.В. Бибиков

*МГУ им. М.В. Ломоносова; Институт всеобщей истории РАН
mbibikov@mail.ru*

В статье содержится информация о защите диссертации по смежной тематике — информатике и византиноведению. Рассматриваются основные достижения работы.

Ключевые слова: *византийская историография, информатика, системный подход, методика и методология*

Недавно в Институте востоковедения РАН состоялась защита кандидатской диссертации Н.И. Быстрицкого на тему «Системный подход в изучении истории Византии на материалах исторических сочинений IX — XI вв.». Представленная на соискание ученой степени кандидата исторических наук диссертация представляет собой оригинальное исследование, находящееся на стыке таких дисциплин, как византийская историография и источниковедение, современные цифровые методы общественно-научных дисциплин, применение математических методов в решении стоящих перед исследователем задач. Таким образом, работа находится на стыке действительно различных, хоть и близких, наук и является подлинно междисциплинарным исследованием.

Подобная диссертация, да еще в таком ключе, как она написана, не могла появиться ни пятнадцать, ни двадцать лет тому назад, но должна была быть проведена предварительная работа по сбору и анализу источниковедческого материала, с одной стороны, и подготовкой по цифровизации данных, — другой, чтобы в синтезе в итоге появилось информатико-историческое исследование, обладающее методологическим значением для современного научного знания. Этим с очевидностью

определяется актуальность труда, который мог возникнуть лишь на основе происходящего на наших глазах «цифрового переворота» в науке.

Другая сразу бросающаяся в глаза особенность работы Н.И. Быстрицкого состоит в ее ориентации на современный международный уровень постановки и решения стоящих научных проблем. Для точной и глубокой постановки задач исследования первостепенное значение имеет всеобъемлющий анализ итогов развития историко-информационной и методической составляющей современного византиноведения, прежде всего за последние два — три десятилетия с акцентом на результаты самых последних лет. И эта часть работы выполнена автором не только детально, но и проникновенно в связи с анализом генезиса нарождавшихся и вырвавшихся научных задач.

В итоге историографического рассмотрения становления и эволюции проблематики исследования Н.И. Быстрицкий точно определяет насущные задачи собственных изысканий, формулируя и задачи своего исследования, и вопросы, выносимые на защиту (с. 15 и след., 37 и след.), определяя и методы, применяемые для их решения (с. 17 и след.).

Целью исследования определяется создание на основе системного подхода методики формализации и анализа византийских (и не только!) исторических источников и разработка структуры базы знаний о византийской истории избранного хронологического периода.

Остановлюсь на основных достижениях работы.

Во-первых, автором удачно определены и выделены в рамках методологии системного подхода основные исследовательские уровни для изучения базовых элементов исторического знания (в области византистики) и их характеристик.

Во-вторых, Н.И. Быстрицким успешно создается и разрабатывается в процессе исследования на основе определенных уровней методика формализованного описания и фиксации сведений источников по византийской истории.

В-третьих, с учетом международной научной практики создания имеющихся византиноведческих информационных ресурсов в исследовании разрабатывается состав, содержание и структура интегрированных событийных баз данных по сюжету исследования с целью хранения формализованных сведений исторических источников.

В-четвертых, в работе демонстрируются возможности системного подхода для интерпретации свидетельств источников с учетом обычных

в этом деле хронологических противоречий, проблем верификации материалов, необходимой оценки гипотез и идентификаций.

В-пятых, в итоге представлены перспективы развития потенциала эпистемологических сводов знаний для создания и дальнейшего роста исследовательского инструментария византиноведческих исторических изысканий в цифровую эпоху.

Инструментализация системного подхода для корпусного изучения письменных свидетельств источников по византийской истории IX — XI вв. представляется предметом исследования, разрабатываемым на основе нескольких комплексов историографических источников методико-методологического и историко-эпистемологического содержания.

Значительная историография, анализируемая в диссертации, включает в себя научные труды как на русском, так и английском, немецком, французском, итальянском, современном греческом языках, не говоря уже об основном комплексе византийских текстов на средневековом греческом и латинском языках. Наконец, анализируются современные информационные ресурсы по теме исследования, все больше занимающие источниковедческое пространство сегодняшнего византиноведения.

Со всей очевидностью можно констатировать новаторский научный характер исследования Н.И. Быстрицкого, обобщившего наработанный к настоящему времени научный багаж избранной темы и определяющий перспективы дальнейших исследований.

Теоретическая значимость работы определяется возможностью применения ее методик и результатов для изучения истории других хронологических периодов и других территориальных объектов. Практическая значимость обусловлена значением расширения цифрового подхода к анализу исторической реальности в современном научном знании. Междисциплинарный характер исследования определяет и методико-методологическое значение настоящей работы в системе современного научного знания.

В ходе, как и в итоге проделанной работы автор предложил четыре уровня системного подхода для анализа многомерного византиноведческого знания; рассмотрены также элементы знания и даны их характеристики на этой основе; на базе системно рассмотренной типологии и исследованных характеристик, принципов формализации свидетельств источников осуществлена разработка оригинальной структуры интегрированных сводов по истории Византии; на конкретных примерах представ-

лены данные из сводов знаний как возможности уточнения имеющегося и создания нового знания по византиноведению; исследован потенциал использования сводов знаний для оптимизации существующих и реализации перспективных цифровых исследовательских инструментов современной исторической науки.

В диссертации специально анализируются технологии блокчейна и возможности искусственного интеллекта в данной сфере.

Как и в каждом творческом труде, в рецензируемой работе имеются и случаи, вызывающие сомнения и критику.

Хорошо фундированный историографический раздел темы (с. 4–5 и след.) обделен однако отсутствием упоминания в нем имен таких исследователей-византистов, применявших системные статистические методики, как К.В. Хвостова в ее кандидатской диссертации, опубликованной затем в 1968 г. в виде монографии [Хвостова 1968] (правда, она исследует поздневизантийский период), а также А. Пономарев и Ю. Вин. К.В. Хвостова, правда, упоминается [там же: 5], но в связи с ее последними работами по типологии византийской цивилизации и теории познания.

В диссертации все византийское историографическое наследие [там же: 25 прим. 67] традиционно в духе XIX в. (К. Крумбахер) делится жестко на хроники и истории, хотя уже многими неоднократно убедительно показано, что такая дихотомия упрощенно представляет классификацию памятников, и от нее пора отказаться.

Среди источников справедливо используется трактат Константина Багрянородного «О церемониях византийского двора», но почему-то умалчивается о другом, не менее информативном и важном памятнике того же автора (или создателя, редактора) — «Об управлении империей» [там же: 26], который необходимо добавить.

В работе ни разу не упоминаются и такие сводные объемные труды — своды данных за последние десятилетия, как недавний четырехтомный труд Апостолоса Карпозилоса «Византийские историки и хронисты» (на греческом яз., Афины, 1997–2015) [Καρπόζηλος 1997–2015] и двухтомник А.П. Каждана «История византийской литературы», изданный по-английски (1999) и по-русски (СПб., 2002–2015) [Каждан 2002–2015].

Вместо употребленного выражения «коронация Василия II» лучше использовать византийский термин «венчание», т.к. Византия не знала «корон».

На с. 166–167 при анализе дилеммы датировки посольства княгини Ольги в Константинополь принимаются обе предложенные Г.Г. Литавриним и А.Н. Назаренко даты: лучше бы доказательно определиться с одной, представляющей более достоверной.

В таблице с указанием Похода росов на Константинополь 860 г. (с. 191) без специальных доказательств указываются руководители русского войска — «Аскольд и Дир», но никаких аргументов в пользу этой идентификации не приводится, а прямых свидетельств византийских источников этого просто нет.

Встречаются грубые ошибки в передаче греческого текста, в начертании греческих букв. Особенно странно, когда это встречается в библиографических ссылках, как например, — место издания и название издательства работы А. Кюльцера (с. 198, сн. 370).

Среди рассматриваемых сводных изданий нигде даже не упомянуты такие корпусные издания, как TLG и Glossar zur mittelalterliche Geschichte Osteuropas, тем более, что они созданы на основе машинной обработки византийских текстов.

Указанные замечания никак не умаляют значимость исследования Н.И. Быстрицкого.

Научные результаты работы Н.И. Быстрицкого опубликованы в рецензируемых журналах и изданиях из списка ВАК, в т.ч. в «Византийском временнике», «Историческом журнале: научные исследования», а также в двадцати прочих отечественных и зарубежных научных изданиях.

Опубликованные диссертантом работы в основных научных журналах содержат главные материалы и выводы работы. Автореферат адекватно передает содержание диссертации. Научный уровень работы всецело отвечает требованиям к кандидатским диссертациям, а местами их и превосходит их.

Диссертация Н.И. Быстрицкого является самостоятельной законченной научно-квалификационной работой, которая представляет собой исследование актуальной проблемы, характеризуется научной новизной, теоретической и практической значимостью.

Список литературы

- Каждан А.П.* История византийской литературы. СПб: 2002–2015. Т. 1–2.
Хвостова К.В. Особенности аграрно-правовых отношений в поздней Византии. М.: 1968.
Καρποζηλός Α. Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι. Αθήνα: 1997–2015. Τ. I–IV.

**Computer Science and Byzantine Studies
(dissertation councils' news)**

M.V.Bibikov

*Lomonosov Moscow State University;
Institute of World' History of Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
mbibikov@mail.ru*

The article contains information about the dissertation on related topics — Computer Science and Byzantine studies. The main achievements of the work are presented.

Keywords: *Byzantine historiography, Computer Science, systems approach, methods and methodology*

References

- Kazhdan A.P.* Istoriya vizantiyskoy literatury. Saint Petersburg: 2002–2015. T. 1–2.
Khvostova K.V. Osobennosti agrarno-pravovyykh otnosheniy v pozdney Vizantii. Moscow: 1968.
Karpozilos A. Vyzantinoi istorikoï kai chronografoi. Athens: 1997–2015. T. I–IV.

ВТОРАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ «ПРЕПОДАВАНИЕ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА: МЕТОДИКИ, ИННОВАЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ»

К.А.Климова

*МГУ имени М.В.Ломоносова, Институт славяноведения РАН, Москва, Россия
kaklimova@gmail.com*

В обзоре представлена информация о Второй международной научной конференции «Преподавание греческого языка: методики, инновации, перспективы», прошедшей 1–3 октября 2024 г. на кафедре византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. В конференции приняли участие 28 специалистов из разных городов России (Москвы, Санкт-Петербурга, Петрозаводска, Краснодара, Пятигорска, Ростова-на-Дону), а также из Греции, Сербии, Турции и Китая с докладами, посвященными разным аспектам преподавания древнегреческого и новогреческого языка. На конференции также были представлены новые учебные пособия и инновационные технологии, помогающие в изучении греческого языка.

Ключевые слова: *обзор конференции, древнегреческий язык, новогреческий язык, методика преподавания иностранного языка, учебные пособия по греческому языку.*

Вторая международная научная конференция «Преподавание греческого языка: методики, инновации, перспективы», организованная кафедрой византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова совместно с Ассоциацией неозланистов России, состоялась 1–3 октября 2024 г. на филологическом фа-

культете Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова. Одной из целей проведения конференции является создание и поддержание стимула к изучению и сохранению языка и культуры греков как одного из народов многонациональной России, поскольку в Российской Федерации сейчас проживает около 80.000 греков, преимущественно в городах и селах Краснодарского и Ставропольского края, а также на юго-западных территориях.

Первая конференция по методике преподавания греческого языка прошла в ноябре 2018 г. Тогда в работе конференции приняли участие 54 участника из России, Греции, Кипра и Сербии. Было представлено 38 научных докладов, организованы презентации 22 учебников греческого языка и научно-методических пособий. Первую конференцию посетили более ста слушателей–преподавателей древнегреческого и новогреческого языка, а также студентов, изучающих греческий язык в МГУ им. Ломоносова, МГИМО (МИД) и РГГУ.

Во Второй международной конференции по методике преподавания греческого языка, состоявшейся в 2024 г., приняли участие 28 специалистов из разных городов России (Москва, Санкт-Петербург, Петрозаводск, Краснодар, Ростов-на-Дону, Пятигорск), а также из Греции, Сербии, Турции и Китая. Их доклады были посвященными разным аспектам преподавания древнегреческого и новогреческого языка. На конференции также были представлены новые учебные пособия и инновационные технологии, помогающие в изучении греческого языка. Работа велась в смешанном формате: часть докладов была прочитана очно в аудиториях МГУ имени М. В. Ломоносова, часть–в дистанционном формате.

В начале конференции перед докладчиками и слушателями было зачитано приветственное слово председателя Организационного комитета, и. о. декана филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова, доктора филологических наук, профессора А. А. Липгарта, в котором говорилось о значении изучения древнегреческого языка как основы классического гуманитарного образования и важности изучения новогреческого языка как прямого наследника языка античной литературы и философии, языка евангелистов и апостолов, который является родным не только для одиннадцати миллионов жителей Греции и Кипра, но и для представителей греческой диаспоры, рассеянной по всему миру. Торжественную часть продолжило выступление заведующего кафедрой византийской и новогреческой филологии филологического факультета

МГУ имени М. В. Ломоносова доктора исторических наук, профессора М. В. Бибикова, который отметил, что проведение подобных методических конференций на кафедре византийской и новогреческой филологии стало уже доброй традицией и пожелал успешных выступлений все участникам.

Работу первой секции конференции открыла О. Е. Петрунина (МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва) докладом «Административная лексика османского и новогреческого времени для студентов-историков», в котором рассказала о лексике, связанной с административно-территориальным делением и государственным управлением в османский период и в независимом греческом государстве, проанализировала происхождение, значение и употребление отдельных новогреческих терминов и принципы их перевода на русский язык. Затем выступила выпускница кафедры византийской и новогреческой филологии, ныне успешный преподаватель греческого языка О. Б. Боброва (Ассоциация неозллинистов России, Москва) с докладом «Фонетика новогреческого языка как методическая проблема», в котором были рассмотрены фонетические явления, представляющие сложность для изучающих новогреческий язык на начальном этапе: отсутствие редукции гласных, отсутствие палатализации согласных перед гласными переднего ряда и пр., и предложены разные фонетические упражнения. А. Ю. Гришин (МГЛУ, МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва) в докладе «Отглагольная деривация греческого языка: обзор морфологии и семантики существительных на -ση и -μα и прилагательных с альфой отрицательной» разобрал морфологические и семантические особенности отглагольных имен, как существительных, так и прилагательных, в частности, сохраненное новогреческим языком разграничение между существительными на -ση, передающими процесс действия и соответствующими герундию в латинском или английском языках, с одной стороны, и существительными на -μα, обозначающими результат действия. М. А. Харитоновна (создатель и директор Школы иностранных языков «Балканика», Москва) в докладе «Падежные формы существительных и прилагательных в новогреческом языке, их отражение в существующих учебниках для иностранцев и поиск оптимального способа поурочного планирования» рассказала о трудностях в освоении русскоязычными учащимися падежных окончаний новогреческого языка, обусловленную тем, что в существующих учебниках данная тема излагается неоптимальным способом, перегружая уче-

ника обилием новой информации в рамках одного урока, и предложила возможное решение этой проблемы при создании новых учебников. Выступление А. А. Сатдаровой (ВУМО, Москва) «Ролевая игра на занятиях по новогреческому языку в высшей школе: типы, цели, реализация, результат» было посвящено описанию разных типов ролевых игр, подходящих для занятий по новогреческому языку, месту упражнений по модели «ролевая игра» в плане практического занятия, этапов подготовки и выполнения упражнения, пользе от внедрения ролевой в игры в процесс обучения студентов со сниженной мотивацией, возможности применения ролевой игры на занятиях по практическому курсу перевода и примерам упражнений «ролевая игра» на разных этапах освоения новогреческого языка. К. А. Климова (МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва) в докладе «Этнолингвистический подход в обучении новогреческому языку как иностранному» рассказала о роли систематического исследования новогреческого фольклора, а также использования греческих аутентичных фольклорных текстов в процессе обучения студентов отделения византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова, оказывающих значительное влияние на формирование как общелингвистических и общекультурных компетенций, так и специализированных компетенций учащегося, а также о роли этнолингвистики в процессе изучения новогреческого языка, которая позволяет учащимся познать широкую культурную картину греческого мира, раскрывает перед ними новые горизонты знаний о фольклорных и этнокультурных особенностях традиций греческого народа.

Вторую секцию открыл доклад Е. В. Кауровой и И. О. Маниной (ПетрГУ, Петрозаводск) «Преподавание дисциплин новогреческого цикла в Петрозаводском государственном университете». История преподавания новогреческого языка в Петрозаводском университете началась в 1995 году, когда было организовано обучение современному греческому языку в рамках учебной программы классического отделения, а в 2007 году под эгидой кафедры было открыто новогреческое отделение, которое просуществовало до 2019 года. С 2019 года по настоящее время преподавание предметов новогреческого цикла сохраняется в рамках подготовки студентов по программе бакалавриата «Зарубежная филология», которая среди прочих включает специализацию по классической филологии, содержащую курсы по новогреческому языку, новогреческой литературе, истории греческого языка, теории и практи-

ке перевода. В ПетрГУ также реализуется программа дополнительного образования по новогреческому языку—бесплатная школа новогреческого языка «Эллиника». О. В. Пржигодзкая (СПбДА, Санкт-Петербург) прочитала доклад «К вопросу о преподавании древнегреческого языка в системе духовного образования (на примере СПбДА)», где рассмотрела на примере преподавания древнегреческого языка студентам семинарии (уровень бакалавриата) Санкт-Петербургской Духовной Академии те спорные вопросы и проблемы, которые возникают перед преподавателями классических языков в духовных школах. А. А. Евдокимова (Институт языкознания РАН, Москва) в докладе «Использование методов компьютерной лингвистики и ВИД в преподавании древнегреческого языка» поделилась опытом преподавания древнегреческого языка на неспециализированных кафедрах (в качестве факультатива в гуманитарных подгруппах гимназий и в качестве дополнительного языка на исторических, богословских и теологических факультетах) с использованием электронных баз данных, работ с рукописями, папирусами и надписями. По мнению А. А. Евдокимовой, особенно сейчас, в век распространения компьютерных технологий, одна из важных задач педагога—показать возможный спектр применения полученных знаний на практике и замотивировать учащихся на более детальное погружение в предмет. В докладе были представлены варианты упражнений, построенные с использованием методов компьютерной лингвистики и различных вспомогательных тех или иных исторических дисциплин, а также схемы развития и представления тех или иных грамматических или лексических тем на материале из электронных баз данных античных и византийских письменных памятников.

В третьей секции конференции выступили коллеги из МГИМО (Москва): А. А. Торопова представила доклад «Опыт составления современного специализированного пособия по аспекту «Язык профессии» на примере пособия по журналистике». И. Ш. Смирнова в докладе «Практика применения предметно-языкового интегрированного обучения в преподавании греческого языка в неязыковом вузе: реалии и перспективы» рассказала о таких преимуществах предметно-языкового интегрированного обучения иностранному языку, или CLIL, как укрепление междисциплинарных связей и эффективная подготовка учащихся к иноязычному коммуникативному общению в профессиональной среде. Базовые положения предметно-языкового обучения определяют CLIL как подход, который предполагает использование иностранного

языка в качестве средства изучения специализированной дисциплины, при котором и язык, и предмет обладают равной значимостью для познания; целью обучения является создание учебных ситуаций, в рамках которых преподавание дисциплины осуществляется на иностранном языке, однако внимание фокусируется не только на предметном содержании, но и на лингвистических аспектах, которые являются характерными для конкретной предметной области. И. Ш. Смирнова подчеркнула, что в МГИМО миссия иностранного языка всегда заключалась в том, чтобы стать инструментом дальнейшей профессиональной деятельности выпускников (в сфере дипломатии, экономики, юриспруденции, журналистики, и т.д.), поэтому подход CLIL как нельзя лучше соответствует философии вуза, но в современных реалиях МГИМО, говоря об иностранных языках помимо английского, это возможно реализовать только силами преподавателей иностранного языка. Преподаватели отмечают, что при использовании CLIL студенты становятся равноправными субъектами образовательного процесса, поскольку активно участвуют в выборе тем для исследования, в отборе источников и анализе информации, творчески подходят к реализации проектов, что самым положительным образом отражается на их учебной мотивации и академических результатах.

И. Г. Рожкова (Школа греческого языка «Глоссарий», Ростов-на-Дону) в докладе «Проектный подход с мультимедиа контентом и технологиями ИИ в преподавании иностранных языков (на примере новогреческого языка)» предложила рассмотреть, каким образом актуальный метод проекта реализуется в преподавании новогреческого языка, а также мотивацию участия, отношение и восприятие к нему со стороны преподавателей и обучающихся. Акцент был сделан на методе проектов как на современной педагогической технологии, которая предусматривает совокупность исследовательских, поисковых, проблемных и творческих методов в большей степени с использованием возможностей нейросетей, в частности ChatGPT, и широкого спектра инструментов ИИ. И. Г. Рожкова обращает внимание на необходимость трансформировать технологию обучения иностранным языкам, сделать ее более соответствующей привычной среде современных учащихся, использовать методы и средства, привычные для нового поколения.

Второй день конференции прошел полностью в дистанционном формате. Работу четвертой секции открыло выступление Е. А. Масияды

(Школа греческого языка при обществе «Ромиосини», Краснодар) «Обучение греческому языку в цифровом формате», в котором была представлена программа обучения греческому языку в детских группах в цифровую эпоху и проведен обзор полезных сайтов и приложений для обучения греческому языку, таких как Wordwall, Quizlet, digitaldialects.com, Vabadum.com и Lingo-play, которые не только способствуют развитию языковых навыков, но также развивают мелкую моторику и внимательность. С. В. Парастатов (Пятигорский государственный университет, Пятигорск) представил доклад «Учебник новогреческого языка для русскоязычных учащихся». Его учебное пособие предназначено для студентов российских вузов, а также школьников старших классов, оно выполнено в формате, приближающем его к самоучителю, с целью минимизации роли преподавателя, учебник содержит традиционные и новейшие формы и способы подачи дидактического материала, а также упражнения по его закреплению. М. Л. Кисилиер завершил работу русскоязычной секции докладом «*A ὑπόθεσις νόμων*: кому и как преподавать цаконский диалект», в котором поделился опытом преподавания цаконского диалекта в Греции, в том числе в детских группах, а также рассказал о своей работе над театральными постановками на цаконском диалекте в Греции.

Пятая и шестая секции были посвящены выступлениям на новогреческом языке. А. – М. Дапудани (Университет Анкары, Турция) в докладе «Методика преподавания новогреческого языка на отделении греческой филологии в Университете Анкары», рассказала о созданном в 1991 году отделении (Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı), основных дисциплинах и методах преподавания новогреческого языка и литературы. А. Диамантопулу (Афинский национальный университет им. Каподистрии, Греция) выступила на тему: «Социальные сети как инструмент распространения языкового разнообразия: формирование идеологии в СС и возможные варианты использования в обучении», представив свое исследование, основной целью которого является запись, категоризация, анализ и представление греческих диалектных групп, существующих в популярных социальных сетях. По данным исследования, страницы диалектных групп демонстрируют высокую степень локальной идентичности их участников, особенно тех, кто происходит из районов с вымирающими диалектами. И. В. Тресорукова (МГУ имени М. В. Ломоносова) в докладе «Преподавание синтаксиса новогреческого языка в вузах в контексте конструкционной и коммуникативной грамматики»

рассказала об инновационном подходе к преподаванию греческого языка, который успешно применяется автором в процессе обучения студентов кафедры византийской и новогреческой филологии филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. Д. Ткачал-Попович (Белградский университет, Сербия) представила доклад «Трудности перевода художественных текстов при изучении греческого языка как иностранного», с результатами исследования, проведенного среди студентов третьего и четвертого курсов кафедры новогреческой словесности филологического факультета Белградского университета по поводу трудностей, с которыми они сталкиваются в процессе перевода греческого текста на сербский язык. М. Тома (Афинский национальный университет им. Каподистрии, Греция) прочитала доклад «Важность языкового разнообразия и социальная роль языка в современном греческом языковом образовании: Методическая разработка отрывка “Приданое” из “Тайн Кефалонии” Андреаса Ласкаратоса», в котором предложила использовать написанное на кефалонийском диалекте произведение в процессе преподавания новогреческого языка в вузе. Коллега Ванг Кун (Шанхайский университет международных отношений, Китай) в докладе «Преподавание курса чтения греческих текстов китайским студентам в Шанхайском университете международных исследований», рассказала о специальном курсе чтения греческих текстов, который преподается студентам второго курса бакалавриата кафедры греческой филологии Шанхайского университета с целью обучения технике чтения греческих текстов (уровни В1-В2), обогащения греческого словарного запаса и формирования лучшего представлений об обществе, искусстве и культуре Греции, а также представила учебное пособие, специально написанное для этого курса. М. Зафириу (Лесбос, Греция) выступила с сообщением «Лесбос: второй дом для иммигрантов, иностранцев и репатриантов. Знание греческого языка как средство смягчения языковой и культурной инаковости», представив как традиционные, так и современные практики неформального обучения иностранному языку (Language Café, Tandem-Mutual Teaching, Digital Language Café), способствующие здоровому межкультурному общению, в котором язык занимает значимое место. Н. Рубис (Афинский национальный университет им. Каподистрии, Греция) представил новый интернет-портал для преподавателей греческого языка как иностранного в докладе «Diames: Учебные материалы для преподавания греческого языка как иностранного беженцам и иммигрантам». А. Константииду

(Фракийский университет имени Демокрита, Греция) поделилась своим опытом дистанционного преподавания русскоязычным взрослым ученикам понтийского диалекта в рамках курса, организованного ФНКА греков России, в докладе «Преподавание понтийского диалекта русскоязычной аудитории: анализ ошибок и методические предложения». Завершило работу конференции совместное выступление Г. Химараса и К. Франдзи (Эгейский университет, Греция) на тему «Цифровой лингвистический ресурс текстов древнегреческой философии», в котором был представлен новый интернет-ресурс с объемным корпусом текстов древнегреческих философов, который можно использовать в том числе в процессе преподавания греческого языка.

В рамках конференции 3 октября 2024 г. в Доме народов России прошел круглый стол «Актуальные проблемы преподавания греческого языка в сфере школьного и дополнительного образования», на котором выступили преподаватели из разных регионов России (Ессентуков, Ставрополя, Ростова-на-Дону, Самары, Краснодар, Мариуполя, Симферополя) и поделились своим опытом преподавания греческого языка в школах, центрах дополнительного образования, на курсах при греческих обществах и ассоциациях, в школах иностранных языков.

Выборочные научные статьи, подготовленные по результатам выступления на конференции, будут опубликованы в ближайших номерах научного журнала «Кафедра византийской и новогреческой филологии».

Запись всех докладов, прочитанных на конференции, доступна по ссылке: <https://www.youtube.com/@user-tc4sx7bf3w/videos>

Second International Scientific Conference «Teaching Greek: Methodology, Innovations, Prospects»

K.Klimova

*Lomonosov Moscow State University, Institute of Slavic Studies,
Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia
kaklimova@gmail.com*

This review provides an overview of the Second International Scientific Conference titled “Teaching Greek: Methods, Innovations, Prospects,” which took place from October 1 to 3, 2024, at the Department of Byz-

antine and Modern Greek Philology within the Philological Faculty of Lomonosov Moscow State University. The conference convened 28 experts hailing from various cities across Russia, including Moscow, St. Petersburg, Petrozavodsk, Krasnodar, Pyatigorsk, and Rostov-on-Don, as well as international participants from Greece, Serbia, Turkey, and China. Presentations encompassed a wide range of topics related to the pedagogy of Ancient and Modern Greek, highlighting innovative teaching methodologies and new educational resources designed to facilitate the learning of the Greek language.

Keywords: *conference review, ancient Greek, modern Greek, foreign language teaching methods, Greek language teaching books.*

**ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΟΥ ΣΤΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΗ
ΛΙΑΠΚΙΝ (1933) ΤΟΥ Μ.ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ:
ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ
ΤΩΝ ΠΑΡΑΙΣΘΗΣΕΩΝ**

Α. Αλεξοπούλου

*Université de Lille III, Λιλ, Γαλλία
alexopoulou17@hotmail.com*

Στην παρούσα εισήγηση διερευνώνται οι όψεις της λογοτεχνίας του φανταστικού στο μυθιστόρημα του Μ. Καραγάτση *Ο Συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933), έτσι όπως αποτυπώνονται μέσα από τις παραισθήσεις. Αυτό που θα αναδειχθεί μέσα από τη συγκριτολογική μελέτη είναι αρχικά, η καταλυτική επιρροή του ρομαντισμού και συγκεκριμένα οι συνηχίες της φανταστικής λογοτεχνίας, στο μοντερνιστικής υφής έργο του Έλληνα μυθιστοριογράφου, αναφορικά με τη διάπλαση του κεντρικού χαρακτήρα σε ένα κόσμο που συνενώνονται η ανοίκεια και η ρεαλιστική υφή του. Με ποιο τρόπο, εκκινώντας από την ρομαντική αποτύπωση του χοφμανικού ήρωα, το φανταστικό διεισδύει στην ποιητική της φαινομενικά ντετερμινιστικής πλοκής και καταλήγει στον μοντερνιστικό μετασχηματισμό του ήρωα; Αυτό που θα εξετασθεί περαιτέρω είναι πώς από τον χοφμανικό κόσμο της φαντασίωσης, οι παραισθήσεις — έναν αιώνα μετά — αποκτούν εν τέλει μοντερνιστική χροιά στον ελλαδικό χώρο, αυτονομούνται από τον κόσμο του υπερφυσικού ονείρου και αποτελούν με ιδιάζοντα τρόπο κύριο μοχλό της πλοκής.

Λέξεις-κλειδιά: φανταστικό, παραισθήσεις, ανοίκειο, αφάνιση, ρομαντισμός, παραλήρημα, ρεαλισμός, ψυχανάλυση

1. Εισαγωγή

Ο Μ. Καραγάτσης είναι ίσως ο μοναδικός αμφιλεγόμενος συγγραφέας της περιόδου του Μεσοπολέμου που συνεχίζει ακόμη να κεντρίζει το ενδιαφέρον των αναγνωστών τον 21^ο αιώνα. Κατέχει, πανθομολογουμένως, εξέχουσα θέση στη νεοελληνική πεζογραφία, παρά την αρχική αμηχανία που προκάλεσε στην κριτική εξαιτίας του συγκερασμού ετερόκλιτων στοιχείων στο έργο του, όπου κατόρθωσε να συνδυάσει το λαϊκό, το μοντέρνο με το υψηλό ύφος. Εκτός όμως από το λογοτεχνικό του έργο, η κοσμοθεωρία του αποτυπώνεται και στη δημοσιογραφική του δράση, καθώς έγραφε τόσο σε λαϊκές εφημερίδες όπως η *Βραδυνή*, όσο και σε πιο εκλεκτά έντυπα όπως η *Πρωΐα*. Όπως θα διαπιστώσουμε μέσα από την μελέτη αυτών των δημοσιευμένων άρθρων, διαφαίνεται η αντιφατική στάση του συγγραφέα γύρω από τον προσδιορισμό της ποιητικής του, καθώς, αν και παρουσιάζεται ως ένθερμος θιασώτης του βιολογικού ντετερμινισμού και του ρεαλισμού, η ποιητική του παρουσιάζει έντονα χαρακτηριστικά του φανταστικού. Ωστόσο, αυτό ακριβώς είναι το χαρακτηριστικό της ιδιάζουσας ποιητικής του, το οποίο τον ξεχώρισε από τους ομότεχούς του και το οποίο θα προσπαθήσουμε να εξιχνιάσουμε.

Εκτός από τον *Συνταγματάρχη Λιάπκιν*, το πρώτο μυθιστόρημα της τριλογίας *Εγκλιματισμός κάτω από τον Φοίβο*, η κριτική έχει αναδείξει στοιχεία του φανταστικού κυρίως σε μεταγενέστερα έργα του πεζογράφου. Στη νουβέλα *Το Χαμένο νησί* (1943), κατασκευάζοντας ένα ουτοπικό νησί και στο μυθιστόρημα *Αμπρι α Μούγκον. Στο χέρι του Θεού* (1954) με σκηνικό την Αφρική, το οποίο βρίθει από στοιχεία υπερφυσικά. Σύμφωνα με τον κριτικό Βαγγέλη Χατζηβασιλείου, αυτά τα δύο έργα ανάλογου προσανατολισμού χαρακτηρίζονται από μια προσπάθεια του Καραγάτση — εν μέσω του Μεσοπολέμου — για υπέρβαση των κανόνων της πραγματικότητας ή ανάδειξης ενός διαφορετικού μυθοπλαστικού κόσμου, πέραν του ρεαλισμού. [Χατζηβασιλείου 2010: 55]

2. Αμάλγαμα ρεαλιστικού και υπερβατικού στοιχείου

Το 1943, δημοσιεύοντας μια σειρά άρθρων στην εφημερίδα *Πρωΐα*, ο συγγραφέας εκφράζει τη σαφή υποστήριξή του προς το βιολογικό ρεαλισμό, δηλώνει «100% ρασιοναλιστής και ματεριαλιστής, δίχως να έχουν περάσει απάνω του τα χάη των μεταφυσικών και μυστικιστών εξάρσεων», [Νεζερίτης (Καραγάτσης) 1943] επικρίνοντας τις νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις των μικρών λογοτεχνικών τάσεων. Θεωρεί ότι οι νεωτεριστικές σχολές αποτυγχάνουν να αποδώσουν μια πλήρη εικόνα της πραγματικότητας λόγω

των περιορισμένων οπτικών τους. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, ο ρόλος του μυθιστοριογράφου δεν είναι απλώς να αναπαριστά την πραγματικότητα, αλλά να την αναπλάθει μέσα από την υποκειμενική του οπτική.

Ωστόσο, η βασική αντίφαση μεταξύ της ποιητικής του και των δηλώσεων του έγκειται στην ντετερμινιστική ιδεολογική ματιά του Ζολά, που υιοθετεί ο ίδιος ο Καραγάτσης, σύμφωνα με την οποία ο συγγραφέας λειτουργεί σαν επιστήμονας και αντικειμενικός παρατηρητής, για να αναδείξει τις αιτίες που διαμορφώνουν τους χαρακτήρες του. Παρόλο που δηλώνει ορθολογιστής και υποστηρικτής του ντετερμινισμού στα άρθρα του, συχνά χρησιμοποιεί το υπερφυσικό στοιχείο, το οποίο συνδέεται αναπόφευκτα με την τραγική κατάληξη των χαρακτήρων του. Αυτή η χρήση του φανταστικού ήταν που τον ανέδειξε ως σημαντική λογοτεχνική μορφή, διαφοροποιώντας τον από τους συγχρόνους του χάρη στην αξιοσημείωτη μυθοπλαστική του ικανότητα. [Αλεξοπούλου 2015]

3. Από τον ρομαντισμό στον μοντερνισμό, από το ανοίκειο στο οικείο

Η λογοτεχνία του φανταστικού κατά τον 19^ο αιώνα, με κύριο εκπρόσωπο της τον Ε.Τ.Α. Χόφμαν, σφυρηλατεί μια ιδιότυπη ποιητική, με επίκεντρο μια ατμόσφαιρα ανοίκειου και παράδοξου, η οποία εγγράφεται ως μια διαδικασία εσωτερικεύσης, πηγάζοντας από μία υποκειμενική κρίση του χαρακτήρα. [Mellier 2000: 26] Το φανταστικό εκφράζεται ως η εσωτερικευμένη κρίση του ήρωα, η οποία και αποτελεί κεντρικό πυρήνα του έργου του. Η αφηγηματική πρωτοτυπία του έγκειται στο γεγονός ότι παρουσιάζει χωρικά το παράδοξο μέσα σε ένα πέπλο καθημερινότητας, χαρακτηριστικό το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να συγχέει την αναγνωστική πρόσληψη, καθώς το μεταίχμιο μεταξύ πραγματικότητας και φανταστικού γίνεται καταφανώς δυσδιάκριτο. Το παράλογο τοποθετείται σε ένα πλαίσιο εξαιρετικά λεπτής ισορροπίας με τη λογική, επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο στο ανοίκειο να εισέλθει στη σφαίρα του οικείου. Η τρέλα διατρέχει το έργο του, αλλά εγγράφεται πάντα σε ένα πλαίσιο ισορροπίας με τη λογική, που επιτρέπει το έπρασμα του φανταστικού μέσα στο πλαίσιο της καθημερινότητας. Στα *Ελιξίρια του Διαβόλου* (*Die Elixiere des Teufels*, 1815–1816) ο αφηγητής μας διαβεβαιώνει πως «Ίσως τότε, αγαπητέ αναγνώστη, φτάσεις να πιστέψεις πως τίποτα δεν είναι πιο θαυμαστό, ούτε πιο φανταστικό από την ίδια την πραγματική ζωή.» [Hoffmann 1989]

Η αφάνιση της υποκειμενικότητας, η καταρράκωση του ήρωα εμφανίζεται στο κατώφλι της καθημερινότητας, σε μια λεπτή εξίσωση μεταξύ του καθημερινού και του φανταστικού. «Εγώ είμαι η τρέλα που σας συνο-

δεύει παντού για να βοηθήσω τη λογική σας. [...] Μόνο στην τρέλα βρίσκει τη σωτηρία σου», λέει ο Médard, ο πρωταγωνιστής στα *Ελιξίρια του Διαβόλου*. Η τρέλα και η λογική είναι αλληλένδετες, όπως και το καλό και το κακό, το τέχνασμα και η αλήθεια. Η ιδιαιτερότητα του χαρακτήρα περιπλέκει με τη σειρά της τα όρια της τρέλας, καθώς και τα εύθραυστα όρια μεταξύ ονείρου και αφύπνισης. Στο έργο του *Ο άνθρωπος της άμμου* (Der Sandmann, 1816), το ανείπωτο αγγίζει το πιο ενδόμυχο σημείο της ζωής των ηρώων, όταν έρχονται αντιμέτωποι με τις υπαρξιακές τους κρίσεις. Με άλλα λόγια, η λογοτεχνία του φανταστικού έρχεται να καταρρίψει «τη βεβαιότητα μιας ενιαίας αντίληψης του εαυτού», απόρροια της λογοκεντρικής αντίληψης του Διαφωτισμού. [Mellier 2000: 58] Πιο συγκεκριμένα, το υποκείμενο αιωρείται από τον διχασμό στην υποκειμενική εξαθλίωση και την τελική διάσπαση. Εκτός από τη σύγκλιση αληθοφάνειας στα όρια της καθημερινότητας, της ατμόσφαιρας ανοίκειου ενταγμένη στην χωρική πραγματικότητα, συνενώνονται επίσης δύο άλλα επίπεδα, ένα ψυχικό και ένα φυσικό — εκείνο της ψυχικής θραύσης και της σωματικής υλικότητας του που αφανίζεται.

Παρουσίες, όπως αυτή του διαβόλου, της σκιάς ή ενός αυτομάτου μπορούν να πάρουν πολλές μορφές. Αυτά τα μοτίβα αποτελούν τη βάση για τη μετέπειτα κατασκευή του μοντέρνου λογοτεχνικού χαρακτήρα, ιδωμένων μέσα από τις οπτικές ή ακουστικές παραισθήσεις, όπως ο ήρωας του *Horla* του Maupassant (1886), ο *William Wilson* του Poe (1839), ο *Σωσίας* του Dostoevski (1846) και *Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέι* του Oscar Wilde (1891). Η παρουσία του διαβόλου και του κακού, η ιδέα της τρέλας, η εμφάνιση σκιών στον ρομαντισμό, παίρνουν μια άλλη μορφή όσο προχωράμε στον μοντερνισμό, δηλαδή πιο πραγματική και αντικειμενική. Ας μην ξεχνάμε πως οι επιστημονικές ανακαλύψεις του 19^{ου} αιώνα άλλαξαν την αντίληψη του κόσμου, προσφέροντας έτσι μια διαφορετική αντίληψη της πραγματικότητας. Ο μαγνητισμός, ο πνευματισμός, ο υπνωτισμός, που εμφανίστηκαν σε μια υπερφυσική ατμόσφαιρα την εποχή του ρομαντισμού, υλοποιούνται και δίνουν τη θέση τους στην παθολογία και στην θετικιστική έκφραση. Οι ψυχιατρικές ανακαλύψεις εγκαινιάζουν μια άλλη λογοτεχνική διατύπωση. Η τρέλα γίνεται αντικείμενο ψυχιατρικών μελετών, μέσω μιας νοσολογικής προσέγγισης των παθολογικών φαινομένων και η λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα αρχίζει να συνδιαλέγεται με την ψυχιατρική. Ο διάβολος και το κακό μεταμορφώνονται σε έναν άλλο κακοποιό ή δίκτη που στοιχειώνει τον ήρωα, υπό τη μορφή του παραληρήματος καταδίωξης. Η τρέλα εμφανίζεται ως παρanoiκό παραλήρημα με εξαιρετικά κλινική διαύγεια όπως στον Maupassant

και τον Dostoievski. Η σκιά γίνεται διωκτικό βλέμμα, όπου ο χαρακτήρας αισθάνεται στοχοποιημένος και διωκόμενος. Η φωνή, επίσης, παίρνει μια παραισθητική χροιά που οδηγεί τον ήρωα στην αυτοκτονία. Με άλλα λόγια, ο κοινός άξονας που έχουν αυτά τα μεγάλα έργα είναι η επικράτηση του βλέμματος και της φωνής, που είναι άλλωστε οι τρόποι με τους οποίους το παραλήρημα παίρνει σάρκα και οστά. Όπως θα αναδείξουμε μέσα από το έργο του Καραγάτση — εκτός από τα μοτίβα της σκιάς, του διπλού στον καθρέφτη — η έντονη ευθραυστότητα του λογοτεχνικού χαρακτήρα και η συνειδησιακή κρίση με την οποία έρχεται αντιμέτωπος, τον οδηγούν σε ένα μοτίβο αφάνισης, επίσης υπό τη μορφή παραισθήσεων.

4. Ο Συνταγματάρχης Λιάπκιν: ο ανεπιτυχής Εγκληματισμός κάτω από τον Φοίβο

Δύο είναι οι κύριες συγκλίσεις με την ποιητική του φανταστικού στο έργο του Καραγάτση. Αρχικά, σε επίπεδο αρχιτεκτονικής διάπλασης του χαρακτήρα, η εκμηδένιση του ήρωα αποτελεί επίσης κεντρικό μοτίβο της ποιητικής του Καραγάτση. Σε επίπεδο ποιητικής, κύριο στοιχείο της μοντερνιστικής υφής, είναι η έντεχνη διαπλοκή των δύο αφηγηματικών επιπέδων, του φανταστικού και του αληθοφανούς. Το ιδεολογικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίστηκε δίνει πολλές απαντήσεις στην επιλογή αυτής της συγγραφικής του ταυτότητας την οποία και θα εξετάσουμε περαιτέρω.

Η εμφάνιση του Καραγάτση στη λογοτεχνία σφραγίστηκε από την εμφάνιση της γενιάς του 1930 που οδήγησε σε επαναπροσδιορισμό της ελληνικής ταυτότητας σε κοινωνικό επίπεδο. Με λογοτεχνικούς όρους, η αλλαγή αυτή μεταφράζεται σε μια ταλάντωση της ταυτότητας ή σε έναν υποκειμενικό διαχωρισμό που διχάζει τους χαρακτήρες. Αυτός ο μετασχηματισμός της ταυτότητας επεκτείνεται σε όλες τις πτυχές, κοινωνικές και προσωπικές. Τα ανεξίτηλα ίχνη των αποτρόπαιων γεγονότων του ιστορικού πλαισίου μπορεί να ανήκουν ήδη στο παρελθόν, αλλά εξακολουθούν να επηρεάζουν τη σύγχρονη πραγματικότητα του παρόντος. Κατά συνέπεια, η προσπάθεια αυτή είναι διττή. Από τη μία πλευρά, η νέα ταυτότητα σημαδεύεται από μια θανάσιμη ανάμνηση και από την άλλη, πρέπει να βρει νέους τρόπους να προβάλλει τον εαυτό της σε ένα νέο μέλλον.

Η χρονολογία της δημοσίευσης της τριλογίας του Μ. Καραγάτση, με τίτλο *Εγκληματισμός κάτω από τον Φοίβο*, αποτελεί σημείο καμπής στην πορεία της πρόζας του συγγραφέα σε μια περίοδο διάρκειας είκοσι ετών. Το μυθιστόρημα *Ο Συνταγματάρχης Λιάπκιν* εκδίδεται το 1933, *Η Μεγάλη Χίμαι-*

ρα το 1936 και ο δεύτερος τόμος του *Γιούγκερμαν* το 1941. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ιστορικών μεταβολών, οι θεματικές επιλογές του Καραγάτση απομακρύνονται από τα γεγονότα που σημάδεψαν την ελληνική ιστορία, κάτι που αποτελεί ερμηνευτικό παράγοντα για την αρνητική στάση ορισμένων κριτικών. Οι κριτικοί συχνά θεωρούσαν πως οι επιλογές του συγγραφέα δεν εναρμονίζονται με τις κυρίαρχες ιδεολογίες της εποχής του. Συγκεκριμένα, ο Καραγάτσης, ως συγγραφέας, θεωρούνταν πως έπρεπε να ευθυγραμμίζει τις θεματικές του επιλογές με τα αιτήματα μιας εθνοκεντρικής τάσης που απαιτούσε από τον δημιουργό να συμμορφώνεται με τις ιστορικές απαιτήσεις της εκάστοτε χρονικής περιόδου. Έτσι, 64 χρόνια μετά την πρώτη έκδοση της *Νανάς* του Ζολά — και ενώ οι εθνικοπατριωτικές ιδεολογίες είχαν τραυματιστεί επανειλημμένα στον ελλαδικό χώρο — οι λογοτεχνικές επιλογές του μεσοπολέμου που προσανατολίζονται στην απομυθοποίηση της πραγματικότητας εξακολουθούσαν να βρίσκονται αντιμέτωπες με τις κυρίαρχες συντηρητικές ιδεολογίες. Ο Καραγάτσης επηρεάζεται από τις αρχές του ρεαλισμού και του νατουραλισμού σε μια εποχή όπου η νεοελληνική κριτική δεν είχε ακόμη αναλύσει τα θεωρητικά ζητήματα αυτών των ρευμάτων. [Πολίτου-Μαρμαρινού 2008] Όλα αυτά τα ιστορικά στοιχεία εξηγούν κατά πολύ την επιλογή του για την λογοτεχνία του φανταστικού, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τις διακηρύξεις του στις εφημερίδες της εποχής, όπως είδαμε.

Πιο συγκεκριμένα, στο μυθιστόρημα *Ο Συνταγματάρχης Λιάπκιν*, [Καραγάτσης 2004] ο ήρωας ο Ρώσος Λιάπκιν, είναι πρώην συνταγματάρχης του τσαρικού στρατού στη Ρωσία, μεσήλικας. Προέρχεται από αριστοκρατική οικογένεια και είχε φιλοδοξία να γίνει στρατιωτικός. Αποφοίτησε από τη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων στη Μόσχα και αγωνίστηκε για την πατρίδα του. Ωστόσο, μετά την πτώση του τσάρου, βρέθηκε στην Οδησό και στη συνέχεια στην Αθήνα. Εμφανίζεται στη Γεωργική Σχολή Λάρισας για να αναλάβει τη θέση του ως επιστάτης σταύλου, φορώντας ακόμη την παλιά στολή εκστρατείας. Παρά τον γρήγορο εγκλιματισμό του στη Λάρισα και την εργατικότητα την οποία επιδεικνύει, η προσαρμογή του παραμένει φαινομενική. Ο κοινωνικός δεσμός παραμένει ανύπαρκτος και επιφανειακός, αφού «ζούσε μόνος, δίχως φίλο ή παρέα». [Καραγάτσης 2004: 32] Μιλούσε συνεχώς για τη πατρίδα του, το παρελθόν του, σε όποιον συναντούσε και η συγκινούνταν στο άκουσμα της πατρίδας του, «της άγιας Ρωσίας». Παρά το γεγονός ότι δεν ήθελε να επιστρέψει στην πατρίδα του, σκεφτόταν εμμονικά τη χώρα του. «Η νοσταλγία του είχε ρημάξει την καρδιά. [...] θυμήθηκε πως ήταν Ρώσος. Ξαναζωντάνεψαν μέσα του οι παλιές αγαπημένες

εικόνες της πατρίδας» [Καραγάτσης 2004: 159] Το δυσανάλογο παρόν, δηλαδή η θέση του ως επιστάτη στάβλου, σε αντίθεση με το εύπορο και τιμητικό παρελθόν στη χώρα του, είχε ως αποτέλεσμα να απομονώνεται από τους κατοίκους και τους συναδέλφους του, νιώθοντας κοινωνική ανισότητα και μη μπορώντας να μιλήσει καλά την ελληνική γλώσσα. «Στην εύπορη κοινωνία της Λάρισας θα είμαι πάντοτε ο συμπαθητικός ξεπεσμένος αριστοκράτης. Δύσκολο να το παραδεχτώ...» [Καραγάτσης 2004: 37] Όμως παρά το γεγονός της μετέπειτα προαγωγής και της αύξησης του μισθού του, απέφευγε να έρθει σε επαφή με τους προϊσταμένους του, δηλαδή ανθρώπους του ίδιου κοινωνικού επιπέδου του. Ήταν απομονωμένος ήδη από τη ζωή του στη Ρωσία, όταν έχασε τη γυναίκα του και όταν η πατρίδα του ηττήθηκε στον πόλεμο. Τότε απομονώθηκε στα κτήματά του. Εθισμένος στο αλκοόλ, περνούσε ώρες χωρίς φαγητό και προσπαθώντας να κάνει οικονομίες από άλλα έξοδα, πλην ποτού, «ο Λιάγκιν ήταν ένας κοινός αλκοολικός, με παρεπόμενα ψυχοπαθολογικά φαινόμενα». [Καραγάτσης 2004: 102]

Αν και ο αρχικός δεν του επέτρεπε να αντικαταστήσει την παλιά τιμητική στολή του, επέμενε να τη φοράει συνεχώς, ακόμα και όταν τα οικονομικά του αυξήθηκαν. Ωστόσο κάποια στιγμή ύστερα από μια απροσδιόριστη δυσφορία που ένιωσε, την ξήλωσε και την αντικατέστησε από μια άλλη απλή στολή και αργότερα από ένα κοστούμι φτηνό. «Όταν ο Λιάγκιν γύρισε στην κάμαρά του, ένιωσε την ψυχή του βαριά. Η επαφή με τους ανθρώπους του κόσμου του, που είχε σταματήσει εδώ και εφτά χρόνια, τον απογοήτευε [...] Οι ίδιοι άνθρωποι, συλλογίστηκε, όπως και στο Καζάν. Σε τίποτα δεν παραλλάζουν [...]. — Αρκετά! Είπε φωναχτά. Αρκετά! Γδύθηκε αργά, τελετουργικά. Και παίρνοντας ένα ψαλίδι ξήλωσε τις επωμίδες, τα διάσημα και τα χρυσά κουμπιά της στολής του, και τάριξε στο μπαούλο, φύρδην-μίγδην» [Καραγάτσης 2004: 84] Όπως επισημαίνει η Βιβή Θεοδοσάτου, αυτή η σκηνή αποτελεί μια συμβολική αποποίηση της στολής, η οποία αντανακλάται πάνω στην ψυχολογική αποποίηση του είναι του. [Θεοδοσάτου 2012: 21] Ό,τι τον ένωσε μέχρι στιγμής με το παρελθόν του, αυτό που ήταν τόσο έντονα ζωντανό μέσα του, εν μία νυκτί παίρνει την απόφαση να το ξηλώσει. Παράλληλα εντείνεται η αφάνισή του ως υποκείμενο, η απομόνωση του, και ο εθισμός του στο αλκοόλ. «Προτιμούσε να σωπαίνει και να πίνει». [Καραγάτσης 2004: 85]

Ξαφνικά, αλλά προσωρινά, μεταμορφώνεται σε έναν φιλήσυχο οικογενειάρχη που βρίσκει την πρόσκαιρη χαρά στην νέα του οικογένειά. Παντρεύεται μια ντόπια γυναίκα αμφιβόλου ηθικής και κάνει μαζί της τέσσερα παιδιά.

Αν και όλα δείχνουν ότι έχει εγκλιματιστεί κάτω από το Φοίβο, αρχίζει εκ νέου να απομονώνεται να βρίσκει διέξοδο μόνο στο πιοτό, σε σημείο που παρουσιάζει και ξεσπάσματα βίας. Ουσιαστικά, ο μόνιμος παρτενέρ του είναι το μπουκάλι. «Μια επίμονη δυσφορία είχε κυριέψει την ψυχή του, που ξεσπαγε σε εκδηλώσεις ακαταλόγιστης κακίας. [...] Έφευγε το πρωί, πριν βγει ο ήλιος. Το μεσημέρι έτρωγε στη Σχολή. Το βράδυ μπεκρολογούσε με τις παρέες του και γύριζε αργά, τύφλα στο μεθύσι, έτοιμος για κανγά, βρισίδι και ξυλοδαρμό [Καραγάτσης 2004: 170] Βλέπουμε, πως για ακόμα μια φορά, κάθε αλλαγή που δυνητικά, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα προσωπικό, κοινωνικό, εργασιακό στήριγμα, δεν δύναται να αποτελέσει για εκείνον αφορμή για σταθερότητα, ούτε να του προσφέρει μια υποκειμενική ομοιοστασία. Κάλλιστα θα μπορούσαν όλες αυτές οι νέες συνθήκες, οι σημαντικές αλλαγές στη ζωή του, όπως η δημιουργία οικογένειας, η νέα θέση εργασίας, η αλλαγή τόπου κατοικίας, η γέννηση των παιδιών, η αύξηση μισθού, να αποτελέσουν αφορμή για μια επιστροφή στην κανονικότητα, προκειμένου να αποτελέσουν μοχλό χαράς και απόλαυσης μέσα στην καθημερινότητά του. Όμως, όλα είναι μια κινούμενη άμμος, που εύκολα ξαναγυρίζει στο μοναχικό παρελθόν του, καθηλωμένος στην απομόνωση, το αλκοόλ, τη μοναξιά και τη βία ενάντια στον θετό γιο του.

Οστόσο, ο λόγος για τον οποίον ξεσπάει στο αλκοόλ είναι για να βάλει ένα τέλος στις βασανιστικές σκέψεις του, προσπαθώντας δηλαδή να θανατώσει μεταφορικά τον εαυτό του, να τον αφανίσει, σκοτώνοντας τις αφόρητες σκέψεις που τον ταλανίζουν. «Όταν το πρωί ξυπνώ νηφάλιος και θυμάμαι τις αποβραδυνές κτηνωδίες μου, ντρέπομαι για λογαριασμό μου. Είναι το πιοτό που με κάνει άλλο άνθρωπο. Σαν μεθύσω νιώθω την ανάγκη κάποιου να τυραννώ. Ο πόνος και τα δάκρυα μου γεννάνε σαδική ευφροσύνη...». [Καραγάτσης 2004: 25] Αποφεύγει να έρθει αντιμέτωπος με τις ενοχές του και το βαρύ παρελθόν του, το οποίο αποτελούν οι αλληπάλληλοι φόνοι που έχει διαπράξει. « [...] είχε προσχεδιάσει πολύ ψύχραιμα τη δολοφονία και [...] δεν είχε την παραμικρή τύψη για την δολοφονία του». [Καραγάτσης 2004: 138] « [...] αυτό έπρεπε να γίνει. Δεν ξέρω γιατί, μα ήταν απαραίτητο να γίνει...». Και όταν ο Αρκάνωφ του απαντά: «Ομολόγησε, πως είχες καιρό να σκοτώσεις!», «ο Λιάπκιν τινάχτηκε απάνω κατακίτρινος. Κοίταξε τον ετοιμοθάνατο με μάτια αλαλιασμένα και χωρίς να ξεστομίσει λόγο άρπαξε το καπέλο του κι έφυγε, σαν κυνηγημένος», [Καραγάτσης 2004: 140] «ένωσε αγαλλίαση όταν πρωτοσκοτώσε άνθρωπο — ένα Γιαπωνέζο φαντάρο». [Καραγάτσης 2004: 219]

Δεν είναι τυχαία η αφορμή που τον πυροδοτεί να διαπράξει φόνο. Κοινός παρονομαστής αυτής της πράξης αποτελεί η επιθυμία του άλλου. Πιο συγκεκριμένα, κάθε φορά που έρχεται αντιμέτωπος με την επιθυμία του άλλου για ζωή. Και οι φόνοι διαπράττονται χωρίς ίχνος ενοχής, εν ψυχρώ. Άλλος ένας κοινός παρονομαστής είναι ότι μετά τον φόνο, εξαφανίζεται κάθε ίχνος του θύματος. Σκοτώνει τον Γιαπωνέζο φαντάρο τη στιγμή που χαμογελαστός κοίταζε τη φωτογραφία της γυναίκας του. Δολοφονεί έναν άλλο φαντάρο, γιατί επιθυμούσε μια γυναίκα και επίσης σκοτώνει τη γυναίκα του όταν συνειδητοποίησε ότι ήταν ερωτευμένη με κάποιον άλλον και τον απατούσε. Επίσης δολοφονεί έναν άλλον Ρώσο φαντάρο, επειδή είχε επιθυμία για ζωή.

5. Παραλήρημα: η σωτήρια αναδόμηση της πραγματικότητας

Μια άλλη αφορμή που πυροδοτεί την ολοκληρωτική του απομόνωση και ουσιαστικά συνιστά τομή στη ζωή του, ένα πριν και ένα μετά, είναι η συνειδητοποίηση της πτώσης του τσάρου. Μετά την ήττα της Ρωσίας, αποστρατεύεται οικειοθελώς και απομονώνεται στα κτήματά του. Εμμένει στην πίστη του στον τσάρο, ακόμα και μετά την πτώση του. Αρνείται να πιστέψει την αλήθεια, για αυτό το λόγο και επιμένει τόσο πολύ να φοράει την τσαρική του στολή επί δεκαετίες. Τη στιγμή όμως που κλονίστηκε η εικόνα του απόλυτου ηγεμόνα, αυτόματα κλονίστηκε το ίδιο του το είναι όπως ο ίδιος βεβαιώνει: «Την στιγμή που δεν υπήρχε πια τσάρος, υπήρχε μόνο χάος κι απόλυτη αδυναμία να οργανωθεί οτιδήποτε εκ των κάτω». [Καραγάτσης 2004: 82] Με άλλα λόγια, υποδηλώνεται φαντασικά η ταύτισή του με το πρόσωπο του ηγεμόνα, το στήριγμα που έβρισκε στο πρόσωπο ενός παντοδύναμου, θεϊκού άλλου, βάζοντάς τον σε θέση εξαίρεσης — όπως και τον εαυτό του — με αποτέλεσμα η κατάρρευσή του να σηματοδοτεί και τη δική του προσωπική αφάνιση. Η πτώση του τσάρου ισοδυναμεί με το υποκειμενικό του χάος. Δεν είναι τυχαίο ότι τη στιγμή που συνειδητοποιεί την κατάρρευση του, έρχεται αντιμέτωπος με την εμφάνιση των παραισθήσεων, δηλαδή παραληρεί.

Ο Λακάν υποστηρίζει την ίδια θέση με τον προκάτοχό του, τον Φρόντ, πως το υποκειμένο στο σημείο ακριβώς της αποτυχίας ή της αφάνισής του, έρχεται αντιμέτωπο με αυτό που αποκαλείται συνήθως παραλήρημα. [Lacan 2013: 453] Η απειλή μιας αφόρητης πραγματικότητας, που είναι αδύνατο να αντέξει κανείς — εν προκειμένω, η πτώση του τσάρου — [Lacan 1977: 10] δημιουργεί το δίλημμα ανάμεσα στο να πεθάνει ή να παραληρεί· το παραλήρημα επιτρέπει την επιβίωση. Για να μην τερματίσει τη ζωή του, δημιουργεί το παραλήρημα, ως άμυνα, θεραπεία ενάντια στην απόγνωση. Με άλλα λόγια, το παραλήρημα

σύμφωνα με τον Φρόιντ αποτελεί μια προσπάθεια ίασης, τη στιγμή που η πραγματικότητα του υποκειμένου καταρρέει. Συνεπώς, η εμφάνιση των παραισθήσεων είναι σωτήρια. [Freud 1997: 315] Το παραλήρημα δεν είναι άλλο παρά η αναδόμηση της πραγματικότητας τη στιγμή που ο κόσμος του υποκειμένου γκρεμίζεται. Επομένως το παραλήρημα τον σώζει — έστω και προσωρινά — διότι ωθεί το υποκείμενο να αναδομήσει τη σχέση του με την πραγματικότητα. Συνεπώς το παραλήρημα λειτουργεί υποστηρικτικά, είναι κάτι που τον στηρίζει στη ζωή, χωρίς την ύπαρξη του οποίου, εύκολα μπορεί να οδηγηθεί στο θάνατο. [Αλεξοπούλου 2021: 26] Εξάλλου, η εμφάνιση των παραισθήσεων εγκαινιάζουν μια απόπειρα αθανασίας· ωστόσο, η αθανασία και μελαγχολία είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η ανάγκη για αθανασία — με άλλα λόγια μια άλλη μορφή μεγαλομανίας — είναι ένα προσωπίδιο της μελαγχολίας, κάτι που ο J. Starobinski περιγράφει ως «μια μελαγχολική αθανασία». [Starobinski 2012: 498] Ωστόσο, ο Λιάπκιν ξεφεύγοντας από τον θάνατο, ξεφεύγει επίσης και από τη ζωή. [Ansermet 2019: 81] Η παραληρηματική πεποίθηση του έγκειται στην ιδέα του χάους. Ακόμη, μια άλλη παραισθητική στιγμή αποτελεί η σκηνή με την παρέλαση των διμοιριών, όπου στο άκουσμα της σάλπιγγας είχε τη βεβαιότητα ότι «σάλπιγγες διαλαλούν την πίστη ενός ολόκληρου στρατού στο Θεό και στον τσάρο». [Καραγάτσης 2004: 26]

Δεν είναι τυχαίο ότι πριν από την ύστατη αυτοχειρία, υπάρχει μια κλιμάκωση της έντασης της πλοκής μέσα από μια σειρά παραισθητικών φαινομένων, που λειτουργούν σαν προάγγελος θανάτου. Το παραλήρημα παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τις οπτικές παραισθήσεις που πυροδοτούνται την στιγμή ακριβώς που συνειδητοποιεί το κοινωνικό χάος στη χώρα του, μετωπικά δηλαδή επρόκειτο για την δική του υποκειμενική κατάρρευση. Τη βραδιά που ήταν καλεσμένος σε μια μεγάλη δεξίωση της κυρίας Διευθυντού και λίγες ώρες μετά το γλέντι, ξαφνικά, ήρθε αντιμέτωπος με τη σιωπή. «Καθισμένος σταυροπόδι πάνω σ'ένα κρεβάτι έπινε και δεν μιλούσε. Είχε πάρει δίπλα του μια μπουτίλια κονιάκ, και μούγκριζε σαν θηρίο αν κανείς λησμονιόταν και άπλωνε χέρι καταπάνω της. Αυτό ήταν το γλέντι του». [Καραγάτσης 2004: 52] Εκείνη τη στιγμή αρχίζει να παίζει μόνος του ένα παραδοσιακό μουσικό όργανο της χώρας του, τραγουδώντας παραδοσιακά τραγούδια στην μητρική του γλώσσα. Μεταξύ ευφορίας και μοναξιάς, είχε την αίσθηση ότι βρισκόταν στην ρωσική στέπα, όταν αντίκρισε τον θεσσαλικό κάμπο. Κατά την επόμενη δεκαετία, λίγο πριν την ολική αφάνισή του, και παρουσιάζοντας με πολλαπλά παραληρηματικά επεισόδια, βουλιάζει «στην κτηνωδία του αλκοόλ». [Καραγάτσης 2004: 192]

6. Η τραυματική αυτονόμηση του διπλού ως διώκτη: η κατοπτρική αυτοσκοπία

Ο Λιάπκιν έρχεται αντιμέτωπος με μία σειρά επώδυνων παραισθήσεων, τη στιγμή που η κόρη του η Λιούμπα εμφανίζεται μπροστά του, ζητώντας εξηγήσεις, καθώς βρήκε στα οστά της μητέρας της μια σφαίρα, κατά τη διάρκεια της εκταφής των λειψάνων της πρώην γυναίκας του. «Άνοιξε την τσάντα της, έβγαλε μια σφαίρα πιστολιού και την απόθεσε πάνω στο τραπέζι. Ο Λιάπκιν είχε κλείσει τα μάτια. Από το μέτωπο χοντρές σταλαματιές ιδρώτα κυλούσαν στο πράσινο πρόσωπό του. — Αλήθεια, δεν μου είπατε ποτέ γιατί σκοτώσατε την μητέρα μου...». [Καραγάτσης 2004: 214] Αμέσως μετά νιώθει ότι καταδιώκεται από το φεγγάρι και τη σκιά του, «— Όχι, όχι, ούρλιαξε. Μην έρχεσαι μαζί μου! Μην μ'ακολουθάς! Θέλω να μείνω μόνος! Μόνος! [...] — Φύγε! Φύγε! ούρλιαξε ξανά. Θέλω να μείνω μόνος! Μόνος! [...] Όπου και να πήγαινε, το φεγγάρι κι ο ίσκιος τον ακολουθούσαν, τον κυνηγούσαν». [Καραγάτσης 2004: 216] Μετά το παραλήρημα καταδίωξης ακολουθούν πολλαπλές ακουστικές και οπτικές παραισθήσεις, την ίδια στιγμή που προσπαθούσε να ξεφύγει από τον ίδιο του τον εαυτό, περιπλανώμενος καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας μεθυσμένος. Κυνηγημένος από τις σκέψεις του, έρχεται αντιμέτωπος με μια σειρά από ερωτήματα μιας άλλης αόρατης και ξένης φωνής, αναφορικά με τους τέσσερις φόνους που διέπραξε. Κάθε φορά απολογείται, προσπαθώντας να δικαιολογηθεί. Μεταξύ άλλων, ο Αρκάνωφ, μέσα στο παραλήρημα του, του λέει: «Μονάχα εγώ μπορώ να σου πω γιατί σκότωσες τη γυναίκα σου, του λέει: «Μονάχα εγώ μπορώ να σου πω γιατί σκότωσες τη γυναίκα σου, το Γιαπωνέζο φαντάρο, το μικρό Ρώσο στρατιώτη, τον πρίγκιπα Μαλίτζιν... [...] Θα σου πω εγώ, Νταβίντ Μπορίσιτς, γιατί σκότωσες τη γυναίκα σου. Για τον ίδιο λόγο που σκότωσες και τον Μαλίτζιν». Ο Λιάπκιν παραδέχεται με αμεσότητα: «εγώ μισώ τους ανθρώπους που αγαπούν». [Καραγάτσης 2004 : 220]

Ύστερα βλέπει κάτι απροσδιόριστο να αυτονομείται στο χώρο «κάτι το παράξενο, το επικίνδυνο. Τaráχτηκε, και με χέρι νευρικό γύρεψε το πιστόλι, στο συρτάρι του κομοδίνου. Μα δεν πρόφτασε, γιατί το επικίνδυνο πράμα χάθηκε, κάπου τρύπωσε.», [Καραγάτσης 2004: 234] και ετοιμάζεται να πυροβολήσει. Στη συνέχεια, βλέπει μια τεράστια αράχνη πάνω στο κρεβάτι και αρχίζει να τη χτυπά με μανία. Το σπίτι αρχίζει να γεμίζει με διάφορα έντομα: κατσαρίδες, αράχνες, σκόρους. Τρέμει ολόκληρος από το πιότο και ξαφνικά βιώνει μπροστά στον καθρέφτη μια στιγμή έντονης αποπροσωποποίησης [dépersonnalisation] που σωματοποιείται. «Εσιαξε τις εσωμίδες, τα παράσημα. Κρέμασε το σπαθί, φόρεσε την παπάχα και κοιτάχτηκε στον

καθρέφτη της ντουλάπας. Βρήκε πως ήταν πολύ ωραίος και μεγαλοπρεπής. Αυτοθουμάστηκε κάμποση ώρα. [...] Στάθηκε μπροστά στον καθρέφτη και ξανακοιτάχτηκε. Ναι, ήταν ωραίος μέσα στα χρυσάφια και τα παράσημα. Κι άξαφνα διαπίστωσε, πολύ παραξενεμένος, πως είχε γένια: μια μακριά κατάμαυρη γενιάδα. [...] Έπιασε με το χέρι το σαγόνι του, και το βρήκε ξυρισμένο. Μα ούτε η εικόνα του καθρέφτη είχε πια γένια». [Καραγάτσης 2004: 237] Επρόκειτο για στιγμή κατοπτρικής εαυτοσκοπίας, [Merleau-Ponty 1945: 174] ανάλογη του *Horla* του Maupassant, όπου έγκειται σε μια τραυματική αντίληψη της αυτονόμησης του ίδιου του σώματός του έξω από τον εαυτό του, το οποίο αναδιπλασιάζεται και το οποίο βλέπει σαν ξένο στον καθρέφτη. Το διπλό που βλέπει στην κατοπτρική του εικόνα αποτελεί προάγγελο της τελικής αφάνισης του ήρωα. «Η στέπα της ρωσικής γης απλώθηκε απέραντη μπροστά στα μάτια του Λιάπκιν. [...] Στάθηκε προσοχή, χαϊρέτησε στρατιωτικά τη γη της φυλής του· κι ύστερα, με περπατησιά σταθερή, προχώρησε στο νερό του ποταμού». [Καραγάτσης 2004: 240]

Σε αυτό το σημείο διαφαίνεται ένα μοτίβο της φανταστικής λογοτεχνίας το οποίο αναπτύσσεται κατά κόρον από τους συγγραφείς του δέκατου ένατου αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο. Μία από τις πρώτες αναπαραστάσεις του ασυνειδητού βρίσκεται στο έργο *Horla*. Ο αφηγητής, διωκόμενος από την κατοπτρική του εικόνα, αποσπάται από την αυτή την απειλητική εικόνα του. Ο χαρακτήρας αυτονομείται από την εικόνα στον καθρέφτη, και το διπλό που εισβάλλει στη ζωή του είναι πλέον αυτόνομο, παρουσιάζοντας βαμπιρικά χαρακτηριστικά στην αρχική έκδοση του κειμένου. [Maupassant 1886: 55] Αυτή η εμπειρία, βιώνεται ως κάτι το ανοίκειο, οδηγεί τον αφηγητή να αναρωτηθεί για την άορατη ύπαρξη μιας δύναμης, την οποία ονομάζει Εξαποδώ [Horla].

Εκτός από το Maupassant, η εμφάνιση ενός διπλού εαυτού υπό το πρίσμα της κατοπτρικής παραίσθησης εμφανίζεται και στον *William Wilson* του Poe. Η παρουσία του εαυτού στον καθρέφτη και η αδυναμία αναγνώρισης της κατοπτρικής εικόνας πυροδοτούν το αίσθημα ξενότητας στο παραλήρημα. Αυτά τα έργα δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην εικόνα του εαυτού ως αντανάκλαση στον καθρέφτη, σε μια προσπάθεια να αναγνωρίσουν τον ίδιο τον εαυτό και να αναδείξουν τη μοναδικότητά τους. Η διαταραχή στην αυτό-αντίληψη είναι που γεννά το διπλό. Οι αφηγήσεις παρουσιάζουν τη σχέση με το διπλό ως «μια σχέση αποξένωσης προς τον φανταστικό άλλον, τον όμοιο, χωρίς δυνατότητα προσφυγής στον συμβολικό Άλλο». [Leray 2017: 3] Το διπλό λειτουργεί σε ένα επίπεδο καταδίωξης και προβολής στον φανταστικό χώρο. Συ-

νεπώς, ο χαρακτήρας αδυνατεί να ταυτιστεί με τον όμοιό του σε συμβολικό επίπεδο, γεγονός που θα του επέτρεπε να ορίσει τη σχέση του με τον άλλον.

7. Διαπλοκή των δύο αφηγηματικών επιπέδων: από την αποπραγματοποίηση στην πραγματοποίηση

Επίσης, άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό της ποιητικής του φανταστικού, εκτός της εκμηδένισης του ήρωα, αποτελεί η διαπλοκή των δύο αφηγηματικών επιπέδων, του φανταστικού — δηλαδή του παραληρήματος, των παραισθήσεων — και του αληθοφανούς — καθώς η αφήγηση τοποθετείται σε ένα καθαρά ρεαλιστικό σκηνικό. Σύμφωνα με τον Τοντόροφ υπάρχουν κάποια μεθοδολογικά χαρακτηριστικά, στα οποία βασίζεται η λογοτεχνία του φανταστικού. [Todorov 1970] Ένα από αυτά είναι η συνθήκη του ανοίκειου μέσα σε ένα κράμα πραγματικότητας, βασιζόμενος στην διαλεκτική ανάμεσα στην αποπραγματοποίηση [dérealisation] και πραγματοποίηση. [Bessière 1974: 13] Η ποιητική του φανταστικού έγκειται στην απόκρυψη του ρητού και στην αποκάλυψη του υπαινικτικού, του υπόρρητου. Αυτή η αληθοφάνεια που αγγίζει το καθημερινό, παρουσιάζεται με εξαιρετική λεπτομέρεια, ώστε να πείσει τον αναγνώστη για την παρουσία ενός ανοίκειου, αβέβαιου γεγονότος, αλλά συνάμα και τόσο πιστευτού, καθώς εντάσσεται χωρικά σε ένα πλαίσιο οικείο, ρεαλιστικό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, η αφήγηση εξασφαλίζει μία αίσθηση *πραγματικού*, [effet de réel] σύμφωνα με τον Roland Barthes. [Barthes 1968: 84]

Σε κάθε περίπτωση, το κοινό σημείο όλων αυτών των έργων είναι πως η έκβαση είναι μοιραία και θανάσιμη. Το διπλό στον *Horla* υπερβαίνει την αρχική του εμφάνιση στον καθρέφτη και αναδύεται ως μια πραγματική παρουσία. Η αντιπαλότητα μεταξύ του αρχικού χαρακτήρα και του αντιγράφου πυροδοτεί μια θανάσιμη σύγκρουση χωρίς επιστροφή. Όταν ο πρωτότυπος χαρακτήρας επιχειρεί να εξοντώσει το διπλό, είναι ο ίδιος ο ήρωας που πεθαίνει στο τέλος. Η αντιπαράθεση με το διπλό ισοδυναμεί με την αυτοκαταστροφή. Με άλλα λόγια, πρόκειται ουσιαστικά για ένα είδος πραγματικής αυτοκτονίας. Με τη σειρά του, ο θάνατος του διπλού στο *William Wilson* και στο *Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέι* επιφέρει τον οριστικό θάνατο του πραγματικού χαρακτήρα.

8. Συμπεράσματα

Ο Καραγάτσης αποτελεί τον μείζονα συγγραφέα της ελληνικής πεζογραφίας που στο πρόσωπό του συγκεντρώνεται με αριστοτεχνικό τρόπο,

το ρεαλιστικό στοιχείο μαζί με το υπερβατικό, χαρακτηριστικό το οποίο και τον διακρίνει από τους υπόλοιπους ομότεχνους του. Αν και στα άρθρα του, ο ίδιος χαρακτηρίζει το έργο του ως «αντικειμενική μελέτη των κοινωνικών ζητημάτων», «πάντα βασισμένο στην πραγματικότητα και τις θετικές κατακτήσεις της επιστήμης» [Νεζερίτης (Καραγάτσης) 1943], εντούτοις στην ψυχογραφία των ηρώων του ενυπάρχει μία έντονη μυστικιστική διάσταση. Όλα αυτά τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά του φανταστικού ενυπάρχουν στο εν λόγω μυθιστόρημα, παρά τις εξαγγελίες του συγγραφέα. Υπάρχει, με άλλα λόγια, μια εμμένεια του Καραγάτση — εν μέσω του ζοφερού παρόντος της Κατοχής και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου — σε μια κατάσταση μετέωρη μεταξύ δυστοπίας και ευτοπίας [Χατζηβασιλείου 2010: 55], ανοίκειου και οικείου χώρου, μιας μόνιμης διελκυστίνδας μεταξύ αληθοφανούς και φανταστικού.

Βιβλιογραφία

- Αλεξοπούλου Α.* Ο κριτικός Μ.Καραγάτσης: Επιστήμη, Λογοτεχνία και Ιστορία // Πρακτικά 8ου Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών και Υποψηφίων Διδασκτόρων του τμήματος Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Τόμος Α΄ Βυζαντινή Φιλολογία, Νεοελληνική Φιλολογία, Αθήνα, ΕΚΠΑ, 2015. Σ. 27–32
- Θεοδοσάτου Β.* Ο ιστός του έρωτα και του Θανάτου. Αθήνα: Επέκεινα, 2012
- Καραγάτσης Μ.* Σύγχρονη εποχή, εφημερίδα Η Πρωΐα (21/4/1943)
- Καραγάτσης Μ.* Ο συνταγματάρχη Λιάπκιν, Αθήνα: Εστία, 2004
- Νεζερίτης Χ. (Καραγάτσης Μ.)* Μια απάντηση, Πρωτοπόροι 4 (Νοέμ.1943)
- Πολίτου-Μαρμαρινού Ε.* Νατουραλισμός και ζωγραφική ή η εξορία της ποίησης // Ο Νατουραλισμός στην Ελλάδα. Διαστάσεις — Μετασχηματισμοί — Όρια, επιμέλεια: Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Βίκυ Πάτσιου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2008 [1^η έκδ.] Σ. 43–64
- Τζιόβας Δ.* Λαϊκός και μοντέρνος: Η διάρκεια του Καραγάτση // Μ. Καραγάτσης, Ιδεολογία και Ποιητική. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 2010. Σ. 313–328
- Χατζηβασιλείου Β.* Ο Καραγάτσης και το φανταστικό. Αφηγηματικές τεχνικές κοσμοθεωρία και ιδεολογία στο «Χαμένο νησί» (1943) και στο «Άμρι α Μούγκου. Στο χέρι του Θεού» (1954). // Μ.Καραγάτσης, Ιδεολογία και Ποιητική. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 2010, Σ. 55–62
- Alexopoulou A.* La poétique de l'inquiétante étrangeté dans Le Double de Dostoïevski: un double réel. // Revue Missile, 8, Lyon, 2021, P. 22–27.
- Ansermet F.* L'envers du miroir: Inquiétantes Étrangetés // La cause du désir, 102, 2019, P. 79–84.

- Barthes R.* L'Effet de reel // *Communications*, 11, 1968, P. 84–89.
- Bessière I.* Le récit fantastique, la poétique de l'incertain. Paris: Larousse, 1974
- Freud S.* Le Président Schreber, Cinq psychanalyses. Paris: PUF, 1997
- Hoffmann E.T.A.* Les élixirs du diable [Die Elixiere des Teufels, 1815–16]. Paris, Presses Pocket, 1989, (trad.: Madeleine Laval).
- Hoffmann E.T.A.* L'homme au sable, Intégrale des contes et des récits, vol. III, Contes nocturnes. Paris, Phébus, 1979
- Lacan J.* Le Désir et son interprétation. // Le Séminaire, livre VI, Paris: Éditions de La Martinière et Le Champ Freudien Éditeur, 1958–1959
- Lacan J.* Ouverture de la section clinique // *Ornicar ? Bulletin Périodique du Champ freudien* № 9, 1977, P. 5–14
- Leray S.* Τρεις λογοτεχνικές εικόνες εαυτοσκοπίας // *Revue Tu peux savoir*, 30.11.2017
- Mellier D.* La littérature fantastique. Paris: Seuil, 2000
- Starobinski J.* L'encre de la mélancolie. Paris: Seuil, 2012
- Todorov T.* Introduction à la littérature fantastique. Paris: Seuil, 1970

**Aspects of the imaginary in *Colonel Liapkin* (1933)
by M. Karagatsis: a comparative study on the poetics
of hallucinations**

A. Alexopoulou

*Université de Lille III, Lille, France.
alexopoulou17@hotmail.com*

This paper explores the aspects of the literature of the imaginary — as depicted through hallucinations — in M. Karagatsis' novel *Colonel Liapkin*. (1933). What will emerge through the comparative study is, first of all, the catalytic influence of romanticism, and in particular the habits of imaginative literature, on the modernist texture of the Greek novelist's work, with regard to the formation of the central character in a world where the open and realistic textures are confused. In what way, starting from the romantic depiction of the hero, does the imaginary infiltrate the poetics of the seemingly deterministic plot and end up in the modernist transformation of the hero? What will be further explored is how from the Hufmanian world of fantasy, hallucinations — a century later — eventually acquire a modernist conno-

tation in the Greek realm, becoming autonomous from the world of the supernatural dream, and in a peculiar way becoming a main driver of the plot.

Key words: *illusion, illusions, open, appearance, romanticism, delusion, realism, imaginary, psychoanalysis*

References

- Alexopoulou A.* O kritikos M.Karagatsis: Epistimi, Logotechnia kai Istoría // Praktika 8ou Synedriou Metaptychiakou Foititon kai Ypopsifion Didaktorou tou tmiatou Filologias tou Ethnikou kai Kapodistriakou Panepistimiou Athinon, Tomos A' Vyzantini Filologia, Neoelliniki Filologia, Athina, EKPA, 2015. S. 27–32
- Theodosatou V.* O istos tou erota kai tou Thanatou. Athina: Epekeina, 2012
- Karagatsis M.* Synchroni epochi, efimerida I Proia (21/4/1943)
- Karagatsis M.* O syntagmatarchis Liapkin, Athina: Estia, 2004
- Nezeritis Ch. (Karagatsis M.)* Mia apantisi, Protoporoi 4 (Noem.1943)
- Politou-Marmarinou E.* Natouralismos kai zografiki i i exoria tis poiisis // O Natouralismos stin Ellada. Diastaseis — Metaschimatismoι — Oria, epimeleia: Eleni Politou-Marmarinou, Viky Patsiou, Athina: Metaichmio, 2008 [1i ekd.] S. 43–64
- Tziovas D.* Laikos kai monternos: H diarkeia tou Karagatsi // M. Karagatsis, Ideologia kai Poiitiki. Praktika Synedriou. Athina: Mouseio Benaki, 2010. S. 313–328
- Chatzivasileiou V.* O Karagatsis kai to fantastiko. Afigimatikes technikes kosmotheoria kai ideologia sto «Chameno nisi» (1943) kai sto «Amri a Mougkou. Sto cheri tou Theou» (1954). // M.Karagatsis, Ideologia kai Poiitiki. Praktika Synedriou. Athina: Mouseio Benaki, 2010, S. 55–62
- Alexopoulou A.* La poétique de l'inquiétante étrangeté dans Le Double de Dostoïevski: un double réel. // Revue Missile, 8, Lyon, 2021, P. 22–27.
- Ansermet F.* L'envers du miroir: Inquiétantes Étrangetés // La cause du désir, 102, 2019, P. 79–84.
- Barthes R.* L'Effet de reel // Communications, 11, 1968, P. 84–89.
- Bessière I.* Le récit fantastique, la poétique de l'incertain. Paris: Larousse, 1974
- Freud S.* Le Président Schreber, Cinq psychanalyses. Paris: PUF, 1997
- Hoffmann E.T.A.* Les élixirs du diable [Die Elixiere des Teufels, 1815–16]. Paris, Presses Pocket, 1989, (trad.: Madeleine Laval).
- Hoffmann E.T.A.* L'homme au sable, Intégrale des contes et des récits, vol. III, Contes nocturnes. Paris, Phébus, 1979
- Lacan J.* Le Désir et son interprétation. // Le Séminaire, livre VI, Paris: Éditions de La Martinière et Le Champ Freudien Éditeur, 1958–1959
- Lacan J.* Ouverture de la section clinique // Ornicar ? Bullutin Périodique du Champ freudien № 9, 1977, P. 5–14

Leray S. Treis logotechnikes eikones eafoskopias // Revue Tu peux savoir, 30.11.2017

Mellier D. La littérature fantastique. Paris: Seuil, 2000

Starobinski J. L'encre de la mélancolie. Paris: Seuil, 2012

Todorov T. Introduction à la littérature fantastique. Paris: Seuil, 1970

<https://elibrary.ru/ckresl>

К30 Кафедра византийской и новогреческой филологии :
научно-теоретический журнал. № 20 (3-4), 2024. – Московский
государственный университет, кафедра византийской и ново-
греческой филологии. – Москва : МАКС Пресс, 2024. – 224 с.
ISSN 2658-7157
ISBN 978-5-317-07363-3

Кафедра византийской и новогреческой филологии

Научное издание

20 (3-4)

2024

Издание Ассоциации неоэллинистов России

Отпечатано с готового оригинал-макета

Подписано в печать 04.03.2025 г.
Формат 60х90 1/16. Усл. печ. л. 14,0.
Тираж 38 экз. Заказ 025.

Издательство ООО «МАКС Пресс».
Лицензия ИД N 00510 от 01.12.99 г.
119992, ГСП-2, Москва, Ленинские горы,
МГУ им. М.В. Ломоносова, 2-й учебный корпус, 527 к.
Тел.8(495) 939-3890/91. Тел./Факс 8(495) 939-3891.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных материалов в ООО «Фотоэксперт»
109316, г. Москва, Волгоградский проспект, д. 42,
корп. 5, эт. 1, пом. I, ком. 6.3-23Н